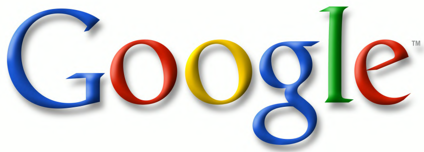
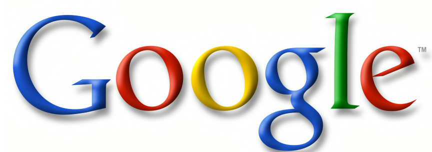

WIDENER
HN XXWD M

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTORIE,

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1908.

II. RÆKKE. 23. BIND.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORLAG.

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

Af **Oldskrift-Selskabet** eller med dets Understøttelse ere følgende Skrifter udgivne i Commission hos den Gyldendalske Boghandel; de med * betegnede kunne faaes for $^{2}/_{3}$ af Bogladeprisen af Medlemmer af Selskabet, naar de herom henvende sig til den ene af Secretairerne, Dr. phil. Sophus Müller, Nationalmuseet, Kbhvn. K. Hvor Formatet ikke angives, er dette 8vo.

***Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.** 1866—1908. Hvert Bind 4 Kr. (Fortsættes med et Bind aarlig.)

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1836—60. 20 Bind. Hvert Bind 4 Kr.

*— Aargangene 1861—63. 3 Bind. Hvert Bind 4 Kr.

*— Aargangene 1864—65, Register til Aarg. 1836—63. 1 Bind. 2 Kr.

[**Antiquariske Annaler.** 1—4. D. 1812—27.] Udsolgt.

***Antiquarisk Tidsskrift.** 1—7. B. 1843—63. Hvert Bind 4 Kr.

Antiquitates Americanae sive Scriptores septentrionales rerum Ante-Columbiarum in America. 1837. 4. 24 Kr.

Antiquités Americaines, publiées par C. C. Rafn. 1845. 8 Kr.

***Antiquités de l'Orient,** par C. C. Rafn. 1ère livraison. 1856. 4 Kr.

Antiquités Russes (selon la rédaction de C. C. Rafn). T. I—II. 1850—52. 4. 60 Kr.

***Atlas for nordisk Oldkyndighed** (med 22 Plader). 1857. Fol. 20 Kr.

[**Egilsson, S., Lexicon poëticum antiquae linguae septentrionalis** 1860.] Udsolgt.

[**Fornaldar sögur norðrlanda.** 1—3. B. 1829—30.] Udsolgt.

[**Fornmanna sögur.** 1—12. B. 1825—37.] Udsolgt.

Færeyinga saga eller Færøboernes Historie. Udg. af C. C. Rafn. 1832. 6 Kr.

— oder Geschichte der Bewohner der Färøer. Herausgegeben von C. C. Rafn u. G. C. F. Mohnike. 1833. 6 Kr.

***Gröndal, B., Clavis poëtica ant. linguae septentr.** 1862. 4 Kr.

Grønlands historiske Mindesmærker. 3 Dele. 1838—45. 26 Kr.

***Hauksbók** udgiven efter de Arnamagnæanske håndskrifter no. 371, 544 og 675, 4to, samt forskellige papirhåndskrifter. 1—3. hæfte. 1892—96. 12 Kr. (Hæfterne henholdsvis 5 Kr., 4 Kr. og 3 Kr.)

AARBØGER

FOR

NORDISK OLDKYNDIGHED OG HISTO

UDGIVNE AF

DET KONGELIGE

NORDISKE OLDSKRIFT-SELSKAB.

1908.

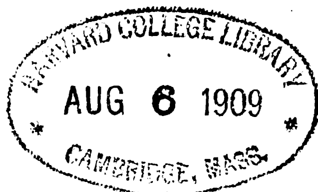
II. RÆKKE.

23. BIND.

KJØBENHAVN.

I COMMISSION I DEN GYLDENDALSKE BOGHANDEL, NORDISK FORL

H. H. THIELES BOGTRYKKERI.

K. Danske Videnskabernes Selskab.

INDHOLD AF AARGANGEN

1908.

Figurerne S. 132 og 288—349 ere tegnede og chemityperede af Prof. Magnus Petersen. De øvrige ere Zinkætsninger ved Pacht & Crone.

HISTORISKE OG TOPOGRAFISKE OPLYSNINGER OM GULDHORNSFUNDENE VED GALLEHUS.

AF

P. LAURIDSEN.

I afvigte Sommer (1906) opfordredes jeg af Nationalmuseet til at indsamle Oplysninger om Guldhornsfundene ved Gallehus 1639 og 1734 under et Ophold i selve Egnen. Det paalagdes mig at have min Opmærksomhed særlig henvendt paa Bestemmelsen af Findestederne, paa de historiske og topografiske Forhold, der iøvrigt kunde tjene til at belyse Fundene og Guldhornsforskningen i det hele, og paa den stedlige Overlevering. Da det maatte anses for i høj Grad ønskeligt, om der paa en eller anden Maade kunde rejses et stedligt Minde for det mærkeligste Oldtidsfund, der nogensinde er draget frem af vort Fædrelands Jord, lagde Museet særlig Vægt paa Bestemmelsen af Findestedet, og da det under den paafølgende Undersøgelse hurtigt viste sig, at Udbyttet i de andre angivne Retninger mest var af negativ Art, er nedenstaaende Redegørelse hovedsagelig formet som en Besvarelse af Opgavens første Del.

I bløde og runde Linier hæver Møgeltønder Bakkeø sig op af den tønderske Marsk. Set syd eller øst fra, fra de endeløse Engflader, fortoner Landet sig som et Skjoldehvælv, kraftigt, rigt, skovgroet, som en Indgang til en helt anden Natur. I disse vestlige og træfattige Egne er Schackenborg Park en Storskov, og de omliggende Landsbyers slanke Kirke-

spir og Bøndergaarde omkranses af Træer og Lunde. Men Trylleriet faar hurtigt Ende. Kommen op over Bakkeøens egentlige Rand færdes man snart i et træløst, vestslesvigsk Landskab; hist og her pryder en forkommen Hyben eller Tjørn Vejkanten, 10 Meters-Kurven slynger sig lunefuldt henover det flade Landskab med milevide Udsigter til alle Sider, Markerne er gennemskaarne af Fennegrøfter med Staaltraadshegn, og bag utallige Led ses Klynger af gumlende Kvæg: en Gentagelse af Marskens Liv paa Gestens mindre frodige Jordbund. 1½ Kilometer nord for Møgeltønder glider Landskabet over i Abilds og Visbys tidligere Hedeegne, og paa Randen af disse ligger den mærkelige Husmandsby Gallehus.

Saa langt vi ved Hjælp af skriftlige Efterretninger kan naa tilbage, har Byen bestaaet af to mindre Gaarde, der ligger lidt tilbagetrukne imod Syd, og af et noget varierende Antal (15—40) Husmandsfamilier, der hver beboer et Hus eller et halvt Hus og dyrker en Kaalgaard, en Toft og en Fenne paa nogle faa Skæpper Land. Byen har Form af en retvinklet Trekant, Hypothenusen dannes af Landevejen fra Tønder til Lindskov Mølle, og langs de to Kathedre eller Byveje ligger den oprindelige Bebyggelse paa Syd- og Vestsiden af disse[1]. De tre Veje indeslutter en Gadeplads paa 210,000 □ Alen eller 15 Tdr. Land, der tidligere var helt ubebygget. Før Udskiftningen benyttedes denne Fællesjord til Gravning af Ler og Græstørv til Tækkebrug, og endnu langt ind i det 19de Aarhundrede henlaa Gadepladsen som en Ødemark, gennemhullet af Lergrave. Nu er den dyrket og gennemskaaret af Skelgrøfter paa Egnens Vis, samt delvis bebygget.

Guldhornsfundene har gjort denne Gadeplads navnkundig, og Beboerne er overbeviste om, at den endnu gemmer store og mærkelige Skatte. Saasnart man begynder at spørge,

[1] I Annaler for nordisk Oldkyndighed 1855 findes et Kort over Byen.

høres Fortællinger om Guld- og Sølvfund af den sjeldneste Art; her har en Husmand opgravet saa store Kostbarheder, at han kunde købe sig Gaard længere nordpaa, hist har en anden fyldt sin Trillebør med en Sølvbordopdækning, det saakaldte »Sølvtaffel«, som han solgte i Holland for en Formue o. a. m.; men det kostbareste ligger endnu i Jorden; thi i den sydligste Del af Gaden skal fordum have staaet en vældig Sten, høj som en Dør, udhulet foroven som en Offersten og bedækket med Indskrifter; desværre er den forlængst skredet ned i en Lergrav og forsvundet; men naar den engang graves frem[1], vil man under den finde en Guldbordopdækning, et »Guldtaffel«, og Thors Hammer. Der er gjort adskillige Forsøg paa at finde denne Sten, og en tidligere Sognepræst i Møgeltønder, Pastor Prahl (nu i Gl. Haderslev), har efter eget sigende anvendt ikke lidt paa Boringsforsøg efter den, men forgæves[2]. Det er da heller ikke saa underligt, at der endnu af og til færdes natlige Skattegravere paa Gaden, eller at der ses hemmelighedsfulde Lys brænde over de forborgne Skatte. En af mine Hjemmelsmænd fortalte mig, at han engang havde kulegravet sin Kaalgaard, ja endogsaa sin Svinesti, for at finde Guld, og en anden forsikrede, at der her i Gallehus »er mer Værdi under æ Jord som over æ Jord«.

Jeg fik hurtig nok af disse Fortællinger, og da den stedlige Overlevering forekom mig uklar, udvisket og i højeste Grad overdreven, vendte jeg mig til de skrevne Kilder for dog om muligt at bestemme Guldhornenes Findesteder[3]. Om

[1] Ved omhyggelige Boringer i Efteraaret 1906 har man, omtrent paa det af Traditionen angivne Sted, fundet en Natursten paa o. en Meters Højde, men uden noget som helst mærkeligt.

[2] Se Tidskriftet: Am Urdhsbrunnen, 1881—83, der indeholder forskellige Afhandlinger om Guldhornene, særlig af Pastor Prahl.

[3] Under dette Arbejde mødte jeg hos Hr. Lensgreve Otto Diedrich Schack, Godsinspektør H. C. Davidsen og Førstelærer Jensen i Møgeltønder den største Velvillie, hvorfor jeg herved bringer dem min hjerteligste Tak.

1*

Fundet 1639 har Ole Worm 1641 meddelt en højst sympathetisk og troværdig Beretning, som her gengives i noget sammentrængt Form.

Den 20de Juli 1639 gik Pigen Kristine Svendsdatter fra Østerby til Møgeltønder og kom undervejs til at støde sin Fod paa dette Guldhorn; men da den Del af Hornet, der stak frem, var dækket af Smuds, og da Pigen ved at slaa paa det med en Stok ikke opdagede noget mærkeligt, lod hun det ligge i den Tro, at det var en gammel Trærod, der ragede frem af Jorden. Otte Dage senere gik hun atter fra Østerby til Møgeltønder, dengang ledsaget af to andre Piger, der skulde til Gallehus, og da hun kom paa Skillevejen (»in bivio«), stødte hun igen imod Hornet. Ikke uden Vrede undersøgte hun nu nærmere den Genstand, hvorpaa hun havde stødt sin Fod to Gange, og da hun denne Gang ikke havde nogen Stok, gav hun sig til at grave den frem med Hænderne. Medens hun var ivrigt optaget heraf, gik de andre videre, men hun holdt ikke op, før hun med Anspændelse af hele sin Kraft fik Hornet draget frem og holdt det i sine Hænder. Med Glædesraab kaldte hun paa sine Ledsagere, der var gaaet videre ad Vejskellets anden Sti (eller Vej), som fører til Gallehus (»in altera bivii semita Galhusam tendente«), for at de skulde se det mærkelige, hun havde fundet; men de mente, at det kun var et gammelt, ubrugeligt Jagthorn og raadede hende til at kaste det fra sig. Dette Raad syntes Pigen ikke om. Da hun alt havde haft saa megen Besvær med Hornet, vilde hun ogsaa tage det med sig til Byen; i en nærliggende Bæk[1] vadskede hun det af, og opmuntret af de gyldne Stribers Glans lagde hun det i sin Pose og bar det trods sine Ledsageres Raad og

[1] Den eneste Bæk, som findes ved Gallehus, er Galgestrømmen. Den har haft sit Udspring sydøst for Gallehus ved Tønder-Lindskov Vejen og falder i Lindskov Mølledam Nu, efter at Landet siden Udskiftningen 1762 er blevet gennemskaaret af Fennegrøfter, er den en ret ubetydelig Rende.

sine øvrige tunge Byrder til Tønder. Af Frygt for at det skulde være lavet af Messing, lod hun dog ingen se det her, og da hun kom hjem til Østerby, blev hun udleet af sin Familie, fordi kun gjorde sig saa megen Besvær med det værdiløse Stykke.

Dagen efter, da hun atter var i Færd med at rense Hornet for bedre at kunne komme til Klarhed over, af hvilket Metal det var lavet, fik hun Besøg af to Mænd, der mente, at Hornet engang maatte have tilhørt en Trompeter og igen lettest kunde sælges til en saadan. Pigen formodede dog, at de tog Fejl, siden Hornet bestod af saa mange Dele (thi medens hun med Vold og Magt trak det frem af Jorden, havde hun løsrevet nogle Ringe, som omgav Hornets indre Legeme), og hun forsikrede, at hun vilde vende tilbage til Tønder for hos andre at faa sikker Besked om Hornets Brug og Metal. Hun gik derfor atter til Tønder, og da hun frygtede for ikke selv at faa Sandheden at vide, lod hun en anden Kvinde gaa til en Guldsmed med en lille Del af Hornet, for at han kunde undersøge Metallet. Svaret lød, at det var Guld, og nu løb Rygtet milevidt omkring om den fundne Skat og lokkede mange Mennesker til Østerby.

Ogsaa Lensmanden i Tønder hørte Tale om Hornet og kaldte Pigen for sig, men da hun bad om Vognbefordring til H. Maj. Kongen[1] for at overrække ham Hornet, henviste han hende til den kongelige Lensmand paa Riberhus. Pigen rejste derfor til Ribe med Hornet; men da hun kom der, var Lensmanden paa Embedsrejse, hvorfor Slotsskriveren tog Hornet til sig, sendte Pigen hjem og lovede at besørge alt med største Omhu. Senere kaldte Lensmanden Pigen for sig, lod hende aflægge en Beretning om Fundet, og lod to Karle — efter Pigens Anvisning — omgrave og undersøge Fundstedet paa Vejskellet (»in dicto bivio«), men uden Udbytte.

[1] Tønder tilhørte dengang Hertugen af Gottorp, medens Møgeltønder Len hørte til Kongeriget og bestyredes af Lensmanden paa Riberhus, Hr. Gregers Krabbe.

Endelig naaede Rygtet om den fundne Skat til Kong Christian IV, som dengang opholdt sig i Glückstadt, og han sendte en Mand af prøvet Troskab for at undersøge det hele og bringe Hornet med sig tilbage. Kort efter modtog Kongen Hornet tilligemed en signeret Beretning om Fundet, og da Prins Christian (den udvalgte Konge) fandt særlig Behag i Hornet, skænkede Kongen med gavmildt Sind ham dette, for at han kunde gøre et Bæger deraf til Ære for Oldtiden og til Minde om Fundet; men efter sine Mænds Raad indskrænkede Prinsen sig til at lukke Hornets snevre Ende med en Guldknap, forsynet med hans Navnetræk, og saaledes kom det til at pryde hans Skænkebord. Senere tilkaldte han Pigen, som gav ham en mundtlig Beretning om Fundet og vendte hjem med en stor Hædersgave[1].

Ole Worms Beretning indeholder alt, hvad vi med Sikkerhed ved om Fundet, og sandsynligvis er den skreven paa Grundlag af den ovenomtalte, forlængst tabte Indberetning til Kongen. I Møgeltønder Slotsregnskab for 1639—40 findes dog en »Fortæringsseddel« fra Slotsskriveren Laust Hansen for en Rejse, som han selvanden har foretaget til Glückstadt til H. Maj. Kongen »med den Guldhorn, som blev funden her ved Slottet«, altsaa sandsynligvis i Følge med den betroede Mand, som Kongen sendte til Lensmanden over Møgeltønder og Ribe, Hr. Gregers Krabbe, for at afhente Hornet. I hele Eftersommeren 1639 opholdt Kong Christian sig i Glückstadt, og først d. 3die Oktober om Morgenen forlod han Byen for over Rendsborg og Haderslev at begive sig til Øerne. Efter alt at dømme maa det derfor antages, at Hornet er kommet i hans Besiddelse senest i Slutningen af September Maaned eller omtrent 8 Uger efter Fundet; men i hans Skrivekalender, der ellers indeholder saa mange Bemærkninger om smaat og stort, findes intet om denne Sag.

Der haves et Par yngre, paa Tysk affattede Beretninger

[1] O. Worm: De avreo cornu. Hafniæ. 1641. P. 1—4.

om Fundet[1], men da de er fremkomne henholdsvis 63 og 122 Aar efter Begivenheden, kan der ikke tillægges deres Afvigelser fra den oprindelige Beretning nogen Betydning, og kun fordi de har fundet Vej til vor Guldhornslitteratur, skal jeg gøre et Par Bemærkninger om dem. I den yngste fortælles, at Pigen paa sine Søndagsvandringer til Møgeltønder Kirke stødte paa og fandt Hornet; men ganske bortset fra, at Østerby hører og hørte til Daler, ikke til Møgeltønder Sogn, er det tilstrækkeligt at gøre opmærksom paa, at den 20de og 27de Juli 1639 var Lørdage. — Dernæst er begge enige om, at Kristine Svendsdatter skal have vist sig meget sløsevorn og ligegyldig over for den fundne Skat. Da hun kom hjem, fortæller de, slængte hun Hornet ind under en Seng, tillod Husets og Naboernes Børn at lege med de løse Ringe, forærede bort af dem og tillod sig andre Ting, som Forfatterne end ikke vil betro Papiret, og sluttelig skyldtes det et rent Tilfælde, at hun tog en Ring med til Tønder for at faa Guldet undersøgt m. m. Alt dette er sikkert ikke andet end dum Sladder. I klare og sympathetiske Træk tegner Ole Worm Kirstine Svendsdatter som en fribaaren og forstandig Natur, der straks aner Værdien af den Skat, hun er falden over, og iler med at faa den bestemt og afgivet til dens rette Ejer, Kongen. Allerede Dagen efter Fundet er hun bestemt paa at gaa til Tønder for at faa Metallet undersøgt, senere gør hun en ny Rejse til Tønder, to til Ribe, hvor hun efterlader Hornet, er med ved Undersøgelsen paa Vejskellet efter nye Skatte, og 8—9 Uger efter Fundet, maaske meget før, er Hornet allerede i Kongens Besiddelse. Her er sikkert nok handlet saa hurtigt, som Datidens sendrægtige Befordringsforhold tillod det.

Ogsaa med Hensyn til Bestemmelsen af Fundstedet inde-

[1] T, Arnkiel: Cimbrisch Gülden Heyden-Horn. Hamburg. 1702. — Falcks Sammlung der wichtigsten Abhandlungen, welche in den schlesw.-holst. Anzeigen erschienen sind. (1761). Tondern. 1822. S. 284.

holder O. Worms Beretning et Par Oplysninger af Betydning; men mærkværdig nok er disse hidtil slet ikke blevne udnyttede. Dette hidrører sandsynligvis fra, at de københavnske Lærde, der var fortrolige med Worm, savnede topografisk Kendskab til Egnen og derfor ikke brød sig om Anvisningerne, medens de lokale Forfattere ikke havde Adgang til den sjældne Originalberetning og derfor slet ikke kom til Kundskab om dens Oplysninger. Kun i én Henseende er hans Beretning noget uklar. Han siger, at Pigen gik fra Østerby (over Gallehus) til Møgeltønder. Dette har Sandsynligheden imod sig, da det er en meget stor Omvej, og af Beretningen fremgaar det jo ogsaa, at Pigen paa sin anden Vandring, da hun fremdrog Hornet, endte i Tønder. Alle yngre Forfattere har derfor ment, at der her foreligger en Forveksling eller Sammenblanding af de to nærliggende Navne, og at Pigen i Virkeligheden gik fra Østerby over Lindskov Mølle og Gallehus til Tønder. Jeg bestrider ikke denne Mening, men tilføjer dog, at det, hvor det som her gælder om at fastsætte Fundstedet, er yderst uheldigt at begynde med en vilkaarlig Ændring i den oprindelige og hidtil eneste Kilde. Worm siger udtrykkelig, at Pigen gik til Møgeltønder (over Gallehus), og der er jo heller intet til Hinder for, at hun kan have haft et Ærinde i Gallehus, f. Eks. en Slægtning at besøge, og at hun derfor har gaaet Omvejen og fundet Hornet paa et eller andet Vejkryds i Gallehus By. Ad den Vej kommer vi næppe videre.

Men heldigvis har vi en anden samtidig, hidtil ganske upaaagtet Kilde, der ikke lader os i mindste Tvivl om, paa hvilken Vej og omtrent paa hvilket Punkt Kristine Svendsdatter Lørdagen den 27de Juli 1639 fremdrog Hornet. 1643, kun $3^1/_2$ Aar efter Fundet, kortlagde Kartografen Johannes Mejer Egnen fra Husum til Ribe. Han var altsaa en samtidig lige saa fuldt som Ole Worm og en lige saa interesseret Arkæolog som denne. Allerede 1644 udgav han et kobberstukket Blad over Vestslesvig og omtaler Guldhorns-

fundet ved Gallehus[1]; men efter Opfordring fra Kong Christian IV foretog han 1648 en ny Opmaaling af den samme Egn; dette Kort gjordes stikfærdigt 1649 og udkom 1652 i Danckwerths »Landesbeschreibung«, og paa dette har han ved et indtegnet Horn paa selve Lindskov-Tønder Landevejen lige ud for Gallehus By markeret det Sted, hvor Guldhornet fandtes (»Ort da das golden Horn gefunden«). Dette Sted ligger paa hans Kort næppe 700 Meter Sydøst for Vejknæet ved Lindskov Mølle, et Punkt, som Johannes Mejer ganske sikkert maa have bestemt for at sikre sig imod alt for store Fejl; men maaler man paa det tyske Maalebordsblad »Hoyer« 700 Meter imod Sydøst fra Vandmøllen, der ligger paa sin ældgamle Plads ved Dæmningen, kommer man en Smule Øst for det Vejkryds eller den Skillevej, hvor Gallehus Nørregade løber fra Lindskov-Tønder Vejen imod Syd ned i Byen. Selvfølgelig kan man ikke tillægge Johannes Mejers Maalinger Nutids Nøjagtighed, dertil er allerede hans Signaturer alt for storformede, men hans Tegning viser sikkert og afgørende, at Hornet er fundet paa Lindskov-Tønder Vejen ud for Nordspidsen af Gallehus Gade, og sammenholdt med Oplysningerne hos Worm kan Fundstedet med Sikkerhed henlægges til det omtalte Vejskel, »in dicto bivio« — kun at det samtidig erindres, at dette dengang kan have haft

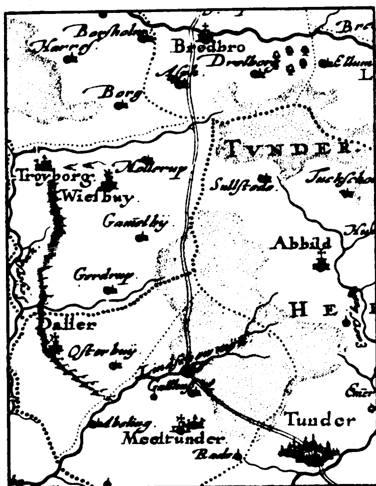

Fig. 1. Udsnit af J. Mejers Kort.

[1] Kartografen Johannes Mejer: Hist. Tidsskr. 6 R. 1 B. S. 263 flg.

og bevislig havde et større og mere uordentlig Omfang end nu.

Men efter at det saaledes er historisk godtgjort, at Hornet fandtes paa Lindskov-Tønder Vejen, faar denne Vej forøget Interesse for os. Hvad var det for en Vej? Allerede mens jeg opholdt mig i Gallehus, hørte jeg Tale om en gammel Ribe-Landevej, hvis Spor endnu skulde findes paa Visby Hede, en halv Mils Vej længere imod Nord paa den anden Side af Lindskov Mølledam; da jeg kom hjem, gav jeg mig straks til at undersøge Sagen nærmere, og det viste sig da, at Ribe-Tønder Landevejen eller Hovedvejen fra Overgangen ved Tønder til Overgangen ved Bredevad før Aar 1800 gik, ikke som nu fra Tønder nordpaa over Abild og Sølsted til Bredebro, men vest ud af Tønder forbi Gallehus og Lindskov Mølle, hvor den gjorde et brat Knæ imod Nord, for over Østerby Hede, Visby Hede og Aspe at naa Bredevad[1]. Paa denne Maade undgik den den brede og uvejsomme Sølsted Mose, som først den yngre Vejbygningskunst har formaaet at slaa Bro over og føre Færdselen i lige Linie til Tønder.

Det er dog ikke lykkedes mig at finde helt nøjagtige Oplysninger om, naar denne gamle Vej sluttelig nedlagdes og erstattedes af den omtalte, mere østlige over Abild og Sølsted. Lige til 1803 findes den paa alle Kort over Vestslesvig, men historisk set betyder dette kun lidt, da disse Kort, der ikke hvilede paa selvstændige Maalinger og Iagttagelser i Marken, nærmest maa betragtes som Optryk eller lette Ændringer af ældre, særlig af Johannes Mejers Kort, og en Vej kunde derfor godt være forsvunden for Slægtled siden og dog vedvarende figurere paa disse traditionelle Blade. Vigtigere er det, at den endnu 1794 opføres som Forbindelsesvej mellem Brede og Tønder i »Tabel over Hoved-

[1] Johannes Mejers Kort over Haderslev Vesteramt 1649, i Danckwerths Landesbeschreibung 1652. Se Fig. 1.

og mindre Landeveje i Ribe Amt[1]«, og da den nye Vej over Abild til Tønder for første Gang findes paa Videnskabernes Selskabs Kort over disse Egne fra 1804—05[2], kan man vel med Sikkerhed antage, at den gamle er bleven nedlagt omkring Aarhundredskiftet. Det nordlige Vejstykke fra Knæet ved Lindskov Mølle, vest om Mølledammen og op over Hederne, forlodes ganske[3], medens det sydøstlige Stykke fra Møllen forbi Gallehus til Tønder-Møgeltønder Vejen sank ned til at tjene den stedlige Færdsel og reguleredes derefter. —

Den Vej, der fra Sydøst til Nordvest stryger forbi Gallehus Gade, og hvorpaa det første Horn fandtes, var altsaa oprindelig et Stykke af Vestslesvigs gamle Hovedvej, Oldtidsvejen fra Tønder til Bredevad, og selvfølgelig har den, før den moderne Vejbygning indførtes (efter 1769), altsaa baade 1639 og 1734, haft Oldtidsvejenes sædvanlige Karakter: opkørte, dybe, parallele Spor og en meget stor Bredde uden Indgrøftning. De Stumper af Vejen, som endnu i Efteraaret 1906 saas paa Østerby og Visby Hede, havde en Bredde af 35 Meter med indtil 17 Spor ved Siden af hverandre og med Spordybder paa 50 Centimeter[4]. Ved Gallehus, der indtil Udskiftningen 1762 baade imod Nord, Øst og Sydøst laa umiddelbart op til Heden, og hvor Vejen altsaa ligeledes gik igennem udyrkede Strøg, maa vi tænke os ganske tilsvarende Forhold. Først 1794—96, ved en fornyet Udskiftning af Gallehus Gadejord, lod Greven paa Schackenborg Vejen afpæle og regulere[5], saa den omtrentlig

[1] Rigsarkivet.

[2] Bugge og Wilster: Kort over Ribe og Kolding Amter; Kort over Tønder og Løgumkloster Amter. 1804—05.

[3] Vejen findes endnu paa Matrikelkortet 1843 og tildels paa Generalstabens Kort over Slesvig i 6 Bl. 1856.

[4] Hr. Godsinspektør Davidsen har haft den Godhed at sende mig en Beskrivelse af disse gamle Vejrester, ledsaget af Fotografier.

[5] Brevskaber om Gallehus Gade i Schackenborg Arkiv. »Alle Veje bliver saaledes, som de nu med Pæle er afmærket, saa at Grøfterne bliver i Landet, og Vejenes Bredde til Pælene.«

fik den nuhavende Bredde; men da Guldhornene fandtes, henlaa den uforandret, og ved Bestemmelsen af Fundstedet maa det derfor erindres, at Pigen meget vel kunde færdes baade 10 og 15 Alen inde paa den nuværende Gadeplads og dog vedvarende gaa ad eller ved Siden af den gamle Vej. Lige saa lidt kan det nuværende Vejskel være helt afgørende for Bestemmelsen af Findestedet.

Endnu lidt nøjere kan Fundpladsen bestemmes ved Hjælp af det næste Guldhornsfund 1734; men ogsaa her savnes den oprindelige Beretning, der i Juli 1734 indsendtes til Hofmarskallatet i København; formodentlig er den brændt med dettes Arkiv 1794, og vi maa nøjes med de Oplysninger, der kan hentes fra en samtidig Brevveksling om Fundet, opbevaret i Schackenborgs Arkiv[1], den korte, trykte Beretning hos Paulli[2] og nogle enkelte Bemærkninger i et tysk Manuskript om Guldhornene, forfattet af en samtidig slesvigsk Præst, der stod i Brevveksling med Grev Otto Diedrich Schack, Godsinspektør C. Lehmann paa Schackenborg og ovennævnte Jochum R. Paulli[3].

Onsdagen d. 21de April henimod Aften i den stille Uge 1734 gik en fattig Kaadner eller Husmand, Erik Lassen, der beboede et halvt Fæstekaad i den nordligste Del af Gallehus By, ud for at grave Ler paa et Jordstykke, der i mange Aar havde ligget øde hen, men af ham var inddraget til Dyrkning[4]. Han gik omtrent 23 Skridt[4] lige imod Øst fra sit Hus, stak Spaden i Jorden og fandt i en Dybde af et Kvartér Hornet, der laa paa Siden med den brede Aabning imod Nord. Det nye Findested laa 10 Skridt Sydøst for det gamle fra 1639, og til dette sidste havde Erik Lassen

---

[1] Foruden de nedenfor meddelte Brudstykker af denne Brevveksling drejer den sig navnlig om Findelønnen til Erik Lassen. En Afskrift af de fleste af disse Breve findes i Universitets Bibliothekets Add. 129 F.

[2] J. R. Paulli: Tilforladelig Tegning osv. (1735).

[3] Thott. Fol. 757. Se: E. Gigas: Haandskrifter. I. S. 20.

[4] Thott. Fol. 757.

fra sit Hus 25 Skridt at gaa. — Da han havde fundet Hornet, ilede han straks hjem, viste sin Kone det og raabte glad: »I Dag har jeg fortjent Brændevin!« Hans halvvoksne Datter tørrede det foreløbigt af, Naboer og Bekendte strømmede til for at beundre Skatten, og endnu samme Aften ilede han til Tønder for at lade en Guldsmed prøve Metallet. Denne erklærede det for Guld, og næste Morgen, Skærtorsdag, mødte baade Husmand og Guldsmed paa Schackenborg for at aflevere Hornet til Greven, der som Grundejer var dets rette Ejermand. Grev Schack besluttede dog at overgive Hornet til offentlig Opbevaring sammen med det tidligere, og den 3die Maj overrakte han det personlig til Kong Christian VI i Flensborg[1]. Denne tilstillede Finderen 200 Rdl., og Erik Lassen blev saa glad over denne i Forhold til Hornets Værdi saare tarvelige Findeløn, at han sendte Kongen et med ført Pen skrevet Takkebrev; men forøvrigt døde han allerede efter nogle faa Ugers Forløb, i Midten af August 1734, lidt over 56 Aar gammel[2].

Nogle faa Dage efter Fundet skrev Grev Schack følgende til Geheimeraad Adam Levin v. Witzleben, Kongens Hofmarskal:

„Jeg haver ikke villet efterlade eders excellence herved tienstskyldigst at berette, at liige casus udi liige materie og paa liige det samme sted, som sig 1639 d. 20 Julii med det her udi Møgeltønder sogn fundne og paa det kongelige kunstkammer til forvaring henlagte guldhorn tildrog, er og nu igien d. 21 hujus ligeledes af en hændelse arriveret, thi da en fattig huusmand nafnlig Erich Lassen af Gallehuus under grevskabet Schackenborg nestafvigte Onsdag eller d. 21 hujus mod aften gich ud med en spade for at grave noget leer, var hand neppe kommen et quarteer dybt i jorden med spaden, før hand opgravet et andet guldhorn med adskiellige derpaa ophævede og udgravede figurer, med en rad af runebogstaver oven om, $3^1/_2$ quar-

[1] Datoen m. m. staar paa det Billede af det andet Guldhorn, der opbevares paa Schackenborg.

[2] Se ogsaa P. E. Müller: Antiquariske Undersøgelser, Kbhvn. 1806 S. 20. Han har ligeledes benyttet Manuskriptet Thott. Fol. 757.

teer udi 5 circler lang, mens det har uden twifl weret længer, thi det siunes, at der er noget af den smaleste ende borte; circumferenceren oven om er een fuldkommen half alen og [det] veyer ungefehr et half lispund eller 228 lod (alt saaledes som hosfølgende ungefehrlige afritz nærmere udviiser).

Saa snart det var fundet, lod hand det ved en guldsmed reengiøre, hvilche begge morgenen dereffter, nemlig Skærtorsdag, bragte mig det.

Endskiønt nu de greverne allernaadigst forundte privilegiers 15. articul allernaadigst bevilger greverne at maae beholde, hvis skat, som paa det under grevskaberne henlagde territories af jorden opgraves, saa har ieg dog draget i betenchning mig af allerhøystbemelte udi dette tilfælde forundte høykongelig naade at benytte, mens heller ser, at saadan smuch og rar antiquitet udi publique forvaring vorder henlagt, deels af frygt, at denne antiquitet ved een privat forvaring paa en eller anden maade lettelig kunde forkomme, hvorved landet een af sine egne og beste antiqviteter maatte vorde berøvet, deels og siden saa vel det paa kunst cammeret som nu herværend guldhorn paa et og det samme sted, det ene ungefehr 10 skrit fra det andet, udi saa mange seculis har lagt hos hver andre og muligt til een og den samme brug har været employerede, det sidste og troligen kand give oplysning om begge, deels fordi det har den paaskrift af runebogstaver, deels og fordi de begge har nogle figurer, som med hverandre komme over eens; vil derfor allertienstligst af eders excellence mig herved have udbedt, at i denne casus Deris kongelig Majestæts allernaadigst villie indhentes, om derudi nogen allernaadigst behag maatte findes, da det strax enten kand vorde oversent eller ved allerhøystbemelte Deris kongelig Mayestæts høye ankomst hertil landet vorde allerunderdanigst overleverit, derpaa jeg mig et par ord til efterretning vil have udbedet, forblivende osv[1]."

Som bekendt fremdroges det yngre Horn i stærkt beskadiget Tilstand; kun de fem øverste Ringe med den til-

[1] Det meddelte er et Sammendrag af forskellige Udkast i Schackenborgs Arkiv, men Originalbrevet er ikke til Stede og var allerede tabt i Juli 1734, og Hofmarskallen udbad sig da en ny Beretning, eftersom »Kongen nu ønsker nærmere Oplysning om Finderen og Fundet.« Den 24de s. M. afsendte Greven den ønskede Relation, »saaledes som Finderen Erik Lassen derom har givet Forklaring, og jeg af andre har kunnet udspørge.« — Det er denne Indberetning, som jeg ikke har kunnet finde.

svarende indre Skal var bevarede, medens hele den nederste eller snevre Ende af Hornet savnedes. Denne Mangel vakte stor Opmærksomhed saavel paa Schackenborg som i København, og da Kongen i Sommeren 1734 overdrog Kammerraad Jochum Richard Paulli, Arkivar i Rentekammeret, at udgive en Beskrivelse og Afbildning af Hornet, skrev denne til Godsinspektør C. Lehmann paa Schackenborg for at faa Sagen nærmere oplyst. Af Lehmanns Svar[1], der er dateret d. 28de August 1734, skal her meddeles følgende:

„Intet skulde være mig kierere, end ved dette kundet have ful(g)t saa fornøyelig svar paa hr. camerraads høytærede under 14 hujus, at der af kunde erlanges icke alleene den reqvirerede opliusning, mens endog tilforladning andledning at bekomme det anseelige og manglende stöche af det ved Schackenborg sidst fundne guldhorn; mens ieg kand sandfærdelig forsichre, at ieg i denne casu har anvent ald menneskelig og muelig flid og nidkierhed i at undersøge, om det manglende stöche hafde været ved guldhornet, da det blev funden, af og ved hvem det kunde være bortvent og frakommet, eller om det endnu udi jorden paa eller nær ved stedet maatte ligge forborgens; thi da ieg, et par dage efterat hornet var funden, fra Holstein til Schackenborg hiemkom, og Hornet mig af hr. greven blev foreviist, lod ieg icke alleene manden, som fant hornet, og guldsmeden, som hand det hafde ladet se, for mig kalde og dennem baade med gode og onde ord formanede, at om de vidste nogen efterretning, hvor det manglende stöche var afbleven, de derom behövende opliusning vilde give, forsichrende dem derhos, at i fald de self i fravendelsen kunde være aarsag, det dem paa ingen maade skulde komme til nachdeel eller fortræd, mens snarere vente en rassonable recompence, i fald de det manglende stöche kunde tilveyebringe; mens de contesterede begge høyt og dyir, at de derom aldeeles vare uvidende og til beviis for deris uskyldighed iche aleene erbød deris corporlig ed, mens endog foreviiste den ende af hornet, hvor stöchet er borte og det er sammenfollet, at slig sammenfoldning iche nyelig var skeet, og at den leeret jord af stedet, hvor det blev fundet, endnu sad digt inde mellem follerne, som sig og saaledes befant; og som man da faldt paa den formodning, at stöchet endnu maatte findes paa stedet, blev jorden af sex karle paa

[1] Concept med Lehmanns Haand i Schackenborgs Arkiv.

og omkring stedet en gandske dag om- og opgravet, mens iche det ringeste til opliusning fundet. Dette er alt hvis ieg herom til giensvar og opliusning paa den forlangede underretning kand meddele med forsichering, at hr. greven har ladet sig saa meget mere være høystangelegen det manglende stöche at faae tilveyebragt, som hand fra begyndelsen hafde resolverit hornet deris kongelig majestet allerunderdanigst at overlevere, iche uden aarsag ventende, at det med større fornöyelse hafde blevet modtaget, om det var heel, end naar det mutilerit og beskadiget fremkom; at ieg intet skal melde om, hvor meget mere fornöyeligt det kunde have været, om een af landets egne saa stor antiquitet til posteriteten heel og gandske kunde bleven efterlat.“

Af begge Fundberetninger fremgaar det, at Hornene blev fundne umiddelbart under Jordens Overflade eller i selve dens øverste Skorpe, og det maa derfor antages, at de oprindelig har været henlagte utildækkede, og, i hvert Fald hvad Hornet fra 1734 angaar, tillige i sønderbrudt eller beskadiget Tilstand. De svarer derfor ganske til den Række af Nedlæggelser i Mark og Mose eller til de saakaldte Votivfund, der forekommer igennem alle Tidsrum af vor Oldtid og sandsynligvis har staaet i Forbindelse med ukendte, religiøse Forestillinger[1]. Det kan tilføjes, at de er fundne ved en Oldtidsvej; men da ingen véd, om denne Vej var til allerede i Folkevandringstiden, vilde det maaske være for dristigt at betegne dem som Vejfund, og i hvert Fald kan man ikke tillægge de yngre Kronisters[2] Fortælling om, at Hornet fra 1639 fandtes nedlagt i Futteral, mindste Tiltro, da den oprindelige Fundberetning ikke har et Ord om noget saadant.

Om Fundet 1734 turde det maaske dog være nødvendigt endnu at gøre et Par Tilføjelser. Da jeg kom til Møgeltønder og Gallehus, fortalte alle mig, at den manglende Spids af det yngre Horn var funden for o. 100 Aar siden ovre paa den nordlige Side af Lindskov—Tønder Vejen ved den nye Kro, omtrent 160 Alen fra det egentlige Findested

[1] S. Müller: Vor Oldtid. S. 564 flg.
[2] T. Arnkiel anf. St. § 5.

imod Nordøst. Paa dette Tidspunkt var jeg endnu ikke inde i Stedets Opdyrkningshistorie, en saa kort Flytning ved Plov eller Harve forekom mig at ligge indenfor Mulighedernes Grænse, og da Overleveringen optraadte med stor og sikker Detailkundskab, tillagde jeg den Betydning og havde flere Samtaler med ældgamle Folk, der vel ikke selv havde set den omtalte Genstand, men forøvrigt syntes at vide god Besked med dens Historie. Deres Fortælling gik ud paa følgende: Omtrent ved Aarhundredskiftet pløjede en Husmand fra Gallehus ved Navn Christian Jensen Stind (f. 1755, d. 1827), sammen med sin Søn Jens Christian Stind (f. 1787, d. 1866[1]) som Plovkøring, en Ager nord for Tønder Vejen umiddelbart vest for den nuværende Kro, og fandt et stort Stykke Guld, forsynet med Ringe og Forsiringer. Christian Stind solgte en af disse Ringe og fik 6 Sølvspiseskeer for den, men mærkværdig nok blev Resten liggende, og først langt senere solgte Sønnen Jens de øvrige Dele til en Kromand og Kræmmer i Nabolaget.

Der foreligger imidlertid en ældre Beretning om dette Fund, som stiller det hele i et andet Lys; thi da C. C. Rafn 1855[2] udgav sin Beskrivelse af »de tvende ved Gallehus fundne Guldhorn«, meddelte han tillige en kort Redegørelse om Findestederne og den stedlige Overlevering, forfattet af Pastor H. C. Sonne i Møgeltønder. Om det her behandlede Fund meddeler Præsten:

„For omtrent 60 Aar siden fandt en Mand ved Navn Christian Stind i Gallehus, ved at pløie tæt nordenfor Kroen, et Stykke massivt Guld af Størrelse og Form omtrent som en lidt krumbøjet Finger paa en voxen Mand, i den tykke Ende lidt concavt (i Lighed med en Flaskebund), i den anden tilsyneladende afskaaret af Plovjærnet fra en anden Gjenstand. Det var aldeles uden Zirater. Finderen antog det for Messing og havde det liggende i flere Aar, indtil han omsider blev gjort opmærksom paa, at det var meget fiint Guld, og solgte det for

[1] Disse Opgivelser er indsatte efter Kirkebogen i Møgeltønder.

[2] Annaler for nordisk Oldkyndighed. 1855. S. 347 flg.

80 Rdl. courant. Sønnen af denne Stind lever endnu, er 70 Aar gammel, og har selv fortalt mig dette, samt at han selv kjørte Ploven for Faderen, da de fandt Guldstykket, der vejede 8 Lod; han har senere pløiet meget dybt i samme Mark i det Haab at finde mere, men uden Resultat. Findestedet kan han nu ikke ganske nøie bestemme, da Markerne senere ere blevne anderledes inddeelte. Eftergravninger synes aldrig senere at være foretagne paa dette Sted.“[1] —

Efter Sonnes Beretning er Fundet altsaa gjort 1795 eller 96, og intet tyder paa, at det fundne Stykke kan have været en Del af Guldhornet fra 1734.

Det andet Guldhorn blev fundet, ikke paa eller umiddelbart ved Vejen, men paa en hidtil udyrket Mark, »der i mange Aar havde ligget øde hen, paa slet Jord med nogle faa smaa Tuer«[2]. Efter Grev Schacks Opgivelse laa Findestederne 10 Skridt fra hinanden, efter Paulli fandtes det sidste Horn »3½ Skridt bedre henimod Sydøst« fra det første. Disse Afvigelser kunde tyde paa, at man 1735 ikke var helt sikker paa Findestedet 1639. Men da Greven er Førstehaands-Meddeler og befandt sig paa Stedet, holder jeg mig i det følgende til hans Opgivelse om Afstanden, og det saa meget mere, som det maa anses for helt usandsynligt, at Undersøgelserne 1639 ikke skulde være ført blot 10—12 Alen ud fra selve Fundstedet. Derimod har kun Paulli en Meddelelse om Findestedernes Beliggenhed imod hinanden, og den maa derfor godkendes uden videre.

Fra sit Hus havde Erik Lassen 23 Skridt lige Øst hen til Fundpladsen 1734 og 25 Skridt til Fundstedet 1639, der laa paa eller opad den gamle Vejkant i selve Vejskellet mellem Gallehus Nørregade og Lindskov-Tønder Vejen. Ved Skridt forstaas paa Egnen fra gammel Tid Dobbelttrin eller Favne, idet der kun tælles for hvert andet Fodslag, og omsat i Nutidsmaal vil det altsaa sige, at Guldhornet 1734 fandtes o. 69 Alen lige Øst for Erik Lassens Hus, og Hor-

---

[1] Anførte Sted S. 352 flg.

[2] Thott. Fol. 757.

net 1639 o. 75 Alen fra samme Hus i mere nordøstlig Retning. Disse Maal og Retningsangivelser sætter os i Stand til med ikke ringe Sikkerhed at fastsætte Findestederne, saasnart vi kender Beliggenheden af Erik Lassens Hus, og med de fortrinlige Oplysninger, som herom findes i Schackenborgs Arkiv, kan denne Beliggenhed bestemmes.

Som det senere skal paavises, er Gallehus ingen Oldtidsby som Møgeltønder og Østerby, men en sen middelalderlig Dannelse, en Række Husmands- eller Kaadnerhjem byggede umiddelbart op ad Heden paa to forskellige Ejerlags Grund og omkring en Gadeplads, der end ikke tilhørte Beboerne, men, saa vidt man kan skønne, benyttedes af hele Nabolaget, ogsaa af Herskabet paa Schackenborg, til Ler- og Saadgravning, og først ved Reguleringen 1793—97 udskiftedes imellem Fæstehusmændene[1]. Den sydlige og langt den største Del af Byen var bygget paa Møgeltønder Mark og havde en ringe Græsningsret sammen med dette Ejerlag paa den vidtstrakte Møgeltønder og Abild Hede. De fire nordligste Kaad (1796 med 9 Beboere) laa derimod paa Toghale Bys Grund, mod Vest umiddelbart opad dennes dyrkede Jorder, og efter Tidernes Sædvane havde disse Husmænd Ret til at sende en Ko eller to med Toghale Byhjord. Dette Græsningsfællesskab afvikledes dels ved den almindelige Udskiftning 1762, dels ved en senere Overenskomst 1796, paa den Maade, at de Gallehus Nørby Kaadnere i Erstatning fik en ringe Del af Toghale »Flavhede« mellem Abildvejen og Lindskov Mølledam udlagt til eget Brug. Efter

[1] Fordelingen skete ved en Slags Auction. I Birkedommer D. Blechingbergs Forslag hedder det: »Siden Hensigten med Gallehus Gades Uddeling fornemmelig er at se dette saalænge udyrkede Stykke Jordsmon gjort brugbart og derved nogle af Byens Kaadnere, helst de for Jord trængende, hjulpne«, saa stilles det til Auction for at undgaa Misundelse, og det tillades kun Kaadnerne, ikke Gaardmændene, at købe. Smaalodderne købtes for nogle faa Rigsdaler, og Kaadnerne maatte af det tilkøbte Fæstegods svare en ringe aarlig Kanon. Grevskabet forbeholdt sig flere Tønder Land til Ler- og Saadgravning.

forskellige Omlægninger, der berøres af Pastor Sonne, ordnedes Ejendomsforholdene, som de endnu forefindes, og disse Husmænd havde derfor Jord ikke alene i Gallehus By, men ogsaa nordøst for Lindskov-Tønder Vejen, og en saadan Parcel eller »Fenne« tilfaldt 1762 ogsaa Erik Lassens tidligere Sted.

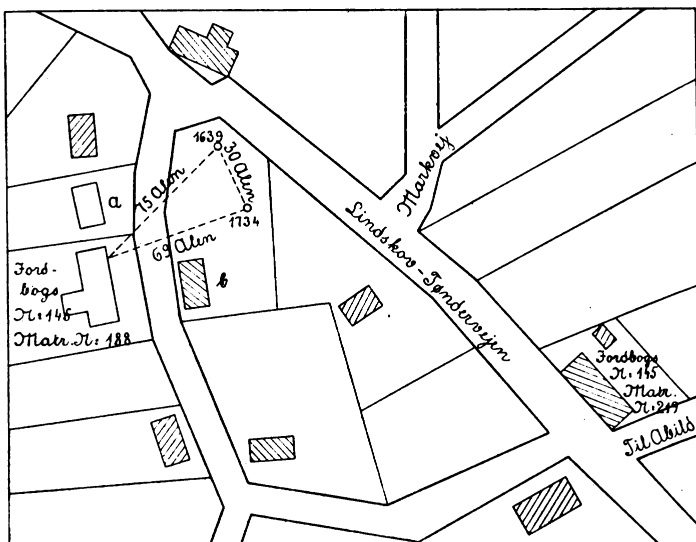

Fig. 2. **Kort over den nordlige Del af Gallehus.**

Ved Hjælp af de her benyttede Kilder kan Ejendommens Historie iøvrigt forfølges tilbage til 1689. Da var den allerede delt i 2 Halvkaad, hvert paa ½ Skp. Hartkorn, og senere deltes den endog i 3 eller 4. Erik Lassen (saaledes skrives hans Navn i alle Kilder) fæstede sit halve Kaad 1715, fornyede Fæstet 1721 og døde i Midten af August 1734, næppe 4 Maaneder efter Guldhornsfundet. Hans Enke sad paa Stedet til 1747,og efterfulgtes først af en vis Jep Hansen, senere af Jens Nielsen Kromand, der overtog Huset 1750 og 1753 fik Fæstebrev »paa det halve Kaad i Gallehus, som Erik Lassen

sidst havde haft«. Han fik tillige Frihed til at holde Kro, og fra hans Tid er Krohold knyttet til Ejendommen. Jens Nielsen sad paa Stedet til 1781, og i hans Tid foretoges Udskiftningen (1762). Som omtalt foran fik han en ringe Parcel nord for Tønder—Lindskov Vejen i Erstatning for

Fig. 3. Vejskellet i Gallehus, set ad Tønder-Lindskovvejen.
(Bag Tjørnehegnet helt tilvenstre i Billedet laa Erik Lassens Hus.)

Græsningsretten paa Toghale Fang, og da Grevskabet 1768 indførte faste Jordebogsnumre i sine Skattelister, fik hans Ejendom med begge Grundstykkerne Nr. 145, under hvilket Nr. den senere gik ind i Matrikelen (men Hustoften og Hedestykket med hver sit Matrikel Nr., henholdsvis Nr. 188 og 219), paa Matrikelkortet og i Godsets nuværende Hovedbog. (Se det hosstaaende Kort over Gallehus Nørby). Fra dette Øjeblik kan Ejendommens stærkt vekslende Skæbne forfølges lige ned til vore Dage; men efter at det er godtgjort, at Erik Lassen, da han fandt Hornet, boede paa Jordebogs Nr. 145, Matrikel Nr. 188, har en videre Fremstilling heraf ingen Interesse.

Men uheldigvis kaster en senere Begivenhed nogen Usikkerhed ind i den videre Bevisførelse. Paaskelørdag 1832 brændte den gamle Kro eller Erik Lassens Hus tilligemed de to nærmest nordfor liggende Steder. Det nordligste opførtes paa sin gamle Plads, det mellemste (a) flyttedes over paa Gaden (b), og Kroen lagdes hen paa Matrikel Nr. 219 ved Abildvejen, hvor den endnu findes. Derfor kan nu kun Erik Lassens Toft, ikke hans Hus, paavises; men alligevel er vi ikke uden bestemte Underretninger om dettes Udstrækning, Udseende og nærmere Beliggenhed; thi under Branden reddede Kromandens 11aarige Søn et lille Barn ud af Luerne og modtog en Belønning af Regeringen; denne Mand, Peder A. Sørensen, lever endnu i Gallehus som en 86aarig Gardeskikkelse, og alt, hvad der staar i Forbindelse med denne Begivenhed, er med uudslettelige Træk indbrændt i hans Erindring. Ifølge hans Meddelelser laa den gamle Kro i Flugt med de andre Huse nordpaa, o. 17 Alen fra Gadelinien, og bestod af 12 Fag Hus à 3 Alen. Stuehuset med Korshus laa imod Syd, derefter fulgte Stalden og Laden eller Porthuset umiddelbart op til Toftens Nordgrænse. Efter vestslesvigsk Skik var Huset forsynet med en muret Frontespice over Indgangsdøren[1].

Paa Grundlag af disse Oplysninger maa Guldhornenes Findesteder øst og nordøst for Huset sluttelig bestemmes, men da Husets Østfront havde en Længde af o. 36 Alen, synes her, eftersom man gaar ud fra den ene eller den anden Del af samme, endnu at være mange Muligheder til Stede. Disses Tal indskrænkes dog i høj Grad af de øvrige, nu foreliggende Oplysninger, og alt sammenholdt, turde den paa Kortet givne Løsning, der har benyttet Porten paa Erik Lassens Hus som Udgangpunkt, komme Sandheden saa nær, som det under de givne Omstændigheder er muligt; thi laa Guldhorn B 69 Alen lige imod Øst for Huset, eller var

---

[1] Efter velvillig Meddelelse fra Hr. Godsinspektør Davidsen.

Fundretningen lodret paa dettes Frontlinie (og saaledes mener jeg, at Retningsangivelsen naturligst maa opfattes), og laa endvidere Guldhorn A nordvest for B og tillige tæt op til Vejskellet og saa nær Hovedlandevejen, at denne i sin gamle Skikkelse kunde stryge hen over det, kan der ikke konstrueres nogen anden Figur end den paa Kortet angivne, uden at den paa afgørende Punkter kommer i Strid med Beretningerne. Flyttes Udgangspunktet f. Eks. helt hen til Husets nordøstlige Hjørne, saa føres Guldhorn A saa langt over imod Nordøst, at Guldhorn B maa falde helt Syd for det, og vi er allerede i Strid med de historiske Efterretninger; men Fejlene bliver endnu langt større, hvis Udgangspunktet lægges hen til den sydlige Del af Huset; thi da falder Guldhorn A saa langt ind paa Gadepladsen, at den gamle Hovedvej ingensinde kan have naaet det, det kan da lige saa lidt været fundet i eller ved Vejskellet, og Retningen mellem Hornene bliver Nordøst—Sydvest, i Stedet for Nordvest—Sydøst. Guldhornene maa derfor være fundne omtrent som paa Kortet angivet, begge i den nordlige Spids af Gallehus Gadeplads, det ældste umiddelbart op til Vejskellet (hvor Kristine Svendsdatter $^{27}/_{7}$ 1639 skiltes fra sine Ledsagere, der gik til Gallehus) og saa nær Hovedvejen, at denne, før Reguleringen og Indgravningen, kunde stryge hen over det; det yngste saa langt inde paa Gaden, at det kunde findes paa »øde og slet Jord med nogle faa smaa Tuer«.[1]

Som det kunde ventes, stemmer dette Resultat hverken med den nuværende Overlevering paa Egnen eller med den yngre Litteratur om Emnet; men alligevel anser jeg det for unødvendigt at spilde ret mange Ord paa denne Uoverensstemmelse. Vi staar nemlig ikke længere overfor en sikker og oprindelig Tradition, men kun overfor vage og svigtende Minder, der igennem Slægtled har været under Paavirkning

[1] I December 1907 har Hr. Lensgreve Schack ladet rejse to Mindestene paa de paa Kortet S. 20 angivne Steder.

af en ukyndig Litteratur og snarere er Udtryk for den end for gammel Overlevering. Den ovennævnte Pastor Prahl i Haderslev henlægger begge Findestederne nord for Tønder—Lindskov Vejen med en indbyrdes Afstand af over 100 Alen, og de mest interesserede i Møgeltønder og Gallehus vare tilbøjelige til at følge ham, deres gamle Sognepræst; men det hele strider saa afgørende og bestemt imod alle sikre Efterretninger, at videre Bevisførelse imod denne Opfattelse er overflødig. Og desuden er jeg i allernøjeste Overensstemmelse med en ældre og mere oprindelig Overlevering. 1855 skrev Pastor Sonne i det ovennævnte Brev til C. C. Rafn, at ifølge den stedlige Overlevering var det første Guldhorn fundet paa Lindskov—Tønder Vejen mellem Vejskellet og den nye Kro; men punktuelt nærmere har han ikke kunnet faa Findestedet betegnet, navnlig, mener han, fordi baade Vejen og dens nærmeste Omgivelser er forandret siden Fundet. Derefter fortsætter han: »Det samme gjelder ogsaa med Hensyn til det andet Fund. De Gamle i Gallehuus erindre i deres Barndom at have hørt meget herom; men om Stedet vide de intet bestemtere at angive, end at det skal have været i Nærheden af det Sted, hvor det paa Kortet med c [paa hosstaaende Kort med b] betegnede Huus ligger, — (dengang fandtes intet Huus paa dette Sted) —; hvilket ogsaa lader sig godt forene med de tidligere angivne Stedbestemmelser; tænker man sig nemlig Findestedet lidt mod Nord eller Nordøst fra Huset, saa nærmer det sig den Vej, hvor det første Guldhorn skal være fundet«[1]. — Ifølge den her givne Fremstilling ligger Fundstedet 1734 o. 34 Alen nordøst for det nævnte Hus, og Sonnes og min Opfattelse falder derfor ganske sammen.

I den vidtløftige Guldhornslitteratur har man gjort mange Forsøg paa at knytte de mærkelige Fund til Egnens nuværende topografiske Genstande og Navne, og disse Forsøg kan undertiden falde helt morsomme ud. Saaledes har

[1] Annaler for nord. Oldkyndighed. 1855. S. 352.

jeg set en tysk Doktor forklare Ordet Møgeltønder af det gäliske Sprog som Kongen af Gallehus's Enghave og Oldenskov[1]. De nordiske Lærde driver det ikke saa vidt; men deres Forsøg er ellers heller ikke saa uefne. I Paullis Beretning 1735 fortælles det, at Byen Gallehus, i hvert Fald da det første Guldhorn fandtes, endnu kaldtes Rosengaarde, og i hele den følgende Litteratur træffer vi derfor paa en Række Tolkninger af Gallehus og Rosengaarde. Rafn mente, at der paa Stedet, hvor Guldhornene fandtes, i Oldtiden havde staaet et Gudehov, et Gjaldrehus, og at Byen deraf skulde have faaet sit Navn[2]. Thorsen og Stephens lægger særlig Vægt paa Rosengaarden. Den første skriver: »Denne ganske mærkelige, paa selve Stedet endnu kendte Benævnelse, der ellers forekommer adskillige Gange i Landet som bestemt Stedsnavn, tyder paa et smukt Anlæg her, og der kan ej være Tvivl om, at det hidrører (vist i en gammel Tid) fra Borgen eller Slottet Møgeltønder«[3]. Pastor Briem i Slangerup, der har efterladt et Manuskript om Guldhornene, søger at forene begge Navnene. Gallehus betyder Borg, Herrehus, Fæste, omgivet af Volde og Grave, omsluttende flere Tofter til Abildgaard, Rosengaard, Vaabenplads osv. Guldhornene har ligget gemte og glemte i den Plet af Jord, hvor fordum Rosengaardens Lysthave prangede i sin Flor, og i Gallehus er Navnet paa selve Borgens Stifter bevaret, medens Borgen selv er forsvunden og kun har efterladt Formodninger om, at den i Oldtiden maa have staaet i samme Forhold til Ribe- og Tønderhus samt flere andre Døtre, som Lejrehus eller Borg til Ringsted og Roskilde[4].

Kun Skade, at Gallehus ikke er nogen Oldtidsby, og at dens Navn har en saare profan og uhyggelig Oprindelse. Dialektordet Gallehus skulde i Skriftsproget skrives Galge-

---

[1] Am Urdhsbrunnen. 1881. H. 4.
[2] Annaler for nord. Oldkyndighed. 1855. S. 375.
[3] Thorsen: De danske Runemindesmærker. I. S. 339.
[4] Afhandling fra 1858. Univ. Biblioth. Add. Fol. Nr. 253.

huse, fordi det kommer af Ordet Galge, og fordi Byen er opstaaet ved en saadan. Da Møgeltønder 1361 blev et eget Birk under Biskoppen i Ribe, fik Byen ogsaa sit eget Retter-sted eller sin egen Galge, der paa sædvanlig Maade rejstes paa et øde Sted ved alfar Vej, her Tønder—Ribe Landevej, o. 1800 Meter fra Tingstedet i Møgeltønder By. Paa samme Vis laa Tønder Herreds Rettersted paa »Gallefennen« ved Tønder—Løgumkloster Landevej, o. 1800 Meter fra Byens Raadhus, og Løgumkloster Galge med »Gallestenen« nogle 1000 Alen syd for Byen ved den samme Vej. Forbryderne ophængtes til Skræk og Advarsel ved Adelvejene[1]. Møgeltønder Galge laa et Par Hundrede Meter nord for Lindskov—Tønder Vejen, umiddelbart nordøst for Galgehuse paa den vildene Hede. De sidste Rester af Galgepælene opgravedes i Sommeren 1904, Agrene omkring den kaldes endnu Galgeagrene, den Bæk eller Strøm, der løber forbi den, og hvori Kristine Svendsdatter 1639 afvaskede Guldhornet, kaldes Galgestrømmen, og Vejen fra Møgeltønder til Retterstedet hedder endnu den Dag i Dag i Folkemunde Galgevejen.

Paa samme Maade fik de Huse, der opbyggedes i dens Nærhed, deres ildeklingende Navn. Saa vidt jeg ved, forekommer Navnet første Gang 1537 og skreves da »Galligehusen«, senere Galliehuse og Gallehuse. Flertalsformen findes endnu saa sent som 1683 i Christian Vs Matrikel, men i den nuværende Udtale er Flertalstrykket paa Ordets sidste Stavelse faldet bort. I Pontoppidans danske Atlas forklares Navnet af Galge, og enkelte senere Forfattere har fulgt ham, men i Guldhornslitteraturen har dette ikke været fint nok, og Forklaringen er omhyggelig undgaaet. Forøvrigt findes Ordet Gallehus som Stednavn ogsaa i en anden nordslesvigsk Egn, i Hjortkær Sogn ved Aabenraa, og det har der paaviselig samme Oprindelse. Det er et enligt Sted ved Foden af en Galgebakke (som Johannes Mejer 1641 kalder Galgen-

[1] Ogsaa det nærliggende Ballum Birk havde sin egen Galge.

berg) ved Alfarvej og umiddelbart op til Brundlund Slots Jorder, ligesom det vestlige Gallehus ligger umiddelbart op til Møgeltønder Slots Enemærker, men dog uden for disse.[1]

Som Navn kan Gallehus derfor ikke være ældre end Galgen, og Galgen ikke ældre end Birkeretten i Møgeltønder, og da denne 1361[2] afstodes af Kong Valdemar Atterdag til Bispen i Ribe, kunne vi med Sikkerhed gaa ud fra, at Gallehus, Navn og By, er opstaaet i Slutningen af Middelalderen.

Ad historisk og topografisk Vej er det derimod ganske umuligt at give Oplysninger om Navnet »Rosengaarde«, og det maa derfor opfattes som et vildt Skud. Det dukker pludselig frem i Paullis Fundberetning 1735 med den Paastand, at Gallehus endnu 1639 kaldtes Rosengaarde; men der meddeles intet som helst om, hvorfra denne Oplysning stammer. Jeg har gennemgaaet alle Skattelister og Jordebøger fra 1537 til 1660 samt Møgeltønder Markbog og de øvrige Brevskaber, der henhører til Christian Vs Matrikel, og hvori der findes saa mange stedlige Navne, men ikke fundet ringeste Spor af, at Gallehus nogensinde har haft det nævnte Tilnavn. Thorsen siger vel, at Rosengaarde er »en paa Stedet endnu kendt Benævnelse«, og paa en Maade er dette ogsaa ganske rigtigt; thi omtrent 4—500 Meter syd for Gallehus ligger nu en Ejendom, der kaldes Rosengaard; men den er bleven til og opført fra ny af for næppe 50 Aar siden af et Medlem af Familien Stind, der paa Grund af Traditionen følte sig stærkt knyttet til Guldhornsfundene og under litterær Paavirkning fandt Behag i at opkalde Ejendommen efter det sagnagtige Navn. Saaledes er det gaaet til, at der nu virkelig findes en Rosengaard paa Gallehus Mark, en lille Kilometer syd for Hornenes Findested; men den var ikke til 1850, endsige da 1639, og det er derfor lige gaadefuldt, hvorfra Paulli har Navnet.

---

[1] Sønderjydske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden. Kbhvn. 1895. II. S. 437

[2] Jensen: Kirchliche Statistik. II. S. 1563.

Dette maa sikkert nok have staaet i en eller anden af de Fundberetninger, som han modtog fra Schackenborg, særlig fra Godsinspektør C. Lehmann, og maaske turde Sammenhængen være følgende. Som det fremgaar af Breve til Paulli, havde Godsinspektøren nogen antikvarisk Læsning; han kendte T. Arnkiels Bog om det ældre Guldhorn, og fra Grevens Bibliothek var han fortrolig med Johannes Mejers Kort over det gamle Nordfrisland Aar 1240, et Kort, der paa hans Tid nød den allerhøjeste Anseelse som Kildeskrift. Paa dette Fantasikort var ogsaa Møgeltønderegnen fremstillet. Korttegneren havde fastholdt Tønder og Møgeltønder som Oldtidsbyer; men de øvrige Lokalnavne var enten helt udeladte (deriblandt Gallehus) eller ogsaa gengivne i en oldtidsagtig Form. Gjerup blev til Gerdrum, Abild til Abildholdt, Lindskov til Lindholdt, og omtrent paa Gallehus's geografiske Sted indtegnede han et »Rosingsgarde«, der nødvendigvis maatte føre Læseren til den Antagelse, at Gallehus i gamle Dage havde været kaldt »Rosingsgarde«, i fri dansk Gengivelse Rosengaarde. Hvorfra Johannes Mejer har Navnet, er ikke let at sige; men formodentlig har der i den nordvestlige Del af Tønder Landsogn (i Nærheden af Gaarden Rosinfelt ved Tved) ligget en Rosinggaard, og det er da dette Navn, som fra Mejer over Lehmann og Paulli i forvansket Form er gaaet ind i Guldhornslitteraturen og har fremkaldt de ældre Forfatteres Fantasier om Guldhornsfundene i Gallehusborgens Rosengaard.

Gallehus ligger i en gammel, fra Arildstid ubebygget Hede- og Skovegn. Byens to Bøndergaarde var, tilligemed flere andre, der efter 1664 nedlagdes af General Hans Schack, Enemærke- eller Udflyttergaarde paa Møgeltønder Ejerlags Grund, og bortset fra den gamle Ribe Landevej, Vestkystens Oldtidsvej, findes der nu paa Stedet ikke en eneste Kulturgenstand, hvis Oprindelse med Spor af Sandsynlighed kan føres tilbage til Hornenes Ned- eller Henlæggelsestid.

HVORLEDES SAAE ROSKILDE DOMKIRKES SPIR UD FØR 1635?

AF

J. KORNERUP.

Kong Christian den 4de har efterladt sig adskillige Vidnesbyrd om den Interesse, han nærede for Roskilde Domkirke, hans kongelige Forfædres Hvilested. Den 2den Septbr. 1609 skriver han til Peder Basse, Lehnsmand paa Roskildegaard, om at lade Capitelherrene bekomme saamange Teglsten, som de behøve til Prædikestolens Bygning i Domkirken[1]. Prædikestolen bærer ogsaa dette Aarstal, men blev, ifølge en Indskrift paa Døren op til den, først malet og stafferet 1613 af Peter de Meyer.

Paa Omgangen overfor Prædikestolen lod Christian den 4de den pragtfulde »Kongestol« opstille. I Domkirkens Regnskaber for 1634[2] hedder det: »Bleff forthinget paa Capitlet met Hans Maler i Roeskilde for Kongl. Maysts Stoel at male och Staffere 200 Rigsdaler«. Den er prydet med Kongens Vaaben og Navnetræk, men ogsaa til Minde om den allerede 1612 afdøde Dronning Anna Catherine med hendes Navnetræk og det brandenborgske Vaaben.

Den prægtige, i Renaissancestil udskaarne og rigt forgyldte Altertavle skal tidligere have staaet i Kapellet paa Frederiksborg og være skænket til Domkirken af Christian den 4de[3].

---

[1] »Sjællandske Tegnelser« i Rigsarkivet.

[2] Provinsarkivet i København.

[3] W. Behrmanns Bog om Roskilde og Domkirken, 1832, S. 73.

I Aaret 1613 paabegyndtes Opførelsen af det store Gravkapel, som han havde bestemt til sit Hvilested, et Foretagende, der stod paa i syv Aar. Den 23 Aug. 1613 slutter Kongen paa Frederiksborg »Accord med Lorents v. Steenwinkel, Indvaaner i Halmstad, om paa hans egen Omkostning og med eget Folk fra Grunden af at mure og forfærdige et Capel ved Domkirken i Roskilde baade med Stenene at udhugge og Murværket at opmure efter den Skabelon og Afrids, Hans Majestæt ham selv naadigst haver antvordet, for 2000 Rigsdaler«[1]. Flere andre Kongebreve vidner om, at han med Opmærksomhed holdt Øie med Kapellets Opførelse, ligesom det ogsaa af hans Dagbøger ses, at han selv bestilte de smukke og kunstige Jerngittere hos Mester Kaspar Fincke.

Her skal det kun bemærkes, at der paa Kapellets Nordgavl, der er prydet med Halvsøiler, joniske Kapitæler og Figurer, der forestiller kristelige Dyder, bemærkes 6 Nicher med fremspringende Konsoller forneden. Men disse Nicher er nu tomme, medens det dog synes klart, at de har været bestemte til at optage Figurer. Det har antageligt været Meningen, at der i Nicherne skulde have staaet Statuer af Kongens 6 Forgængere af den oldenborgske Stamme. Midt paa Façaden ses det danske Rigsvaaben omgivet af mindre Skjolde med alle de gamle daværende Provinsers Vaabener, f. Eks. Gullands og Øsels.

I Aaret 1635 blev en ny Portal, den saakaldte Kongeport, opsat paa Domkirkens Taarnfaçade af Stenhugger Gert Borckman. Den var foroven prydet med Christian den 4des Navnetræk, men var i 1871 saa forfalden og forvitret, at det blev besluttet at nedbryde den og opføre en ny efter Etatsraad Herholdts Tegning i Overensstemmelse med Kirkens Stil. Resterne af den kasserede Portal blev skænkede til Holmens Kirke i København, hvor den bedre passede, og den staar nu i restavreret Stand paa denne Kirkes østre Gavl.

---

[1] Sjæll. Reg. Rigsarkivet.

Vi vender os nu til Domkirkespirenes Historie. Ved en nærmere Undersøgelse af Taarnenes Murværk kommer man til den Slutning, at uagtet de to mægtige Taarne sikkert nok høre til Domkirkens oprindelige Anlæg, har det dog varet meget længe, inden de blev færdige. Stiger man op ad Snegletrappen i søndre Taarn, faar man Indtrykket af, at dets nederste Stykke, omtr. 15—20 Alen, er ældre end det øverste. Trappens bærende Buer er her runde, og Murstenene er riflede, tilmeislede, ligesom i Kirkens oprindelige Dele, men pludselig indtræder der den Forandring, at Trappens Buer bliver flade og Stenene bliver glatte, utvivlsomme Tegn paa en senere Tid. I det nordre Taarn kan man følge lignende Kendemærker, men i en langt ringere Højde. Stiger man op, hvor Taarnene støder til Højkirkens Mure, kan man paa Murværket se, at disse har været opførte før Taarnene.

I Efterretningen om Kirkens store Brand 1282[1] meddeles det, at Klokkehuset, som stod over Jomfru Marias Kapel (paa Sydsiden) ogsaa brændte. Dette Klokkehus har aabenbart været midlertidig benyttet, fordi Taarnene ikke var færdige.

Da Efterretningen om den Ulykke, der havde ramt St. Lucii Kirke naaede til Rom, udstedte 10 fremmede Bisper en Bulle med Aflad til alle dem, der vilde komme Domkirken til Hjælp, og paa denne Maade skaffedes der Midler til Istandsættelsen, som formentlig var fuldført 1310, eftersom Biskop Oluf ved dette Aar opførte Jomfru Marias Kapel[2]. Det søndre Taarn tør antages at være bleven helt opført omtrent ved samme Tid. Frisen med de trebladede Buer passer i al Fald til Stilen omkring 1300.

Ved Betragtningen af det nordre Taarns øverste Etage, bemærker man derimod en kendelig Forskel fra det søndre.

---

[1] Petri Olai Annales, Script. rer. Dan. I, 188 og Script. III, 275.

[2] Stiftelsesbrevet forvares imellem Dipl. Rosk. Univ. Bibl.

Frisen er rigere end den søndre, og der er anvendt sort glasserede Sten, alt i senere gothisk Stil, formentlig fra Tiden kort før den store Brand 1443[1], som tilintetgjorde Spirene, smeltede Klokkerne, ødelagde de malede Ruder »og andre ydre Prydelser«[2]. Det varede 20 Aar, inden den dygtige Biskop Oluf Mortensen kunde faa sin Domkirke istand og indvie den, men desværre var dens ydre Skikkelse efter den Tid stærkt forandret ved Tilbygninger af Kapeller og Vaabenhuse og ved Bortfjernelsen af den Krone af Spidsgavle, der omgav hele Kirken.

De efter 1443 opførte Spir eller Tage paa Taarnene, som vi senere skal komme tilbage til, faldt ikke i Kong Frederik den 2dens Smag, thi allerede han havde i Sinde at sætte andre Spir paa Domkirken, men Planen strandede paa Pengemangel. Den 7de Novbr. 1585 skriver Kongen til Kapitlet i Roskilde om, »at det Foretagende at sætte to Spir paa Domkirken bliver til bedre Tider, eftersom Kirkens Tag og i andre Maader er meget brøstfalden og ingen Penge haves«[3].

Kong Christian den 4de optog 48 Aar efter Faderens Plan og fuldførte den. Den 21de Decbr. 1633 giver han fra Skanderborg Befaling til, »at Overtømmermanden skal tage Maal af Taarnene paa Domkirken«[4], og 1635 ser vi, at Arbejdet paa Spirene er i fuld Gang. Det hedder nemlig i Regnskabet for 1634—35: »Giffvet og betalt Hans Kruse, Borgemester i Wisby paa Gudland, for efterskreffne gudlandiske Tømmer, som det hæderlige Capitel efter Kgl. Majestæts Befaling til Spirene paa Domkirken hos hannem betinget haffver« ...... saa og saameget?[5]

---

[1] Script. rer. Dan. I, 195.

[2] En stor Mængde Brudstykker af malede Ruder fandtes 1904 under Gulvet i Kapitelshusets Sidebygning.

[3] Sjællandske Tegnelser i Rigsarkivet.

[4] Sjæll. Tegnel. i Rigsarkivet.

[5] Domkirkens Regnskaber i Provins-Arkivet i Kbhvn.

Da Roskilde Fjord paa den Tid var meget grundet, maatte man sejle fra Visby til Køge, hvortil der kom tre Skibsladninger med Tømmer. Domkirkens Bønder fra Sømme, Thune, Volborg og Ramsø Herreder maatte køre det til Roskilde[1].

Som man ser, var det efter Christian den 4des Befaling, at Kapitlet i Roskilde lod Domkirkens Taarne pryde med de slanke Spir, der lige til vore Dage har trodset Tiden og Stormene, der bryder sig mod den højtliggende Kirke. Og man ser dem, især det søndre, bevæge sig kendeligt, naar det stormer; men det solide Tømmer har hidtil taalt dette, og de otte dobbelte Spær, som danner Spirenes Stativ, gaar et godt Stykke ned i Taarnet.

Datiden yndede de meget høje Spir med de store rene Linier, og der findes endnu i Danmark et saadant Spir, som dog er fyldigere og mægtigere end de i Roskilde, nemlig det i 1588—89 opførte Spir paa Kirken i Nyborg[2]; men der har været flere andre. I Aaret 1609 lod Christian den 4de St. Petri Kirkes Taarn i København ombygge og forhøje med et 120 Fod højt Spir, som blev ødelagt ved Branden 1728[3]. Nicolai Taarn i København opførtes 1591 ved Kristoffer Walkendorfs og Christian den 4des Hjælp, og en Snes Aar efter blev det prydet med et højt Spir, der i 1628 blæste ned[4]. Begge disse Spir var af samme Form som de i Roskilde, en Form, som rimeligvis er kommen til os fra Nord-Tyskland, hvor endnu bl. a. Domkirken i Lybæk har et Par Spir, der meget ligner dem i Roskilde. Det kan dog ikke nægtes, at disse sidste staa tilbage for dem i Lybæk, som er fyldigere og mere imponerende.

Vi kommer nu til Spørgsmaalet: hvorledes saae Spirene i Roskilde ud, førend Christian den 4de lod den ombygge 1635?

---

[1] Domkirkens Regnskaber i Provins-Arkivet i Kbhvn.

[2] Trap: Danmark, sidste Udg. III, 593.

[3] »Fra Arkiv og Museum« III, 312 med Afbildning af Spiret.

[4] Trap: Danmark I, 47 og I, 508. Erik Pontoppidan: »Origines Hafnienses« 336.

Det er kun lidet, vi ved om Arbejdets Udførelse, men Domkirkens Regnskab fra dette Aar yder os dog en værdifuld Oplysning. Der staar nemlig, at »Blytækkeren havde faaet 10 Tylter Brædder til at lægge paa Kobbertaget[1], for at dette ikke skulde skades ved Gavlenes Nedbrydelse paa Taarnene«. Der har altsaa været Gavle paa dem, og for at faa en grundet Mening om, hvorledes disse har set ud, maa vi kaste et Blik paa Domkirken, som den var i sin Glansperiode[2]. Efter de under Sideskibenes Tage og paa Korrundingen værende Spor kan det med Sikkerhed paavises, at Kirken har været omgiven af en Krone af Spidsgavle, saa at der over hvert Fag med en Gruppe af tre Vinduer har været en Spidsgavl, hvad man bedst ser i »Riddersalen« ovenover Christian den 1stes Kapel. Dette ejendommelige og smukke Bygningsmotiv har været gennemført og er endnu bevaret paa Taarnenes Murstivere, ja selv paa det lille Spir over Korset. Man tør heraf slutte, at de omtalte 1635 nedbrudte Gavle paa Taarnene ogsaa har været Spidsgavle.

Denne Form, fire høje Gavle, hvorfra Spiret vokser i Vejret, er jo velkendt fra nordtyske Kirker, f. Ex. Mariakirkerne i Lybæk og Frankfurt ved Oderen og mange andre. I Danmark har Taarnene paa Aarhus Domkirke og Hellig Kors Kirke i København samme Form; men den storslaaede arkitektoniske Virkning fremkommer dog bedst, naar der, som i Lybæk og Frankfurt, stilles to saadanne Taarne ved Siden af hinanden. Har Roskilde Domkirke haft saadanne Spir før Branden 1443? Det lader sig ikke afgøre; men det synes, som om man ved Kirkens paafølgende Istandsættelse ikke har haft Raad til at opføre høje Spir, men har maattet nøjes med lavere »Hatte«.

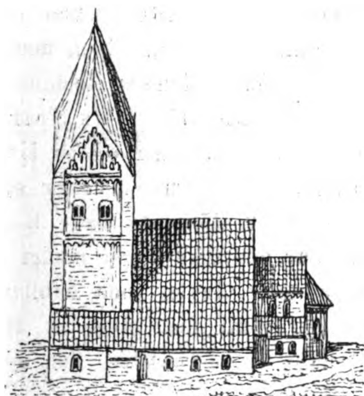
---

[1] I Aaret 1518 lod Biskop Lage Urne Højkirken dække med Kobber. Petri Olai Annales, Script. rer. Dan. I.

[2] »Danske Mindesmærker« II, Tavle V.

Den tyske Prins Christian af Anhalt besøgte i 1623 Roskilde og skriver derom i sin Dagbog: »2 Martii haben wir die Kirche in Rotschildt besichtiget, welche mit Kupfer gedeckt, die Kuppeln aber mit Bley« [1].

Da Højkirken som bemærket siden 1518 var dækket med Kobber, maa Prinsen med Ordet »Kupler« have ment lave, maaske udbuede Taarntage [2]. Paa et Kobberstik af Fridrich fra Begyndelsen af forrige Aarhundrede, efter

Krempe Kirke i Holsten. Efter R. Haupt: Die Vizelinskirchen, Kiel 1884, p. 55.

Tegning af Kantor J. Gjessing i Roskilde, fremstilles Domkirkens Taarnfaçade 1080 (!). Traditionen om Kuplerne er her bevaret, og Taarnene er dækkede med flade, runde »Hatte«. Men Tegningen er iøvrigt saa ukorrekt, at den kun har ringe Værd.

---

[1] »Tagebuch Christian des Jüngern, Fürst von Anhalt« ved Krause, Leipzig 1858 S. 91. I Lehnsmand Lave Becks Regnskab fra 1567 hedder det, at der skal »forthinges med Adam Kopertecker, at han skulde belægge then nørre Gavl medt blij; hvor Behof gøres paa Kirken, Spirene och Tornene«.

[2] Den ottekantede Domkirke i Aachen krones foroven med gothiske Spidsgavle og en stor Kuppel.

Dersom der fandtes gamle Tegninger eller Kobberstik af Domkirken før 1635, kunde Spørgsmaalet besvares med mere Sikkerhed; men da jeg i 1877 skrev Domkirkens Historie i »Danske Mindesmærker« II, søgte jeg forgæves efter ældre Billeder.

Nu er jeg dog bleven opmærksom paa, at der findes et, desværre meget lille og ufuldkomment Billede af Roskilde Domkirke fra 1618. Erik Pontoppidan giver i sit interessante Værk »Origines Hafnienses« 1760, Side 336, et kobberstukket Prospekt af København Anno 1618, altsaa efter et gammelt Maleri eller en Tegning. Man ser Byen med Slottet og alle Kirkerne, men i det fjerne skimtes Roskilde Domkirke, let kendelig paa sine tre Spir. Det lille Spir over Korset har den samme Form som nu og er lidt højere end Taarnenes Spir, som nærmest viser sig pyramideformede og ikke ligner Gjessings flade Kupler. Paa den lille bitte Tegning har det ikke været muligt at vise Enkeltheder, f. Ex. de omtalte Gavle, men Afbildningen fortjener dog Opmærksomhed, fordi den giver et Hovedindtryk af Domkirkens Udseende, inden Christian den 4de satte Spirene paa den.

DET ÆLDSTE KJØBENHAVN.

AF

PETER LUNDBYE.

En omfangsrig Literatur om København har efterhaanden udviklet sig. O. Nielsen har udgivet sin store Samling af Dokumenter, Breve og andre Kilder til Oplysning om Københavns ældre Forhold før 1728[1]. Samme Forfatter har i »Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse« givet en sammenhængende Skildring af Byens Historie og Topografi. Før og efter ham har forskellige Forskere skrevet herom, men ingen er naaet saa dybt ind i Emnet som han.

Spørgsmaalet om Københavns Alder og Oprindelse har fremkaldt megen Uenighed mellem Forfatterne. Lundekanniken Jon Tursøn udtaler i sin Kirkekrønike (1565) som sin Mening, at Absalon byggede de første smaa Fiskeboder nede paa Strandbakken[2]. I denne Forfatters og andres Øjne eksisterede København ikke eller var kun et ringe Fiskeleje før Absalons Tid. En anden Mening herom har Otto Sperling, Langebek, Pontoppidan, P. A. Munch, Helveg og H. Rørdam; de tror, at der allerede tidligere fandtes en »Købmændenes Havn«. Langebek finder, at Valdemar næppe havde foræret Absalon Kbh., hvis det havde været et »gement Fiskerleje« i Stedet for »en god Flek og et Søsted« af Betydning[3]. P. A. Munch har ment at genfinde »Havn« i det

---

[1] Kjøbenhavns Diplomatarium I—VIII. 1872—1887.

[2] Kirkehist. Saml. II. 131.

[3] Sml. Holger Fr. Rørdam, Kjøbenhavns Kirker og Klostere i Middelalderen. S. 1—2.

i Sagaerne omtalte, stærkt besøgte Haløre Marked[1]. Dette historisk berømte Sted maa dog snarere henføres til Skanør-Halvøen[2].

Den nyere Granskning har forladt Hypotesen om Fiskerlejet. Den søger nu at afgøre, om Kbh. før Absalons Tid kun var en Landsby, paa hvis Kyst de fremmede Købmænd en kort Tid af Aaret opslog deres Boder, eller om det alt den Gang var en Handelsplads med stadig Bebyggelse, en »Købing«. Diskussionen om det ældste Kbh. er særlig ført mellem O. Nielsen[3] og A. D. Jørgensen[4]. Hin kæmpede for Landsbyen som det ældste, denne for »Købingen«. A. Heise har givet en god Fremstilling af Striden og søgt at udlede, hvad der var kommet ud deraf[5].

Striden, der er ført om Kbh.s ældste Forhold er interessant og lærerig for Historikerne, men virker paa Lægfolk noget forvirrende og nedtrykkende ved det tilsyneladende negative Resultat, den har ført til. At man er berettiget til at bruge Ordet »tilsyneladende« i denne Forbindelse, vil formentlig fremgaa af det efterfølgende.

O. Nielsen erklærer, at Kbh. 1167 var en agerdyrkende Landsby med en stor Bymark. Landsbyen begrænsedes paa de to Sider af Nørre- og Vestervoldgade og naaede paa de andre Sider ned til en Linie, der mod Vest gik lidt nedenfor det nuværende »Strøg«, mod Øst lidt ovenfor; Grænsen mod Nordøst kan ikke nøje angives, men synes ikke at have naaet Gothersgade. Landsbyen havde sin egen Kirke, der var indviet til Vor Frue. Bymarken strakte sig mod Vest

[1] Samlede Afhandlinger. III. 632 f.

[2] Hist. Tidssk. 7. R. IV. 503 f.

[3] Undersøgelser om Københavns ældre Forhold (i Danske Saml. for Historie, Topografi m. m. 1. R. VI. 289 f. og 2. R. IV. 234 f.). Indholdet af disse Afh. er for største Delen ordret overført i »Københavns Historie og Beskrivelse« I—II. Kbh. 1877—79.

[4] Det ældste København I—III. (i Aarbøger for nord. Oldk. og Hist. 1872 S. 257 f., 1877 S. 265 f., 1881 S. 281 f. og i Samlede Afh. IV. S. 200 f.).

[5] Hist. Tidsskr. 5. R. II. S. 489 f.

ud i Nærheden af Valby Bakke samt over en Del af det nuværende Frederiksberg, mod Nord naaede den hinsides Søerne, der den Gang var meget mindre end nu. Grunden, hvorpaa Gaderne nærmest Havnen nu ligger, var i hin Tid endnu dækket af Havet. Kystlinien krydsede Badstuestræde (ved Nr. 11) og gik over Amagertorv til Enden af Købmagergade. Fra Østergade strakte sig en stor Odde over mod Boldhusgade. Hvor nu Frederiksholm, Slotsholm og Gammelholm breder sig, laa nogle lave Smaaholme i en temmelig stor Havbugt. I den af Naturen dannede gode Havn indenfor Holmene og Odden samledes Fiskerbaade og Købmandsskuder i Sildefangstens Tid. Paa Odden opstod da et Marked, under hvilket der handledes fra primitive Boder. Havn var saaledes en almindelig Landsby, paa hvis Strandbred der een Gang om Aaret afholdtes et Marked. I denne Tilstand indtraadte en Forandring, efter at Absalon i Aaret 1167 havde opført en Borg paa Strandholmen. Bebyggelsen tog Fart ved Tilflytning af Haandværkere, Handlende og andre, saa at her allerede 1171 fandtes en Købstad. — O. Nielsens Fremstilling gør et tiltalende og overbevisende Indtryk paa Læseren; den stemmer med, hvad man paa Forhaand kunde tænke sig om Byens ældste Udvikling.

A. D. Jørgensen formaaede dog ikke at slutte sig til O. Nielsens Synsmaade. Nogen Tid efter fremsatte han i ethvert Fald Anskuelser, der var saa forskellige som vel muligt fra O. Nielsens. Han mente, at Kbh. aldeles ikke før Absalons Tid var en agerdyrkende Landsby. Den var tværtimod en jordløs Købing. Denne ældste By havde ikke den Plads, O. Nielsen anviste den, men laa mellem Stranden og det nuværende Strøg (Frederiksberggade-Østergade). I Egnen syd for Østergade laa Havns gamle Borg, der var opført før Absalons Tid; denne Borg dannede Byens oprindelige Midtpunkt. Paa dens Jord voksede Købingen frem, hvis Beboere blev Gaardsæder, der svarede Kongen Jord-

skyld og gjorde Hoveri. Østergaard maa være en Udflyttergaard fra Serridslev By, som havde sin Plads tæt udenfor Nørregade. Frue Kirke var Kirke i Sognet, hvortil Havn hørte.

Da O. Nielsen senere med de vægtigste Grunde godtgjorde, at Havns Bymark havde haft den af ham opgivne Udstrækning, samt at Serridslev bevisligt har ligget mellem Jagtvej, Lygtevej, Rørsø og Sundet, maatte A. D. Jørgensen indrømme, at han havde set forkert paa disse Punkter. Kbh. havde altsaa oprindelig været en agerdyrkende Landsby ikke, som han først antog, en jordløs Købing. Men han fastholdt, at Landsbyen havde ligget om Østergaard. Frue Kirke var nemlig ikke Byens ældste Kirke; den er først opført af Absalons Efterfølger paa Roskilde Bispestol, Peder Sunesøn. Nikolaj Kirke er den ældste. Straks efter at Absalon havde opført den nye Borg paa Strandholmen, tog han fat paa at grundlægge en helt ny By paa Bakken; den fik sit eget Torv (Gammeltorv), hvorfra fire Hovedgader udgik. I dette nye Kvarter rejstes senere en ny anselig Kirke (Frue).

A. D. Jørgensens to første Afhandlinger om Kbh. indeholder gode Iagttagelser, men det kan ikke nægtes, at han tillige fremsætter hasarderede Paastande uden at kunne støtte dem til noget faktisk Grundlag; det maa siges, at hans Indlæg i dette Spørgsmaal i det hele skæmmes ved en overdreven Stræben efter Originalitet.

A. Heise har Blik for disse mindre heldige Sider ved Jørgensens Indlæg. Han tager Sagen op til ny Drøftelse og bestræber sig under denne for at dele Lys og Skygge efter Fortjeneste mellem de to Modstandere. Læseren kan imidlertid ikke et Øjeblik være i Tvivl om, i hvilken Retning hans Sympatier gaar. Han anser O. Nielsens Resultater for at være rigtige paa saa godt som alle Punkter; naar han tager dem frem til ny Undersøgelse, sker det kun, for at de kan staa i et klarere Lys end før. Giver han sig i Lag med A. D. Jørgensens Hypoteser, iagttager han dem med den

Skepsis, de fortjener. Det virker derfor noget overraskende paa Læseren — og maaske paa ham selv med —, at han til sidst maa erklære sig ude af Stand til at afgøre, paa hvilken Side Retten findes. Hans Slutningsbemærkninger indeholder i Virkeligheden en Falliterklæring — ikke, som han mener, i Henseende til den nyere Gransknings Behandling af Spørgsmaalet men — med Hensyn til hans egen Behandling deraf. Det er intet Under, at A. D. Jørgensen ovenpaa en saadan Udtalelse har fattet nyt Mod og affærdiget den nye Modstander med en overlegen Haandbevægelse.

At det endelige Resultat af Kampen blev saa utilfredsstillende, skyldes for en Del Kildernes Ufuldkommenhed, men ogsaa kun for en Del. En ikke ringe Part af Skylden maa tillægges A. D. Jørgensens altfor haardnakkede Fastholden ved det een Gang indtagne Standpunkt og absolute Utilbøjelighed til at lade sig paavirke af nye Synspunkter. A. Heise maa imidlertid bære sin Del af Ansvaret. Med ængstelig Forsigtighed har han undgaaet af sine Undersøgelser at drage Slutninger, mod hvilke der kunde rejses formelle Indvendinger, men hvis Gyldighed ikke vilde omstødes derved[1].

Pladsen tillader os ikke at omtale samtlige herhenhørende Spørgsmaal. En i Enkeltheder gaaende Undersøgelse er desuden unødvendig, efter at omfattende og indgaaende Undersøgelser er foretagne af flere Forfattere. Vi lader derfor ligge, hvad der hersker Enighed om, og vender os blot til Stridens Hovedpunkter: Saxos Beretning, den ældste Borg, den ældste Kirke og Jordskyldkvarteret.

Hvad siger Saxo om København?

Aar 1167 hærgede Nordmændene Erling Skakke og Orm Kongsbroder paa de danske Kyster som Følge af deres Forbund med Prins Buris. De overvandt den jydske Ledings-

[1] Heises Afhandling om Kbh. i H. T. 5. R. II. 489 f. fik straks Svar fra A. D. Jørgensen (AfnO 1881. S. 281 f.). Dette medførte endnu et Indlæg fra Heise (AfnO. 1882 S. 239 f.), i hvilket han forsvarede sine Udtalelser, uden forøvrigt at fremføre noget nyt.

flaade ved Djursaa og plyndrede Grenaa, hvorpaa de styrede mod den »By, som kaldes Købmændenes Havn«[1]. Samme Aar grundlagde Absalon for at forstyrre Sørøvernes Færd en Borg paa Strandholmen og ydede saaledes ved en ringe Befæstning sit Fædreland et kraftigt Værn, hvorved Stedet blev usikkert for Sørøverne, og Sejladsen paa det nærliggende Hav sikker for Indbyggerne[2]. Paa Hjemvejen fra Mødet mellem Kong Valdemar og Hertug Henrik lod Absalon ved Stevns Klint opsamle glatte Stene, der var skikkede til at kaste med, for at bruge dem til Forsvar af den »Borg, som han havde anlagt i Købmændenes alfare Havn«[3]. Efter at han med denne Ladning var kommet til Borgen (castellum), satte han efter og tog et Sørøverskib. Besætningens Hoveder lod han afhugge og sætte paa Stejler »nær ved Stadens (eller Borgens) Mure«, hvor Sjællænderne kort i Forvejen havde fæstet andre Sørøveres Hoveder[4].

Det er paafaldende, at Saxo først bruger Ordet »vicus« og derefter »Absalonica urbs« som Betegnelse paa et og samme Sted. Er denne Forandring i Udtryksmaaden en Tilfældighed, eller er den foretaget i en bestemt Hensigt? Svaret herpaa vil komme til at afhænge af, om Saxo bruger disse Ord i samme Betydning eller ikke. For at komme til Klarhed herover maa man undersøge, hvilke Lokaliteter Saxo kalder vicus og hvilke urbs. Denne Undersøgelse er foretaget, — men har givet afvigende Resultater:

Kinch[5] tror, at vicus betyder Landsby og urbs befæstet Købstad — ikke Borg, som O. Nielsen tidligere antog. O.

---

[1] Saxo, ed. Müller S. 809: ad vicum, qui mercatorum portus nominatur.

[2] Saxo S. 810: Eodem anno deturbandæ piraticæ gratia insulam maritimam novo castelli fundamento complexus, —

[3] Saxo S. 888: ad castelli tuitionem, quod in publico negotiatorum portu condiderat.

[4] Saxo S. 889: Quorum (ɔ: prædonum) capita . . . propter Absalonicæ urbis moenia iisdem stipitibus affixa sunt.

[5] AfnO. 1874 S. 328.

Nielsen gaar ind paa denne Rettelse og drager heraf med Kinch den Slutning, at Havn 1167 var en Landsby, 1171 en Købstad[1]. A. D. Jørgensen vil ikke anerkende, at de to Udtryk kan tages i denne Betydning; Saxos Ord beviser følgelig ikke, at Havn kun var en Landsby før 1167[2]. A. Heise undersøger nu paa det omhyggeligste Saxos Stedsbetegnelser[3]. Han finder, at der i denne Henseende hersker en fortvivlet Usikkerhed hos Saxo: Oppidum bruges baade om den største Stad og Landsbyen samt alle mellemliggende Former for Bebyggelse, Urbs om Byer og Borge, Civitas om Bispesæder, Vicus om Landsbyer og Byer. Heise giver en Fortegnelse over en stor Mængde af Saxos Stedsbetegnelser[4]. Ved at gennemgaa denne kommer han til det Resultat, at vicus betyder en tættere Bebyggelse end en Landsby, urbs er en Borg, Absalonica urbs er Absalonsborgen ikke Absalonsstaden. —

Saafremt det forholder sig saaledes, indeholder Saxos Ord altsaa en Bekræftelse paa A. D. Jørgensens Teori om en Købing i Havn før 1167. Men Heise tager fejl. Fortegnelsen viser netop, at vicus i Reglen hos Saxo har Betydningen Landsby; kun en sjælden Gang bruger han vicus om en mindre By som Randers, Ringsted eller Slesvig. Randers og Ringsted var rimeligvis endnu kun Landsbyer paa Saxos Tid. Slesvig bliver vicus, da den er ødelagt af Svend Grathe, tidligere var den urbs. At Saxo har andre Betegnelser for Landsby, saasom agrestis vicus, villa ruralis og villa[5], er et Vidnesbyrd om Saxos stilistiske Kunst — ikke et Bevis for, at vicus ikke betyder Landsby. Heller ikke kan det indrømmes, at Saxo med urbs mener Borg; Fortegnelsen viser tværtimod, at urbs undertiden betegner

[1] Kbh.s Hist. I. 22.
[2] AfnO. 1877 S. 277.
[3] Hist. Tidsskr. 5. R. II. 504 f.
[4] H. T. 5. R. II. 514 f.
[5] Saxo S. 675 o. an. St.

Borg, men som oftest betyder den befæstede Stad. Der er derfor ingen Grund til at forkaste Kinchs Oversættelse af vicus og urbs Absalonica. O. Nielsen og Kinch er fuldt berettigede til at pege paa Forskellen mellem Havn 1167 og Havn 1171. — Sandsynligheden taler altsaa for, at Havn 1043[1] var det samme som 1167, en almindelig Landsby.

Det forekommer mig, at Saxos Ord om Byen 1167, »ad vicum, qui mercatorum portus nominatur«, godt kan forenes med, at vicus er en Landsby. Landsbyen Havn kaldes rimeligvis Købmændenes Havn, fordi der ved dens Kyst findes en af Naturen dannet god Havn, der ofte besøges af Købmandsskuder. Saxos Beskrivelse af Begivenhederne, der foregik paa Stedet 1167, har en Form, der stærkt tyder paa, at Kysten er ubebygget. Erling og Orm kommer med deres Flaade for at gøre Landgang men udfører ikke deres Forsæt, da de ser, at Absalon er mødt med Sjællænderne. Saxo fortæller ikke, paa hvilket Punkt Absalon staar med sin Hær rede til at afslaa Angrebet. Det er imidlertid indlysende, at det ikke kan have været helt ude ved Kysten, thi efter at Modstanderne en Tid havde iagttaget hinandens Bevægelser, red Absalon med 15 Fodgængere helt ud til Stranden. Absalon har aabenbart i god Tid faaet Underretning om den fjendtlige Flaades Bevægelser, eftersom han har kunnet møde med saa stor en Styrke, at Erling ikke vovede at gøre Landgang. Paa Sjællands Østkyst fandtes kun den ene gode Havn. Formodningen var for, at Nordmændene vilde søge til den. Derfor maatte Absalon tage Opstilling med sin Hær paa et Sted, hvorfra Havnen beherskedes, og hvorfra der var god Udsigt, saa at den fjendtlige Flaade kunde ses paa Afstand. Det eneste Punkt, der opfyldte disse Betingelser, var Bakken, paa hvilken nu Frue Kirke staar. Da Fjenderne fra Søen kan se Absalons Hær-

[1] Knytlinga Saga Kap. 22: Søslag mellem Magnus den Gode og Svend Estridsen »þar sem heitir í Høfn«.

styrke paa Bakken og derved bevæges til at opgive Landgangen, maa den mellem Bakken og Stranden liggende Egn have været ubebygget; en enkelt Husrække havde været nok til at spærre Udsigten til Bakken for dem, der befandt sig ude paa Vandet.

Det er af Interesse at se, at Anders Sørensen Vedel har samme Opfattelse af Havns Tilstand 1167. I hans Oversættelse af Saxo (1575) hedder det: Absalon mødte med Sjællænderne paa Strandbakken og hindrede Nordmændene i at gøre Landgang. Da han vidste, at Nordmændene roste sig af at være gode Bueskytter, red han med 15 Fodgængere ned paa Stranden[1]. — At Saxos Ord skal oversættes paa denne Maade, er ikke umiddelbart indlysende, naar de herhenhørende Sætninger betragtes for sig selv[2]; ser man dem i Sammenhæng med hele Indholdet af det øvrige, er der intet i Vejen for at forstaa dem, som Vedel har gjort. Overfladeforholdenes oprindelige Tilstand har ikke været saa forandret 1575 som 1908. Vedels Oversættelse er rimeligvis et Udtryk for Terrainets Beskaffenhed paa hans Tid.

Resultatet af mine Overvejelser paa dette Punkt bliver derfor følgende: Saa vel Saxos sproglige Udtryk som de lokale Forhold, der skimtes bag hans Fortælling, afgiver Vidnesbyrd om, at Havn kun var en Landsby i Aaret 1167. A. D. Jørgensens og A. Heises Syn paa Saxos Meddelelser om Havn kan ikke tiltrædes. —

Hvor byggede Absalon sin Borg?

Saxo meddeler, at Absalon, samme Aar Erlings Landgang i Havn var afværget (1167), grundlagde en Borg paa insula maritima for at forstyrre Sørøvernes Færd[3]. Man

[1] S. CCCCXXIV.

[2] Saxo S. 809: Quos Absalon, cum Sialandensibus occurens, eciam littorum ascensu probibuit. Qui cum compertum haberet, Noruagienses plurimum presidii in arcubus ducere, prouocandi gracia cum quindecim peditibus in littus progressus.

[3] Saxo S. 810.

har gættet paa, at insula maritima skulde være Sprogø, Samsø eller Hjelm[1]; men der kan ikke være Tvivl om, at Saxo mener een af Holmene ved den lige i Forvejen nævnte Landsby Havn. I det derværende Sund mellem Sjælland og Amager har Sørøvere kunnet lægge deres Skibe bag Holmene, medens de gik i Land for at plyndre. En saa stor Dristighed kunde næppe tænkes mulig, dersom Havn den Gang havde været en Købing. Saxos Ord bærer altsaa ogsaa her Vidnesbyrd om, at Havn før 1167 kun var en Landsby.

Saxo kalder Borgen »castellum«. Ved Aar 1171 omtaler han, at Absalon ved Stevns Klint opsamler Sten til det »castellum«, han havde opført i Købmændenes almindelig søgte Havn[2]. Absalons »castellum« nævnes et Par Gange til af Saxo[3]. Dette castellum er aabenbart overalt een og samme Borg, den i Købmændenes Havn. I Kbh. staar jo 1171 en Borg, bygget af Absalon. Da Absalon fire Aar i Forvejen grundlagde en Borg paa insula maritima, og da der ingen Sinde ellers omtales nogen anden ham tilhørende Borg ved Havet, maa Saxo alle ovennævnte Steder sigte til Borgen i Havn. Hertil kommer, at Øer som Sprogø, Hjelm og Samsø ikke opfylder en Betingelse, der i Saxos Øjne gør en »insula« til en »insula maritima«, nemlig at ligge tæt ved Kysten.

Saxos Udtryk »insula maritima« ser lidt besynderligt ud. Efter almindelig Sprogbrug maa det vel oversættes ved »Øen i Havet«. Denne Oversættelse giver imidlertid ingen fornuftig Mening. Saxo kan umulig have til Hensigt at skelne mellem Øer, der ligger i Havet, og Øer, der ligger andensteds. Hvorledes det skal forstaas, fremgaar imidlertid klart nok, naar det erindres, at Sundby (Udesundby), der ligger ved Roskilde Fjord, kaldes maritimus vicus, og at Kystlands-

---

[1] Vedels Oversættelse S. CCCCXXV; jfr. Saxo ed. Müller S. 810 Note 2.

[2] Saxo S. 810, 888.

[3] Saxo S. 918, 936.

byer paa Rygen hedder littorales vici[1]. Heraf ses, at Adjektivet maritima aabenbart skal betyde Stranden, Grænsen mellem Land og Hav. »Insula maritima« kan følgelig kun være en Ø, der ligger tæt ved Stranden, altsaa en Strandholm. —

Fandtes en Borg i Havn før Absalons Tid?

A. D. Jørgensen mener at kunne paavise en saadan. Han støtter denne Anskuelse paa Pavebrevet af 1186 og Saxos Meddelelser under 1167; men disse Kilder indeholder ikke, hvad han tror at finde der.

1186 stadfæster Pave Urban III. den Gave, som Ærkebiskop Absalon har skænket Roskilde Bispestol, nemlig »castrum de Hafn«, som Kong Valdemar har givet ham, men som Absalon dog skal beholde i sin Levetid, og alt dets Tilliggende: Selve Byen Hafn, Utterslev med alt dens Tilliggende, nemlig Serridslev, Solbjerg, Vanløse, Vigerslev, Valby, et Bol i Brønshøj, Emdrup, Gentoftegaard med dens Tilliggende, Mørkhøj med dens Tilliggende, Bagsværd, Virum, Høsterkøb, Rødovre, Burgby og Nærum med deres Tilliggende, samt alt det som Borgfogeden Niels har erhvervet til ham[2].

Pavebrevet siger ganske vist, at »castrum de Hafn« for-

[1] Saxo S. 704, 763.

[2] Kbh. Dipl. I. 1: Urbanus episcopus seruus seruorum dei. Venerabili fratri Absaloni Lundensi archiepiscopo apostolice sedis legato salutem et apostolicam benedictionem. — Eapropter tuis iustis postulacionibus grato concurrentes assensu castrum de Hafn, quod illustris memorie Waldemarus olim rex Dacie tue fraternitati contulit et tu tali condicione interposita Roschildensi ecclesie pia consideratione dedisti, ut ipsum debeas quoad uixeris detinere, post decessum tuum ad ecclesiam ipsam libere deuoluendum sub iam dicte conditionis tenore, sicut ipsum iuste et sine controuersia possides, cum omnibus pertinentiis suis, auctoritate apostolica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus, uidelicet uillam ipsam de Hafn, Oterslef cum omnibus pertinentiis suis, scilicet Serslef, Solbiergh, Huanlosæ, Wigislef, Walbu, mansum unum Brunshogæ, Imbrethorp, mansionem de Gefnetofte cum omnibus pertinentiis suis, Myrthogæ cum omnibus pertinentiis suis, Barsuerthe, Vigirum, Husfrecop, Hawerthi, Burgbu, Niartherum cum omnibus pertinentiis earum, preterea uniuersam partem eorum, que adquisiuit Nicolaus castellanus tuus, iuxta tenorem pacti, quod inter uos conuenit.

dum er skænket Absalon af Kong Valdemar; men heri ligger ikke, at en Borg eksisterede i Hafn før 1167. Selve Borgen (castellum) paa Strandholmen kan overhovedet ikke komme ind under Valdemars Gave, eftersom Absalon selv har opført den. »Castrum de Hafn« har derfor i Pavebrevet en mere omfattende Betydning end Saxos »castellum«; det indbefatter i sig hele det Omraade og al den Ret, Absalon fik af Valdemar i Støfnæs Herred, samt det af Absalon selv i samme Herred erhvervede Gods. »Castrum de Hafn« er en Fællesbenævnelse for »castellum de Hafn«, med dens »castellanus«, og samtlige Byer (villae) og Gaarde (mansiones).

I Saxos Ord »insulam maritimam novo castelli fundamento complexus«[1] ligger heller ikke — som A. D. Jørgensen vil[2] — en Antydning af, at der tidligere fandtes en befæstet Gaard i Havn, og at der nu byggedes en helt ny Borg paa en Holm til Afløsning af den gamle, som laa paa Byens Grund. »Novo« maa nemlig henføres til »fundamento« ikke til »castelli«. Meningen maa være, at der er opført en helt ny Borg, ikke en ny Borg ved Siden af en gammel. Der tales om et Nyanlæg af en Borg ikke om Anlæg af en ny Borg. Tilværelsen af en ældre Borg i Havn kan ikke læses ud af »novus« hos Saxo.

Heller ikke kan det indrømmes, at den i nogle Breve omtalte »Østergaard« skulde være identisk med den af Jørgensen antagne gamle Borg. Saafremt denne Gisning var rigtig, maatte Østergaard træde frem som en befæstet Gaard, men efter alt at dømme var den det ikke. Den nævnes første Gang i et Brev af 1298[3]. Der tales heri om en Grund, Bispen har købt. Grunden ligger mellem Graven ved Østergaard og Havet, nærved Muren. Brevet siger næppe, at Østergaard var omgivet af Grave; »fossatum« be-

---

[1] Saxo S. 810.

[2] AfnO. 1877 S. 279.

[3] Kbh. Dipl. I. 64: fundum unum situm ibidem in parochia s. Nicholai inter fossatum curiæ suæ orientale et mare iuxta murum

tegner formodentlig den Del af Byens Grav, der ligger ud for Østergaard. En lignende Udtryksmaade bruges i Jordebogen af 1370, hvori man finder »terram prope fossam ecclesie Sancti Clementis«[1]; dermed kan kun menes Stadsgraven. Curia er jo det almindelige Udtryk for en Gaard i By og paa Land. Det er derfor ikke engang sikkert, at »curia orientalis« var en stor Gaard. Bispens Jordebog bruger i saa Fald Ordene »curia principalis«. — Da Østergaard i hvert Fald 1328 var en Ladegaard med Besætning og Redskaber til Agerdyrkning[2], er det højst usandsynligt, at den har været befæstet, saa at den kunde kaldes en Borg. Men selv om saa var, kan man ikke heraf slutte, at den har været opført før 1167. —

Hvilken af Byens Kirker er den ældste?

Pavebrevet af 1193[3] oplyser, at der paa den Tid kun fandtes een Kirke i Havn. Denne Kirke var tillige med Kirkerne i Brønshøj og paa Amager tillagt (assigneret) »castrum de Hafn«. Men hvilken af Byens fire Kirker menes hermed?

H. Rørdam antager, at Frue Kirke er opført nær ved Aaret 1200; St. Peders, St. Klemens og St. Nikolaj er lidt yngre, de er vel byggede i Begyndelsen af 13. Aarh.[4].

I A. D. Jørgensens Øjne er imidlertid Nikolaj Kirke den ældste[5]. Vi befinder os atter i den ubehagelige Situation at maatte erklære, at han farer vild.

Frue Kirke nævnes tidligst i et Tiendebrev[6], der er ud-

---

[1] Kbh. Dipl. I. 100.

[2] Kbh. Dipl. I. 68, 69.

[3] Kbh. Dipl. I. 2: — Ad hec ecclesiam de Hafn et de Brunshoga et de Amabe, quas prius castro assignaueras, —.

[4] Kbhs. K. og Kl. S. 10, 223, 234, 240.

[5] AfnO. 1877 S. 273.

[6] Kbh. Dipl. IV. 1: Absalon . . . universis comparochianis de Haffnis salutem. Relatu patris vestri spiritualis et pastoris, Eskilli videlicet, percepimus vanimi consensu et pia devocione tertiam partem vestre decime de annona uos omnes contulisse ecclesie beate Marie ad constructionem et decorem domus Dei.

stedt af Ærkebiskop Absalon til samtlige Havns Sognefæller. Absalon har erfaret af deres aandelige Fader og Hyrde Eskil, at de alle med Enstemmighed og af from Hengivenhed har skænket Trediedelen af deres Korntiende til Marie Kirke til Guds Hus's Opførelse og Udsmykning.

Forstaaelsen af dette Brev frembyder Vanskeligheder i flere Henseender. Hvilken Korntiende tales der om? Er det den almindelige Kirketiende, $^1/_3$ af hele Korntienden, som Sognemændene er pligtige til at udrede til Sognekirken? Men hvor kan man — i bekræftende Fald — bortskænke som Gave, hvad der paahviler een som Pligt? O. Nielsen og H. Rørdam formoder derfor, at Sognemændene paatager sig Ydelsen af en ny Tiende.

Denne Gisning er dog meget usandsynlig. Rimeligere er den Antagelse, at de tidligere har ejet deres Kirke selv og altsaa selv beholdt deres Kirketiende, som de nu helt skænker til Marie Kirke. Det kan imidlertid ikke med Sikkerhed afgøres efter Brevets Ordlyd, om Marie Kirke har været deres tidligere Sognekirke, eller om de har haft en anden, ældre. Lige saa lidt kan det bestemt siges, om det er Hensigten at ombygge en ældre Marie Kirke eller at opføre en helt ny Kirke. Der er dog i Brevet Træk, der tyder paa, at det kun drejer sig om en Ombygning af en ældre Marie Kirke. Skulde en helt ny Kirke opføres, havde man næppe brugt Udtrykket »til Marie Kirke« men »til Opførelsen af en Marie Kirke.« Er der kun Tale om en Ombygning af en ældre uanselig Marie Kirke, Byens gamle Sognekirke, hvis Vedligeholdelse samtlige Sognemænd hidtil har bekostet af deres Kirketiende, bliver det en selvfølgelig Sag, at Sognemændenes Stilling overfor Pengespørgsmaalet bliver en anden end tidligere. Den gamle Kirkes Vedligeholdelse har antagelig kostet saa lidt, at Kirkeejerne ikke har behøvet at anvende hele Kirketienden hertil. Opførelsen af den nye Kirke eller Ombygningen af den gamle i Forening med den senere Vedligeholdelse vil sikkert tage hele Kirke-

tienden og mere til. Det ligger derfor i Sognemændenes egen Interesse at komme ud af Ejendomsforholdet med den deraf flydende pekuniære Risiko. Dette Maal naar de ved at skænke Kirketienden og dermed Ejendomsretten til Kirken, der saaledes bliver en selvejende Institution.

Usandsynligheden af, at Brevet taler om en ældre Kirke, forskellig fra Frue Kirke, fremgaar af den Fremtidsskæbne, hin gaar i Møde, efter at dens Korntiende er taget fra den og overført til en ny Kirke. De væsentligste Midler til Kirkens Vedligeholdelse faas fra Kirketienden i Korn. Tages denne Tiende bort fra Kirken, vil man med næsten matematisk Nøjagtighed kunne beregne det Tidspunkt, paa hvilket den ældre Sognekirke uundgaaelig maa styrte sammen over Hovedet paa Kirkegængerne. Det er derfor ikke tilstrækkeligt at karakterisere Overførelsen af Kirketienden fra een Kirke til en anden som »højst paafaldende«[1]; den efter Overdragelsen for den gamle Kirke indtrædende Situation gør i Virkeligheden en slig Overdragelse ganske umulig og utænkelig.

Vi kommer altsaa til det Resultat, at Tiendebrevet netop viser os det urimelige i den Anskuelse, at der fandtes en Kirke i Kbh. ældre end Frue Kirke. A. Heise kunde derfor ganske rolig have draget denne endelige Slutning af sine Undersøgelser om Kirkeforholdene i Havn[2]. Han indskrænker sig til at erklære det for en Kendsgerning, at Frue Kirke bevislig var til i Absalons Tid, og at der endnu 1193 (1191) kun var én Kirke i Havn. Han skulde have tilføjet »nemlig Frue Kirke«. Hans Undladen heraf styrker A. D. Jørgensens Tro paa Nikolaj Kirkes Forrang i Alder.

En god Forestilling om Kirkernes gensidige Aldersforhold faar vi ved Betragtning af det Tidspunkt, paa hvilket

---

[1] Heise i H. T. 5. R. II. 527.
[2] H. T. 5. R. II. 525—544.

de første Gang nævnes. Medens en Vor Frue Kirke bevislig fandtes paa Absalons Tid, nævnes Nikolaj Kirke første Gang i Peder Olafsen af Kalwæris's Testament 1261[1]. St. Peders og St. Klemens Kirker omtales tidligst i Præsten Hinze Bagges Testament 1304[2]. Det er rimeligt nok, at samtlige Kirker er opførte længe førend disse Aar; men der foreligger intet faktisk Grundlag for den Tro, at Nikolaj Kirke skulde være ældre end Vor Frue. —

Jordskyldkvarterets Alder og Oprindelse.

A. D. Jørgensens Paastand, at Havn var en »Købing« før Absalons Tid, staar i den nøjeste Sammenhæng med Jordskyldkvarteret. I det tager han sit Udgangspunkt. Til det vender han tilbage, naar andre Bevismidler glipper. Lader Saxos Fremstilling og Indholdet af de øvrige Kilder sig ikke forene med hans Blik paa Jordskyldkvarteret, bliver i hans Øjne hine upaalidelige og værdiløse; de svinder bort af Beviskæden, hvorimod Kvarteret ved Stranden, »den gamle By«, staar urokkelig. Med Jordskyldkvarterets Alder staar eller falder følgelig hele hans Opfattelse af Havns Tilstand før Absalon og Byens Vækst i den følgende Tid.

Var denne Bydel opført før 1167, er der en Mulighed for, at den er den ældste Del af Staden. Vi vil se lidt paa dette Spørgsmaal.

Jordskyld af Gaderne ved Stranden omtales i Roskilde Bisps Jordebog af 1370. Her siges, at Bispen har en Afgift, kaldet Jordskyld (debitum, dictum jordskildh), paa 1 Sterling af hver Grund eller Gaard i Gaderne ved Havet (in plateis circa mare). Den skal betales hver St. Hansdag. Den i Jordebogen indeholdte Fortegnelse over Ejendommene i Staden godtgør, at Jordskylden har hvilet paa alle Ejendomme, der laa langs Stranden lige fra Stadens sydvestlige

---

[1] Suhm, Hist. af Danm. X. 975.
[2] Kr. Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450. S. 55.

Hjørne til det sydøstlige. Omtrent $1/4$ af samtlige Ejendomme i Byen udreder Jordskyld[1].

I Stadsretten af 1254 nævnes en Jordskyld (census) paa 12 Penninge af enhver, der bor paa Bispens Grunde[2]. Denne Afgift skal fremdeles svares. Derimod ophæves nu alt Dagsværk, der hidtil er krævet som Pligt[3]. — Jordskylden og Dagsværket nævnes ikke i nogen tidligere Kilde. Bemærkningen i Stadsretten om Ophævelsen af Dagsværket, der hidtil er ydet, tyder imidlertid paa, at denne Byrde har hvilet paa vedkommende en Tid forud.

Jordskylden maa opfattes som en fast aarlig Afgift, der svares Stadens Herre Bispen for Brugen af Grunden. Den betyder ikke, at Bispen ejer hele dette Kvarter. Det bemærkes nemlig i Jordebogen, at Bispen har nogle faa Ejendomme her. Der gøres ingen Forskel paa Udtryksmaaden ved disse faa Ejendomme og Bispens øvrige Gaarde og Grundstykker i Resten af Byen. Der foreligger derfor ingen Grund til at udlede Jordskylden og Dagsværket af Bispens nuværende Ejendomsret til Jorden. Hidrører disse to Byrder overhovedet fra Bispens Ejendomsret, maa de være fremkomne som Følge af særlige Forhold i tidligere Tid. Man vil næppe kunne finde nogen anden rimelig Forklaring af disse Byrders Opstaaen end, at den skyldes Bebyggelse af Strand, opfyldt Hav og Bispejord[4].

Dagsværk er Dagsarbejde. I Jordebogen af 1370 nævnes en Del Hovedgaarde (curiæ principales) som Bispens Ejendom. Paa disses Jord bor i Reglen nogle Gaardsæder (inquilini), der skal arbejde for Jorddrotten og svare en mindre Afgift[5]. Begyndelsen til denne Skik ligger sikkert

[1] Kbh. Dipl. I. 97, 112.
[2] Kbh. Dipl. I. 18.
[3] Kbh. Dipl. I. 21: daxværkæ, quod pro debito exigebatur.
[4] Jfr. Kapitlet om Grundregalerne i Steenstrups Studier over Kong Valdemars Jordebog S. 325 f.
[5] S. R. D. VII. 20, 21, 30, 49, 52, o. fl.

meget langt tilbage i Tiden. Det i Stadsretten nævnte Dagsværk tyder derfor paa, at en stor Gaard før 1254 har ligget i Egnen syd for Østergade. Her omtales 1298 og 1328[1] en Bispen tilhørende Gaard, Østergaard kaldet, under hvilken en betydelig Mark vist nok laa.

Det er muligt — ja endogsaa sandsynligt —, at Østergaard med sine Gaardsæder fandtes paa Stedet længe før 1167. Men der vides intet som helst om, at en tættere Bebyggelse paa Gaardens Jorder og den udenfor Byen liggende Strand havde taget sin Begyndelse før dette Aar. Dagsværkets Ophør 1254 turde maaske være indtraadt, fordi de om Gaarden boende Gaardsæders Antal da var blevet saa stort, at man ikke længere havde Brug for deres Arbejde. Maaske er det ved denne Lejlighed afløst med en aarlig Pengeafgift. Af Huse rejste paa Stranden er der næppe ydet Arbejde, kun en Pengeafgift. At Dagsværk overhovedet er svaret til 1254 taler forøvrigt mod Jørgensens Formodning om en bymæssig Bebyggelse af Stedet før 1167. Det er nemlig lidet troligt, at Indbyggerne i en »Købing« i henved 100 Aar skulde have udført Markarbejde paa Østergaards Jord.

Holder vi os udelukkende til de skrevne Kilders Beretninger, bliver der dog altid en Mulighed for, at Jordskyldkvarteret er ældre end 1167, tilbage. Men Muligheden er ganske vist meget svag. Man maa undres over, at A. D. Jørgensen mente heri at finde et Grundlag, stærkt nok til at bære hans hele Fremstilling af det gamle Havns Tilstand. —

Hvad er Byens ældste Navn?

Saxo kalder den — som foran nævnt — »vicum, qui mercatorum portus nominatur«. Han taler om Absalons »castellum, quod in publico negotiatorum portu condiderat«[2].

---

[1] Kbh. Dipl. I. 64, 69.
[2] Saxo 809, 888.

Saa vel »mercatorum portus« som »negotiatorum portus« betyder »Købmændenes Havn«. 1248 skrives Byens Navn »Copmannæhauæn«, 1251 »Kopmannehafn«, 1275 »Køpmanhafn«[1].

De ældste Pavebreve taler om »castrum de Hafn« og »villa de Hafn«. Først 1247 hedder det i Innocens IIIs Brev »castrum de Kopmanahafn«[2], der fra nu af bliver den almindelige Benævnelse i Pavebrevene. Denne Forandring i Udtryksmaaden er paafaldende. Da den gennemføres konsekvent, kan den ikke skyldes en Tilfældighed. Der ligger aabenbart en Navneforandring bagved. 1186 kendes Landsbyen Havn og Borgen Havn; 1248 er det gamle Navn fortrængt af det nyere.

Saxos Udtryksmaade synes imidlertid at vise, at Navnet Kopmannehafn var i Brug allerede 1167. Det forholder sig dog kun tilsyneladende saaledes. Saxos Betegnelse oplyser os nemlig ikke om, hvad Byens Navn var i Aaret 1167. Saxo gengiver blot det Navn paa den, som var gængs i hans Tid, mens han skrev om Erlings Sejlads. Naar Nedskrivningen af denne Begivenhed fandt Sted, kan ikke med Sikkerhed afgøres; men der gik rimeligvis en Menneskealder inden det skete. Dette Tidsrum er langt nok til at forklare Saxos Benævnelse af Byen. 1167 var den endnu kun Landsbyen Havn. Da Absalon havde opført sin Borg paa Strandholmen, blev den mellem Borgen og Landsbyen liggende sikre Havn et søgt Tilflugtssted for Købmændenes Skibe. Købmændenes stedse hyppigere Ophold i Havnen har fremkaldt Handel med Beboerne og fremskyndet Bebyggelsen af Stedet. Opmærksomheden vendes i stedse højere Grad bort fra Landsbyen Havn med dens Jorder til Købmændenes Havn i og ved Vandet. Omsider maatte ogsaa Landsbyens Navn vige for Havnens. —

[1] Kbh. Dipl. I. 10, 14, 24.
[2] Kbh. Dipl. I. 6.

Min Hensigt med disse korte Bemærkninger, knyttede til Kildernes Beretninger og Forfatternes Behandling af Kildestoffet, har været at vise, at København, før Absalon opførte Borgen, kun var en Landsby; det fremgaar af Kildernes Indhold. Dette Resultat bør enhver komme til, naar han ser paa Kildestoffet med uhildet Blik. Kun grumme lidt taler for Rigtigheden af A. D. Jørgensens Fremstilling og Opfattelse, overmaade meget imod den. Kildestoffet er indholdsrigt nok til, at Sammenhængen kan udredes. Der var derfor for A. Heise ingen tvingende Grund til at erklære, at Spørgsmaalet ikke lod sig løse, før nyt Kildestof bragtes til Veje. Heise vil vel næppe indrømme dette, men fremdeles lyse efter mere Stof. Lykkeligvis er der virkelig bragt mere til Veje efter Diskussionens Ophør. Frem for Dagens Lys har man draget Kildestof af saa vægtig en Beskaffenhed, at det er i Stand til at fjerne enhver Tvivl for de fleste Stridspunkters Vedkommende.

O. Nielsen og A. D. Jørgensen beskæftigede sig fortrinsvis med Stadens historiske og topografiske Forhold. O. Nielsen fremdrog ganske vist nogle Undersøgelser over Jordbundsforholdene, der syntes at tale for Rigtigheden af hans Synsmaade. A. Heise anerkendte Betydningen heraf, men A. D. Jørgensen bestred deres Vægt.

Naar man erindrer det ufuldkomne Kendskab, man endnu for faa Aar siden havde til Jordbunden, hvorpaa vort Kbh. staar, kan A. D. Jørgensens bestemte Vægring ved at tage Hensyn til hine Undersøgelser under Drøftelsen nogenlunde forstaas og undskyldes. Der kan imidlertid ikke være Tvivl om, at vi nu maa videre frem ad den Vej for at naa større Klarhed over Byens ældste Tilstand. Paa mange af de Punkter, hvor de skriftlige Kilder lader os staa tvivlende, maa Arkæologien og Geologien give Svar.

Den Gang Striden stod mellem O. Nielsen og A. D. Jørgensen savnede man ikke Beretninger om Grundenes Beskaffenhed i Byens forskellige Kvarterer. Oplysninger herom

findes i en Afhandling af A. Colding og Julius Thomsen[1]. Det meddeles her, at det nuværende Kbh.s Overflade er fremkommet ved Opfyldning. Det paafyldte Lags Tykkelse angives i Fod for det gamle Kbh.s og Christianshavns Vedkommende. Men der siges intet om, hvad der ligger under Fylden, og hvoraf denne bestaar.

Heller ikke Fritz's Beskrivelse af Jordlagene i Købmagergade[2] giver Oplysning herom.

I de sidste Aartier har H. N. Rosenkjær imidlertid foretaget nøjagtige, metodiske Undersøgelser af Jordbundens Beskaffenhed i den gamle By indenfor Voldene. Resultatet af sine Iagttagelser har han nedlagt i en Række Oversigtstabeller[3]. Ved Hjælp af dem vil Forstaaelsen af Byens ældre Tilstand og Forhold gøre et stort Skridt fremad. Det er nu muligt i Tanken at rekonstruere Egnens Overfladeforhold i den Skikkelse, de havde, da Absalon byggede sin Borg paa Strandholmen.

Tænker vi os det nødvendige Bortrydningsarbejde udført: Husene bortfjernede, Fylden bortskaffet, og den nedenunder liggende, oprindelige Overflade bragt frem for Dagens Lys, vil det ses, at den Grund, hvorpaa de lavest liggende Bydele stod, er opslugt af Havet; indenfor Strandbredden ligger en udstrakt Eng; Resten udgøres af et ophøjet Parti, der er dækket af Muldjord[4].

Den nøjagtige Kystlinie kan endnu ikke drages efter Rosenkjærs Undersøgelser; der savnes for mange Mellemled. Men fortsættes Undersøgelserne, naar Lejligheden tilbyder sig

---

[1] Choleraens ulige Styrke i Kjøbenhavn. 1853. S 69—87.

[2] Qvartalsberetninger fra Industriforeningen i Kbh. 1862. S. 65—73.

[3] H. N. Rosenkjær, Det underjordiske Kjøbenhavn. 1906.

[4] Dr. Villads Christensens Afhandling om »Københavns Vækst og Udvidelse« (Historiske Meddelelser om København. 1. Hæfte S. 1—46. 1907) har jeg først læst efter at have fuldendt min Undersøgelse. Dr. Christensens Fremstilling af Byens ældste Udvikling er sikkert rigtig. Forfatterens tiltrækkende, malende Skildring lader Egnens topografiske Udseende paa Absalons Tid træde frem i fuldt Lys for vort Blik (S. 4 ff.).

ved Ombygninger, vil man uden Tvivl engang naa at bestemme den i hele dens Løb. For Øjeblikket maa vi lade os nøje med, at Fundet af Strandsand under Læderstræde 12, Amagertorv 11, Læderstræde 1, Hjørnet af Højbroplads og Gl. Strand, Fortunstræde 5, Ved Stranden 14, Laxegade 9—11, Asylgade 11, Havnegade 23 og Gothersgade 13 godtgør, at Kystlinien i sin Tid er gaaet over disse Steder[1].

Iagttagelserne er heller ikke talrige nok til at afgøre, hvor Grænsen gik mellem Engen og Muldjorden. Man kan kun sige, at overalt hvor der nu findes Tørv, har der den Gang været Eng. Tørv er paavist i Gaderne fra Løngangsstræde til Højbroplads, et Stykke op ad Købmagergade, i Lille Kongensgade, Admiralgade, Pilestræde 1, 56 og 112, Møntergade, Antoniegade, Kongens Nytorv 8, 10, 12 og 14, Gothersgade 13 og 105 samt i Helsingørsgade. Tørvelaget er fra 0,8 til 2 Fod tykt. Dets Overflade ligger hyppigst kun et Par Fod over Havet.

Tilstedeværelsen af dette Tørvelag med dets ringe Højde over Havet berettiger os til den Slutning, at en betydelig Del af Arealet i de Bydele, hvor ovennævnte Gader ligger, har været en Eng, der altsaa strakte sig mod Syd og Øst fra Løngangsstræde, over Højbroplads, en stor Del af Egnen syd for og nord for Østergade og fortsatte sig hinsides Gothersgade[2]. Da Overfladen af Engen de fleste Steder kun ligger et Par Fod over almindelig Vandstand, er der ofte ved Højvande indtraadt Oversvømmelse.

Den øvrige Del af den gamle By er overalt dækket af et Muldlag, hvis Tykkelse som oftest udgør 1 Fod. Dette Muldlag er rimeligvis opstaaet ved Jordens Benyttelse til Havebrug eller Agerdyrkning.

Under Tørvelaget og Mulden ligger Moræneler.

De i Oversigtstabellerne opgivne Maal for Muldlagets

[1] Oversigtstabel I. 5 og II. 19.
[2] Oversigtstabel I—IV. S. 5, 19, 23, 33.

og Tørvens Tykkelse samt Moræneleret Højde over dagligt Vande godtgør, at det nordvestlige Parti af Byen udgjorde en foroven flad Bakke, der mod Nord gik jævnt over mod Søerne, hvorimod den faldt temmelig brat af mod Syd, Sydøst, Øst og Nordøst (Gothersgade). Fra det flade Bakkeparti førte temmelig bratte Skrænter flere Steder ned til Engen, saaledes fra Aabenraa til Gothersgade; paa denne korte Strækning aftager Morænelerets Højde fra 20,5' til 5'. Hinsides Gothersgade naar Moræneleret kun en ringe Højde; fra Kongens Nytorv til Helsingørsgade hæver det sig fra 0' til 4'.

Rosenkjærs Arbejde har skaffet os et nyt Grundlag for Forskningen over Kbh.s ældste Tilstand. Det er givet, at Egnen engang havde det Udseende, som ovenfor er skildret. I hin Tid kan der ikke have været nogen fast Bebyggelse paa det lave, sumpede Engstrøg, der paa de tre Sider strakte sig langs Foden af Bakkedraget. Paa selve dette har derimod Mennesker arbejdet med Jorden, Muldlaget siger os det. Her oppe har den gamle Landsby ligget. Rosenkjær mener af Morænelerets ulige Højde at kunne paavise Gadekærets Plads under »Centrum« (Studiestræde 19 og Vestergade 10)[1]. Omkring Gadekæret har vel den gamle Landsby ligget.

Man vil maaske fremkomme med den Bemærkning, at alt dette kan være meget godt, men det oplyser dog ikke noget om Tilstanden paa Stedet 1167. Det gør det unægtelig heller ikke, medmindre det kan suppleres med Iagttagelser, om hvilke det med Bestemthed kan siges, at det tilhører hin Tid. Men saadanne er ogsaa gjorte.

Staar Valget mellem at opføre en Bygning paa en tør, højtliggende Grund eller paa en lav, fugtig Grund, hvor der desuden er Fare for Oversvømmelse, vil lang Betænkning ikke være nødvendig. Ved at vælge det første Alternativ

[1] Rosenkjær S. 36.

slipper man for Bekostningen med at skaffe den nødvendige Fyld og vente med Arbejdets Paabegyndelse, indtil Fylden er blevet fast nok. Disse Hensyn gør sig gældende overalt. Sandsynligheden taler derfor for, at Bakken var bebygget før Engen. Først efter at dennes Overflade er gjort højere ad kunstig Vej, har man kunnet bygge paa den. Viser det sig nu, at Engen paa Absalons Tid endnu havde sin naturlige Overflade, er samtidig hermed Beviset ført for, at den endnu var ubebygget. — Dette Spørgsmaal kan besvares ved Hjælp af Rosenkjærs Undersøgelser.

Ved det store Kloakanlæg paa Slotsholmen stødte man paa Hjørnet af en gammel Bygning, omtrent hvor Blaataarn har ligget. Moræneleret laa her 1,4' over dagligt Vande; oven paa Leret laa 3 Tommer muldagtigt Sand. Murværket, der var opført i Munkeforbandt af røde Morænelersten, var rejst umiddelbart paa dette Sand. Man har rimeligvis her truffet Hjørnet af selve Absalons Borg[1]. Absalon har i saa Fald bygget paa Holmen, saaledes som han forefandt den.

Paa Slotsholmen, fra Hjørnet af Slotskirken ned mod Kanalen og paa den modsatte Side af Kanalen fra Hjørnehuset ved Højbroplads og Gl. Strand til Højbroplads 12, er paavist en dobbelt Række Egepæle nærmest Vandet samt en Risvej i Fortsættelse af Pælerækkerne[2]. Det er højst sandsynligt, at man — som Rosenkjær formoder — her staar overfor Resterne af det Vej- og Brobygningsarbejde, Absalon lod udføre, da han skulde til at opføre Borgen paa Strandholmen[3]. Det er ligeledes meget rimeligt, at Absalon har ladet Stenene til Borgen forme og brænde i det Teglværk

[1] Rosenkjær S. 7.

[2] Rosenkjær S. 8.

[3] Saxo har en Beretning, der godtgør, at man før 1167 anvendte Risknipper til at gøre Engen farbar: Knud Magnussen anlagde en Skanse (menia) ved Milde Flod. Da Svend kom for at angribe, banede han sig Vej over Uføret ved Hjælp af Riskviste, der blev hugget af Træerne i den nærmeste Skov og sammenbundne i Knipper (S. 689).

ved Graabrødretorv, af hvilket man for nylig fandt 2 Teglovne staaende i Kejsergade. Retningen af Egepælene og Risvejen peger nemlig i lige Linie mod Graabrødretorv. Risvejen har rimeligvis endt, hvor Engen hørte op, og Bakken hævede sig. Den fortsattes uden Tvivl i den Vejbane, der af Fritz er paavist, fra Amagertorv gennem Helliggeiststræde (nuværende Niels Hemmingsensgade) til Skindergade; denne gamle Vej laa overalt 5 Fod under den nuværende Stenbro, og den hvilede umiddelbart paa det oprindelige Jordsmon (Mulden)[1].

Paavisningen af denne Færdselslinie fra Slotsholmen, over Engen, op ad Bakken, forbi Graabrødretorv er overmaade interessant og har afgørende Betydning, naar der spørges om Terrainets Benyttelse paa Absalons Tid. Der foreligger her et fyldestgørende Bevis for, at Engen overfor Slotsholmen endnu henlaa i sin urørte Naturtilstand, da Absalon tog fat. Risvejens og Vejbanens Hvilen paa Tørven og Muldjorden godtgør, at man endnu ikke havde begyndt at fylde op. En Bebyggelse af den lave, sumpede Eng har først kunnet iværksættes, efter at et stort Opfyldningsarbejde var udført. Følgelig var Engen endnu ubebygget.

De samme Hindringer for Bebyggelse af Engen har naturligvis været til Stede overalt, hvor denne var af en lignende Beskaffenhed som overfor Slotsholmen. Intet tyder paa, at Forholdene i saa Henseende skulde være gunstigere andre Steder nedenfor Bakkedraget — maaske med Undtagelse af et mindre Areal syd for Østergade, hvor der findes Muld ovenpaa Leret. Muldlagets Højde over Havfladen er imidlertid ogsaa her saa ringe, at Oversvømmelse kunde indtræde. Man har maaske nok opført en enkelt Gaard men sikkert ikke en hel By paa dette Sted — uden forudgaaende Opfyldning. De naturlige Overfladeforhold har aabenbart krævet Hidskaffelse af Fyld til et hvilketsomhelst Sted af

[1] Fritz l. c. 68.

Engen, før dette kunde bebygges. Naar Forholdet har været saaledes, ligger det nærmest at antage, at man først har fyldt op paa den Eng, der laa nærmest Bakkedraget, senere paa den fjernere Eng. Da Engen overfor Holmen ligger tæt ved Bakken, men dog ikke var opfyldt paa Absalons Tid, henlaa den øvrige Eng ogsaa urørt. Man er derfor berettiget til at drage den Slutning, at Bebyggelsen af Engpartiet ikke havde taget sin Begyndelse før Absalons Tid.

Med dette Resultat stemmer det særdeles godt, at Grundvolden af de ældste fundne Bygninger hviler umiddelbart ovenpaa den af Naturen dannede Overflade.

Paa Hjørnet af Vimmelskaftet og Klosterstræde har ligget Bygninger, som var opførte, før Grunden blev højnet med Fyld. Gulvet bestod af stampet Ler, anbragt lige oven paa Tørven[1]. Under Amagertorv 23 laa et Stenhus, hvis Murværk ligeledes hvilede umiddelbart paa Tørven[2]; Huset maa være opført, før der blev fyldt op paa Stedet. Et lignende Hus er fundet under Vimmelskaft 43. — Beskaffenheden af de Mursten, der er anvendte til Absalons Borg og de omtalte gamle Huse under Amagertorv og Vimmelskaft tyder paa, at disse Bygninger maa være opførte omtrent paa samme Tid.

Undersøgelsen af Jordbunden mellem Højbroplads, Østergade og Kongens Nytorv viser, at Engen har strakt sig over den største Del af dette Omraade. Det maa dog erindres, at meget heraf den Gang var dækket af Havet. Muldjords Forekomst gør det ret sandsynligt, at noget deraf har været dyrket før Bebyggelsen. Tillige ses af Jordlagenes Højde, at her har været en rummelig, sikker Havn mellem Bremerholm og det faste Land. Denne Havn synes at have frembudt bedre Betingelser for Skibene end Havnen ved Gl. Strand[3]. Havnens Beliggenhed kan man maaske slutte sig

[1] Rosenkjær 8.
[2] Rosenkjær 11.
[3] Rosenkjær 18, 21.

til af Stensætningen, der er fundet under Ejendommene mellem Holmensgade og Nikolajgade. Den gik i Retning fra Nord til Syd over Lille Kongensgade og Vingaardsstræde. Øst for Stensætningen ligger den faste Strandbund i en Dybde af 3—4 Fod under dagligt Vande, paa Vestsiden af Dæmningen laa et fast Lag Ler i lige Højde med Stengærdet[1]. Hvorvidt dette Havnearbejde skriver sig fra Absalons Tid, er usikkert; men der ligger her et Bevis for, at en Vig af Havet strakte sig tæt op imod Østergade.

Fyldens Beskaffenhed afgiver ligeledes Vidnesbyrd om, at Engen er blevet bebygget længe efter Bakkepartiet. Langt den største Del af det indtil 14 Fod mægtige Lag Fyld, hvormed Kbh.s Grund i Tidens Løb er højnet, bestaar af Gødning og Husaffald. Husdyrholdet maa altsaa have været stort langt ned i Tiden. Rosenkjær mener, »at den største Del af det gamle Kbh., særlig hvad der ligger paa det oprindelige, lave Terrain, er bygget paa en stor Mødding«[2]. —

Som man ser, har Undersøgelserne over det gamle Københavns Topografi og Historie faaet et helt andet Grundlag at bygge paa end tidligere. Før var man nødt til at opføre en Bygning, der i bogstavelig Forstand svævede i Luften; nu har vi faaet fast Grund under Fødderne og kan se mere realistisk paa de skrevne Kilders Beretninger. Nogle af de Punkter, der tidligere vakte en endeløs Strid mellem Forfatterne, fremtræder nu i en ganske anden Belysning og gaar ud af Diskussionen som ganske selvfølgelige; for andres Vedkommende stiger Sandsynligheden for, at de maa opfattes paa en vis bestemt Maade.

Det er nu ad arkæologisk-geologisk Vej bevist, at Jordsmonnet i Havn endnu havde sin naturlige Overflade: Tørv paa Engen og Muld paa Bakken — da Absalon 1167 tog fat paa at opføre Borgen. Engen var for sumpet og

---

[1] Colding og Thomsen l. c. S. 77—78.
[2] Rosenkjær 46.

lavtliggende til, at Bygninger kunde opføres paa den uden forudgaaende Opfyldning. Da Borgen paa Strandholmen, de fundne Huse i Vimmelskaftet og Amagertorv, Teglovnene og Vejen over Engen og Bakken alle hvilede paa den oprindelige Jordbund, havde man altsaa paa det Tidspunkt, da alt dette blev bygget og anlagt, endnu ikke begyndt at køre Fyld ud paa Engen for at bygge paa den.

Denne Slutning kan ikke rokkes. Det er ganske udelukket, at enkelte Huse end sige hele Gader eller en hel By kan være byggede paa Engen, inden denne blev gjort højere ved Opfyldning. Fugtigheden og Faren for hyppig Oversvømmelse har absolut umuliggjort det. Men Paavisningen af, at Opfyldningen ikke eksisterede paa Stedet før Absalons Tid, bringer følgelig A. D. Jørgensens mystiske Gammelstad ved Stranden til at opløse sig i Taage for sporløst at forsvinde. Det viser sig saaledes, at denne Forfatter her har kæmpet for et »Fata Morgana«.

Fra nu af kan vi — takket være vort nøje Kendskab til de herværende Jordbundsforhold — ganske roligt sige, at da Absalon 1167 tog fat paa at opføre en Borg paa Strandholmen, laa Landsbyen Havn paa Bakkedraget i Egnen nord og vest for det nuværende Gammeltorv. Den havde sin egen Sognekirke, der var indviet til Vor Frue, og ernærede sig af Agerdyrkning, som Landsbyer i Almindelighed gør. Paa Engen syd for Østergade var maaske alt da et aarligt Marked opstaaet, der afholdtes paa Sildefangstens Tid. Ind i denne Eng strakte sig en Vig, der dannede en rummelig og sikker Havn for Fiskerbaadene og Købmandsskuderne, idet den af den østen for liggende Landtange og de uden for liggende Holme blev beskyttet mod Storm.

Landsbyen Havn paa Bakken er ikke anlagt af Absalon; den havde ligget der i umindelige Tider før 1167. Men Absalon fortjener desuagtet Navn af »Københavns Grundlægger«, thi Opførelsen af hans Borg gav Stødet til, at For-

vandlingen fra Landsby til Stad tog sin Begyndelse og skred hurtigt fremad.

Under disse Omstændigheder vil det være overflødigt at vende tilbage til de gamle Stridspunkter. Det har vist sig, at de i Kilderne mere eller mindre tydeligt fremtrædende Vink om, at Landsbyen ligger forud for Staden, har faaet den fuldeste Bekræftelse. Det maa derfor være nok at gøre opmærksom paa følgende:

Jordskyldkvarteret eksisterede ikke 1167; Frue Kirke er den ældste og eneste Kirke i Havn paa den Tid, følgelig omhandler Tiendebrevet denne Kirkes Tiende; Havn var en agerdyrkende Landsby med en stor Bymark, der naaede ud til Rahbeks Allé og hinsides Søerne; Havnens østlige Indløb gik vist nok over en Del af Kongens Nytorv uden om en Halvø ind i Havnen, der strakte sig ind i Engen fra Dybensgade til L. Kongensgade. —

Valdemars Gave til Absalon.

Mærkeligt nok har ingen af Deltagerne i Striden søgt nærmere at bestemme, hvad Valdemars Gave til Absalon egentlig indeholdt. Man har udelukkende fæstet Opmærksomheden paa Borgen og glemt Godset. Og dog er det en Selvfølge, at man ved et fyldigere Kendskab til Gavens Art og Omfang i flere Henseender vilde vinde et bedre Indblik i Byens hele Stilling. Vi vil derfor se lidt paa dette Spørgsmaal.

Uheldigvis er Valdemars Gavebrev til Absalon ikke bevaret. Gavebrevet har været til; det omtales i Pavebrevene, der desværre ikke gengiver dets Ordlyd og desuden er affattede i et saa indviklet Sprog, at Sammenhængen er meget vanskelig at udrede.

Indholdet af det ældste Pavebrev er gengivet i det foregaaende. Af dette Brev kan det ikke overalt ses, om der er Tale om en Gaard i Landsbyen eller hele Landsbyen. Legaten Centius udtrykker sig tydeligere i sin Stadfæstelse 1193. Man faar at vide, at til Gaven hører en Gaard i

hver af følgende Landsbyer: Utterslev, Gentofte, Mørkhøj, Bagsværd, Virum, Høsterkøb, Ovre, Burgby og Nærum[1].

O. Nielsen forstaar Pavebrevet saaledes, at Absalon af Valdemar fik Havn samt alt det Gods, der nævnes i det[2]. A. D. Jørgensen og Heise synes at være af samme Mening[3].

Pavebrevets »castrum de Hafn« kan ikke betyde den af Absalon opførte Borg paa Strandholmen. Da han efter alt at dømme selv bekostede dens Opførelse, maa han have haft fuld Ejendomsret til den. Det kan derfor ikke være Pavebrevets Mening, at Valdemar har skænket selve Borgen til Absalon. Muligvis har den øde Strandholm, hvorpaa den kom til at staa, været Kongens. Kongen har i saa Fald overladt Ejendomsretten over Holmen til Absalon før eller efter Borgens Opførelse. En saa lille Ø har imidlertid været ganske værdiløs; Overdragelsen heraf fortjener ikke at omtales som en Gave.

Det forekommer mig derfor ret usandsynligt, at Valdemars Gavebrev har indeholdt et Ord som »castellum« eller »castrum« eller et andet Udtryk for en Borg. Nogen ældre Borg fandtes ikke paa Stedet; Absalons Borg var endnu ikke opført, eller selv om den var opført, kunde den i hvert Fald ikke regnes med til Gaven. Gaven maa altsaa søges i det, der nævnes efter »castrum de Hafn«; den kan have omfattet hele dette Gods eller en Del deraf.

Vi ved imidlertid, at Ovregaard (Hawerthi, Awerthi), nuværende Rød- og Hvidovre, havde Absalon faaet gennem Mageskifte med Sorø Kloster[4]. Den stod altsaa ikke i Forbindelse med Valdemars Gave. Dernæst siges det i Pavebrevet af 1193, at Absalons Borgfoged (castellanus) havde erhvervet en Del Gods, der ligeledes af Absalon blev skænket til Roskilde Bispestol sammen med det øvrige; dette

[1] Kbh. Dipl. I. 3.
[2] Kbh.s H. og B. I. 27.
[3] AfnO. 1872 S. 263 f. og Hist. Tidsskr. 5. R. II. 520.
[4] S. R. D. IV. 468.

Gods hidrørte altsaa heller ikke fra Valdemar. Naar alt kommer til alt ved vi i Virkeligheden intet som helst om, hvor stor en Del af det opregnede Gods der oprindelig er skænket Absalon af Kongen. Meget af det kan i Forvejen have tilhørt Absalon. For at søge nogen Klarhed paa dette Punkt maa vi vende os fra Pavebrevene til andre Kilder.

Roskilde Bisps Jordebog af 1370 oplyser os om, at det meste af det i Pavebrevet nævnte Gods laa i Støfnæs Herred; Virum, Høsterkøb og Nærum regnedes til Lynge Herred; Ovregaard hørte under Smørum Herred[1]. I samme Jordebog genfinder vi blandt Bispegodset alt det i Pavebrevet nævnte Gods undtagen Huanløse. Det ses, at Bispestolen endvidere i Støfnæs Herred ejede Gods i Husum, Gladsaxe, Budinge, Ordrup, Lundtofte, Lille Værløse, Pederstrup, Jonstrup, Herstedøster, Harestrup og Ballerup[2]. Der hersker imidlertid nogen Forvirring i Jordebogen med Hensyn til de tre Herreders Grænser. Alt det, der opregnes under Støfnæs Herred, har næppe ligget i dette Herred; en Del heraf maa vist regnes til Smørum Herred[3]. Men denne Vaklen formaar ikke at skjule en betydningsfuld Kendsgerning: Hovedmassen af Pavebrevets Gods ligger i den sydlige Halvdel af Støfnæs Herred, Hovedmassen af det øvrige i Jordebogen opregnede Gods ligger i den nordlige Halvdel af samme Herred. Denne Adskillelse af Jordebogens Gods i Støfnæs Herred i to Grupper stemmer fortræffeligt saa vel med Saxos Fortælling om Svend Estridsens Gave[4] som med Pavebrevets om Valdemars Gave. Professor Erslev forkaster Saxos Beretning om, at Svend Estridsen har skænket Halvdelen af Støfnæs Herred til Roskilde Kirke (Hist. Tidsskr.

---

[1] S. R. D. VII. 56, 65.

[2] S. R. D. VII. 58.

[3] S. R. D. VII. 65, 102.

[4] Saxo 565: reum celerrime sacrorum usibus restituerit, pro tam cruenti imperii expiacione muneris loco Steffnice prouincie dimidium aris a se conferri publicat.

6. R. III, 614). Det forekommer mig imidlertid, at Saxo her støttes af Godslisten i Jordebogen af 1370 samt af Kong Valdemars Jordebog, der kun nævner Lyngby som Konunglef i Støfnæs Herred. Denne Ejendom kan Kongen jo have erhvervet efter Svends Gave, — forudsat at derved forstaas Kongens og Kronens Gods i Herredet.

Saxo fortæller, at Svend Estridsen skænkede Halvdelen af Støfnæs Herred til Roskilde Bispesæde (Trinitatis Kirke). Saxos Udtryk »Halvdelen af Herredet« maa naturligvis ikke tages bogstaveligt; Gaven kan kun have bestaaet i Kongens private Gods eller Krongods i det halve Herred.

1299 stadfæstede Bonifacius VIII. Biskoppen af Roskilde i Besiddelsen af den Gave, som Kong Valdemar gjorde Biskop Absalon af Byen »Kopmannæhafn« og det halve Herred, i hvilket den ligger, og som denne igen havde givet til Roskilde Kirke til Guds og St. Lucii Ære, som det yderligere indeholdes i de derom udstedte aabne Breve, der er forsynede med Kongens eget Segl[1]. — Det fremgaar af Omtalen af Kongens Segl, at det dermed forsynede Brev maa have været Valdemars originale Gavebrev til Absalon. Dermed stemmer det ogsaa særdeles godt, at Borgen ikke nævnes. Værd at lægge Mærke til er Ytringen om det halve Herred. Sammenlignes Indholdet af dette Brev med Pavebrevet af 1186 kommer man til det Resultat, at den Del af Godset, der ligger i den anden Halvdel af Støfnæs Herred samt udenfor dette Herred, har været Absalons Ejendom før Gaven eller er erhvervet af ham efter denne.

---

[1] Kbh. Dipl. I. 64: — Waldemarus rex Dacie habens ad Roskildensem ecclesiam . . . . quandam villam, Kopmannæhafn uulgariter appellatam, et medietatem prouincie in qua villa predicta consistit tue diocesis, tunc ad regem spectantes, bone memorie Absaloni episcopo Roskildensi, predecessori tuo, et per eum Roskildensi ecclesie ad honorem dei et beati Lucij martiris, cuius uocabulo est dicta ecclesia insignata, cum omnibus iuribus et pertinentijs suis pia et prouida liberalitate donauit, prout in patentibus litteris inde confectis ipsius regis sigillo munitis plenius dicitur contineri.

Sammenholdes Saxos Beretning om Svend Estridsens Gave, Pavebrevene af 1186 og 1299 samt Jordebogens herhenhørende Oplysninger, falder der Lys over Bispens Godsbesiddelser i Støfnæs Herred: Det af Svend Estridsen skænkede Gods laa i den nordlige Halvdel af Herredet, det omfattede rimeligvis alt det tidligere Kongegods i denne Egn; Valdemar skænkede Absalon alt sit og Kronens Gods i den sydlige Halvdel af Herredet; denne Gave forøgede Absalon ved Køb og Mageskifte og overlod det hele til Bispestolen efter sin Død. Jeg slutter mig til, at Bispestolen er kommet i Besiddelse af alt Kongens og Kronens Gods, af den Omstændighed, at i Kong Valdemars Jordebog opregnes — med en enkelt Undtagelse — ingen kongelige Besiddelser i eller Indtægter af Støfnæs Herred[1].

Efter at vi saaledes har bestemt Beliggenheden af det af Valdemar skænkede Gods, vil vi forsøge at fastslaa Størrelsen af dette.

Til Godset i Pavebrevet af 1186 (1193) hører et Bol i Brønshøj, og en Gaard i Gentofte, Mørkhøj, Bagsværd, Virum, Høsterkøb, Ovre, Burgby og Nærum; endvidere nævnes Byen Havn samt Serridslev, Solbjerg, Huanløse, Vigerslev, Valby og Emdrup uden Oplysning om, hvorvidt disse Steders samtlige Omraade eller kun en Del deraf gaar ind under Gaven. Saafremt de syv Landsbyer i deres hele Udstrækning hører til Gaven, havde Absalon altsaa i sin Besiddelse den sydøstlige Del af Herredet, et bredt sammenhængende Stykke Land, der strakte sig langs Kysten fra Rødovre Aas Udløb i Kallebod Strand til Kysten udfor Hellerup og var omtrent saa stort som Amager.

1328 tilstaar Ingvar Hjort at have i Len af sin Broder Bispen i Roskilde: Borgen Havn, Byen Havn og den søndre Gaard der, som kaldes Østrægarth, samt to biskoppelige

[1] O. Nielsen, Kong Valdemars Jordebog S. 35 og 46; jfr. Steenstrup, Studier over Kong Valdemars Jordebog S. 304 og 374.

Byer, nemlig Solbjerg og Serridslev med Boskab og Afgifter[1]. Heraf synes at fremgaa, at Bispen ejede Borgen Havn, Østergaard, Solbjerg og Serridslev. Den udtrykkelige Fremhæven af Bispens Ejendomsret til Østergaard, som laa i Havn, tyder paa, at Byen Havn ikke har tilhørt Bispen paa samme Maade som Solbjerg og Serridslev.

En Beskrivelse af Byerne Serridslev og Solbjerg, der maaske er affattet i Aarene mellem 1375 og 1389, oplyser, at Serridslev bestod af 11 Bol. Deraf ejede Roskilde Bisp 8, Ærkedegnen i Roskilde 3[2]. Beskrivelsen godtgør, at hele Landsbyen (villa) Serridslev tilhørte Roskilde Bispedømme; der kan følgelig næppe være Tvivl om, at Pavebrevet af 1186 nævner hele Landsbyen som Absalons Ejendom. — Beskrivelsen meddeler endvidere, at Solbjerg indeholdt 8 Bol, der ligeledes helt ejedes af Bispen og formodentlig ogsaa var Absalons Ejendom 1186. — I den følgende Tid erhvervede Kongen en Del af Serridslev. Det fremgaar af, at Kongen 1525 giver Kbh.s By Skøde paa Serridslev By og Mark mod en aarlig Afgift paa 20 lødige Mark. 1527 tilskøder Roskilde Kapitel Staden Kbh. 6 Bol Jord i Serridslev for 1800 Mark dansk[3]. Kongens Part har altsaa udgjort 5 Bol. — Hele Solbjerg By er ved en eller anden Lejlighed — maaske ved Reformationen — aftraadt eller afhændet til Kongen; det ses af, at 1610 overlader Kongen en Gaard i Solbjerg til Raadmand A. paa Livstid, og 1621 lægger Kongen hele Solbjerg Bys Jorder under Slottets Ladegaard[4].

Et Brev af 1536 meddeler, at to Mænd faar Brev paa en Gaard, som kaldes Emmendrup. Den laa tilforn under

---

[1] Kbh. Dipl. I. 68: — me tenere et habere ... castrum Hafnense, villam Hafnensem et curiam australem ibidem, que dicitur Østrægarth, ac duo opida episcopalia, videlicet Solbyærgh et Særæslef . . . cum utensilibus et expensis.

[2] S. R. D. VII. 101; jfr. Kbh. Dipl. I. 113.

[3] Kbh. Dipl. I. 361, 368.

[4] Kbb. Dipl. II. 564, 645.

Sjællands Biskopdom og er nu lagt under Kong. Majestæt og Kronen[1]. Der tales aabenbart her om den efter Reformationen foretagne almindelige Inddragelse af Bispegods under Kronen[2].

Om Ejendomsforholdene i Vanløse og Valby vides ikke meget. Kbh. Stads Jordebog af 1581 viser, at Helligaands Hospital havde store Besiddelser i disse to Landsbyer[3]. Maaske har Hospitalet faaet dette Gods af Bispen. — Besiddelsesforholdene i Vigerslev er mig ubekendte. —

Med Hensyn til disse Landsbyer kan det betragtes som afgjort, at hele Serridslev, Solbjerg og Emdrup tilhørte Absalon; der er Sandsynlighed for, at det samme var Tilfældet med Vanløse og Valby; om Vigerslev kan intet oplyses. Da Pavebrevet imidlertid fuldstændig sidestiller disse seks Landsbyer, tør det antages, at de alle med hele deres Tilliggende har været i Absalons Besiddelse. —

Før vi betragter den syvende Landsby, Havn, vil vi vende os til Amager. Det vides, at denne Ø senere hørte med til Bispedømmets Gods. Men naar er den kommet i Bispens Haand? Pavebrevet af 1186 nævner Burgby blandt Godset. O. Nielsen har paavist, at dermed menes Kongsgaarden i Taarnby paa Amager[4]. Den er formodentlig af Valdemar med alt sit Tilliggende skænket til Absalon. Hvor stort dette Tilliggende var, kan næppe afgøres, men der er Tegn, der tyder paa, at hele Øen i sin Tid har været Kongens Ejendom, og at al Jorden maaske oprindelig har ligget under Borgby Gaard. Lunds Domkirke fik nemlig 1085 af Kongen hele Sundbyvester; der nævnes ganske vist kun 6 Bol, men Jordebogen 1370 godtgør, at der kun fandtes 6 ialt. Fortegnelsen over Præbendernes Fordeling oplyser endvidere, at hertil er senere føjet 3 Bol i Sundbyøster og 2 Bol i Magleby. 1135 skænkede Erik Emune samme Domkirke 2

[1] Kbh. Dipl. II. 250.
[2] Kr. Erslev, Konge og Lensmand i det 16de Aarhundrede. S. 110 f.
[3] Kbh. Dipl. I. 517, 518.
[4] Danske Saml. VI. 289 f.

Bol i Tømmerup og 1 Bol i Taarnby[1]. Disse Kongegaver synes at tyde paa, at hele Amager fra gammel Tid har været Kongens Ejendom[2]. Det er derfor muligt, at Valdemar har skænket Absalon den øvrige Del af Øen, der ikke hørte under Kirken i Lund. At Præsten Eskil giver 2 Bol i Tømmerup til Frue Kirke[3], behøver ikke at stride herimod. Absalon kan jo — efter at have modtaget Valdemars Gave — senere have belønnet sin betroede Kapellan med de to Bol. Paafaldende er det ganske vist, at Pavebrevet kun nævner det ene Navn Borgby, skønt i hvert Fald 5 Landsbyer da var paa Øen. Saafremt disse Landsbyer i en temmelig sen Tid var opstaaede paa Kongsgaarden Borgbys Jord, saa at samtlige Indbyggere i disse Landsbyer var Fæstere under Borgby, bliver det imidlertid en meget naturlig Sag, at Brevet kun nævner Borgby. Antager man, at Absalon fik Borgby med Resten af Øen 1186, kan det ikke have forvoldet ham eller en af de følgende Bisper uoverkommelige Vanskeligheder at købe Lunde Kirkes 14 Bol. Skulde derimod foruden disse 14 Bol endnu Hovedparten af Øens tiloversblevne 35 Bol erhverves paa samme Maade, blev det næsten uoverkommeligt. Valdemar Atterdags Brev af 1341[4] i Forbindelse med Jordebogen af 1370[5] afgiver imidlertid Bevis for, at hele Amager hørte til Bispegodset i de Aar. Det tør derfor formodes, at det meste af Øen fik Absalon af Kongen. —

Tilbage staar at undersøge, om Landsbyen Havn, i Lighed med Serridslev, Solbjerg og de øvrige 6 Landsbyer samt Amager, var Absalons Ejendom. Dette Spørgsmaal maa besvares benægtende. Der foreligger kun lidet, der kunde tale herfor, men meget og vægtigt, der taler imod.

---

[1] S. R. D. III. 427 f. og Dipl. Svec. I. 48 f.
[2] Jfr. Steenstrup, Studier ov. K. V. Jordeb. 391 f.
[3] S. R. D. VIII. 543.
[4] Kbh. Dipl. I. 79.
[5] S. R. D. VII. 103.

Stadsretten af 1254 nævner en Jordskyld paa 12 Pg. til Bispen; men den skal ikke udredes af alle, kun af dem der bor paa Bispens Grund[1]. Forpligtelsen til at yde Dagsværk som Afgift, der ophæves i samme Stadsret[2], tyder paa, at en Del af Bymændene boede paa Bispens Grunde; men A. D. Jørgensen er ikke heraf berettiget til at slutte, at hele Kjøbenhavn oprindelig har ydet Bispen Dagsværk. — Stadsretten af 1294 bestemmer, at ingen, der bor paa Bispens Grunde, skal fjernes derfra, saalænge han betaler den aarlige Afgift, der fra gammel Tid hviler derpaa, af samme Størrelse, som da Afgiften blev paalagt; dog undtages nogle Boder, der skal gøre Arbejde for Borgen[3]. To Aar senere, da Borgerne havde gjort Oprør mod Bispen, maatte de skænke og tilskøde ham alle de Grunde, hvoraf der ikke tidligere var ydet Jordskyld; dog saaledes, at Beboerne skulde blive boende paa Grundene, der skulde gaa i Arv som hidtil, mod at udrede en aarlig Afgift paa 6 Pg. af hver Grund og 1 Ørtug af hver Jord udenfor Graven. Den nye Jordskyld skænkede Bispen til det Hospital, han var i Færd med at opføre[4].

Overenskomsten af 1296 kan ikke misforstaas. Den viser klart nok, at Bispen tidligere kun havde Ejendomsret til en mindre Del af Byen. Heri skete ingen faktisk Forandring 1296. Det fremgaar af, at to Aar efter overdrager Bisp Johannes af Roskilde Sorø Kloster en i Nikolaj Sogn liggende Grund, som han havde købt for sine egne Penge af en Borger i Havn[5]. Jordebogen af 1370 godtgør endvidere, at Borgerne selv ejede de fleste af Byens Grunde. Der opregnes 562 Grunde i Byen; Ejerens Navn anføres ved hver enkelt af disse. Man ser, at Bispen ejer 29, Frue Kirke 61,

---

[1] Kbh. Dipl. I. 18 (Kap. 3).
[2] Kbh. Dipl. I. 21 (Kap. 17).
[3] Kbh. Dipl. I. 59 (Kap. 106).
[4] Kbh. Dipl. I. 63.
[5] Kbh. Dipl. I. 64.

Nikolaj Kirke 9, Klemens Kirke 1, Helligaands Hus 9, Klostret 5, Staden 6. Ved Havet ligger 136 Grunde, der hver svarer Bispen 1 Sterling i Jordskyld ved St. Hansdag; denne Jordskyld betyder imidlertid ikke, at Bispen ejer Grunden, thi ved 14 af disse Jordstykker siges det udtrykkeligt, at Bispen er Ejer; Resten ejes af Borgerne. Af 139 Grunde i Tyskemannegade ejer Bispen 11. I den øvrige Del af Byen har Bispen kun 4 Grunde[1]. Som man ser, ligger Bispens Ejendomme næsten udelukkende i de nyere Dele af Byen. Denne Beliggenhed tyder afgjort paa, at de først er erhvervede efter Absalons Tid. Saaledes bestyrker Jordebogen af 1370 altsaa den Formodning, der allerede rejser sig ved Læsningen af Pavebrevene, at Absalons Højhed over Kbh. har været af en særlig Art.

Nøglen til Forstaaelsen af Havns Stilling under Absalons Herredømme findes formentlig i Brevene af 25. Aug. 1258 og 29. Jan. 1275 samt Efterskriften til Stadsretten af 1294[2].

Brevet af 1258 erklærer, at Indbyggerne i Kbh. hører under Rosk. Bisp baade i aandelig og verdslig Henseende[3]. Hermed kan kun menes, at Bispen har den fulde Domsmagt over dem. Paa samme Maade maa Efterskriften opfattes. Biskoppens verdslige saa vel som aandelige Ret gaar fra »Tuleshøw« til »Gamlebothehafn« og naar over Amager, Saltholm, Havn og hvad der ligger imellem[4]. Bispens Jurisdiktion strækker sig over dette Omraade til Lands og Vands. En nøjere Bestemmelse af, hvor langt Bispens Domsmagt gik, kan vist faas af Bisp Peders Brev af 1275[5]; det forbydes heri at regne Skib eller Gods, der forgaar mellem

[1] Kbh. Dipl. I. 93 f.

[2] Kbh. Dipl. I. 22, 24; S. R. D. VII. 98.

[3] K. D. I. 22: uniuersitas hominum castri de Copmannæhafn tue diocesis ad te in spiritualibus et temporalibus pleno iure spectantis.

[4] S. R. D. VII. 98: Ius episcopi tam temporale quam spirituale est a Tuleshøw usque Gamlebothehafn, in Amaghe, Saltholm, Hafnis et sic intermedie. — Saltholm fik Bispen som Gave af Vald. Sejr 1320 (K. D. I. 6).

[5] Kbh. Dipl. I. 24.

Kbh., Amager, Rødovre Aa og Skovshoved, for Vrag. 1275 dannede Bispens Ejendomme ved Kysten altaa et sammenhængende Stykke fra Støfnæs Herreds Vestgrænse, Rødovre Aa. Det ellers ukendte Tuleshøw, der betyder Tules Høj[1], maa derfor søges ved Aaens Udløb eller i Nærheden af Skovshoved.

Sammenholdes Indholdet af de tre sidstnævnte Kildesteder indbyrdes og erindres, hvad der i det foregaaende er oplyst om Pavebrevet af 1186, synes Sammenhængen med Valdemars Gave til Absalon og den paafølgende Overdragelse til Roskilde Bispestol at være følgende:

Før 1167 ejede Bispestolen en Del spredt liggende Gods i den nordlige Halvdel af Støfnæs Herred. Det meste heraf er formodentlig skænket af Svend Estridsen. Hertil kom i Absalons Tid i den sydlige Halvdel af Herredet et stort sammenhængende Areal, af hvilket Størsteparten formodentlig var en Gave fra Kong Valdemar, noget har dog Absalon selv maaske erhvervet. Endvidere fik Absalon vist nok 35 Bol paa Amager. Med Kongegaven fulgte Domsretten og det deraf flydende Sagefald i den Del af Herredet, hvis Kyst naar fra Rødovre Aa til Skovshoved eller lidt sydligere (til Tules Høj), samt over Amager og Saltholm. Landsbyen Havn nævnes i Pavebrevet, fordi Absalon af Valdemar har faaet Jurisdiktion over Byen, der privatretslig set ikke er hans Ejendom. 1186 skænkede Absalon alt det Gods, han har modtaget af Kongen eller selv erhvervet i dette og de tilstødende Herreder, til Roskilde Bispestol. Dog skal Overdragelsen først træde i Kraft efter Absalons Død, idet han forbeholder sig Brugsretten deraf i sin Livstid.

Brevene af 1258 og 1275 samt Efterskriften til Stadsretten af 1294 har ikke de samme Grænser for Bispens Jurisdiktion som for hans Vragret. Vragretten gaar rimeligvis længere mod Nord end Domsretten. Denne Forskel kan maaske forklares paa den Maade, at Gentoftegaards Jord strakte sig ud til Kysten fra Skovshoved et Stykke syd paa;

[1] Emil Madsen, Sjælandske Stednavne (AfnO. 1863. S. 214).

denne Gaard har formodentlig ikke hørt med til Valdemars Gave; den laa jo i den nordlige Halvdel af Herredet, saa Biskop Absalon har vel selv erhvervet den, efter at han havde faaet den sydlige Halvdel af Kongen[1]. Bispens fulde Jurisdiktion i verdslige og aandelige Sager naar derfor ikke saa højt op som til Skovshoved. Grænsen mellem den nordlige og sydlige Halvdel af Herredet falder formodentlig sammen med Sognegrænserne, saa at Gladsaxe og Gentofte Sogne hørte til den nordlige, Brønshøj Sogn og Serridslev til den sydlige Del. Tuleshøw laa vel derfor i Nærheden af Tuborg.

Efter at ovenstaaende var skrevet, kom Professor Steenstrups Afh. om Biskop Vilhelm og Kong Svend (Hist. Tidsskr. 8. R. I., 1 ff.). I denne er Kong Valdemars Gave til Absalon taget op til Undersøgelse (S. 51 ff.), der giver som Resultat, at „efter Ordene og hele Sætningsbygningen (i Pavebrevene 1186, 1193 og 1198) kan Gaven kun have omfattet selve Borgen; dens vidtstrakte Tilliggende har Kongen ikke skænket“ (S. 59). — „I Støfnæs Herred har Roskildekirken ejet meget Gods siden Svend Estridsens Tid, men Sundholmen har den ikke ejet, den tilhørte Kongen, og der fandtes her maaske nogle forfaldne Forsvarsværker, men saa faar Absalon Holmen overladt af Valdemar — mulig med noget nærliggende Gods ved Stranden — og forsyner den med et fortrinligt Borganlæg, som gør den til en levende Trusel mod Fjenden. Dernæst tildeler Absalon Borgen hele det Tilliggende, der skulde være dens materielle Rygstød“ (S. 61). —

Professor Erslev hævdede i sin Tid, at Svend Estridsen ikke havde skænket Godset i Støfnæs Herred til Roskilde Kirke; dette Gods hidrørte overvejende fra Kong Valdemars Gave til Absalon.

Prof. Steenstrup gør nu gældende, at Kirkens Gods i Støfnæs Herred i alt væsentligt er skænket af Svend Estridsen; Valdemars Gave til Absalon bestod kun af den lille Sundholm (Slotsholmen).

Under disse Omstændigheder vilde det være en meget betænkelig Sag at tvivle om Eksistensen af den ene eller den anden Konges Gave, da man i saa Fald paa Forhaand kunde være sikker paa at faa den ene af de to høje Professorer til Modstander. Til alt Held kommer jeg ikke i denne ubehagelige Situation, eftersom jeg tror paa og har genfundet baade Kong Svends og Kong Valdemars Gave!

---

[1] O. 1170 erhverver Absalon ved et Mageskifte med Esrom Kloster 2 Bol Jord i Gentofte og Tredieparten af den lille By Ordrup. (Codex Esromensis S. 115).

RYTTERKAMPBILLEDET I AAL KIRKE SAMT ANDRE MIDDELALDERLIGE KAMPSCENER I DANSKE KIRKER.

AF

EIGIL ROTHE.

I Aal Kirke, Vester-Horne Herred, c. $1^3/_4$ Mil vest for Varde, findes paa Langskibets Vægge en Række Kalkmalerier fra romansk Tid; særlig Nord- og Østvæggen have bevaret omtrent hele den oprindelige Udmaling.

En nærmere Undersøgelse af disse Malerier vil lønne sig, baade fordi de i og for sig have betydelig iconografisk Interesse, ret isoleret stillede som de ere indenfor middelalderligt Kalkmaleri i danske Kirker, men ogsaa fordi der herigennem vil blive Lejlighed til klart at belyse en lille, skarpt afgrænset, Gruppe romanske Billedværker i Landet, baade malede og hugne i Sten, som vor archæologiske Forskning hidtil ikke har behandlet.

Nordvæggens Fladeinddeling er denne: øverst oppe under Bræddeloftet en vandret Frise med en Palmetbort, Centralfelterne nedenunder udfyldte med Figurscener, nederst i Lavfrisen Brudstykker af Kampscener, væsentligst Rytterfægtninger.

Dr. Helms har i sit Værk om danske Tufstenskirker viet disse Aalmalerier en indgaaende Omtale[1]. Han

---

[1] Dr. Jacob Helms: Danske Tufstenskirker. Kjøbenh. 1894. En Række farvelagte Gengivelser af Malerierne, lige efter Afdækningen, ved afdøde Prof. Koch ledsager Texten. I Nationalmuseets Archiv Akvareller af Prof. Kornerup efter de fleste af Billederne. Sammesteds Fotografier fra 1905 af Kampbillederne og enkelte af de andre.

hævder og med Rette, at der blandt Nordvæggens store Figurbilleder findes en Række tildels sammenhængende Scener fra St. Nicolaus af Myras Helgenlegende; men naar han kommer til den Slutning, at hele Væggens Billedrække, til og med Kampscenerne i Lavfrisen, staa i Forbindelse med Legenden, griber han fejl, idet netop denne Frise og det østligste af Centralfelternes Malerier danne et noget hvert for sig uden direkte Forbindelse med Nicolausbillederne.

Det omtalte Billede fra Centralfelterne har Dr. Helms beskrevet saaledes: »En Biskop siddende paa sin Tronstol i den højtideligste Stilling og Pragt, iført Pallium og Mithra. I sin højre Haand holder han en Bog, i den venstre en anden Genstand. Begge Dele synes han nu at have modtaget af to unge Mænd, der staa en ved hver Side af ham, endnu med de fremstrakte Hænder, med hvilke de vel have overgivet de nævnte Sager til Biskoppen«[1].

Heri ser Helms en bestemt Begivenhed i Nicolauslegenden, der genfortælles, og som gennem en noget tvungen Tilpasning tilsyneladende ogsaa kommer til at dække Billedet; men der er ikke set rigtig paa et væsentligt Punkt, og dermed falder Hypothesen. Der er set en Biskop med Pallium og Mithra; men det er en Konge med Krone, ganske vist iført ærkebiskoppelig Ornat med Pallium[2].

At der ingen Mitra er, viser en Sammenligning med den biskoppelige Hovedbeklædning, Nicolaus bærer i Væggens øvrige Billeder[3].

Iøvrigt er Kronen ogsaa af en Form og Type, der hidtil ikke er truffet i vore Kalkmalerier. Den bestaar af en høj Kronering, hvis øverste Rand bærer 3 smaa halvrunde

[1] Tufstenskirker: Side 160. Tavle 57.

[2] At det er en Konge allerede set af Kornerup 1886 cnfr. dennes Indberetning i Museets Archiv.

[3] Tufstenskirker: Tavle: 55, 56, 57.

Plader eller Skjolde, 1 midtfor og 1 ved hver af Siderne; de sidste maa opfattes som sete i Forkortning[1].

Typen kan som sagt endnu ikke paavises i vore Kalkmalerier, men den findes paa andre Mindesmærker fra romansk Tid her i Landet. Nogle Exempler skal nævnes:

1) Hvorslev Kirke, Houlbjerg Herred, Font, enkelt kronet Hoved mellem 2 Dyr. (Fig. 2).

2) Ørsted Kirke, Rougsø Herred, Portalsculptur, Sydside, siddende kronet Konge.

3) Vejlby Kirke, Rougsø Herred, Portalsculptur, Nordside, siddende kronet Konge. Sydside, to kronede Kvindeskikkelser (Fig. 3).

I alle de nævnte Tilfælde er Karakteren af Kroneprydelserne udpræget Aaltypens, kun at alle 3 Skjolde ere viste i Front og ikke som paa Maleriet det yderste ved hver Side i Forkortning.

4) Stenderup Kirke, Hatting Herred, Font, kronet Konge. Skjoldene paa Kronen have her ændret Form og ere trekantede med en Spids opefter. (Fig. 4).

5) Staby Kirke, Ulfborg Herred, Sten, som er indmuret indvendig i Kirken i Skibets østlige Væg tæt op mod Triumfbuen, og hvori med fordybede Linier er fremstillet en kronet Mandsskikkelse med oprakte Hænder. Samme Iagttagelse angaaende Skjoldenes Form som ved Stenderup[2].

Paa en Række Mynter prægede i gamle danske Byer kan Aalkronen paavises mere eller mindre udpræget, men afgjort med Typemærket, de smaa halvrunde Skjolde, langs med øverste Kronerand.

Første Gang, den optræder, er paa 3 Mynter fra Knud den store, alle prægede i Lund[3], og ned gennem de efterfølgende Aarhundreder vise Mynterne, hvorledes den gamle

---

[1] Tufstenskirker: Tavle 57.

[2] H. Storck: Jydske Granitkirker. København 1903.

[3] P. Hauberg: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. København 1900. Tavle I. 2. 3. Tavle II. 5.

6*

Kroneform endnu ikke er opgivet, men stadig lever og fra Tid til anden tages op til Brug, hyppigst med de halvrunde Skjolde men under 1 Konge med de trekantede. Exempler ere Mynter prægede under Knud d. hellige i Odense[1], under Oluf Hunger i Viborg[2], under Erik Ejegod i Lund[3], under Niels i Lund og Roskilde[4], under Erik Emun i Roskilde [Type med trekantede Skjolde hvert besat med en Perle][5], under Svend Eriksen i Viborg, Aarhus, Aalborg, Hjørring[6].

En Brakteat præget i Viborg under Valdemar d. 1ste[7] viser for sidste Gang Typens karakteristiske Træk; allerede under Valdemar som Enekonge præges Mynter, hvor Kronerne have antaget ganske nye Former, nærmest svarende til dem, Ecclesia og Synagoga bære i Kalkmaleriet paa Spentrup Kirkes Korbue (Nørhald Herred)[8], og dem, der i Sæby Kirke (Løve Herred), ligeledes paa Underfladen af Korbuen, pryde Fremstillingerne af de theologiske Dyder[9].

Det falder paa alle disse omtalte Mynter tit noget vanskeligt at opfatte Kroneringens opstaaende Prydelser som massive Smaaplader, de kunne ligne Bøjler og opfattes iøvrigt ogsaa som Regel paa denne Maade[10]. Den kgl. Myntsamling i København ejer imidlertid en tydsk Kejsermynt præget i Strassburg af Ærkebiskop Erkambold 965—991[11], der paa

---

[1] Tavle XII. 10.

[2] Tavle XII. 8.

[3] Tavle XII. 1. 2. 3.

[4] Tavle XIII. 1. 2. 8.

[5] Tavle XIII. 2.

[6] P. Hauberg: Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146—1241. Tavle I. 5a. 8. 12a. 13.

[7] Tavle II. 17.

[8] Magnus Petersen: Kalkmalerier i danske Kirker. Tavle II. 3. 4.

[9] Magnus Petersen l. c. Tavle VIII. 2.

[10] P. Hauberg: Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146, pag: 136, 138, 140. P. Hauberg: Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146—1241. pag. 335.

[11] Sølvmynt fra Vaalse Fund [F. P. XXVII Nr. 46]. Advers kronet Hoved, højre Side, af OTTO IMPER. AVG. Revers Kirkebygning.

den mest afgørende Maade fører Beviset for, at det ikke er Bøjler, idet Mellemrummet mellem den antagne Bøjle og Kroneringens øverste Rand er markeret som Flade ved en tydelig og klar Skraffering (Fig. 15).

Forfølges Kronetypen videre paa Mynter udover de danske, gøres en Iagttagelse, som det har sin Interesse at fremsætte.

Det viser sig nemlig, at den saa godt som slet ikke optræder paa engelske Mynter, naar undtages enlige Undtagelser fra Edward Confessors Tid[1], og at ikke en eneste fransk Mynt kan fremvise den[2], medens derimod tydske Kejsermynter fra den sachsiske og frankiske Kejsertid — ret hyppigt oven i Købet — have den. De kronede Hoveder paa Mynter prægede under Conrad d. II, Henrik d. III, Frederik d. I ere i stort Antal prydede med denne Krone, der heller ikke i disse Egne synes at gaa ud over 12te Aarhundrede[3].

Disse tydske Kejsermynter ere prægede Steder som: Strassburg, Andernach, Remagen, Aachen, Cöln, Duisburg, Dortmund, Utrecht, Emden, Minden, Merseburg, Magdeburg, de første 8 alle fra Rhinegnene, de 4 sidste ved store Vandveje førende mod nord.

Søger man efter Egne, hvorfra Paavirkning direkte eller indirekte kan være tilgaaet romansk Billedkunst i Danmark, synes der i dette Forhold at ligge en Antydning.

De drevne Antemensaler i Nationalmuseet kunne fremvise smukke Exempler paa Typen for Aalkronen, særlig Antemensalet fra *Ølst Kirke*, Galten Herred[4]. Der findes paa hele Stykket kun 4 Kroner og alle ere de af Typen. Paa den smukkeste Maade danne de Gruppe med Kronerne fra de tidligere omtalte Portalsculpturer fra Ørsted og Vejlby Kirker, og da Materialet, de ere gjorte i, den bløde Kobberplade,

[1] Bror Emil Hildebrand: Anglosachsiska Mynt. Stockholm 1881. Tab. 12. Typ. A. Var. b, Tab. 14. Typ. G.

[2] H. Hoffmann: Monnaies royales de France. Paris 1878.

[3] H. Dannenberg: Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit. Berlin 1876.

[4] Mus: Nr. D 5144.

ulige bedre lod sig bearbejde og give skarp karakteristisk Form end den ru Granit, vise disse Kroner ogsaa gennem den finere Leddeling og Udmodellering, Kroneprydelserne eje, i langt højere Grad, end Stenhuggerens Haand har formaaet det, hvad Meningen har været (Fig. 9). Antemensalet fra *Odder Kirke*, Hads Herred[1], viser en Kronetype, der, naar den ses ret forfra, er saa nær en Parallel til Aalkronen som tænkelig, saa meget mere som Hovedet paa den Figur, der bærer Kronen, er modelleret ud i fri Figur og kan ses fra Siderne. (Fig. 10 og 11).

Det kgl. Bibliothek i København ejer et Haandskrift fra sidste Halvdel af 12te Aarhundrede, mulig engelsk Arbejde, et Psalterium[2], hvis Blade 8—15 indeholde 16 store Miniaturer med Fremstillinger af Kristi Ungdoms- og Lidelseshistorie. Baade i Billedet, hvor Herodes samtaler med de 3 hellige Konger, og i det, hvor Kongerne ride til Bethlehem, ses Kroner, der staa Aaltypen ret nær; begge Steder er den midterste af de 3 Kroneprydelser udfyldt med et lille udtunget Bladornament.

Bibliothekets store Hamborgerbibel derimod, dateret 1255[3], har trods sin i Ornamentikken endnu saa udprægede romanske Karakter ikke et Sted Kronetypen; det er saa afgjort stadig Kronen fra Spentrupmaleriet eller Mynterne fra Valdemar den I sidste Regeringsaar og Knud den VI.

Gennemgaas »Hortus deliciarum«, støder man paa det rigeste Studiefelt overfor Kronetypen. Der er Kroner udelukkende med halvrunde Skjolde eller kun med trekantede, og der er Kroner med halvrunde og trekantede vekslende om hinanden; en af disse sidste bærer i et af de halvrunde Skjolde et palmetlignende Ornament, hvidt mod mørk Bund,

---

[1] Mus. Nr. CCCCXXIII.

[2] Thottske Samling. Folio, Nr. 143. Se: Aarsberetninger og Meddelelser fra det store kgl. Bibliothek. Bind 3. 1874—89. Chr. Bruun: De illuminerede Haandskrifter i det store kgl. Bibliothek.

[3] Gl. kgl. Samling. Folio, Nr. 4.

atter et Bevis for Rigtigheden af Paastanden om Flade og ikke Bøjle[1]. Ejendommelig nok dukker Side om Side med disse Typer Typerne for Spentrup- og Sæbykronerne frem[2]. Herrade von Landsberg var Abbedisse i Klostret Hohenburg fra 1167 til 1195, da hun dør, og indenfor dette Aaremaal falder jo Haandskriftets Tilblivelse. Atter her standser man altsaa ved netop den samme Periode, hvori paa de danske Mynter de gamle Typer faldt bort og nye skabtes.

Til Slutning skal nævnes to Kroner, der paa særlig smuk Maade vise Forbilledet for alle de nævnte Kunstværkers Efterligninger, nemlig den saakaldte Karl den stores Krone mellem Kronregalierne i Wien og blandt de ungarske Rigsinsignier den hellige Stephans Krone i Ofen. Begge ere indgaaende beskrevne og afbildede af Frants Bock[3].

Hver Krone bestaar af et ældre og et yngre Parti.

Paa Kronen i Wien er det ældre af ottekantet Form og leddelt i 8 Felter (areoli), der foroven ere halvrundt afsluttede. Det antages at være forfærdiget i det 11te Aarh.

Endnu stærkere er Typen fremtrædende i Stephans Krone, ogsaa her i det ældste Parti, Tidsrummet 1071—1078. Partiet er dannet af en Ring, der er smykket afvekslende med figurative Emaillearbejder og uslebne Saphirer. Langs med Ringens øverste Rand er der fortil befæstet 9 Opstandere afvekslende af trekantet og halvrund Form, hver smykket med Emaillearbejder paa Forfladen og kronet af en Perle; den forreste Opstander, der er den største og har den halvrunde Form, viser en Fremstilling af Christus, Majestas domini.

Det fremførte maa være nok til at belyse Typen for Aalkronen i dens forskellige Variationer og tidsfæste disse (se iøvrigt Sammenstillingen af Kroner pag. 84).

[1] Herrade de Landsberg: Hortus deliciarum. Publié aux frais de la société pour la conservation des monuments historiques d'Alsace. Strasbourg 1879—1899. Pl. XXIX. bis.

[2] Pl. XXV, bis.

[3] Mittheilungen der k. k. Central-Commission. B. II. Jahrg. 1857. pag. 89. 201. Afbildet pag. 202. Fig. 1.

Den »Genstand«, Kongen holder i venstre Haand, er et Strengeinstrument, trestrenget.

Det brede, dobbelt konturerede Baand, der paa det restaurerede Maleri ses at gaa tværs over Kassen, og hvorunder Strengene, ret misvisende iøvrigt, synes at ligge, maa sikkert opfattes som en Stol trods det besynderlige Sted, den

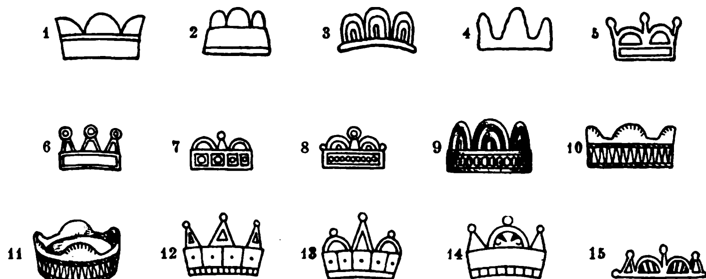

Fig. 1. Kalkmaleri fra Aal. 2. Font, Hvorslev, Houlbjerg Hrd. 3. Portal, Vejlby, Rougsø Hrd. 4. Font, Stenderup, Hatting Hrd. 5. Mynt præget af Niels i Lund (Myntsamlingen). 6. Mynt præget af Erik Emun i Lund (Myntsamlingen). 7. Mynt præget af Svend Grathe i Hjørring (Myntsamlingen). 8. Mynt præget af Valdemar den 1ste i Viborg (Myntsamlingen). 9. Antemensale fra Ølst (Nationalmuseet). 10, 11. Antemensale fra Odder (Nationalmuseet). 12, 13, 14. »Hortus deliciarum«. 15. Mynt præget af Ærkebiskop Erhambold i Strassburg (Myntsamlingen).

er kommen til at sidde paa, noget der igen har bevirket, at Strengene fra begge Sider ere tvungne centralt indefter midt paa Kassen[1].

Typen er i denne Skikkelse vanskelig at bestemme; nærmest fri Fantasi, med mindre den skal opfattes som en misforstaaet cruit, crwth, chrotta, rotta, et meget gammelt Gribeinstrument, der i sin Oprindelse fører tilbage til den antike »Cithara«[2].

[1] Fotografi i Museet fra 1905. Afbildningen i Magnus Petersen: Kalkmalerier osv. svarer paa dette Punkt ikke til Originalen. Kochs Aquarel i Helms: Danske Tufstenskirker har Baandet, men uden Dobbeltkontur.

[2] Efter velvillig Meddelelse af Dr. phil. A. Hammerich, cnfr. Sam-

Helms formoder, at Haandstillingen hos de to Figurer ved Siderne af Kongen tyder paa, at de lige have overrakt ham de to Genstande, som han holder i Hænderne.

Kornerup[1] og Magnus Petersen[2] opfatte den som tilbedende.

En rent umiddelbar Betragtning af Kochs Akvarel lige efter Afdækningen fremkalder nu imidlertid nærmest det Indtryk, at de to unge Mænd klappe i Hænderne; det restaurerede Maleri svarer paa dette Punkt nøje til Akvarellen, og det er netop det, de gør. Det er den 47. Salmes Jubelsang, de illustrere: »omnes gentes, plaudite manibus; Jubilate Deo in voce exultationis«.

Det malede Triforiegalleri, hvorunder Kongen sidder, fortsættes lige over paa Triumfbuemurens Vestside nord for Korbuen og slutter sig her med et Fag til den lille Murblendings tredelte Rundbuekroning. Ogsaa her staa haandklappende »omnes gentes«. Paa samme Væg syd for Korbuen kommer Galleriet igen til Syne, og under Bueslagene staa smaa nøgne Skikkelser med sammenlagte eller klappende Hænder.

Alt former sig som en mægtig Hyldningssang med David som Chorfører.

Middelalderlige Fremstillinger af David med Syngemestre og Korsangere ere jo velkendte[3]. Som en særlig ejendomme-

---

menbände der internationalen Musikgesellschaft. Jahrg. VII, Heft 1, Hortense Panum: Harfe u. Lyra im alten Nordeuropa, hvor Aalinstrumentet er omtalt og afbildet — det sidste iøvrigt misvisende — nærmest opfattet som en Art »psalterion«. Didron: Annal. archéol. Tom. III med Afbildning fra et engelsk Manuscript, 11te Aarh., af »crout à trois cordes«, her dog omdannet til Strygeinstrument.

[1] Indberetning i Museet 1886.

[2] Kalkmalerier i danske Kirker. pag. 2.

[3] A. Springer: Die Psalterillustrationen des fr. Mittelalters. VIII. Band der Abhandlungen der philol.-hist. Cl. der K. S. Akademie. Leipzig 1880. N. Kondakoff: Historie de l'art Byzantin. Paris 1886. Fr. Leitschuh: Geschichte der karolingischen Malerei Berlin 1894.

lig skal nævnes en Mosaik fra den i 18de Aarh. ødelagte Kirke Santa Maria di Vercelli. Selve Mosaikken existerer ikke mere, men Didron har offentliggjort et Stik efter den[1]. I øverste Frise sidder DAVID REX paa en Tronstol, de 4 Syngemestre ASAPH, IDITVN, HEMAN, HETAN omgive ham, hver spillende paa et Strængeinstrument. I underste Frise ses FILI CHORE og mellem dem læses

.... MNESGENTESPLAVDITE MANIBVS IVBILATE DEO IN VOCE EXVL ....

Maleriet i *Aal* er den eneste hidtil kendte Fremstilling i Danmark.

Ikke mindre sjældent forekommende og egenartede i hele deres Karakter ere Kampscenerne i Lavfrisen.

Paa hver Side af det halvrunde Tympanonfelt med dets malede Løvefigur ses Taarne og Tinder af en By eller Bygning, og i hele den øvrige Frise bølger en hæftig Kamp frem og tilbage.

Længst mod vest staar en Gruppe paa 3 Krigere til Fods i Dækningsstilling med dragne Sværd. Frisen afbrydes derefter ved et stort ødelagt Parti, indtil der tæt op til Tympanon ses et Taarn med Tindekrands. Taarnet rejser sig indenfor en creneleret Mur. Man lægger Mærke til letbuede fri Støtter, der vise op mod Taarnkærnen; en væbnet Mand førende et trefliget Banner paa Stang staar bag Taarnet. Paa den anden Side Tympanon iagttages en kronet Mand med væbnede Ledsagere staaende i Portaabningen til en Bygning, over hvilken vajer et Banner. I Retning mod Øst følge saa Grupper skildrende hidsige Kampe mellem Ryttere indbyrdes. Rytterne føre baade Sværd og Landse. Trægrupper skyde op mellem de kæmpende.

Saaledes som Frisen nu ses i Kirken, indeholder den ikke mere, men paa Kochs Akvarel kan man længst mod

[1] Annal. archéol. Tome XV. M. Julien Durand: Les pavés-mosaiques en Italie et en France. Afbildning Tome XX. pag. 57.

øst tæt op til Triumfbuevæggen se lige Overdelen af 3 smaa Taarntage; der maa altsaa her have været en Bygning til.

Enkeltkampene mellem Rytterne ere fulde af dramatisk Liv og eje en Del Naturiagttagelser, saaledes Maaden at dække sig paa overfor Modstanderens Hug, der unægtelig ogsaa ere voldsomme nok; de gaa gennem Hjælme og flække Pander eller kappe Hoveder af med ét Slag. Som samtidigt Billede af den Nærkamp, middelalderlig Rytterfægtning altid maatte opløse sig i, har Frisen stor Interesse og var vel værd — skønt det kun var muligt i Brudstykker — at blive bevaret.

Man staar overfor Tydningen af disse Kampe til en Begyndelse ganske raadvild. De synes ikke at have mindste Tilknytning til vore øvrige romanske Kirkemalerier, men at staa helt isolerede. Helms har prøvet paa at sætte dem i Forbindelse med Nicolausmalerierne ovenover og ment, de illustrerede visse Kampe, hvori den hellige Bisp optraadte som Hjælper; men Hovedargumentet for Tilknytning til Legenden var Opfattelsen af Figuren i Taarnporten som Biskop, og ved Bestemmelsen af hans Hovedbeklædning som en Krone ganske lig den, David bærer, mister Hypothesen sit eneste Sandsynlighedspræg.

Som første Holdepunkt overfor et Forsøg paa Tydning maa det undersøges, om der dog alligevel ikke andet Sted i Landet findes beslægtede Fremstillinger fra romansk Tid.

I *Hveissel Kirke*, Nørvang Herred, afdækkedes 1878 Rester af romanske Kalkmalerier[1]. Paa Korets Nordvæg fandtes et Brudstykke af en Rytterkamp. Hvad der var levnet viste 2 Ryttere vendte t. venstre mod Modstandere, hvoraf man kun saa Hestenes Forben. En Hob paa 4 Ryttere rider i Firspring tilhøjre bort fra de førstnævnte Ryttere. Alle bære kegledannede Hjælme med Næseskærm, Vaaben-

[1] Undersøgelsesberetning af Henry Petersen og J. B. Løffler i Museets Archiv. Kalkering over Kampbilledet af Løffler sammesteds.

skjorte af Brynjeringe indtil Knæene; Skjorten gaar op over Hovedet ind under Hjælmen og har halvlange vide Ærmer, der gaa til midt paa Underarmen. Paa en af Rytterne ses ved Knæet en Antydning af den tynde Lærredsskjorte, som bares over Ringbrynjen, men den kommer frem under og ikke over denne. Skjoldene ere høje, smalle, hvælvede over Længdeaxen, trekantede med de to øverste Hjørner afrundede.

Paa den Væg, der i *Tveje Merløse Kirke*, Merløse Herred, afslutter Langskibet mod vest, findes Levninger af romanske Malerier. Over den midterste af Væggens 3 rundbuede Portalaabninger saaledes Brudstykker af en Kamp mellem to væbnede Mænd til Fods[1]. Stigningen i Portalens Buelinie er paa en ganske ejendommelig fin Maade inddraget i Billedets Composition, derved at den ene Kriger, idet han dækker sig med sit runde Skjold, med løftet Sværd stiger opover mod Buens Toppunkt mod Modstanderen, af hvilken desværre kun er levnet Antydningen af et glorieprydet Hoved, et Par Linier af Kroppen og en Arm bærende et hvælvet trekantet Skjold. Det kan se ud, som om Krigeren med det spidse Skjold har haft modelleret forgyldt Glorieskive. Pudsen er her i Modsætning til Omgivelsernes Glathed ru og ujævn som for at give god Hæfteflade. Det samme gælder om Randstriben baade paa hans og Modstanderens Skjold og om Pladsen for Skjoldbuklen det sidste Sted[2].

1904 undersøgtes i *Tulstrup Kirke*, Gjern Herred, romanske Kalkmalerier fremkomne paa Triumfbuevæggens Vestside[3]. I Loftfrisen en »à la grecque«, i Centralfelterne Figurbilleder, nemlig over Triumfbuen Kristus som »rex gloriæ«, til Siderne Apostle og i Lavfrisen et ejendommeligt Stykke Maleri. Frisen havde været inddelt i rektangulære Felter,

---

[1] Undersøgelsesberetning af J. Kornerup i Museets Archiv. Akvareller af denne efter Malerierne sammesteds.

[2] Egne Iagttagelser.

[3] Undersøgelsesberetning af Forfatteren i Museets Archiv, ledsaget af Fotografier, Kalkeringer og Akvareller efter Malerierne.

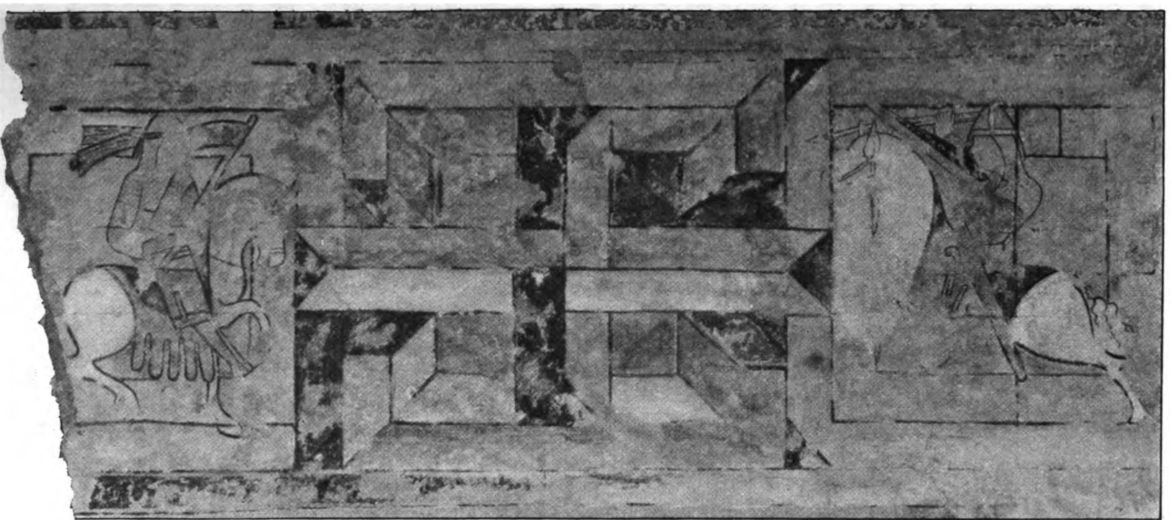

Fig. 16. Tulstrup Kirke, Gjern Herred. (Kalkmaleri).

i hvilke en »á la grecque« og et Figurbillede vekslede med hinanden. Syd for Triumfbuen vare lige 3 Felter bevarede, et ornamentalt i Midten og til hver Side en Kriger til Hest, begge vendte i Kampstilling mod hinanden. Rytteren t. venstre fører bannerprydet Landse; han holder Hesten haardt an og dækker sig med Skjoldet mod Modstanderen, der i fuld Firspring fører et Angreb mod ham med løftet Landse. Den Maade, hvorpaa Modsætningen mellem de to Ryttere er karakteriseret, er fortræffelig. Den ene afventende med strakte Ben i Bøjlerne, holdende Hesten haardt tilbage, saa den krummer den svære Hals, medens den utaalmodig løfter det ene Forben, Mand og Dyr lignende tilsammen en stramt spændt Fjeder; og saa hos Modstanderen Fjederen i Spring med alt et Angrebs vilde Jag over Hestens strakte Hals og Hoved og Manden, der ved det voldsomme Ridt drives bag over med Kroppen, medens Hoved og Hals lude fremover. Der er i denne Kroppens Kontrabalancering under Ridtet ikke lidt Naturiagttagelse. Rytternes Udrustning er den ældre romanske med kegledannet Hjælm baade med Næse- og Nakkeskærm, Ringbrynje indtil Knæene med halvlange vide Ærmer, stramtsiddende Hoser, trekantede høje hvælvede Skjolde med afrundede øverste Hjørner. Hestene have Dækkener med lange nedhængende Tunger. (Fig. 16).

Udvendig paa Apsis af *Lem Kirke*, Rødding Herred, sidde en Del Granitkvadre med Figurrelieffer indsatte i ganske forvirret Rækkefølge hist og her[1]. Fire Kvadre have Rytterbilleder, og to af disse have øjensynlig oprindelig korresponderet med hinanden og fremstillet en Kampscene.

Ved *Bislev Kirke*, Hornum Herred, findes en stor Granitsten med Figurrelieffer. Stenen er nu indmuret indvendig i Kirken i Langhusets Vestvæg nord for Døren, men den tjente indtil 1906 som Døroverligger ved den tilmurede Sydindgang og var anbragt paa en saadan Maade med Re-

[1] Uldall: Sallinglandskirker, Rødding Herred. 1884. Tavle 7. h.

liefferne nedad, at en Del af disse var skjult inde i Muren[1]. Reliefferne dele sig i 3 Grupper og fremstille Kamp- og Jagtscener. Længst t. venstre kæmpe to Ryttere. Den ene jager sin Landse ind i Bringen paa Modstanderens Hest; den anden, hvis Landse synes at være knækket ved Sammenstødet, fører et langt spidst trekantet Skjold. Begge bære spidse Hjælme eller Jærnhatte. I Midten fægte to Mænd til Fods. Figuren t. venstre har spids Jærnhat og er væbnet med en Landse, han støder i Kroppen paa en barhovedet Mand, der søger at dække sig med et lille rhombeformet Skjold og værge for sig med et kort Sværd. Længst t. højre paa Stenen ride to vaabenløse Mænd paa Jagt. En

Fig. 17. Bislev Kirke, Hornum Herred. (Gravmindesmærke).

[1] Ved Imødekommenhed fra Kirketiendeejerens, Baronesse Juel-Rysenstens, Side over for en Henstilling fra Nationalmuseet blev Stenen udtagen og anbragt paa sin nuværende Plads. Indberetning af Forfatteren i Museets Archiv.

Falk sidder paa Haanden af den forreste; den bageste holder en tom Falkefod i Vejret. Rundt om Reliefferne løber en Tovsnoning, der indrammer dem i et højt, smalt Trapez. Stenens Sider gaa nedefter skraat udad og ere paa Midten brudte med en halv, vandret liggende, glat Rundstav; den allerunderste Del af den er prismatisk. Hele denne Opbygning gør det jo utvivlsomt, at det er et romansk Gravmindesmærke omtrent fra Slutningen af 12te Aarh. (Fig. 17).

Paa det store Granittympanon over Indgangsdøren i Taarnets Vestside ved *Nødager Kirke*, Randers S. Herred, er udhugget Figurscener i lavt Relief. Midt paa Fladen staar en høj, ligearmet Korsstav. Paa hver Side af Staven ses en Rytter og en Mand til Fods; baade Rytterne og de to Fodfolk ere viste i indbyrdes Kampstilling. Rytteren t. h. har et lille Sværd hængende ved Lænden og rider strunk frem med den ene Haand i Siden, svingende en Lanse mod sin Kontrapart. Denne, der ogsaa fører Lanse, holder et lille rundt Skjold op for at afparere Stødet. Manden til Fods t. h. bærer et kort Sværd ved Siden og fører Økse i højre Haand; hans Modstander er sværdbevæbnet. Begge Figurerne t. h. ere kendetegnede som hørende til samme Parti ved spidst Hageskæg og ved begge at bære samme Slags Hue eller Baret, hvorimod de to andre Krigere, saavidt det lader sig afgøre, ere skægløse og enten barhovedede eller med en lav rundpullet Hjælm; den lille Maalestok og Granittens kornede Struktur gør det vanskeligt at træffe Afgørelsen. Begge Hestenes Dækkener ere udtungede i lange Flige for neden. (Fig. 18).

Blandt Skulpturerne paa Døbefonten i *Malt Kirke*, Malt Herred, ses to kæmpende Mænd til Fods. Begge ere barhovedede med langt Haar ned over Skuldrene, de ere iførte Ringbrynje med halvlange vide Ærmer, de føre brede Sværd med lige Parérstang — den ene Sværdknap er kugleformet, den anden som et trefliget Blad — og dække sig med høje, trekantede, foroven afrundede Skjolde. Paa hvert Skjold ses

Fig. 18. Nødager Kirke. Randers S. Herred. (Tympanon)

Hovederne af 4 Nagler, 2 over 2, der fastholde de Remme paa Skjoldets Bagside, hvori det bæres; det fremgaar heraf, hvordan saadan et Skjold egentlig førtes, nemlig idet Armen først blev stukket ind under Remmen nærmest Skjoldets Midte, for at Haanden kunde gribe om Remmen oppe i dets brede Ende. Det er ogsaa indlysende, at Skjoldet ført saaledes langt bedre egnede sig til Dækning for Hoved og Bryst end ved omvendt Greb i Remmene. Hvert Skjold er ved

Fig. 19. Malt Kirke. Malt Herred. (Døbefont)

diagonale Dobbeltlinier delt i Felter, det ene i 3, det andet i 4. (Fig. 19).

Døbefonten i *Ø. Nykirke*, Nørvang Herred, viser i den Arkadefrise, der strækker sig rundt omkring Kummen, atter en Kampscene mellem 2 Mænd til Fods. Den ene har langt spidst Skjold og Sværd, den anden rundt Skjold og Økse. Begge synes barhovedede. (Fig. 20).

Motivet er gentaget paa Fonten i *Vilslev Kirke*, Gørding Herred. De to Mænd ere til Fods og Udrustningen den samme for hver, nemlig spidst Skjold, Sværd og Hjælm. Kompositionen virker ved stærkt spillende Linier, der frembringe et

Indtryk af Kampilterhed i Modsætning til f. Ex. Maltkampens noget tørre Holdning. (Fig. 21).

Et middelalderligt romansk Gravmindesmærke fra *Otterup Kirke*, Lunde Herred, som nu er opstillet i National-

Fig. 20. Ø. Nykirke. Nørvang Herred. (Døbefont)

museets Have[1], har paa den ene af de to opadvendte Skraaflader et Relief med to kæmpende Mænd, der begge føre runde Skjolde og angribe med Sværd. (Fig. 22).

Fig. 21. Vilslev Kirke. Gørding Herred. (Døbefont)

Endelig er Døroverliggeren ved søndre Indgangsdør paa *Ringsebølle Kirke*, Fuglse Herred, paa Underfladen prydet med

[1] Mus. Nr. D. 1747.

et Relief, der i djærvt Arbejde viser en ejendommelig Kampscene. Til venstre staar en Mand med en spids Hjælm, rundt Skjold med kraftig fremspringende Bukkel, og svinger en mægtig bredbladet Økse; bag ham staar et Dyr, der nærmest ligner en Bjørn. Hans Modstander hugger ud efter ham med et ikke mindre Sværd og holder et stort trekantet spidst Skjold op til Dækning. Iagttagelsen fra Maltkampen angaaende Maaden at føre Skjoldet paa illustreres her i Ringsebølle paa den smukkeste Maade gennem denne Dæk-

Fig. 22. Otterup Kirke. Lunde Herred. (Gravmindesmærke)

ningstilling, der er uudførlig i Praxis undtagen paa den nævnte Maade. Bag Krigeren staar en opsadlet Hest bundet til en Nagle ved Tømmen, der er smøget ned over dens Hoved (Fig. 23).

Det fremførte Materiale viser, at Kampscener have været et almindelig yndet Motiv indenfor romansk Billedkunst her i Landet, og at det er fundet anvendt i Vægmalerier, paa Døroverliggere, paa Fonte og paa Gravmindesmærker, i 9 Tilfælde ligelig spredte over Halvøen, i 1 paa Fyen, 1 paa Sjælland og 1 paa Laaland, altsaa over hele Landet.

For saavidt staar Aalkampen ikke længer isoleret, men ingen af de andre Kampe synes foreløbig at give Bidrag til dens Tydning; kun saa meget falder straks i Øje, at de

med Undtagelse af den fra Hveissel simplificere Motivet, give det et mere typemæssigt Præg, idet der i dem alle kun er to, der kæmpe enten til Hest eller til Fods. Til Gengæld beriges Motivet ved den Iagttagelse, at rundt Skjold og Økse fortrinsvis ere Forsvars- og Angrebsvaaben hos den ene Part i Modsætning til spidst Skjold og Sværd hos den anden [Tveje Merløse, Nødager, Ø. Nykirke, Ringsebølle], dog ikke konsekvent gennemført [Tulstrup, Vilslev, Malt, Otterup]. Endelig føjer et enkelt Kampbillede [Ringsebølle] en helt ny Farve til Billedet ved Indførelsen af de to Dyr, hvert nøje knyttet til en af de to Stridende.

Fig. 23. Ringsebølle Kirke. Fuglse Herred. (Døroverligger)

En direkte Iagttagelse fører ikke videre; nye Synspunkter maa indvindes, og der maa søges bag om Formen ind til den Programkærne, der er Nerven i saa stor en Del af den ældre kirkelige Billedkunst. Der skabtes jo sjældent for Kunstens egen Skyld, men for at Malerier og Skulpturer skulde være »lectiones et scripturæ laicorum« — »Nam quod legentibus scriptura, hoc idiotis præstat pictura cernentibus, qui in ipsa ignorantes vident quod sequi debeant. In ipsa legunt qui literas nesciunt«[1].

[1] »Lægmands Læsning og Skrifter«

Der skal da først og fremmest henvises til de paulinske Breve. Der er her ikke et, men mange Steder, hvor det er paafaldende, saa stærkt de anvendte Billeder ere farvede af Circuslegene og Arenakampene.

Der er Vendinger som: »Vide I ikke, at de som løbe paa Rendebanen, vel alle løbe, men een faar Sejersprisen. Løber saaledes, for at I kunne opnaa den« [I Kor. 9. 24.]

Billedet er mere udført 2 andre Steder: »Den gode Kamp har jeg kæmpet, Løbet har jeg fuldendt, Troen har jeg bevaret. Saa ligger da Retfærdighedens Krans hen til mig, den, som Herren, den retfærdige Dommer skal give mig paa hin Dag o. s. v.« [II Tim. 4. 7.] »Brødre jeg mener ikke om mig selv, at jeg har grebet det, men eet gør jeg, det, som er bag ved, glemmer jeg, og det, som er foran, rækker jeg fremefter, og saaledes higer jeg efter Maalet: Sejersprisen o. s. v.« [I Filip. 3. 18.]

Der er et Billede fra Nævekampen, om Fægteren, der ikke fægter som en, der slaar i Luften, men er afholdende i alt, spæger sit Legeme og kuer det, alt for gennem Kampen at vinde Sejersprisen, og der manes gennem alle disse Billeder fra Circus til en lignende yderste aandelige Anspændthed for at vinde en uforkrænkelig Krans i Modsætning til Arenaens forkrænkelige. [I Kor. 9. 25.]

Endelig er der Brevet til Ephesierne, hvori Sammenstillingen mellem den væbnede Arena-Kæmper og den til Livets aandelige Strid udrustede Kristne naar sin fuldeste Udfoldning [Ephes. 6. 10 og flg.]

Billedet med Sejersprisen, Kransen, er jo direkte taget fra de græske og romerske Kampleges Pris for Sejerherren, den grønne Pinie- eller Olivenkrans, og at Kranse opfattede symbolsk paa denne Maade tidlig fandt Vej i den første

— »Thi hvad Skriften er for dem, der kunne læse, det er Maleriet for de ulærde Tilskuere, som ukyndige i hin her se, hvad de bør efterfølge. De, der ikke kan Bogstaverne, lære her.« Se J. Saur: Symbolik des Kirchengebäudes. 1902. pag. 278,2.

kristne Kunst vise romerske Katakombgrave og en billedlig Fremstilling fra det 3die Aarhundrede af en rustet Gladiator omgivet af Sejerstegnene — Palme og Krans — der efter Kraus utvivlsomt maa opfattes i samme Aand[1].

Et Sted hos Tertullian er højst oplysende i denne Sammenhæng: »bonum agonem subituri estis, in quo agonothetes deus vivus est, xystarches spiritus sanctus, coronæ æternitatis brabium etc.«. Kraus har gjort opmærksom paa, hvorledes tekniske Udtryk fra Kamplegene her med Hensigt ere anvendte i symbolsk Betydning[1].

Hos samme Kirkefader beskrives en Kampleg, i hvilken den Kristne erhverver sig Ukrænkelighedens Krone, idet Kyskhed overmander Utugt, Tro Vantro, Barmhjærtighed Grusomhed, Ydmyghed Stolthed[2].

Hvor fast indvævet den symbolske Opfattelse af Gladiatorkampen var i de første Kristnes Forestillingskreds, viser Fortællingen om den hellige Perpetuas Martyrium fra 3die Aarhundrede. Hun har i Fængslet kort før sin Død en Drøm, hvori hun ser sig forvandlet til en Gladiator med en Ægypter af kæmpemæssig Størrelse til Modstander. Udfaldet af Kampen bliver, at hun fælder Ægypteren, hvorefter hun af Kampdommeren modtager Sejerspalmen. Uden den nøjeste Samlevethed med den symbolske Underbygning af en saadan Kampscene vilde Perpetuas Vision selvfølgelig ikke have dannet sig i dette Billede[3].

I en Miniatur fra c. Aar 1000, som opbevares i Bibliothèque nationale i Paris, er Stedet fra Epheserbrevet 6.10 omsat i middelalderligt Billedsprog.

Miniaturen viser en skægget kampudrustet Kriger, der træder paa en sammenrullet Drage. En Kommentar er tilskrevet Billedet og paa en saadan Maade, at Textens en-

---

[1] Kraus: Real-Encyclopedi der christlichen Alterthümer, pag. 88.
[2] cit. J. Saur: Symbolik des Kirchengebäudes 1902, pag. 235.
[3] Kraus: Real-Encyclopedi.

kelte Led hvert staar ud for den Rustningsgenstand, hvis symbolske Betydning det forklarer. Der læses derfor:

„Galeam salutis assumite. — Gladius spiritus sancti quod est verbum dei propterea accipite armaturam dei, ut possitis resistere in die malo et in omnibus perfecti stare et militia est vita hominis super terram. — In omnibus habentes scutum fidei in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere. — Induite lurica justiciæ. — State succincti lumbos vestros zona castitatis. — Calciate pedes in praeparatione evangelii pacis. — Estote fortes in bello et pugnate cum antiquo serpente et accipietis regnum aeternum[1].

At der her ikke er Tale om Michaels Kamp med Dragen, viser en anden Miniatur i samme Haandskrift. Michaels Klædedragt er her en ganske anden, en kort Tunica med vide Ærmer og Skulderkappe.

Paa et Par af de saakaldte liturgiske Kamme findes, for blot at nævne et Par Exempler, Billeder fra Circuslegene. En Kam i Germanisches Museum i Nürnberg af merovingisk-karolingisk Arbejde har paa den ene Side en Qvadriga i fuld Fart, paa den anden to Ryttere, der med fældede Landser ride mod hinanden[2]. Den saakaldte Hildegards Kam viser paa den ene Side en Væddekørsel mellem to Qvadriger, paa den anden 3 Gladiatorer væbnede med Sværd, Landse og smaa runde Skjolde[2].

---

[1] R. Stettiner: Die illustrierten Prudentiushandschriften, Berlin. 1895 pag. 9. [Paasætter Eder Frelsens Hjælm. — Den Helligaands Sværd det er Guds Ord, ifører Eder Guds Rustning, for at I maa kunne staa imod paa den onde Dag og holde Stand efter at have fuldkommet alt, thi Menneskets Liv paa Jorden er en Strid. — Løfter under alle Kaar Troens Skjold, med hvilket I ville kunne slukke alle den Ondes gloende Pile. — Iförer Eder Retfærdighedens Brynje. — Saa staar da omgjordede om Eders Lænder med Kyskhedens Bælte. — Ombinder Eders Fødder med Fredens Evangeliums Kamp-Færdighed. — Værer tapre i Striden og kæmper med den gamle Slange og I skulle arve det evige Rige.]

Dr. Skat Rørdams Oversættelse benyttet for Parallelstederne.

[2] Mittheilungen aus dem germanischen Nationalmuseum Nürnberg 1895, pag. 81.

Netop Sammenstillingen af Væddekørslen med Kampscenen viser tilbage mod de paulinske Billeder.

Der kan nu ogsaa rundt omkring i romansk og tidlig gothisk Kunst i England, Frankrig, Tyskland og Italien findes talrige Eksempler paa saadanne Kampscener enten mellem Ryttere eller Mænd til Fods, og der hersker heller næppe nogen Tvivl om, at det er saadanne Kampbilleder, St. Bernhard af Clairvaux sigter til i sin bekendte »Apologia ad Guillelmum abbatem s. Theodorici«, naar han taler om »milites pugnantes«[1].

Hvordan den Tanke, der skjulte sig bag Pauli livlige Billedanvendelse, c. 1000 Aar senere kom til tage sig ud, da der helt og holdent gik Theologi i den, og den blev systematiseret og kommenteret, det viser et Psalterium kaldet Albanipsaltret, som ejes af St. Godehardskirken i Hildesheim, og som ret sikkert synes at skrive sig fra St. Albani Benedictinerkloster i Nærheden af London og at kunne dateres til Perioden 1119—1146[2].

1ste Psalme »beatus vir .....« har i Initialet B. en Miniatur, der fremstiller en Konge siddende paa sin Trone. En stor Fugl ovenover hans Hoved bøjer Næbet ned tæt ind til hans højre Øre. Han griber med højre Haand i et Strengeinstrument og holder i venstre en opslaaet Bog, hvori læses Ordene: »Annuntiationem sancti spiritus eructavit beatus david psalmista quem deus elegit«. Kongen er altsaa David, og Fuglen over hans Hoved den hellige Aand, der hvisker ham Inspirationens Ord i Øret.

Lige ovenover er saa malet en hidsig Kamp mellem to væbnede Ryttere. De have begge saa voldsomt rendt Landserne ind i Brystet og ud gennem Ryggen paa hinanden, at Skafterne ere knækkede ved Sammenstødet, og de slaas nu videre med Sværdene.

---

[1] I. v. Schlosser: Quellenbuch zur Kunstgeschichte des abendländischen Mittelalters. Wien 1896, pag. 268.

[2] A. Goldschmidt: Der Albanipsalter in Hildesheim. Berlin. 1895.

Udenom disse to Miniaturer staar saa, hvad der interesserer ved denne Lejlighed, en skreven Kommentar til Kampbilledet. Den begynder saaledes:

„Dette Vers handler om de høje Herrer, der findes ovre paa den anden Side (af Mskr.). Det er et Billede paa den hellige Strid her paa Jorden i Kirken, hvorover der er stor Glæde hos Englene i Himlen.

Saasom de hellige Skikkelser, udrustede med Manddoms Aand, ere blevne Kristi Venner og himmelske Kæmper, bør enhver, som vil vorde Guds Barn og værdig Arving til Himmerige, og som vil vinde Æren og Arven, den som Djævlene, der faldt fra Guds Rige, har mistet, Dag og Nat med Øje og Hjærte iagttage den Kamp og det Dystridt, som han her ser fremstillet“[1].

I det følgende udformes saa paa forskellig Vis den Tanke, at denne fremstillede Kampscene med sin Vildhed og Ondskab, hvor hver Kriger stadig vogter paa hver af Modstanderens Bevægelser for at komme ham paa Livet og slaa ham ned, idet han ved, at lykkes det ham ikke, er det ham, der bliver dræbt — »qui vincit, vere vivet, qui fractis renibus cadit, perebit« — at denne »corporaliter« fremstillede Kamp skal minde os om den Strid, Mennesket »spiritualiter« skal udfægte, en Strid, der i Modsætning til Billedets skal føres med Vaaben som Ydmyghed, Gudvelbehagelighed, Fredsommelighed og Visdom.

„Her har vi udlagt den højeste Sandhed, som hver den, der vil, kan fatte som talt til ham selv.

Ligesom disse [Rytterne] ere mandige og forfarne i Dystløb, saaledes bør vi ogsaa være mandige og fuldkomne i Standhaftighed og Fasthed.

Skulde vi nogen Tid blive ramte af Sværd eller Spyd eller vinget Pil, saa er det ej for intet, at vi falde, hvis vi have holdt os mandige, nej vi vokse saa meget desmere i Herren, og omgjordes tvefold med Tro og Haab, paa det at vi frelste kan vinde Kronen for Herrens Aasyn.

Al den Kunst, som disse to Krigere anvende paa deres Legemer, bør vi paabyde vore Sjæle.“

[1] Dette og følgende Citater af Kommentaren har Museumsassistent cand. mag. Jørgen Olrik godhedsfuldt søgt fordansket. Iøvrigt henvises til Goldschmidts Udgave af Psaltret, pag. 47 og flg.

Kommentaren slutter med Hentydning til David:

„Jeg mener, at det har sin Grund, at selve Salmedigteren, som har lagt Vind paa Visdom og lovsunget denne vor Gud og Herre, er fremstillet som Konge og sat paa den ærefulde Plads her midt i B'et, og holder Harpen i sin højre Haand ind mod Brystet, og i den venstre Haand sin Salmebog, hvori han kan skrive det hellige Budskab.

Thi i denne sin hellige Iver har han kundgjort os Vejen til Frelse og vor Forløser, som oplyser os og opbygger den hellige Kirke.

Jeg mener, at Klangen af hans Harpe betyder den hellige Kirkes Røst, og at hans Bog, som han havde saa kær, betyder den prophetiske Visdom og det omtalte Guddomsord, og derfor elske aandelige Mænd Salmebogen, og deres Hu staar til dens guddommelige Lære, fordi den fylder deres Hjærter med sin Sødme."

Klosterbroderen fra St. Alban har her paa sin Tids Sprog theologisk og vidtløftigt, men stadig med sit Maal for Øje udtalt den samme Tanke som Paulus i Biblens fyndige Ordlag, og det er den samme røde Traad, der spinder sig fra Billederne af den antikke Nævefægter- og Gladiatorkamp op til det 12te Aarhundredes Kamp mellem brynjeklædte Ryttere.

De to Yderpunkter tale klarere end mange Mellemled om, hvor stærkt Grundtanken var kendt og forstaaet Fælleseje ned gennem Aarhundrederne.

Endnu skal nævnes et Psalter, der har tilhørt Landgrev Herman af Thüringen c. 1216, og som i Initialornamentikken til samme Psalme viser David som Konge og to kæmpende Riddere[1], altsaa ganske en Parallel til Albanipsalteret. Det skal nævnes for at gøre opmærksom paa, at Sammenstillingen just af David som Salmedigter og de symbolske Kampbilleder ikke er noget specielt for Albanipsaltret, men at den ogsaa har fundet Sted i andre Psalterier og med Hensigt; i saa Henseende er Slutningen af Kommentaren,

---

[1] H. Janitschek: Geschichte der deutschen Malerei. Berlin 1890. pag. 140.

hvor den taler om Grunden til, at David er sat paa denne Plads, jo ret oplysende.

Naar man atter vender sig til vore hjemlige Kampbilleder og ser dem op mod den Baggrund, som det foretagne Excurs har skabt, er Situationen væsentlig ændret fra før.

Kampbilledet i Hveissel er og bliver et Brudstykke, det vil være frugtesløst at forsøge paa at forklare det, saameget mere som alt andet Maleri i Kirken, der kunde have givet Tilknytningspunkter, er ødelagt; kun skal mindes om et svensk Kalkmaleri i Bjerresjø Kirke[1] og en Miniatur i »Hortus deliciarum«[2]. Kalkmaleriet forestiller Overgangen over det røde Hav og viser to Rytterhobe vendte mod hinanden. Miniaturen gengiver Josuas Kamp med Filistrene og viser paa lignende Maade to Rytterskarer, der tørne sammen i et Angreb. Der er i begge fra Kompositionens Side nogen Lighed med Hveisselmaleriet, men det Træk, at i dette de to Rytterlinier ride fra hinanden, og at altsaa hver igen maa have haft Modstandere, utydeliggør atter Maleriet.

Tagne i det hele og store kunne alle vore Kampbilleder samles i en middelalderlig Fællesgruppe »milites pugnantes«.

Malerierne i Tulstrup og Tveje-Merløse, Relieferne i Lem, Malt, Vilslev, Otterup synes efter den foretagne Undersøgelse fuldt forstaaelige: intet af dem indeholder Træk, som ikke belyses af, hvad der hidtil er fremsat.

Relieferne i Bislev, Nødager, Ø. Nykirke, Ringsebølle vise derimod for udprægede nytilkomne Træk, der stille dem udenfor Grundtypen, til at der ikke skulde ofres dem en særlig Omtale.

Til en Begyndelse skal Ringsebøllerelieffet da tages ud, fordi det er det ejendommeligst komponerede og det, hvis Undersøgelse vil give de fyldigste Resultater.

Allerførst da det Spørgsmaal, hvad betyde de to Dyr?

---

[1] N. M. Mandelgren: Monuments scandinaves du moyen âge. Paris 1862. Pl. V.

[2] cit. edit. Pl. XI^{ter}.

Have de overhovedet en Betydning? Og hvorfor er der den Forskel paa Mændenes Angrebs- og Forsvarsvaaben?

En Betragtning af Dyret t. v., der vender Hovedet bort fra Manden med Øksen, fremkalder nærmest Forestillingen om en Bjørn, selv om Figuren er noget elementært gjort; men hele Dyrets Statur, de korte Ben med de brede Labber, den lille Stump af en Hale og det aabne brede Gab, der flænser eller knuser noget, giver mest af Bjørnens Karakteristik.

Stoffet til Forstaaelsen af Bjørnens Symbolik i Middelalderen er righoldig og har den store Fordel, at det saa godt som overalt peger i samme Retning.

Allerede hos Kirkefædrene er Bjørnen et Symbol paa noget ondt, ja paa selve Djævlen — »Leo et ursus ambo Typum diaboli præferebant« — og der findes Sammenstillinger mellem Davids Kamp med Bjørnen og Kristus, med Synden = diabolus[1].

I »Spicilegium Solesmense« tales udførligt om ursus, og der tillægges den stadig onde Egenskaber som t. Ex.: »Diabolus dicitur ursus quia cruentat et sanguinem effundit«; selv naar det hedder: »Dicitur Deus ursus, propter vindictam et indignationen quam exercet in peccatores et in peccata«, saa er det jo netop et straffende harmfyldt Sindelag, der giver Lejlighed til Anvendelsen af Lignelsen[2].

Miniaturer og Vægmalerier illustrere Tankegangen.

I »Hortus deliciarum« ses »Avaricia« siddende i en tohjulet Kærre, der trækkes af en Ulv og en Løve. Forskellige Dyrehoveder og et Fuglehoved ere anbragte i en Kreds uden om Kærren; alle holde Skriftbaand, og ved et Dyrehoved læses »Violencia est ursus«. [XII Aarh.][3].

---

[1] Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen B. V., H. III, IV. 1850, pag. 599. Anm. 2.

[2] I. B. Pitra: Spicilegium Solesmense. Parisiis. MDCCCLV. Tomus tertius, pag. 61.

[3] Herrade de Landsberg: Hortus deliciarum. edit. cit. T. LI.

En »Morale Gregor« fra Klostret Herzogenburg fremstiller diabolus i bjørnelignende Skikkelse [XIII Aarh.][1].

Paa et vævet Tapet fra Raadhuset i Regensburg er vist en Kamp mellem Dyder og Laster, Lasterne i kvindelig Skikkelse, harniskklædte med Hjælm og Skjold ridende paa Dyr, der symbolisere hver enkelt Last. Ukyskhed rider paa en Bjørn [XIV Aarh.][2].

Et Manuscript i Musée de Cluny har en lignende Kampscene, her mellem »pacience« og »ire«. »Ire« rider paa en Bjørn [XIV Aarh.][3].

I St. Jacobskirche zu Leutschau findes en Vægfrise i Maleri med de syv Dødssynder. Syv Par, stadig Mand og Kvinde, ere viste ridende i lang Række henimod et aabent Helvedesgab. Parret, der symboliserer Vrede, rider paa en Bjørn [XV Aarh.][4].

Det er altsaa, som det ses, stadig Grusomhed, Blodtørstighed, Voldsomhed, Ukyskhed, Vrede eller selve det ondes Princip »Diabolus«, som Bjørnen udtrykker.

Manden, der i Ringsebøllerelieffet staar foran Bjørnen, bærer et rundt Skjold.

Et Glasmaleri i Chartres med Scener af Karl d. stores Helgenlegende har en Kamp mellem Karl, blandt sine Riddere, og Saracenerne; de sidste bære alle runde Skjolde[5].

I et fransk Vægmaleri fra 13de Aarh. — La tour Ferrande à Pernes (Vaucluse) — er fremstillet en Rytterkamp mellem en vesterlandsk Ridder og en Østerlænding, der udpræget er karakteriseret som Neger. Bag hver ses en Bygning, over den ene hænger en Klokke i et Taarn, og smaa

[1] Archiv f. Kunde österreichischer Geschichts-Quellen. B. V. Heft I 1850. pag. 145.

[2] I. Sighart: Geschichte der bildenden Künste im Königreich Bayern. München. 1862. pag. 414 o. fl.

[3] Cahier: Mélanges d'Archéologie, Vol. II. Paris. 1851. pag. 33.

[4] Mittheilungen d. k. k. Central Commission, VII B. pag. 301 o. fl.

[5] Se bl. a. E. Male: L'art religieux du XIII siècle en France. Paris. 1898.

Menneskehoveder titte ud over Murene for at følge Kampen; den anden har slanke Minareter. Negeren bærer rundt Skjold[1].

Under Bestræbelserne for ret at uddybe Modsætningsforholdet mellem de to stridende Parter ses det, at Østerlænderens lette, runde Skjold som Regel tildeltes den Part, der repræsenterede det godes Modsætning, ret øjensynlig jo en Reminiscens fra Korstogene.

Manden svinger en stor, bredbladet Økse.

I de forskellige illuminerede Haandskrifter af Prudentius kendte Digt »Psycomachia«, der jo skildrer Kampen mellem Dyder og Laster, er Øksen stadig blandt Lasternes Vaaben; aldrig træffes den derimod hos nogen Dyd.

I Kampen mellem »Fides« og »Cultura deorum« bærer saaledes den sidste Økse; hvor »Ira« strides med »Patientia«, er Lasternes Skare bevæbnet bl. a. med Økse, og en af de sidste Scener af denne Kamp viser »Ira« med sine sønderbrudte Vaaben strøede omkring sig, blandt disse en Økse. »Superbia« svinger en Økse mod »Humilitas«; »Spes« og »Avaritia« ere væbnede med samme Vaaben mod »Operatio«[2].

Hele Gruppen t. v. i Relieffet maa herefter afgjort opfattes som symboliserende noget ondt og slet.

Hesten t. h. er bunden.

Dens Symbolik er i Middelalderen skiftende; afvekslende betegner den godt og ondt. At den her i Relieffet er bunden, altsaa indordnet under et noget, stiller den til en Begyndelse op mod Bjørnens utøjlede Vildhed.

Manden foran den er iklædt almindelig romansk Krigerudrustning.

Hver for sig fortælle de altsaa intet, men just saaledes som de ere stillede sammen og op imod Modstanderen minde de stærkt om et Relief fra Chartres, som Cahier har

---

[1] P. Gélis-Didot et H. Laffillée: La peinture décorative en France du XI au XVI siècle.

[2] R. Stettiner: Die illustrierten Prudentiushandschriften.. Berlin. 1895.

omtalt og gengivet[1]. Ogsaa her er Manden steget af Hesten, der rolig staar bag ham, for at angribe en stor Løve, der har slaaet et ungt Dyr til Jorden. Betydningen af Relieffet maa her siges at være klar, idet der jo vanskelig kan sigtes til andet end det bekendte Sted i Peters 1ste Brev 5. Cap. 8. V.: »Eders Modstander gaar omkring som en brølende Løve og søger, hvem han kan opsluge«. Manden med den optømmede Hest bag sig er her altsaa, som et Udtryk for den kampberedte Kristne, sat op mod et Symbol for det onde, »Diabolus«.

Samles nu alle Detaillerne fra den foregaaende Undersøgelse til et Hele, vindes et Billede af en Kamp mellem ondt og godt, Last og Dyd. Ringsebøllerelieffet er hermed veget ud fra Grundtypen for »milites pugnantes« og har nærmet sig en anden stor, middelalderlig Billedgruppe, Symbolerne for Psycomachierne. Nogen direkte Tilknytning til Prudentius Digt er der imidlertid absolut ikke Tale om.

Relieffet i Ø. Nykirke er nu ganske klart i sin Betydning; mere kejtet komponeret, uden Dyrene, og derfor mindre nuanceret i Udtrykket, er det Ringsebølle om igen. Den sære Maade, hvorpaa Manden holder det runde Skjold, saa det næsten faar Udseendet af at være en rund Skive, han holder paa Haanden, er kun et kejtet Udtryk for en Dækningsbevægelse, og det er udelukkende den trange Plads indenfor Bueslaget, der har forhindret, at Øksen ligesom i Ringsebølle er bleven svungen til Slag. Den er anbragt i en underlig Hvilstilling, noget, hvorved Indtrykket af Kamp mellem de to Mænd er blevet en Del udvisket.

Fontrelieffеrne fra Malt faa her endnu en kraftigere Understregning, idet de gaa i Traad sammen med en Scene, der er hugget paa den modsatte Side af Fonten, hvor en Bueskytte kæmper med en bueførende Centaur. Centaurens Plads i middelalderlig Billedkunst som Udtryk for de onde Lidenskabers Spil er jo velkendt, og Bueskytten, »sagit-

[1] Cahier: Nouveaux Mélanges d'Archéologie. Paris. 1874. pag. 192.

tarius«, betyder i Psalmerne overalt onde Magter, fjendtlige overfor det gode[1].

Videre skal for at klargøre disse Maltrelieffer nævnes et Par italienske Mosaikker.

Den ene fandtes i den allerede tidligere omtalte Kirke Sta. Maria di Vercelli og fremstillede to Mænd i indbyrdes Kamp. Indskrifterne uden om dem læses efter den sidste Tydning som Navnene paa 2 Laster[2].

Den anden findes i Domkirken i Cremona, og der ses to spydbevæbnede Mænd, der kæmpe sammen; ud for den ene læses »crudelitas«, ud for den anden »impietas« — atter Kamp mellem Laster. Midt imellem dem vokser et stiliseret Træ[3], og vel værd at lægge Mærke til findes midt imellem de to kæmpende Krigere paa Maltfonten et ganske lignende Træ angivet ved svagt fordybede Linier [cfr. Fig. 19].

Den symbolske Betydning af disse Fontrelieffer lader sig herefter umulig miskende.

Det kan paa dette Sted have sin Betydning at minde om Thomazin von Zerclire's: Der welsche Gast, dateret 1215/16, altsaa paa det nærmeste samtidig med de danske Relieffer. Der findes heri en Miniatur, som forestiller en Kamp mellem Dyd og Last, fremstillet som Kamp mellem to brynjeklædte Mænd, hver med en Kvinde ved Siden. Kvinderne holde Skriftsedler i Hænderne; ved Lasten læses »vleuch du bist tot«, og en opsadlet Hest staar bag den; ved Dyden læses »Nim daz ros un vleuch«[4].

Miniaturen kommenterer Ringsebøllerelieffet paa fortræffelig Maade.

Henimod Slutningen af 14de Aarhundrede er der taget en Afskrift af Digtet og lavet nye Illustrationer. Kampene

---

[1] Vulgata: Ps. 10.8. Ps. 36.16.

[2] Eugène Müntz: Etudes iconographiques. Paris 1887. pag. 22.

[3] Afbildet. ibid. pag. 19.

[4] I. H. Hefner-Alteneck: Trachten, Kunstwerke u. Geräthschaften. 2te Auflage. Taf. 107.

mellem Dyder og Laster udfægtes nu mellem pladeklædte Ryttere og med Landser. Over hver Rytters Hoved staar Navnet paa enten en Dyd eller en Last, saaledes at t. Ex. »mazz« kæmper med »unmazz«, »stact« med »unstact«[1].

Et hundrede Aar senere udgiver Simon Vostre i Paris sine bekendte »Heures«, 1493, 1497, 1498, rigt forsynede med Træsnit[2]. Dyd kæmper atter her med Last, saaledes »diligense« med »pirelse«, begge Kvinder, den første til Hest, i fuldt Firspring, stødende Landsen i »pirelse«, der sidder paa et liggende Æsel. I Skriftbaandene læses »diligense trebuche pirelse«[3].

Det synes til en Begyndelse lidt vanskeligt at finde sig til Rette overfor Tympanet i Nødager, fordi de to Nuancer i »milites pugnantes«, Kampen mellem Mændene til Fods og Rytterkampen, ere filtrede ind mellem hinanden og Handlingen utydeliggjort ved, at man ikke straks ser, hvem der er Modstandere. Flygtig set faar man tilmed det Indtryk, at Manden t. h. ved Korsets Fod haandterer sin Økse mod Rytteren ved samme Side, og at Rytteren med det lille runde Skjold har Manden med det korte Sværd til Modstander, men dette kan ikke være rigtigt. Selv om Relieffet ganske vist er meget utydeligt i Detaillen, saa tale de føromtalte Typetræk ved Hovedbedækningerne afgjort herimod, og i samme Retning gaar den Iagttagelse, at Fødderne paa Manden med Øksen ere vendte mod venstre; med dette for Øje vil det dog være ganske absurd at tænke sig ham i Aktion mod en Rytter bag ham. Korset kan derfor, dets øvrige Betydning ufortalt, danne Skel mellem de to Lejre, og et Tilbageblik til Rytterkampen i Tulstrup viser ogsaa,

[1] H. Janitschek: Geschichte der deutschen Malerei. Berlin 1890. pag. 192. Afbildning samme Sted.

[2] Ph. Renouard: Imprimeurs parisiens, Libraires, Fondeurs de Caractères et Correcteurs d'Imprimerie. Paris 1898.

[3] Afbildet hos: P. Gêlis-Didot et H. Laffillée: La peinture décorative en France, se Text til Planche »l'hirondelle«.

at Nødagerrytterne agere mod hinanden i næsten de samme Stillinger, den enes Dækning mod den andens Angreb, selv Landserne ere omtrent ens førte. De to Ryttere maa høre sammen og følgelig de to Mænd til Fods være Kontraparter, hvor meget eller hvor lidt det nu end kan se ud til det. Denne Usikkerhed i Kompositionen og Famlen overfor Udrustningen med det runde Skjold og Øksen — Manden t. h. ved Korsets Fod har tilmed venstre Arm og Haand i en Stilling, der vanskelig lader sig motivere uden gennem Tanken paa et Skjold, men der er ikke mindste Antydning af, at det er søgt hugget — alt saadant giver det hele Arbejde et Præg af Efterklang. De sikre, maalbevidste Karaktertræk fra den oprindelige Komposition mærkes kun som næsten tilfældige, uforstaaede Reminiscenser.

Den dybere Mening med dette Tympanonrelief synes da at maatte blive den: her over Kirkedøren, opfattet som »aula coeli«, »janua Christi«, gennem et for Lægfolket let tilegneligt Billede at indprente den aandelige Strid og Selvbetvingelse, den »sanctum terrenum bellum«, der gennem Korset som Symbol for Kristus fører ind i hans Samfund, »sancta ecclesia« med Sejrens Pris »corona vitæ« ».... Tolle crucem qui vis auferre coronam«, som Paulin fra Nola lod skrive i en Titulus, han anbragte over en af Indgangsdørene til Felixbasiliken i Nola[1].

Tilbage blandt Skulpturerne staar Bislevstenen.

Ogsaa her fattes ikke straks Symbolikken klart, paa Grund af at Jægerne ere komne til. At tage alle de fortalte Optrin blot og bart for det, de fremstille, verdslige Scener, og opfatte dem som hugne i Stenen saa at sige som Gravskrift over den Afdøde som Kriger og Jæger, dækker ikke middel-

---

[1] Beiträge zur Kunstgeschichte. Neue Folge. 19. E. Steinmann: Die Tituli u. die kirchliche Wandmalerei im Abendlande v. 5. bis zum 11. Jahrh. Leipzig 1892. pag. 5.

Som en curiøs Udtydning af dette Nødagerrelief kan henvises til: J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn. København 1843. pag. 238.

alderlig Tankegang. Billedkunstens Opgave var en videre, den gennem Billeder, hvis Dobbeltbundethed ved Kirkens altid tilbagevendende Kommentar var endt med at gro fast i Bevidstheden og blive Almeneje, stadig at tale til det kirkesøgende Folk.

Jagtscener komme jo hyppigt for i middelalderlig kirkelig Kunst, saa hyppigt endogsaa, at de tælle med som Grundtyper for Billedstof blandt St. Bernhard af Clairvaux' Ankeposter »....quid venatores tubicinantes?....«[1].

Mellem Portalskulpturer ved San. Zeno i Verona ses t. Ex. saadant et Jagtbillede: En Rytter blæsende paa Horn forfølger med Hunde en hidset Hjort. Relieffet er anbragt symmetrisk med to Fremstillinger af »milites pugnantes«, og paa ganske samme Maade som i de øvrige Portalrelieffer Sammenstillingen af gammel- og nytestamentlige Scener er gennemført, træder Jagtscenen ind som Led i Symbolikken, svarende til »milites pugnantes«[2].

Billedet er vel rimeligst opstaaet ved Sammensmeltning af den antikke Kalenderillustration med Centauren som Skyttens Tegn og Billedet fra Psalme 41.2 med Lignelsen af den kristne Sjæl ved den tørstende Hjort. Symbolikken i den underliggende Tanke bliver herigennem iøjnefaldende. I denne Skikkelse er Motivet formet t. Ex. i Tympana og paa Kapitæler, og gled Centauren end tit over i Skikkelse af en Jæger, og tillæmpedes Motivet efterhaanden som profane Jagtbilleder i de skiftende Tiders Udstyrelse, saa tabtes Forstaaelsen af dets Betydning dog ikke, som skotske Stenkors og Sarkophager udvise, hvor fægtende Mænd og Ryttere jagende Hjorte med Spyd, Falke og Hunde danne saa overvejende en Bestanddel af de symbolske Billeder. Paa et dansk Fontrelief er Centaurjagten omplantet paa nordisk

---

[1] J. v. Schlosser: Quellen zur Kunstgeschichte des abendländischen Mittelalters. Wien 1896. pag. 268.

[2] Alinari. Fotografi Nr. 18851 og 18854. M. G. Zimmermann: Oberitalische Plastik. Leipzig. 1897. pag. 77.

Grund og formet i et Billede, der saa afgjort som tænkeligt fastslaar dens symbolske Betydning[1].

Ud af det næsten overvældende Stof paa de omtalte skotske Billedsten skal tages et Par Exempler paa Grund af deres Berøringspunkter med de danske Relieffer.

En figureret Korssten fra Schandwick, Rossshire, viser saaledes rigt varierede Jagtscener sammen med to kæmpende Mænd[2]. Paa en Korssten ved Elgin Cathedralen er udhugget Jægere, der ride ud paa Jagt; en af dem bærer en Falk paa Haanden[3], og et Gravmindesmærke, en Sandstenssarkophag fra Gowan, Lanarkshire, er paa den ene Langside smykket med et Jagtbillede, hvori en Jæger til Hest med Hund jager Hjort[4].

Det er i Kampscenerne ret ejendommeligt at se den Vekslen i Maaden, hvorpaa Kampen udfægtes de forskellige Steder.

Enten er det som i Schandwick med Sværd og smaa firkantede Skjolde — svarende til dem paa Bislevstenen — eller uden Skjolde med Økser som i Glamis[5], eller Vaabnene ere helt borte, og de to Mænd staa sammenslyngede i Brydekamp som i Glenferness[6] og Tullibole[7], eller Enkeltkampen har endelig udviklet sig til Fægtning mellem Grupper af Mænd til Fods eller til Hest som paa Stenen fra Aberlemno, hvor der er to Ryttere nederst t. v., der i høj Grad lede Tanken tilbage til Nødagertympanet[8].

Paa Bislevstenen er Jagten strængt taget kun antydet, af selve Forfølgelsen ses intet; man maa tænke sig til den

[1] Eising Kirke, Ginding Herred. Fotografi i Nationalmuseet.

[2] I. Romilly Allen: The early christian monuments of Scotland. Edinburgh 1903. pag. 68. Fig. 69.

[3] ibid. pag. 135. Fig. 137 A.

[4] ibid. pag. 462. Fig. 483 B.

[5] ibid. pag. 221. Fig. 234 A.

[6] ibid. pag. 115. Fig. 119.

[7] ibid. pag. 375. Fig. 391.

[8] ibid. pag. 209. Fig. 227 B.

gennem den tomme Falkefod, den ene Rytter holder i Vejret lokkende efter Falken.

Som samlet Hele kunne disse Bislevrelieffer da sikkert opfattes hugne i Gravpladen som symbolske Billeder af den stridende og trængte Kirke, den »ecclesia militans«, der var Vejen og Forløberen for den endelige »ecclesia triumphans«. Netop paa et Gravmindesmærke vare disse Kampbilleder paa rette Plads, de dækkede jo over en »miles« fra den stridende Kirkes Hær.

Atter vendes tilbage til Udgangspunktet, Aalkampen.

Den er jo kun overleveret os i medtagen Skikkelse; maaske er det netop de afgørende Partier, der ere gaaede tabt, maaske har den kun strakt sig over Nordvæggen, men den kan ogsaa have løbet rundt paa alle Langskibets 3 Vægge. Der foreligger hidtil kun eet virkeligt Forsøg paa at forklare den men som paavist er Hovedargumentet for dette bygget op paa en forkert Iagttagelse. Den har absolut Frisens Karakter, ogsaa i den store Længdedimension, den sidder paa en Lavfrises Plads, og dennes Karakter er altid enten udelukkende af rent ornamental Art eller, hvor figurative Motiver ere indflettede, med en symbolsk Bibetydning; en Række Exempler fra danske Kalkmalerier kan fremføres herpaa, og den allerede tidligere omtalte Lavfrise fra Tulstrup med Kampbilledet er et ret vægtigt.

Saavidt Kalkmalerier i danske Kirker for Øjeblikket foreligge oplyste, og med det Kendskab til middelalderlig Opfattelse af saadanne Kampbilleder, der er indvundet gennem den foretagne Undersøgelse, synes derfor den Opfattelse at have mest Sandsynlighed for sig, at ogsaa Aalkampen er »milites pugnantes«, omend i en rigere Variant end den gængse Type. Et Sted fra Albanipsalterets Kommentar synes som skrevet til Titulus for det: »Sicut isti viriles sunt et prudentes in cursu equitationis, similiter et nos oportet essere viriles et perfectos in perseverantia stabilitatis«, og som Tilknytningsled til Centralfelternes Malerier ovenover med Davidsbilledet mindes man uvilkaarlig: »Mihi visum est, quod

ratio est, ut ipse psalmista qui studuit in sapientia et sonuit talem divinitatem, sit protractus in specie regis et honorifice positus ita . . . .
Nam in illo sancto studio nobis notificavit viam salutis. . «[1].

Den lille Gruppe danske Kampbilleder er hermed gennemgaaet og kommenteret.

Det har vist sig, at de alle vare Udtryk for en og samme Billedtype, lidet varieret i Enkeltheder og kun et Par Steder brydende ud fra Schemaet med Tilløb til en mere personlig Farve over Kompositionen [Aal, Ringsebølle]. De Steder, de vare anbragte paa, i Vægbilledernes Lavfriser, i Tympanon, paa Gravmindesmærker og Fonte, samt den Iagttagelse, at de tit gik ind som Led i Dekorationen, svarende til andre Scener, hvis symbolske Betydning var uomtvistelig [Malt, Bislev], viste henimod, at ogsaa de maatte opfattes i denne Retning.

Litterære Kilder, fremfor alt de paulinske Breve, gave Støtte for den rigtige Opfattelse af hvad Art denne var.

En enkelt Forfatter, St. Bernhard af Clairvaux, nævnte Gruppens »nom de guerre« og har ved Maaden, hvorpaa han omtalte den, ladet skimte, hvor stor dens Udbredelse var.

Alle litterære Vidnesbyrd mundede ud i et og det samme, i Kirkens Syn paa Billedkunstens Opgave: »Pictura et ornamenta in ecclesia sunt laicorum lectiones et scripturæ«. En Anskuelsesundervisning med Billedstof egnet til Kirkens videre Kommentar.

Enkelte af de stærkest beslægtede fremmede Billedværker ere omtalte; og stillede op mod og maalte med denne litterære og billedlige Baggrund ere de danske Arbejder atter gennemgaaede med det Resultat, at Kontakten blev sluttet.

Hvert enkelt dansk Maleri eller Relief blev enten ligefrem et Billede svarende til Pauli »Væddekamp« med dennes Betydning, noget der omsat i middelalderlig Tænkemaade fik

[1] cnfr. Oversættelsen i det foregaaende.

et typisk Udtryk i t. Ex. Albanipsaltrets Kommentar, eller der skete en Forskydning, idet de to før rent abstrakte »milites« gennem vedføjede Attributter kom til at betyde godt og ondt, Dyd og Last. Medens før Modsætningsforholdet kun klart traadte frem gennem en abstrakt Ideforbindelse med et noget udenfor Billedet selv, bleve nu altsaa Modsætningerne stillede op indenfor dets Ramme.

Den sidste Form for Kampen viser henimod Prudentius Digt Psycomachia, selv om ingen direkte Tilknytning til nogen af dets mange Kampe kan paavises. Den tidligere omtalte Mosaik fra Cremona med Kampscenen mellem »Crudelitas« og »Impietas« og Side om Side med denne en lignende mellem »Fides« og »Discordia« angive jo imidlertid, hvor nær op til en Scene af Prudentiusdigtet et almindeligt Kampbillede kan ligge, idet Digtets Fremstilling af det Øjeblik, hvor »Fides« hævner »Discordias« lumske Drab af »Concordia« ved at gennembore hendes Tunge med sit Spyd — »Fides Discordiæ linguam perforat« — nøje er fulgt i Mosaikken[1].

---

[1] Eugène Müntz: Etudes iconographiques. Paris 1887. pag. 19

RELIEFFET OVER DEN SØNDRE TVÆRSKIBSPORTAL PAA SLESVIGS DOMKIRKE.

AF

FRANCIS BECKETT.

Det Relief af rødgraa Sandsten[1], der er indsat i det halvrunde Spejl (Tympanon) over den søndre Tværskibsdør, »Petersdøren«, paa Slesvigs Domkirke, er nu ikke noget velbevaret Arbejde; det er brudt i tre Stykker, og Overfladen er temmelig stærkt forvitret. Det er heller ikke fremragende i kunstnerisk Henseende; tværtimod, det er ret ubehjælpsomt udført. Det tiltrækkende, ja fængslende ved Relieffet beror paa Fremstillingens Indhold og paa den Indskrift, der indtil for faa Aar siden var helt gaadefuld, og som hidindtil ikke er blevet rigtig tydet, i hvert Fald ikke offenlig.

Den søndre Dør — skrev Ulrich Petersen i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede om Slesvig Domkirkes Tværskibsportal —, der viser St. Petrus med sine Nøgler, og paa Grund af dette Billede ogsaa kaldes St. Peters Dør, holdes for den fornemste og benævnes Glædens Dør, fordi alle Smaabørn føres gennem den til Kristendaaben, der er deres glædelige Genfødelse, og enhver trolovet Brud eller Brudgom til Kopulation og den glædelige Ægtestand[2]. Den vestlige

---

[1] J. B. Løffler, Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder. S. 200. — Det anses for tvivlsomt, om Stenen, som R. Haupt (Domkirche zu Schleswig. Slesvig 1905. S. 15) mener, er skaansk. Jfr. Ernst Sauermann, Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig-Holstein. S. 19.

[2] Ulrich Petersen, Beskrivelse af Byen Slesvig. Manuskript (tysk) i Rigsarkivet. S. 277. Louis Bobé har gjort mig opmærksom paa dette Manuskript.

Portal kaldes derimod Lig- eller Sørge-Porten, fordi Ligene gennem den bæres ind i Kirken. — Saaledes har det sikkert altid været: Petersdøren har været Kirkens »fornemste« Dør, ɔ: den mest benyttede, og naar der i det følgende bliver gjort Rede for Tympanonrelieffets Indhold, er dette i fuld Overensstemmelse med Middelalderens Opfattelse af Billedkunsten, thi hvad der gælder om Malerkunsten i den ældre Middelalder: at den først og fremmest er udført til Læsning for Lægfolk[1], gælder ogsaa om Billedhuggerkunsten, naar den da ikke er rent dekorativ eller ornamental.

Programmet for den følgende Undersøgelse tager sig saaledes ud: Først skal det forsøges at datere Relieffet, dernæst at tyde Indskriften, og endelig skal hele Relieffets Indhold forklares.

I

Relieffet viser Kristus tronende i Højsædet, vendt mod den Indtrædende. Bag hans Hoved staar Korsglorien, og til hver Side er der i Reliefpladens Grund indhugget et Alfa og et Omega[2], hvorved Kristus betegnes som »Begyndelsen

---

[1] Honorius Augustodunensis, Gemma animæ (Migne, Patrologia latina. Bd. 172. S. 586): Ob tres autem causas fit pictura: primo, quia est laicorum litteratura; secundo, ut domus [ɔ: ecclesia] tali decore ornetur; tertio, ut priorum vita in memoriam revocetur. — Smlgn. den Udtalelse af den hell. Gregorius, der citeres af Adolph Goldschmidt, Der Albani Psalter, S. 36, Anm. 1: Nam qvod legentibus scriptura, hoc ignotis praestat pictura, quia in ipsa ignorantes vident, quid sequi debeant. In ipsa legunt qui litteras nesciunt. Jfr. Sauer, Symbolik des Kirchengebäudes. S. 278 ff. Det er maaske ikke overflødigt at oplyse, at det eneste Eksemplar af Mignes Patrologia latina, der findes her i Byen, er i Bispegaardens Bibliotek.

[2] Løffler, som har undersøgt Relieffet paa nært Hold, skriver, at »der i Bundfladen har været indhugget et Alfa og et Omega, af hvilke dog nu kun det sidste lader sig skimte« (Udsigt ov. Danm. Kirkebygn. S. 200). Fra Jordsmonnet foran Døren kan man hverken med blotte Øjne eller gennem Kikkert se Bogstavspor, derimod er begge Bogstaver ganske tydelige paa den Afstøbning, der i Sommeren 1907 er udført til Frederiksborgmuseet.

Fig. 1. Relieffet over den søndre Tværskibsportal („Petersdøren") paa Slesvigs Domkirke. Efter Gibsafstøbning i Frederiksborgmuseet.

og Enden, den, som er, og som var, og som kommer, den Almægtige« (Joh. Aabenb. 1, 8). Men Kristus troner ikke i ensom Herlighed; omkring ham ses Tegnene for de fire Evangelister, naturligvis for at antyde, at gennem Evangelierne er Kundskaben om Kristus og om hans Lære bevaret for Efterverdenen. Øverst tilvenstre flyver Matthæus' Engel, arbejdende med begge Hænder i Bogen, øverst tilhøjre Johannes' Ørn, der holder Bogen mellem Kløerne, forneden tilvenstre rejser Lukas' Vingeokse sig, medens Markus' Vingeløve hviler forneden tilhøjre[1]. Vingeløven anbringes ellers sædvanlig tilhøjre for Kristus, medens Vingeoksen har Plads tilvenstre for Kristus, og medens det, i hvert Fald i den ældre Middelalder, ikke er ualmindeligt, at Engelen og Ørnen bytter Plads, vel fordi Johannes (Ørnen) som Kristi Apostel burde have den fornemste Plads foroven tilhøjre for Kristus, er det en ren Undtagelse, at Løven og Oksen, som det her er sket, skifter Plads[2].

[1] Den bibelske Hjemmel for Fremstillingerne er Joh. Aabenb. 4, 6—7 jævnført med Ez. 1, 10. Anvendelsen paa Evangelisterne er gjort i oldkristelig Kunst. Oprindelig var der nogen Vaklen i Henseende til Anvendelsen paa de enkelte Evangelister. Jfr. Joseph Sauer, Symbolik des Kirchengebäudes. (Freiburg i/B. 1905). S. 63, Anm. 1.

[2] Jacob Helms nævner (Danske Magazin. 4. R. 2. Bd. S. 354. Anm. 2) som et andet Eksempel paa dette sidste et Relikvieskrin i Mettlach fra ca. 1220 (F. v. Quast & H. Otte, Zeitschr. f. christl. Archäologie u. Kunst. I Bd. Taf. 18), men her har tillige de to Tegn foroven byttet Plads. Paa Laaget af et Relikvieskrin i Sakristiet (»der Zitter«) i Slotskirken i Quedlinburg ses derimod Oksen forneden tilhøjre for Kristus, Løven tilvenstre, medens Engelen foroven er stillet foran Ørnen, ganske som i Slesvig. Relieffet, af Elfenben, stammer fra Henrik Fuglefængers Tid (Beg. af 10. Aarh.). W. Lübke & M. Semrau, Grundriss d. Kunstgeschichte. II, Fig. 224. Bode, Gesch. d. deutschen Plastik. S. 11—12. Fra 12.—13. Aarh. stammer et cirkelrundt Perlemodersrelief (v. Hefner-Alteneck, Trachten etc. vom frühen Mittelalter etc. 2. Udg. II. Bd. Tavle 112 A. Afst. i Kunstmuseet. Beckett, Katalog Nr. 1150), hvor Løven og Oksen ligeledes har byttet Plads. — Et Eksempel paa, at Engelen og Ørnen har byttet Plads, viser Nr. 1138 i Kunstmuseets Afstøbningssamling (Elfenbensrelief fra 10. Aarh.); andre Eksempler: Absismosaik i S. Angelo in Formis (Salazaro, Studi sui monumenti de la

En saadan Fremstilling af Kristus i hans Herlighed omgivet af Evangelisttegnene kaldes i Middelalderen gærne *maiestas Domini*, og den forekommer allerede Nord for Alperne i lille Maalestok baade i irsk og i karolingisk Kunst, men først omkring Midten af det 12. Aarhundrede bliver det i Frankrig almindeligt at indsætte Fremstillingen i Relief i det halvrunde Felt over Kirkeportalerne, og disse Maiestas-Domini-Billeder fra det 12. Aarhundrede (og senere) adskiller sig fra de ældre Fremstillinger af lignende Art bl. a. derved, at medens i de ældre Fremstillinger (Miniaturer og Elfenbensrelieffer) Kristus fylder hele Midten af det firkantede Felt, og de ganske smaa Evangelisttegn forvises hen til de fire Hjørner, saa vokser i de senere Fremstillinger Evangelisttegnene, saaledes at der for Øjet er Ligevægt mellem Hovedfiguren og Evangelisttegnene. En Mindelse om ældre Tiders Størrelsesforhold viser et Relief fra St. Sernin i Toulouse, thi her er Evangelisttegnene endnu uforholdsmæssig smaa. Forøvrig kan Evangelisttegnene anordnes paa forskellig Maade. De kan, som paa St. Trophime i Arles, alle fire være vendt mod Kristus, men en Række af de skønneste franske Maiestas-Billeder — fra Kathedralerne i Chartres, Le Mans og Bourges — viser Engelen og Ørnen svævende hen mod Kristus, medens Ørnen og Oksen flyver bort fra ham, dog vender de Hovederne tilbage imod ham. Ganske den samme Anordning ser man paa Tympanonrelieffet fra den (nedrevne) romanske Karup Kirke i Viborg Amt. Det almindeligste er dog, at alle fire Evangelisttegn flyver bort fra Kristus, dog drejer de Hovederne om imod ham. Herved betegnes klart

Italia meridionale. I, Tav. 9); Relief fra St. Sernin i Toulouse (Vitry & Brière, Monuments de sculpture française du moyen-âge. Pl. IV, 2). Paa Nr. 1137 i Kunstmuseets Afstøbningssamling (Elfenbensrelief fra 10. Aarh. Kunstmuseet i Darmstadt) er Tegnenes Rækkefølge fra venstre til højre: Ørn, Okse, Engel, Løve. Paa Absismosaiken i San Miniato og paa en Mosaik i Domkirken i Florents er Tegnenes Orden henholdsvis: Ørn, Engel; Løve, Okse, og: Ørn, Engel; Okse, Løve (Venturi Storia dell'arte italiana. V, S. 241—242).

nok, baade at Evangeliet skal udbredes over Verden, og ogsaa fra hvem det udgaar. Denne sidste Anordning af Evangelisttegnene viser nu Relieffet i Slesvig; kun ser Løven, formodenlig fordi Stenhuggeren ikke har formaaet at fremstille dens Hoved i Profil, ud mod Beskueren[1].

Da nu de franske monumentale Maiestas-Billeder stammer fra Midten og anden Halvdel af det 12. Aarhundrede, og da Relieffet i Slesvig viser lignende indbyrdes Størrelsesforhold mellem Hovedfiguren og Evangelisttegnene som de franske Relieffer, maa man antage, at det slesvigske Relief ikke er udført tidligere end Midten af det 12. Aarhundrede. Man kunde dog indvende, at Forholdet i Størrelse mellem Kristus og Evangelisttegnene i Slesvig kunde bero paa en Tilfældighed og ikke behøvede at forklares ud fra en bestemt kunstnerisk Tradition, der var opstaaet omkring det 12. Aarh.'s Midte. Men hvis dette var Tilfældet, havde Stenhuggeren sikkert foretrukket at gøre Evangelisttegnene ganske smaa, ligesom i ældre middelalderlige Fremstillinger, thi Evangelisttegnenes, navnlig Vingeløvens, forholdsvise Størrelse har øjensynlig voldt Stenhuggeren kompositionelle Vanskeligheder. For at faa Plads til Løven har han maattet rykke den yderste Figur saa urimelig langt hen tilhøjre. Jeg kan

---

[1] Ældre middelalderlige Maiestas-Billeder se: Afstøbningss. Nr. 1137—1138. Kunstgeschichte in Bildern. II Bd. (G. Dehio), Tavle 9, 5 (karolingisk Elfenbensrelief). — I Trocadéro-Museet i Paris findes Afstøbninger af en Række franske Maiestas-Relieffer. Se: Catalogue des moulages de sculpture ..... exposées dans les galeries du Trocadéro. Paris 1900. Gengivelser hos Vitry & Brière, Mon. de sculpt. française. Pl. IV, 2 (St. Sernin i Toulouse); V, 1 & VI, 2 (St. Pierre i Moissac); VI, 8 (Carennac); XV, 1 (Charlieu); XX, 1 (Kathedralen i Angoulème, Vestfaçaden, ikke Tympanonrelief); XXVIII, 4 (Ganagobie); XXXII, 1 (Bourges); XXXIV, 4 (Le Mans); XXXIV, 1 (Angers). Kunstgesch. in Bildern. II, Tavle 32, 2 (St. Gilles); 33, 1 (Maguelonne); 38, 2 (St. Trophime i Arles); 38, 3 (Moissac); 39, 3 (Chartres). Karup-Relieffet: Trap, Danmark. 3. Udg. IV, S. 755. Smlgn. Løffler, Udsigt. S. 121—122 og von Helfert, Atlas kirchl. Denkmäler. Wien 1872. II, 9 (Maiestas-Relief fra Venzone i de iuliske Alper).

derfor ikke se andet, end at den slesvigske Maiestas-Fremstilling viser, at vi med Relieffet befinder os paa denne Side af det 12. Aarh.'s Midte.

Men det slesvigske Relief er ikke udelukkende en Fremstilling af Kristus i hans Herlighed, tronende i ensom Majestæt. Den mandelformede Ramme, Mandorla, der ellers sædvanligvis skiller Kristus fra hans Omgivelser, er her bortfaldet, thi Kristus er her fremstillet talende, og hans Ord er givne ved en dobbelt Handling. Han rækker med højre Haand Petrus, der træder til fra venstre, de to Nøgler, som Petrus griber om med højre Haand. Hvad dette skulde betyde kunde forklares Menigheden ud fra Matthæusevangeliet (16, 15 ff.). Da Kristus har spurgt sine Disciple, hvem de ansaa ham for at være, og da Petrus har svaret: Du er Kristus, den levende Guds Søn, siger Kristus til Petrus: Salig er du, Simon Bar Jona, thi Kød og Blod har ikke aabenbaret dig det, men min Fader, som er i Himlene. Og jeg siger dig, fordi du er Petrus, vil jeg ogsaa bygge min Kirke paa denne Klippe *(super hanc petram)*, og Helvedes Porte skal ikke faa Overhaand over den. Og jeg vil give dig Himmeriges Riges Nøgler, og hvad du binder paa Jorden skal være bundet ogsaa i Himlene, og hvad du løser paa Jorden skal ogsaa være løst i Himlene.

Det var under Henvisning til dette Skriftsted, at Kirken i Middelalderen støttede sit Krav paa Overherredømme over den verdslige Magt. Herom skriver Honorius fra Autun, der er en saa udmærket Kilde til Kundskab om almindelige gejstlige Anskuelser i det 12. Aarhundrede, følgende: Ligesom Sjælen er værdigere end Legemet, saaledes er den gejstlige Magt *(sacerdotium)* værdigere end den verdslige Magt *(regnum)*, der med Rette indsættes af hin. — Vor Herre Jesus Kristus, den sande Konge og Præst efter Melkisedeks Indstiftelse, har givet sin Brud Lov og Ret, og til at styre denne sin Brud [ɔ: den kristne Verden] har han indsat ikke den verdslige, men den gejstlige Magt. I Spidsen for denne satte

han Apostelen Petrus, til hvem han sagde: Du er Petrus o. s. v. [det citerede Skriftsted]. Denne Sacerdotiets Magt modtog Petrus af Herren, og den gav han i Arv til sine Efterfølgere[1].

Her har vi Samtidens egen Kommentar til den slesvigske Fremstilling: Billedet af Kristus, der overgiver Petrus Nøglerne, betyder i Almindelighed Indstiftelsen af den gejstlige Magt (Sacerdotiet), og minder i Særdeleshed om Sacerdotiets Repræsentant, Pavemagten.

Med venstre Haand rækker Kristus et Skriftbaand til en Mand, der staar yderst tilhøjre; han har, ligesom Petrus, en Glorie bag Hovedet, og han tager med begge Hænder om det store Skriftbaand. Lige fra oldkristelig Tid var det almindeligt, at Paulus modstilledes Petrus, baade Nord og Syd for Alperne, baade i Skrift og i Billedkunst, og deres Festdag var fælles (29. Juni). Petrus, *princeps apostolorum*, er Kirkevælden *(sacerdotium)*, Paulus, *doctor gentium*, er Kirken som lærende[2]. Tilsammen tagne betyder de Sammenhængen indadtil og Spredningen udadtil i den kristne Kirke. Allerede i det 5. Aarhundredes Billedkunst havde deres Hoveder faaet typisk Gyldighed[3], og det er disse let genkendelige Typer man ser her i Slesvig: Petrus med det tætte, korte og krusede Haar og Skæg, Paulus skaldet paa Issen og med længere, glat Skæg. At det er Paulus, som er fremstillet her, og som modtager Skriftbaandet af Kristus, har da ogsaa allerede Jacob Helms set og nærmere begrundet[4]. R. Haupt hævder derimod, at Skikkelsen er

[1] Honorius Augustodunensis, Summa gloria de apostolo et augusto Cap. IV (Migne, Patrol. 172. Bd. S. 1263). Om Honorius se: Sauer, Symbolik d. Kirchengeb. S. 21.

[2] Cfr. Eph. 3, 8: Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc: In gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi.

[3] Schulze, Archäologie der altchristl. Kunst. S. 355.

[4] Danske Mag. 4. R. II, S. 352 f.

Laurentius[1], til hvem Kirkens Lavkor vides at have været indviet, medens Højkoret var indviet til Petrus. At Figuren ikke er Laurentius, er imidlertid let at vise. Laurentius fremstilles i Middelalderen bestandig ungdommelig, skægløs og i Diakondragt; Skikkelsen her er aldrende, skægget og iført Apostlenes ideale Klædebon, Kjortel og Kappe. Hvorledes Laurentius samtidig fremstilledes her i Norden, ser man af to Mønter, der er prægede i Lund under Knud VI[2]. Paa Bagsiderne er der Brystbilleder af Laurentius: kronraget, skægløs og i Diakondragt. I højre Haand holder han en Korsstav, og paa den ene Mønt holder han Risten, paa den anden Martyriets Palmegren i venstre Haand. Hertil kommer nu, at de Ord, Kristus tænkes at udsige, og som læses paa Skriftbaandet og langs Reliefpladens Rande, vilde være helt meningsløse, talte ud i Luften, naar man tænker sig dem rettede til Laurentius; de har kun Mening, og faar kun Hjemmel, naar de opfattes som henvendte til Paulus, Læreren, den virksomme og nidkære Udluger af den onde Sæd. Først i den senere Middelalder blev det fast Regel, at Paulus kendetegnedes ved et Attribut, nemlig Bøddelsværdet, hvormed han led Martyrdøden; naar dette Attribut, som det her er Tilfældet, mangler, kendes Paulus dels paa Hovedets Type, dels netop deraf, at han er stillet overfor Petrus som dennes Supplement paa den anden Side af Kristus, saaledes som det finder Sted paa de to Mindesmærker, der fortjener en nøjere Omtale i Forbindelse med det slesvigske Relief.

Det ene er Tympanonrelieffet over den saakaldte »Gallus-

[1] Domk. zu Schleswig. S. 15. — Cfr. S. R. D. VI, S. 583. Her siges der — i Fortegnelsen over Peterskirkens Indkomster fra Midten af det 14. Aarh. —, at Peterskirkens Lavkor, der var indviet til St. Laurentius, var Sognekor *(chorus parrocchialis)*. Forresten fandtes der tidligere — if. Sach, Gesch. d. Stadt Schleswig (1875), S. 179 — ved Korets Nordside et udskaaret Billede af Paulus, ved Korets Sydside et udskaaret Billede af Petrus.

[2] P. Hauberg, Danmarks Myntvæsen i Tidsrummet 1146—1241. Tab. IV, 8—9.

port« paa Domkirken i Basel[1]. Her troner Kristus i Midten med den opslagne Bog i venstre Haand, Korsfanen i højre: Læreren og Stridsmanden. Ved hans højre Side staar Petrus med Nøglen; Kristus har indstiftet Sacerdotiet. Paulus, der staar ved Kristi venstre Side, fatter en Gejstlig om Haandleddet, Portalens Stifter eller Kirkens Velgører i Almindelighed, og drager ham hen mod Frelseren. Samtidig lægger en Engel, der staar yderst tilhøjre, sin Haand paa den Gejstliges Skulder. Yderst tilvenstre, bag Petrus, knæler Portalens Bygmester; han bærer en lille Model af den.

Her troner altsaa, ligesom i Slesvig, Kristus mellem Petrus og Paulus, og skønt Kristus ikke er fremstillet som handlende, personlig indgribende, er dog ogsaa her den skillende og isolerende Mandorla fjærnet. Ogsaa paa Dørens Stenoverligger, under Tympanonrelieffet, er der en Fremstilling i Relief, Kristus mellem de fem gode og de fem daarlige Jomfruer, vel en Hentydning til, at Portalen — ligesom Petersdøren — bl. a. var Brudedør[2]. Forøvrig er »Gallusporten« langt rigere plastisk udsmykket end Petersdøren. Den nævnes her, fordi dens Tympanonrelief har Lighedspunkter med Relieffet i Slesvig, og fordi den lader sig nogenlunde sikkert datere, thi vel er det tvivlsomt, om den gejstlige Stifter skal være Hugo af Hasenburg, som fulgte efter den 1176 suspenderede Biskop Ludvig af Froburg, og som allerede døde næste Aar (1177), men at den er blevet opført ved denne Tid anses for utvivlsomt[3], og lige saa utvivlsomt er det, at den har været Forbilledet for Vestportalen paa Peter-Paulskirken i Sigolsheim i det sydlige Elsass, ikke langt fra Basel[4]. Atter her viser Tympanonrelieffet den

[1] Arthur Lindner, Die Basler Galluspforte. Tavle II—IV.

[2] Smlgn. E. Meyer-Altona, Die Sculpturen des Strassburger-Münsters. S. 38.

[3] Lindner, Anf. Skr. S. 38—39. — Polaczek, Der Übergangsstil im Elsass. S. 17 f.

[4] Polaczek, Anf. Skr. S. 15 ff. Tavle 1—2. — Elsässische Kunstdenkmäler. Nr. 16. Prof. Adolph Goldschmidt har henledt min Opmærksomhed paa Relieffet i Sigolsheim.

tronende Kristus i Midten, Petrus og Paulus til Siderne. Med højre Haand rækker Kristus de to Nøgler til Petrus, med venstre Haand Paulus den opslagne Bog, hvorved altsaa de to Apostelfyrsters Virkefelter er angivet. Petrus har forøvrig allerede en Nøgle hængende ved venstre Haandled, og Paulus holder en Bog under venstre Arm. Yderst tilvénstre knæler en Mand, der — efter Afbildninger at dømme — holder en Pung i højre Haand, medens han strækker venstre tilbedende hen mod Kristus, og yderst tilhøjre knæler en anden Mand, der med begge Hænder løfter en Vintønde. Medens Kristus paa det slesvigske Relief er omgivet af Evangelisttegnene, er de i Sigolsheim flyttede ned til Portalens Overligger. I Midten ser man her Lammet med Korset *(Agnus dei)*, tilhøjre for det først Ørnen, saa Løven, tilvenstre først Engelen, saa Oksen. Men ellers er Midtfremstillingen i Sigolsheim i sine Hovedtræk overensstemmende med Midtfremstillingen i Slesvig; kun rækker Kristus i Slesvig ikke Paulus en Bog, men en Skriftrulle, aabenbart fordi den, der har givet Anvisning paa Relieffets Fremstilling, har villet have en Indskrift. Men Anbringelsen af denne store, krummede Skriftrulle, der overskærer Kompositionen til den ene Side, har øjensynlig voldt Stenhuggeren Vanskeligheder, og man kan ikke sige, at han er sluppet godt fra det. Ikke blot trykker Skriftrullen hele den ene Side af Relieffet, men Paulus tager med begge Hænder om den, som var den en Genstand af Blik, ikke af Pergament.

Dog det er ikke alene i Midtfremstillingernes Hovedtræk, at de to Relieffer ligner hinanden; de ligner ogsaa hinanden i Gennemførelsen af Enkeltheder, navnlig i Behandlingen af Klædebonnene. Begge Steder har man den sirlige og omstændelige, men kaligrafisk ulevende Gengivelse af Folder og Foldemasser (klarest i Sigolsheim, fordi Overfladen her er godt bevaret), og begge Steder har man en ejendommelig Gengivelse af Klædebonnenes Rande. Hvis de to Relieffer fandtes nærmere ved hinanden, vilde man ube-

tinget gætte paa en Skolesammenhæng imellem dem. Nu maa man imidlertid nøjes med ud fra stilistisk Sammenhæng at slutte, at de to Relieffer er udført omtrent ved samme Tid. Men baade Kirken og Portalen i Sigolsheim stammer fra Slutningen af det 12. Aarhundrede[1].

Man behøver dog ikke at sammenstille det slesvigske Relief med Skulpturer fra Udlandet for at komme under Vejr med, at det ikke er udført tidligere end i det 12. Aarh.'s Slutning. Ogsaa andre[2] har set, at det slesvigske Relief baade i den almindelige Opfattelse og i Gennemførelsen af Enkelthederne (i »Stilen« altsaa) staar nær ved Skulpturerne i Lunds Domkirke, det vil her sige: Udsmykningen af de to Tværskibsportaler og Skulpturerne i Koret; men man har ikke været klar over, hvad dette betød med Hensyn til Dateringen af det slesvigske Relief, fordi man daterede Skulpturerne i Lund mellem et helt og et halvt Aarhundrede for tidlig. Vi ved, at Højalteret i Lunds Domkirke blev indviet 1145 i Overværelse af en glimrende Forsamling af gejstlige og verdslige Stormænd. Denne Begivenhed er blevet mindet paa Mønter prægede i Lund umiddelbart derefter under Knud Magnussen, og senere under Valdemar den Store[3]. Paa Mønterne ser man nemlig over en Bue, der vel skal antyde Kirkens Krypt, Højalteret med dets Overbygning (Ciborium eller Propitiatorium). Udadtil har Ciboriet to Fløje, der er slaaet tilside; da disse Fløje har Metalbeslag, synes Ciboriet at have været af Træ. Paa Knud Magnussens Mønt ser man Alteret under Ciboriet, paa Bagsiden med to, af en Midtsøjle baarne Arkader, paa Valdemars Mønt ser man blot det Kors, der har staaet paa Høj-

[1] Polaczek, Anf. Skr. S. 18.

[2] J. Kornerup i Traps »Slesvig«. S. 548. — L. Weibull i Malmöhus Läns Tidning. 1900. Nr. 11.

[3] Hauberg, Danmarks Myntvæsen 1146—1241. Tab. I (Knud V), 1; Tab. II, 1.

alteret. Fremstillingen svarer til den Form for et Ciboriealter, som den samtidige Honorius fra Autun gaar ud fra som den almindelige paa hans Tid[1]. Men med Højalterets Indvielse har Kirken langtfra været færdig; i den følgende Tid har man opført Langhuset. Vi har intet skriftligt Vidnesbyrd om, hvornaar Kirkens Vestparti med Taarnene er blevet fuldført, om end det Paalæg, Absalon i sit Testamente 1201 har givet Erkedegnen om at faa den Klokke fuldført, som Absalon havde bestemt til Kirken, giver en Antydning af Tiden for Taarnenes Fuldførelse[2]; men ligesom man fordum i Lund havde mindedes Indvielsen af Højalteret paa Mønter, saaledes synes man ogsaa paa Mønter prægede i Lund at have foreviget Kirkens endelige Fuldførelse ved en Gengivelse af Kirkens Vestside, Langhusets korsprydede Gavlspids flankeret af de to Taarne[3]. Men disse Mønter er først fra Valdemar Sejrs Tid, altsaa i det tidligste fra 1202, og fra Tiden mellem 1145 og omkring 1202 skriver sig saaledes den væsenligste Del af Kirkens plastiske Udsmykning. Imidlertid kan Korslutningens aabne Søjlegalleri ikke være tilføjet tidligere end i sidste Trediedel af det 12. Aarhundrede, og de Skulpturrester, som findes her, svarer i Stilen ganske til Overkirkens Skulpturer[4]. Det er derfor højst sandsynlig først under Absalon, der som ungt Menneske havde været Vidne til den kirkelige Billedhuggerkunsts Blomstring i Frankrig, at Lunds Domkirke begynder af faa sin plastiske Udsmykning, der er ganske enestaaende rig i det

[1] Gemma animæ (Migne, Patr. lat. 172 Bd. S. 587): Crux ob tres causas super altare erigitur etc. *Propitiatorium*, qvod super altare locatur, est divinitas Christi, qvæ humano generi propitiatur.

[2] Erslev, Testamenter fra Danmarks Middelalder indtil 1450. S. 6 (4). — At denne Klokke er den navnkundige *Maria Laura* har Lauritz Weibull kunnet eftervise (Studier i Lunds Domkyrkas Historia. S. 102 (17)).

[3] Hauberg, Anf. Værk. Tab. V, 14.

[4] Beckett, Nogle Optegnelser om Lunds Domkirke (Tidskr. för Skåneland. 1904. S. 92 ff).

fordums Danmark. Hermed stemmer det godt sammen, at de eneste »Stenhuggere« (ɔ: baade Billedhuggere og Bygmestre), der kendes i Danmark fra den ældre Middelalder, netop har virket i Lund ved denne Tid. Den ene hed Regnar og er død i Aarhundredets anden eller tredie Trediedel[1], den anden var hin Aage, som Erkedegnen i Lund i Følge Absalons Testamente skulde betænke[2].

Den manglende Sans for organisk Form, der er betegnende for Skulpturerne i Lund, finder man ogsaa i det slesvigske Relief. Begge Steder er Figurstilen mager og tør, Overfladebehandlingen sirlig, pyntelig, kruset, i ganske bestemt Modsætning til den tunge, djærve Figurstil og den brede Behandlingsmaade, der kendetegner de monumentale Skulpturer i Danmark fra Aarhundredets første Halvdel, nemlig Kryptfigurerne i Lund og Tympanonrelieffet over »Kathoveddøren« i Ribe. Det er heraf ganske klart, at det slesvigske Relief ikke hører sammen med de ældre romanske Monumentalskulpturer i Danmark, men hører sammen med Skulpturerne i Lund, der tidligst kan dateres fra Aarhundredets Slutning.

Endnu er der paa det slesvigske Relief en Figur, som vel kun ses yderst tilvenstre, i anden Række, men som alligevel er en Hovedfigur. Thi for at skaffe Plads til denne Skikkelse har selve Kristus maattet vige Hæderspladsen i Reliefpladens Midte, som ellers altid tilkommer ham; her er Kristus rykket lidt hen tilhøjre. Og denne Skikkelse er vel ogsaa Skyld i, at man har fraveget Evangelisttegnenes sædvanlige Orden. Oksers Størrelse har Stenhuggeren naturligvis været fortrolig med, men en Løve har han vel aldrig set, blot tænkt sig den større end en Okse. Da der nu ikke blev Plads til saa stort et Dyr tilhøjre for Kristus, naar Petrus og Skikkelsen yderst tilvenstre skulde anbringes

---

[1] C. Weeke, Lunde Domkapitels Gavebøger. S. 76.
[2] Erslev, Testamenter. S. 6 (5).

her, har han ladet Okse og Løve bytte Plads, men derved er Paulus blevet meget trykket. For denne Skikkelses Skyld har altsaa ikke blot Kristus maattet vige Midtpladsen og Evangelisttegnene bytte Plads, men for dens Skyld gaar det ogsaa ud over den ene Apostelfyrste. Men ikke nok med det: Skikkelsen er en dødelig Mand, og naar slige Dødelige i Middelalderen fremstilledes sammen med de Højhellige, blev de som Regel fremstillede i lille Maalestok; denne Mand er derimod fremstillet i samme Maalestok som Apostelfyrsterne. I Sandhed, der er gjort Ære af ham!

Det er en kongelig Velgører (»Stifter« eller »Donator«, som det hedder med fremmede Ord), der træder frem bærende en lille Model af Domkirken. Den har to runde Taarne med kuppelformede Spir, der afsluttes med Knapper, ligesom Tveje-Merløse Kirkes Spir, og ligesom Spirenes Knapper paa det Billede af Fjenneslevlille Kirke, der er malet inde paa Skibets østlige Væg ved Triumfbuen[1]. Han bøjer Hovedet tilbage og ser opad, idet Guds Haand velsignende strækkes ned imod ham; han modtager altsaa Guds Velsignelse til Tak for sine Velgerninger mod den Kirke, paa hvilken hans Billede ses. Han er iført en længere Underklædning, der naar til midt paa Læggene, en Overklædning og en til Anklerne naaende Kappe, der er fastgjort over højre Skulder. Det er den fyrstelige Dragt fra den ældre Middelalder. Paafaldende er Overklædningens smalle, vide Haandlinninger. Saadanne Haandlinninger synes navnlig at have tilhørt Kvindedragten fra Midten af det 12. Aarh. at regne, men de forekommer ogsaa til Mandsdragter, om end ikke — saa vidt det kan ses — slet saa vide som i Slesvig. Man finder de vide Haandlinninger paa det Reliefbillede i Sandsten af en Fyrste (»Wittekind«), der findes i Dionysiuskirken i Enger i Westfalen, og som sættes til Tiden omkring Aar

---

[1] Danmarks Riges Historie. I, S. 661. Fig. 246. — Løffler, Sorø Akademis Landsbykirker og Klosterporten i Sorø. S. 18. Fig. 7.

1200[1], og man finder dem paa de franske Kongesegl første Gang paa Ludvig den Helliges Segl (Konge fra 1226)[2], foruden at de ses paa gotiske Fyrstebilleder, der ikke lader sig saa nøje datere.

Paa Hovedet bærer Stifteren en rundpullet Hue, om hvis underste Rand der ligger en glat Kronering, fra hvilken tre »Lilier« — ɔ: trefligede Ornamenter — stiger op. Gennemgaar man de danske middelalderlige Mønter, træffer man kun en eneste Gang en lignende kongelig Hovedbedækning, nemlig paa en Mønt fra Valdemar den Store (Fig. 2). Her stiger »Lilierne« op fra Kroneringens lige Overkant, ikke — som det senere blev almindeligt — fra Kroneringens Takker, og her er det aabenbart, at Kronen ligger om Underkanten af en rundpullet Hue[3]. Da den lilieprydede Kronering øjensynlig er en Overgangsform mellem den romanske, ædelstensprydede Kronering og den gotiske takkede Krone, hvor Lilierne afslutter Takkerne, tør man af den paagældende Kroneform nok drage den Slutning, at Mønten er præget i Valdemar den Stores sidste Tid.

Fig. 2.

De Vidnesbyrd, som Relieffet aflægger, kunde det være tilladt at stille sig tvivlende overfor, naar de tages hver for sig, men da de alle peger i samme Retning, maa man lytte til deres Tale. De siger ganske utvetydig: Relieffet over

[1] v. Hefner-Alteneck, Trachten etc. 2. Udg. II, Tavle 112 A. — Lübke, Gesch. d. Plastik. 3. Udg. S. 415.

[2] Afstøbning i Trocadéro-Museet i Paris. — Jfr. Demay, Le costume au moyen âge d'après les sceaux. S. 79—80.

[3] Hauberg, Danmarks Myntvæsen 1146—1241. Tab. II, 21. Af den kgl. Møntsamlings her gengivne Eksemplar (der ikke er Forbilledet for Tab. II, 21) ser man endnu tydeligere, at Kroneringen er smykket med tre Lilier, og at Kroneringen er anbragt om en Hue. Paa Gengivelsen i Møntværket ser denne Hue mere ud som en Bøjle.

Petersdøren er ikke udført tidligere end i Slutningen af det 12. Aarhundrede.

II.

Ogsaa andre *danske* Forskere har henført Relieffet til denne Tid. Ganske vist antydede Høyen i sin Afhandling fra 1842 om Ribe Domkirke, at den ældre Del af Slesvigs Domkirke og Relieffet kunde være fra »Knud Lavards Regjering«, men en henkastet Bemærkning blandt hans efterladte Papirer i Nationalmuseets Arkiv viser, at han dog ogsaa har næret en anden Anskuelse. »Det torde være et Spørgsmaal — skriver han — om ikke det sydlige Portal [paa Slesvigs Domkirke] hørte til samme Tid som den røde Murstensbygning«, d. v. s. til 12. Aarh.'s anden Halvdel. Han havde, 1829 eller 1830, udført en Tegning af Relieffet, som i Kemitypi af Magnus Petersen 1873 blev gengivet i Danske Magazin. Det er kun en Skitse, der ikke gør Krav paa Nøjagtighed i alle Enkeltheder. I sin Tekst til denne Gengivelse hævdede Jacob Helms, at Relieffet viste »hen til en Tid, der ligger paa denne Side af det tolvte Aarhundredes Midte«. Hans umiddelbart følgende Ord viser, at hans Syn paa Sagen er nøjagtig det samme som det, der er gjort gældende ovenfor; han skriver nemlig: »Netop jo mindre Billedet røber særligt Mesterskab hos den, der har udført det, desmere peger den meget detaillerede Udførelse af saa mange Enkeltheder og Billedets hele Holdning hen paa en senere Tid end den, i hvilken det kolossale Klipperelief paa Externstenene i Westfalen eller Reliefferne over Ribe Domkirkes Sydportal fremstode«[1]. Til denne Anskuelse sluttede

[1] Danske Magazin. 4. R. II Bd. S. 358. — Relieffet fra Externstenene er udført c. 1115 (Bode, Gesch. d. deutschen Plastik. S. 32), Tympanonrelieffet i Ribe i 12. Aarh.'s første Trediedel. Som Vidnesbyrd om det slesvigske Reliefs detaillerede Udførelse anfører Helms i en Anmærkning, »at man paa selve Mindesmærket [men ikke paa Høyens Tegning] f. Ex. kan iagttage Vinduer paa Kirkemodellens Taarne«. Med

J. B. Løffler sig i sin Udsigt over Danmarks romanske Kirkebygninger, hvor han antydede, at Relieffet var fra det 12. Aarh.'s to sidste Aartier.

Paa Skriftbaandet, som Kristus rækker Paulus, staar der en Indskrift. Helms kunde kun »skjelne enkelte Bogstaver, men derimod ikke læse noget helt Ord.« Senere lykkedes det Løffler at tyde de Bogstaver, som endnu den Dag idag kan ses paa Skriftbaandet. Han læste:

Tv michi v .... (f)vndide pellety.

Kun *f* et er usikkert[1]. Med Rette forsøgte Provincialkonservator R. Haupt senere at inddele de to sidste, aldeles gaadefulde Ord lidt anderledes, og at supplere de to sidste Bogstaver. Han fik derved udredet et Heksameter, hvor kun tre Stavelser manglede, nemlig:

Tv michi v .... fvndi depelle ty(rannvm).

Haupts videre Undersøgelser bekræftede paa den smukkeste Maade Rigtigheden af denne Gisning. Ved at fjærne den Kalk, der sad fast langs Reliefpladens Rande, ved at »beføle, skrabe og ætse« Overfladen fandt han, at Indskriften fortsatte sig fra Skriftbaandet langs den buede Rand tilhøjre, fra Paulus' Hoved ned til Pladens nederste Rand, og derfra afsluttedes langs Pladens nederste Rand under Kristi Fødder til hen under Skriftbaandets Underkant. Der kunde læses følgende:

rannvm et revoca gent .... colentes.

Sættes disse Ord i Forbindelse med de allerede tidligere læste, faar man følgende Indskrift:

Tv michi v .... (f)vndi depelle tyrannvm,
Et revoca gent .... colentes.

Det første, der kunde gøres, var at supplere *gent* til *gentes*, hvorved man altsaa fik et Rim i den sidste Linie.

Hensyn til Reliefferne over Ribe Domkirkes Tværskibs Sydportal maa det dog her bemærkes, at Relieffet indenfor Gavltrekanten er meget yngre end Tympanonrelieffet.

[1] Løffler, Udsigt. S. 200—201.

At ogsaa den første Linie havde indeholdt et Rim (havde været et leoninsk Heksameter) var da sandsynligt. Haupt supplerede derfor *v* til det nedsættende Tillægsord *vesanvm*. Endelig foreslog han at indføje Ordene *Petrvm pietate* mellem *gentes* og *colentes*, men denne Indføjelse er ikke heldig, thi det lyder urimeligt, at Kristus skulde opfordre Paulus til at samle Menigheden til Dyrkelse af Petrus. Da Kristus her taler i eget Navn, turde det være rimeligst, at Genstanden for *colentes* er *me*, som man venter efter den første Linies Tiltale[1]. Mundtlig har Prof. Adolph Goldschmidt foreslaaet at indsætte Ordene *me salvatorem*, der dog medfører metriske Vanskeligheder. Disse kommer man ud over ved at indføje Ordene *ad me mvndana*, som Prof. Gertz paa en Forespørgsel venligst har angivet. Endnu er der *f* et foran *vndi*, som Løffler mente at kunne skimte, og som Haupt har akcepteret. Paa et Papiraftryk, der var udført til det prøjsiske Kultusministerium, læste Goldschmidt dog *mvndi*, ikke *fvndi*, og nu, da der for Frederiksborgmuseet er udført en Gibsafstøbning over Relieffet, kan enhver paa denne Afstøbning tydelig skimte Resterne af et *m* foran *vndi*.

Man kunde altsaa foreslaa at læse Indskriften saaledes:

Tv michi v[esanvm] mvndi depelle tyrannvm,
Et revoca gent[es ad me mvndana] colentes.

Fordriv du mig Verdens [den vanvittige] Tyran,
Og kald de Folk tilbage [til mig], der dyrker [Verdslighed].

Det er saaledes Haupts Fortjeneste at have fremdraget denne Indskrift, men hans Forklaring af Indskriftens Mening, som han sammen med en Redegørelse for sin Læsning frem-

[1] Med Hensyn til Bogstavformerne maa det her bemærkes, at de naturligvis ikke taler imod Relieffets Datering; men som bekendt tillader de romanske Bogstavformer kun meget rummelige Slutninger angaaende Tiden for deres Udførelse. Bogstavformerne paa Gunildskorset, der i det seneste er udført i Beg. af 12. Aarh., svarer saaledes i det væsenligste til Bogstavformerne paa de romanske Alterprydelser af Kobberblik, der er udført flere Menneskealdre senere.

satte offenlig i Januar 1900, kan ikke være rigtig[1]. Han tænker sig nemlig, at det er Forholdet mellem Erkesædet i Lund og det bremiske Erkesæde, hvortil Indskriften hentyder, idet han gaar ud fra de (som det er viist) falske Forudsætninger, at Skikkelsen, til hvem Kristus taler, er Lunds Domkirkes Skytshelgen, St. Laurentius, og at Relieffet er udført i det 12. Aarh.'s første Halvdel; den »Tyran«, Indskriften nævner, skulde efter Haupts Mening være den bremiske Erkebiskop. Men denne Tanke falder med Forudsætningerne; Kristus taler ikke til Lunds Domkirkes Skytshelgen, men til Apostelfyrsten, *doctor gentium*, og da Relieffet udførtes, havde Forholdet mellem Lunds og Bremens Erkesæder forlængst faaet en endelig Ordning[2]. Men man kunde optage det Synspunkt, der ligger bag Haupts Tydning af Indskriften, og fæste Opmærksomheden paa Begivenheder, der er samtidige med Relieffets Udførelse. For Tidens Skyld var der vel næppe noget til Hinder for, at Indskriften kunde være hugget omkring det Aar, da Slesvigs Bisp, Valdemar, blev fængslet (1192). Men, spørger man, hvem kunde da være Indskriftens »Tyran«? Bisp Valdemar, med hvem hverken Menighed eller Stiftets Gejstlighed, saa vidt vi ved, havde haft noget udestaaende? Eller hans Modstander, den unge Hertug Valdemar? Hvis det var Tilfældet, havde Relieffet næppe faaet Lov at blive paa Plads en Dag til Ende. Hertil kommer, at Indskriftens andet Heksameter vilde være meningsløst, enten man tænker sig det første Heksameter rettet mod Bisp Valdemar eller Hertug Valdemar,

---

[1] R. Haupt, Die Petersthüre zu Schleswig. Eine Urkunde der Geschichte (Beilage zur Allgemeinen Zeitung. München 18. Jan. 1900). Jfr. Kieler Zeitung. 25. Jan. 1905. Professor Haupt har velvilligst laant mig disse to Artikler. Jfr. Flensborg Avis 16. Jan. 1900. Se ogsaa Haupt, Domk. zu Schleswig. S. 15.

[2] Haupts Tanke er — med Forbehold — gengivet af Johs. C. H. R. Steenstrup i Danmarks Riges Historie. I, S. 556. En Gengivelse af Relieffet S. 555.

thi ingen af dem havde jo rørt en Haand for at splitte Menigheden. Man kunde fremdeles tænke paa en Verdensbegivenhed. Nogle Aar før Biskop Valdemars Oprør var der sket noget, som havde vakt den største Bevægelse over hele det kristne Europa: Sultan Saladin havde 3. Okt. 1187 erobret Jerusalem. Da Knud VI ved Juletid holdt Hof i Odense, fik Forsamlingen Meddelelse om Begivenheden gennem et Brev fra Pave Gregor VIII, og Efterretningen vakte Bestyrtelse og Sorg. Esbern Snare stod da frem og opfordrede sine Landsmænd til at drage i Kamp mod de Vantro, idet han mindede dem om deres Forfædres Bedrifter i fremmede og fjærne Lande. Der lægges ham bl. a. disse Ord i Munden: Lad os da ikke være Menneskehedens Udskud og taale en saadan Plet paa det Ry, vi har vundet; lad os ophøre med Borgerstrid for større og værdigere Kampes Skyld; maaske venter der os en herlig Sejr over Tyrannen[1]. Den Tyran, der her tales om, kan kun være Kristenhedens Fjende, Saladin, som lidt forud er kaldt med det gammeltestamentlige Navn Nabuzadran. Ifald nu det slesvigske Relief blot havde indeholdt Ordet Tyran, kunde man nok have Lov til at gætte paa Saladin, men Verdens Tyran, det er dog en altfor rummelig Betegnelse for den syriske Sultan.

Man kunde vistnok gætte paa andre historiske Personligheder og Begivenheder, til hvilken Indskriften kunde hentyde, men det vilde sikkert vise sig at være spildt Ulejlighed, thi man maatte da tillige kunne møde med andre Tilfælde fra Middelalderen, hvor Kristus fra en Kirkes Hoveddør tager Parti i en given historisk, politisk eller kirkepolitisk Situation; saadanne Tilfælde findes, saa vidt vides, ikke.

Slaar man derimod ind paa en helt anden Vej, kommer man til en helt anden Tydning, der maa anses for ganske sikker, fordi den støttes baade monumentalt og litterært. Udgangspunktet tages fra Betragtning af den samtidige Por-

[1] S. R. D. V, 348: forte nos expectat gloriosus de tyranno triumphus.

talskulptur. Kirkens Portal danner i Middelalderen Skellet mellem Synd og Forløsning. Udenfor Kirken hersker Synden, og truer den Kristne, indenfor i Kirken venter der ham Forløsning[1]. Klart og smukt er dette udtrykt i de to leoninske Vers over den nordlige Dør paa Gjellerup Kirke (fra 1140):

Ingrediens aulam culpas abicit reus istam,
Et qvod iuste petit donando deus pius audit.

Den, der brødebetynget træder ind i denne Hal, aflægger sin Synd, og hvad han rettelig beder om, dermed bønhører ham den gode Gud[2].

Den plastiske Udsmykning af Kirkeportalerne fra den ældre Middelalder tager derfor Sigte enten paa den Forløsning, der venter dem, som træder ind i Kirken, eller paa den Fare, der truer dem, som er udenfor, eller ogsaa vises der — her paa Skellet mellem Syndens og Naadens Verden —, hvorledes de onde Magter stræber at skade Mennesket. Ofte er i Tympanon blot Forløsningens Tegn, Kristi Kors, fremstillet, saaledes i Gjellerup Kirkes tvende Tympana, eller ogsaa selve Forløsningsværket. Stjær Kirkes Tympanonrelief viser Kristus paa Korset mellem Longinus og Stefaton, Jomfru Marie og Johannes; Tympanonrelieffet over »Kathoveddøren« paa Ribe Domkirke viser det fuldbragte Forløsningsværk, idet Kristus nedtages af Korset. Fra Maiestas-Billederne modtager Kristus, der troner i sin Herlighed, de Indtrædende; i Linaa Kirkes Tympanon velsigner og belærer Kristus (i Halvfigur), thi i venstre Haand holder han en Bog, som han har læst i. Paa Tympanon fra Klosterkirken i Alpirsbach i Würtemberg troner Kristus paa Regnbuen, velsignende og med den aabne Bog, omgivet af en Mandorla, der bæres af to svævende Engle. Til Siderne

---

[1] Goldschmidt, Der Albani Psalter. S. 75. — Sauer, Symbolik des Kirchengebäudes. S. 119 f. — Jfr. Migne, Patrol. lat. Bd. 172. S. 587 (Honorius Augustodunensis).

[2] Helms, Danske Tufstenskirker. S. 96—97.

knæler Stifter og Stifterinde, og Omskriften (Johs. Ev. 10, 9) lyder saaledes:

Ego sum ostium, dicit Dominus, per me si qvis introierit salvabitur.

Dette nævnes her, fordi den samme (ikke almindelige) Fremstilling af den tronende Kristus indenfor den af Engle baarne Mandorla ogsaa ses paa et Tympanonrelief fra Vestervig Kirke.

Alle disse Fremstillinger hentyder til Forløsningen og peger paa Forløseren. En Række andre danske Tympanonrelieffer minder om, at Kirkedøren er Skellet. Naar Relieffet over Laasby Kirkes Sydportal viser Daniel i Løvekulen, vil det sige, at ligesom Daniel uskadt udgaar af Løvekulen, saaledes kan Synden ikke skade den Kristne. Forgæves brøler de to Løver over Aarhus Domkirkes nordlige Tværskibsdør mod Korset, forgæves truer Løven og Dragen fra Vindblæs Kirkes Tympanon »Livets Træ«, forgæves hvisler de to Drager paa Velling Kirke mod Korset. Overfor Forløsningens Tegn har det Onde mistet sin Magt. Og det Onde alene i Skikkelse af to mod hinanden brølende Løver eller en Løve og en Grif ser man endelig paa Blidstrup og Ørsted Kirkers og Stilling Kirkes Tympanonrelieffer[1].

Spørger man nu, ud fra Kenskab til dette Middelalderens monumentale Billedsprog over Kirkedørene, hvad det vel er for en Tyran, der nævnes i det slesvigske Relief, saa ligger Forklaringen lige for Haanden: det er den samme,

---

[1] Stjær: Trap, Danmark. 3. Udg. V, S. 140. — Ribe: Helms, Ribe Domk. Tavle VII. — Linaa: Løffler, Udsigt. S. 121, Fig. 82. Foreningen af 3. December. 2. Bd. (1902). Tavle 5. — Alpirsbach: Lübke & Semrau, Grundriss d. Kunstgesch. II, S. 137 (Fig. 137). Goldschmidt, Albani Psalter. S. 75. -- Vestervig: Løffler, Uds. S. 82. Fig. 48. — Laasby: Trap. V, S. 207. — Aarhus: Aarhus. Byens Hist. og Udvikling. S. 103. — Vindblæs: Aarb. 1896. S. 273—274 (F. Uldall). Trap. IV, S. 863. — Velling: Tegn. af ældre nordisk Architektur. 3. R. Bl. 10: — Blidstrup: Trap. IV, S. 316. — Ørsted: Trap. IV, S. 921. — Stilling: Aarb. 1896. S. 230. Fig. 18 (F. Uldall). — Jfr. desuden Løffler, Uds. S. 121 ff.

som ellers er fremstillet under Billedet af Løver, Drager og Griffer, nemlig Djævelen. Med den ene Haand giver Kristus Petrus Himmeriges Riges Nøgler, og samtidig byder han Paulus rense Verden, drive Djævelen bort og samle Menigheden om Kristus, i Kirkens Skød.

Benævnelsen Tyran for Djævelen har ganske vist ingen direkte Hjemmel i Biblen (saaledes som Billederne af Løve og Drage har)[1], men det har ogsaa mindre at sige, thi den har Hjemmel i kristelig Litteratur. Allerede i oldkristelig Litteratur bruges Ordet for at betegne Djævelen. I Paulinus fra Périgueux' Digt om den hellige Martin, fra Slutningen af det 5. Aarhundrede, tales der paa to Steder om *tartareus tyrannus*; eet Sted benævnes Djævelen *sævus tyrannus*, et andet Sted *dirus tyrannus*. Og at Ordet *tyrannus* i Stedet for *diabolus* har været gængs i det 12. Aarhundrede, kan man se af Honorius fra Autuns Skrifter. Et Sted sammenligner Honorius Kristus med David, thi ligesom David har befriet sit Folk fra Goliats Tyranni, saaledes har ogsaa Kristus i Tvekamp med Djævelen befriet det underkuede Folk. Her kaldes Djævelen ganske vist ikke rent ud for Tyran, men paa et andet Sted, hvor der tales om Djævelen, der underkuer Folket, og om Kristus, der er udsendt af Faderen for at befri det, siges det videre, at Folket befries for Tyrannen ved det uplettede Lams Blod. Paa et tredie Sted endelig forklares Herrens Opstandelsesdag som den Dag, paa hvilken han, efterat Kampen er ført til Ende, har ødelagt Tyrannens Rige. Umiddelbart forinden har der været talt om Herrens Kamp med Djævelen, Verdens Fyrste[2].

---

[1] Jfr. Davids 91. Salme. V. 13. — Dr. Edv. Lehmann har mindet mig om Ordet *princeps*, der forekommer flere Gange til Betegnelse af Djævelen, dels som *princeps dæmoniorum* (Matth. 9, 34; 12,24. Luc. 11,15), dels som *princeps potestatis aëris hujus* (Eph. 2, 2), dels endelig som *princeps hujus mundi* (Johs. Ev. 12, 31; 14, 30; 16, 11).

[2] Professor Gertz har paa min Forespørgsel venligst opgivet mig

Man kunde endelig undre sig over, at der her lægges Kristus Ord i Munden, for hvilke der ikke er Hjemmel i Evangelierne. Dette er jo ogsaa mærkeligt, saa meget mere som Ordene næppe kan siges at være betegnende for den evangeliske Kristus. De er derimod ganske overordenlig betegnende for den Mand, til hvem de er henvendte. De svarer ganske til det paa een Tid udskillende og samlende i Paulus' Skrivelser til Menighederne. Om just ikke de samme Ord, saa i hvert Fald noget nær den samme Tankegang finder man saaledes i Brevet til Efesierne: Iører Eder Guds fulde Rustning, at I kunne modstaa Djævelens snedige Anløb (*insidias diaboli*), thi vi have ikke Kamp mod Kød og Blod, men mod Fyrster og Magter (*principes et potestates*), mod dem, der styre Verden i disse Tiders Mørke, mod Ondskabens aandelige Hær (*spiritualia neqvitiæ*) under Himlen. Modtager derfor Guds Rustning, at I kunne gøre Modstand paa den onde Dag, og bestaa fuldkomne i alt.

III

Den sidste Restauration af Slesvigs Domkirke, 1888—94, har som bekendt kastet noget Lys over Kirkens Bygningshistorie. De ældste Rester af den nu staaende Bygning

Citaterne af Paulinus fra Périgueux. Se: Paulini Petricordiae carmina; rec. M. Petschenig. Lib. VI, v. 203; lib. III, v. 261; v. 360; lib. VI, v. 85. Prof. Goldschmidt har haft den Godhed at paapege for mig de to afgørende Steder hos Honorius. Jfr. Migne. 172. Bd. S. 569. S. 921: Populus in hoc mundo a diabolo opprimitur, et Christus ad liberandum eum a Patre mittitur .... Populus cum auro et argento educitur, qvia magno precio agni inmaculati a tyranno eruitur. S. 966: Dies vero Dominicæ resurrectionis est dies qva peracto bello regnum tyranni vastavit. Hele Stedet er en Skildring af Kristi Liv, Opstandelse og Himmelfart som en Kamp med Djævelen paa lignende Maade som den Kristnes Liv paa det Sted i Paulus' Brev til Efesierne, der anføres nedenfor Under en tilfældig Samtale i Berlin med Adolph Goldschmidt erfarede jeg, at ogsaa denne Lærde opfattede Indskriftens *tyrannum* som *diabolum*. For den, der har noget Kendskab til middelalderlig Tankegang, kan der heller ikke være nogen Tvivl.

viste, at Kirken oprindelig havde været en treskibet Pillebasilika, opført med Granit og rinsk Tuf som Hovedmateriale. Midtskibet, og rimeligvis ogsaa Sideskibene, var dækket af Trælofter. Efter en Ildsvaade er saa Kirken i første Halvdel af 13. Aarhundrede blevet ombygget og helt overhvælvet, og nu var Bygningsemnet Tegl; mod Aarhundredets Slutning maatte det oprindelige Kor vige for det gotiske Kor af Mursten, sikkert nu Kirkens smukkeste Parti, og i det 15. Aarhundrede forvandledes endelig Langhuset til en »Kirkehal«.

Jacob Helms har hævdet, at Domkirkens endnu bevarede ældste Partier først kan være opførte langt hen i det 12. Aarhundredes anden Halvdel[1]. Dette vilde stemme meget godt overens med Forholdene i Slesvig Bispedømme, thi efter at Biskop Rike (c. 1138) var blevet forflyttet fra Slesvig Bispestol, blev Tiderne her en Menneskealder igennem saa urolige og forvirrede, at der umulig kunde være Tale om at begynde (ikke engang om at fortsætte) et saa anseligt Værk som Domkirken. Een Biskop, Herman, vil Klerus og Menighed ikke anerkende, en anden Biskop, Aage, var en Snes Aar fordrevet som Skismatiker, en tredie, Esbern, maatte, efterat hans Mænd havde dræbt Kongsbryden Nils Rassesøn, gaa i Landflygtighed, og døde i Sachsen. Først efterat Kong Valdemars Mand og Absalons Ven, Frederik, 1167 var blevet Biskop i Slesvig, blev Forholdene rolige og normale, og under ham og hans Efterfølger (fra 1179), Kongeætlingen Valdemar, oprandt der gyldne Dage for Slesvig Bispestol[2]. Nu fik man Fred og Ro; og man fik ogsaa Midler til at tage fat paa Opførelsen af Kathedralen.

Uden at svække Værdien af de Argumenter, Jacob Helms har fremdraget, er der dog noget, der taler imod den Opfattelse, at hele Domkirken først skulde være opført i Aarhundredets anden Halvdel. For det første nævner Saxo

[1] Aarb. 1898. S. 45 ff.

[2] H. Olrik, Konge og Præstestand i den danske Middelalder. I, 250 (cfr. Aarb. 1899. S. 112—113 (Sofus Larsen)); II, 50 f; 107 ff.

St. Peterskirken i Slesvig ved Aaret 1134. Da Kong Nils efter Slaget ved Fotevig — siger Saxo — drog ind i Byen Slesvig, hvis Borgere viste en truende Holdning, raadede hans Venner ham til at søge Tilflugt i St. Peters Kirke; han foretrak dog at tage ind i Kongsgaarden, hvor han saa blev dræbt[1]. Helms nævner naturligvis denne Efterretning, »men — skriver han — hvorvidt der endnu staar noget af den Bygning, hvorom der da er Tale, derom giver hin Efterretning os ingen Besked«. Sandt nok; men man kan paa den anden Side heller ikke vente, at Saxo skulde fortælle noget om Bygningens Tilstand i 1898.

Hvis Efterretningen var urimelig eller usandsynlig, var der ingen Grund til at dvæle ved den, men den er hverken det ene eller det andet. Slutningen af det 11. og Begyndelsen af det 12. Aarh. er netop den danske Stenbygningskunsts første kraftige Blomstringstid. Da opføres Kirkerne i Dalby og Lund, i Roskilde og Odense, i Ringsted og Slagelse o. s. v., da blev vistnok ogsaa den ældste Stenkathedral i Aarhus bygget, og da stod Ribe Domkirke under Opførelse. Det er derfor ingenlunde urimeligt, at man ogsaa i Slesvig just ved denne Tid havde begyndt at opføre en Stenkathedral. Man kunde tænke sig, at Koret, Kirkens vigtigste Parti, som nu er helt forsvundet, havde staaet færdigt eller havde været under Opførelse ved Aar 1134, at de paafølgende for Bispestolen urolige og usikre Dage havde bevirket, at Arbejdet gik i Staa en Menneskealder, og at det først blev genoptaget og fuldendt mod Aarhundredets Slutning. Thi det er jo ikke ualmindeligt, at en Domkirkes Opførelse strækker sig gennem flere Menneskealdre. Paa Lunds Domkirke maa man have arbejdet omkring hundrede Aar, paa Aarhus Domkirke (St. Klemens) henved halvhundrede Aar. Hertil kommer saa Materialet i den ældste St. Peterskirke. Vilde man mon i Slesvig, hvis man i Aar-

[1] Saxo (ed. Müller). S. 656—57.

hundredets anden Halvdel havde taget fat paa at bygge en Domkirke fra Grunden af, have benyttet Granit og rinsk Tuf? Lige i Nærheden af Byen opførte jo Kong Valdemar fra c. 1162 Danevirke af Tegl, paa Sjælland byggede Kongen Ringsted Kirke, Absalon Sorø Kloster og Kirke af Tegl, og i Nørrejylland stod Vitskøl Klosterkirke under Opførelse. Hvis man derimod i Slesvig tidligere havde bygget Domkirkens Kor af Sten, forklares det, at man i Aarhundredets Slutning har fortsat med de samme Materialier, hvormed man var begyndt; og hvis man har gennemført en allerede forlængst fastsat Plan, forklares ogsaa Langhusets i Aarhundredets Slutning forældede System.

Dette er dog kun Betragtninger, der ikke staar i direkte Forbindelse med Udgangspunktet: Relieffet. Hvad man end vil mene om Kirkens ældste Bygningshistorie, Relieffet er i hvert Fald ikke ældre end Valdemarernes Tid.

Kirkens kongelige Velgører, som ses paa Relieffet, har man givet forskellige Navne: Knud den Store, Knud den hellige, Nils, Knud Lavard[1], og naar man i det hele taget vil indlade sig paa Gætning, kan man i og for sig godt opregne hele den danske Kongerække til Valdemar Sejr. De danske Forskere, der enten ad arkæologisk eller historisk Vej er kommet noget nærmere ind paa Relieffet, er derimod stansede ved eet Navn, Valdemar den Stores. Allerede 1873 skrev Helms paa sin forsigtige Maade, at det »mulig« var denne Konge, der »var bleven fremstillet med paa Billedet« over Kirkens Indgangsdør[2]; i samme Retning har ogsaa Hans Olrik udtalt sig[3], og naar Løffler skriver, at Figuren

---

[1] Trap, Slesvig. S. 548. — F. Adler i Zeitschrift für Bauwesen. 1897. Sp. 190. — »Var det ikke muligt, at Knud Lavard var her ment«? (Notits af Høyen. Efterl. Papirer i Nationalm. Arkiv). — Sach, Gesch. d. Stadt Schleswig. S. 177. Her tænkes der ogsaa paa Constantin den Store og Kejser Otto I.

[2] Danske Magazin. 4. R. II, S. 358.

[3] Hans Olrik, Konge og Præstestand. II, S. 69—70.

maa være »Valdemar den Store eller Sønnen Knud den Sjette«[1], viser disse Ord, at han for sig selv har dateret Relieffet rigtig.

Søger man ud fra Relieffets Datering og Fremstillingens Indhold i de historisk givne Forhold en Støtte til at bestemme, hvem den kongelige Velgører kan være, er der i Virkeligheden kun een Mulighed. Biskop Frederik, »et fuldkomment Mønster paa Gævhed«, som Saxo kalder ham, var Kongehusets tro Tjener. Han havde været i Kong Valdemars Kancelli, havde været Kongens Notarius, inden han blev Slesvigs Biskop, og som saadan var han 1170 tilstede ved Knud Lavards Altersættelse i Ringsted. Men han var ogsaa Absalons »Hjærtensven«. Da han 1179 druknede paa Toget mod Venderne, sørgede Absalon dybt, og da hans Lig drev op paa Sjællands Kyst, lod Absalon det føre til Sorø Klosterkirke, hvor det blev bisat. Medens denne Kongehusets fuldtro Mand var Biskop i Slesvig, udstedte Kong Valdemar et Gavebrev, hvori han bestemte, at efter hans Død skulde en halv Hovedlod af hans Fædrearv samt af hans egne Erhværvelser Syd for Aaen (ɔ: Kongeaaen), baade af hvad han for Tiden ejede, og hvad han i Fremtiden maatte erhværve, eftersom Landets Lov hjemlede, lægges til St. Peters Kirke i Slesvig, til Brug for Bisperne. »Thi hvad et Menneske saar, skal han og høste«[2]. Da Kong Valdemar efterlod sig en Dronning, to Sønner og seks Døtre, af hvilke Sønnerne tog fuld Lod og Døtrene halv Lod, vil det — efter Prof. Poul Johs. Jørgensens paa min Anmodning udtalte Anskuelse — sige, at der, bortset fra de Ejendomme, i hvilke ogsaa Dronningen var lodtagen, efter Kongens Død tilkom St. Peters Kirke og Slesvig Bispestol en Tolvtedel af Kongens Ejendomme i Sønderjylland. Paa dette Gods blev,

---

[1] Løffler, Udsigt. S. 201.

[2] Hasse, Schleswig-Holstein-Lauenburgische Regesten und Urkunden. I, S. 70. — Jfr. Erslev, Repertorium. I, S. 385, med den vigtige Tekstrettelse *sunnen a* i Stedet for det uforstaaelige *summam.*

efter den almindelige Anskuelse, de otte ældste Præbender ved Slesvig Domkirke funderede; i Fortegnelsen over Præbenderne siges det udtrykkelig, at de var oprettede af »en navnkundig dansk Konge.« Godset var, som man kan se af Fortegnelsen, spredt over det gamle Slesvig Stift, mest dog i Ejdersted og det gamle Nørregoesherred. Men er Domkirkens otte ældste Præbender oprettede af Gods, Valdemar den Store havde testamenteret Kirken, da er det altsaa Kongen, der har stiftet Domkapitlet i Slesvig[1]. Dog ikke nok hermed. I det samme Gavebrev skænkede Kongen »for evig Tid St. Peters Kirke i Slesvig, det vil sige: til Biskoppernes Raadighed, Halvdelen af Indtægten af Mønten i Byen Slesvig, for vore egne, vor Dronning Sofies og vore Arvingers Synders Eftergivelse, og for vore Forfædres Sjæles Frelse.«

Efter Kongens Død kunde Bispestolen i Slesvig saaledes tage sin Part af Arven efter ham, men samtidig med Gavebrevets Udstedelse fik Biskoppen (Frederik) Raadighed over den halve Indtægt af Mønten i Slesvig. Vi ved ikke, hvor stor denne Indtægt var, men een Ting er sikker: Det var en betydelig, fast Indtægt, der tillagdes de slesvigske Biskopper. Nu var det mulig for Alvor at tage fat paa Domkirkens Fuldførelse[2]. Spørger man saa: Hvilken Konge kunde der være Tale om i det 12. Aarhundredes Slutning at mindes som Kirkens Velgører over Hovedindgangen til Kirkebygningen, da kan der ikke godt være Tvivl om Svaret: Den Konge, vi endnu den Dag idag ser fremstillet over Petersdøren paa Slesvigs Domkirke, maa være Valdemar den Store.

[1] S. R. D. VI, S. 583—585. — Helveg, De danske Domkapitler. S. 13—15. — Olrik, Konge og Præstestand. II, S. 69. — Det kan ikke ses, hvorpaa A. D. Jørgensen (Den nord. Kirkes Grundlæggelse. S. 648) støtter sin Formodning om, at hin »berømte danske Konge«, der havde oprettet de 8 ældste Præbender ved Slesvig Domkirke, var Sven Estridsen.

[2] Allerede tidligere havde Bispestolene i Lund, Roskilde og Ribe faaet lignende Rettigheder, i Lund en Fjerdepart, i Roskilde en Tredjepart, i Ribe Halvdelen af Indtægten af Mønten i de paagældende Møntsteder.

IV

Det er saaledes lykkedes at datere Relieffet, i hvert Fald indenfor et nogenledes begrænset Tidsrum, at tyde Indskriften, og at bestemme, hvilken Konge der er fremstillet i Relieffet som Kirkens Velgører. De efterfølgende Betragtninger maa opfattes som Antydninger paa Grundlag af det historisk givne.

Efter Biskop Frederiks Død blev den ganske unge Kongeætling Valdemar Biskop i Slesvig. Man kunde antage, at Domkirken i hans Tid i det væsenligste er blevet fuldført. Rimeligvis er man gaaet frem fra Øst mod Vest, og sidst er vel Vestpartiet blevet opført med de to Taarne. Vi ser dem paa den Model af Kirken, Kong Valdemar bærer; deres Fundamenter blev fundne, da Grunden 1889 skulde lægges til det nye, store Vesttaarn. »Iblandt de sammenpakkede Kampesten, hvoraf disse Fundamenter bestode, fandtes der ogsaa indblandet Brokker baade af Tufsten og af Teglsten, de sidste af den Art, som benyttedes, da Langhusets store Hvælvinger opførtes«[1]. Heraf turde det fremgaa, ikke blot at Taarnene virkelig er blevet rejste, men ogsaa at de er blevet byggede senest. 1275 styrtede de og en stor Del af Kirken ned[2]; de blev ikke senere genopførte.

Der er noget, som nok kunde tyde paa, at det just er under Biskop Valdemar, ikke under Biskop Frederik, Relieffet er udført. Kristus i hans Herlighed, omgivet af Evangelisttegnene, sammen med Kirkens to Grundpiller, Petrus og Paulus, denne Fremstilling sømmer sig for Hovedindgangen til en kristen Kirke, og den stærkt fremtrædende Plads, Kong Valdemar har faaet, passer ogsaa godt med hans Forhold til Slesvig Domkirke. Men umiddelbart foran Kongen rækker Kristus Petrus Nøglerne, d. v. s. han indstifter Sacerdotiet, medens den ypperste Repræsentant for den anden Part,

[1] Helms i Aarb. 1898. S. 40.
[2] S. R. D. I, S. 169.

regnum, den danske Konge, er tilstede. Denne Fremstilling, just idet Kongen forherliges som Kirkens Velgører, rummer en Taktløshed, som man ikke vilde tiltro en Mand, der var det danske Kongehus saa oprigtig hengiven som Biskop Frederik, ikke heller en Mand, der var afhængig af Kongehuset, som Biskop Valdemars Efterfølger, Nils. Men et saadant trodsigt Træk vilde stemme godt med Biskop Valdemars Karakter, saadan som vi kender den fra en senere Tid.

Et Vidnesbyrd om den Velvilje, Knud VI nærede for sin Morbroders Søn, Biskop Valdemar, er det Brev af 20. November 1187, hvorved Kongen sagde alle Slesvig Bispestols Bønder og Bryder fri for al Tynge, og samtidig tilstod Biskop Valdemar og hans Efterfølgere al kongelig Ret over dem[1]. Ved denne Tid havde Biskop Valdemar arbejdet paa at faa Bispetiende indført i sit Stift, og »ved Formaninger og Tilskyndelser« — som Pave Clemens III skrev — var det endelig lykkedes ham, hvad hverken han selv tidligere eller hans Forgængere havde kunnet udvirke, nemlig at bevæge Menigheden til at yde Tiende. I det Brev, hvorved Erkebiskop Absalon — ved Aaret 1187 — bekræftede denne Overenskomst, og som viser, hvorledes Ydelsen var blevet ordnet[2], hedder det bl. a. med to Citater af selve Augustinus: Den, der ønsker Aflad for sine Synder, skal betale Tiende, og: Den, der har givet Tiende, skal ikke blot høste en rig Afgrøde, men ogsaa blive karsk paa Sjæl og Legeme. Med andre Ord, Tiendeyderne vilde altsaa ikke blot faa en god Samvittighed, men ogsaa blive baade legemlig raske og velhavende Folk. Og det Brev, hvorved Pave Clemens III 9. Maj 1188 bekræftede Biskop Valdemar og hans Efterfølgere i Tienderetten[3], slutter med denne Truselsformel: Hvis nogen

[1] Hasse, Schlesw.-Holst.-Lauenb. Reg. Nr. 151.

[2] Indbyggerne »*tam citra Sle, qvam ultra meridiem versus*« skulde yde »*primam in usus Sacerdotum, secundam partem in ædificationem Ecclesiarum, tertiam partem Episcopo.*“ Hasse Nr. 153.

[3] Hasse. Nr. 154.

skulde understaa sig i at anfægte denne Ret, da skal han vide, at den almægtige Guds Vrede samt de hellige Apostle Petrus' og Paulus' skal komme over ham. — Medens Tiendeyderne altsaa sunde, velhavende og med god Samvittighed kunde træde ind gennem Peterskirkens Hoveddør, turde de, der angreb Tienderetten, ikke nærme sig Døren, thi over den vaager netop den almægtige Gud samt de hellige Apostle Petrus og Paulus. Naar Kristus med Ord, der ikke har bibelsk Hjemmel, befaler Paulus at drive Tyrannen bort og samle Menigheden, kunde man tænke sig, at der indenfor alt det Onde, der ligger i Ordet »Tyran«, ogsaa blev Rum for det onde, der forleder Menneskene til at unddrage sig Tiendeydelsen; og som et lysende Forbillede for dem, der øver Velgerninger mod Kirken, staar Kong Valdemar og modtager Guds Velsignelse[1]. I hvert Fald er der intet, der taler mod den Antagelse, at Relieffet er udført mellem 1182, det Aar, da Gavebrevet ved Kong Valdemars Død er traadt helt i Kraft, og 1192, da Bisp Valdemar blev fængslet som Højforræder.

Fremstillingen af Kong Valdemar maa ikke — lige saa lidt som andre navngivne Billeder fra denne Tid — betragtes som et egenligt Portræt. Den Tanke, at man kunde gengive levende Model, laa Samtidens Billedkunst overmaade fjærnt. Først 300 Aar senere kom Virkelighedsgengivelser, og dermed Portræter, til Danmark; det tidligste troværdige Portræt af en dansk Konge er Kristian I's Profilhoved paa Meliolus' Medaille. En anden Sag er det, at Stenhuggeren vel i god Tro har ment at give et Portræt af Kongen, og at et Træk som Kongens Fuldskæg er taget fra Virkeligheden. Det stemmer tilsyneladende ikke med Møntbillederne, thi de viser alle uden Undtagelse Kongen med glat Ansigt.

[1] Saa vidt jeg kan se, maa ogsaa det ovfr. omtalte Relief fra Sigolmsheim hentyde til Tienden, idet Manden tilvenstre, med Pungen, giver Tiende i Penge, Manden tilhøjre, med Vintønden, frembærer sin Tiende i Naturalier (Sigolsheim ligger i en vindyrkende Egn).

Men herpaa kan man ikke lægge nogen Vægt. Alle Kong Valdemars Mønter er raat og flygtig udførte med faa Streger og saa faa Enkeltheder som vel mulig. Man har blot i Hast givet en Ansigtsoval med Antydninger af Mund, Næse og Øjne; saadanne Enkeltheder som Skægget, der vilde have krævet nogen Udførlighed at fremstille, har man ikke indladt sig paa at faa med. Derfor siger Møntbillederne intet med Hensyn til dette Spørgsmaal. Nogle af de omhyggelig og smukt udførte Brakteater fra Svend Grathes Tid viser Kong Svend med Fuldskæg[1], og ifald der under Kong Valdemar var blevet udført Mønter af et lignende omhyggeligt Præg, vilde man vel ogsaa have set Kong Valdemar med Fuldskæg.

Dog denne Undersøgelse skal ikke slutte med Kongens Skæg. Den skulde vise, at Relieffet over Hovedindgangsdøren til Slesvigs Domkirke indeholder et Mindesmærke for Kong Valdemar den Store som Domkirkens Velgører.

[1] Hauberg, Danmarks Myntvæsen. 1146—1241. Tab. I, 12 a, 13.

LANDNÁMA OG LAXDŒLA SAGA.

AF

BJÖRN MAGNÚSSON ÓLSEN.[1]

Laxd. har flere berøringspunkter med Landnáma. Dette er allerede fremhævet af Kr. Kålund i fortalen til hans fortræffelige udg. af Laxd. Kbhavn 1889—1891 s. XLIV n. u. t.[2] Han går ikke nærmere ind på sagen, men udtaler dog, at af Landn.-recensionerne står Melabók (»Mb.«) Laxd. nærmest. Derimod tror Finnur Jónsson (»FJ.«), at de berøringspunkter, der findes, beror på benyttelsen af en fælles kilde, som han mener har været »Are frodes ældre Íslendingabók eller mulig Brandr prior og hans Breiðfirðingakyn«, altså skrifter, om hvis indhold vi ikke har nogen klar forestilling.[3]

Efter min mening stammer de fleste af de paralleler, der findes mellem Laxd. og vore Landn.-recensioner fra den oprindelige Landnáma-tekst, som ligger til grund for disse og tillige for den Landn.-tekst, som Laxd. har benyttet. I enkelte tilfælde har Mb. — som her desværre er meget defekt

[1] Nærværende afhandling er den 4de i rækken af de i Årb. f. nord. oldk. og hist. 1904 s. 167 anm. 1 bebudede undersøgelser af Landnámas tilblivelse og forhold til andre kilder. Tidligere er offentliggjort: 'Landn. og Egils s.' i Årb. 1904 og 'Landn. og Hœnsa-Þóris s.' og 'Landn. og Eyrbyggja s.' i Årb. 1905.

[2] I det følgende henvises i regelen, når ikke andet udtrykkelig bemærkes, til Kålunds tyske udg. i Sagabibliothek. Halle a. S. 1896.

[3] FJ., Den oldnorske og oldisl. litteraturs hist. II s. 447. Også E. Mogk tror, at Laxd.-forfatteren har benyttet den ældre Íslbk., se Pauls Grundriss der germ. philol.[2] II s. 753.

— bevaret den oprindelige Landnáma-tekst, hvor Sturlubók (»Stb.«) og Hauksbók (»Hb.«) har en afvigende ved senere omarbejdelse forvansket tekst, og Laxd. stemmer da i regelen med Mb., fordi den har øst af den samme uforvanskede kilde. Heri ligger grunden til Laxd.'s sædvanlige overensstemmelse med Mb. Dette vil jeg nu i det følgende søge at påvise i det enkelte.

Allerede i Laxd.'s første afsnit, indledningen, der handler om Laxdøleslægtens forfædre, Ketill flatnefr og hans efterkommere, finder vi flere paralleler til Landn. Her vil det være hensigtsmæssigt at begynde vor sammenligning af kilderne med den del af dette afsnit, der handler om stammoderen Auðr, eller, som Laxd. kalder hende, Unnr, in djúpauðga[1], idet vi her for slutningen af denne del af afsnittet har bevaret et lille stykke af Mb.'s (membranbrudstykkets) tekst, som vi kan sammenligne med de andre kilder.

I min afhdl. om Eyrb.'s forhold til Landn. har jeg omtalt den store uoprettelige lakune, som findes i Mb.-fragmentets k. 26 (FJ.'s udg.), foranlediget ved, at skriveren har oversprunget et længere stykke, idet han pludselig midt i kapitlet om Úlfarr kappi (= Stb. k. 86. Hb. k. 74) bryder af og går umiddelbart over til den sidste del af kapitlet om Auðs ledsager Hörðr (= Stb. k. 99; lakune i Hb.)[2]. Derved er största delen af afsnittet om Auðr gået tabt i Mb., idet vi deraf kun har bevaret den nævnte kapitelslutning (om

[1] Dette er tilnavnets sædvanlige form i Landn.-håndskrifterne (4 gange i Stb., 3 gange i Hb.); *djúpúðga* (skrevet diupvdga) forek. kun én gang i Hb. Laxd.-håndskrifterne vakler, idet M (Möðruvallabók) og V (Vatnshyrna) gennemgående har *djúpauðga*, hvorimod E (AM. 162 E fol.) har *djúpúðga*. Også Olafssagaen i Fms. og Flat. taler for *djúpauðga*, ligeledes Flat. i Hyndluljóð v. 28 og håndskrifterne til Eyrb. og Grett. I þáttr af Upplendingakonungum i Hauksbók udg. s. 456[28] og i Sögubrot Fas. I 370 (efter AM. 1e β fol.) skrives *djúpúðga*.

[2] Árb. f. nord. oldk. og hist. 1905 s. 110.

Hörðr) og det følgende kapitel om Vífill, Mb. k. 27 (= Stb. k. 100; lakune i Hb.). Hertil finder vi en parallel i Laxd. Kålunds udg. Kbhavn s. 10^{19}—11^{8} (om Hörðr) og varianten til s. 11^{15} (om Vífill), som Kålund med rette i sin tyske udgave k. 6, 9 har optaget i sagaens tekst. Mb.'s tekst i det defekte kapitel om Hörðr kan i begyndelsen af kapitlet nogenlunde og i slutningen med fuld sikkerhed rekonstrueres ved hjælp af Stb. og Laxd. For oversigtens skyld stiller jeg de tre kilders, Mb.'s, Stb.'s og Laxd.'s, tekst ved siden af hinanden, idet jeg samtidig søger så vidt muligt at udfylde Mb.'s tekst (det af mig i henhold til de andre kilder tilföjede står i parentes):

Mb. k. 26:	Stb. k. 99:	Laxd. k. 6, 1—3:
(Hörðr hét skipveri Auðar. Honum gaf hon Hörðadal allan út til Skrámuhlaupsár. Hann bjó á Hörðabólstað. Hans son var Ásbjörn [auðgi?], er átti Þorbjörgu dóttur Miðfjarðar-Skeggja. Þeira son Hnaki; hann átti dóttur Þorgeirs) höggvinkinna Þor(gerði. Dóttir þeira Ás)bjarnar var Ingibjörg er átti Illugi (inn svarti), faðir Hermundar, föður Hreins, föður Styrmis, föður Hreins ábóta, föður Valdísar, móður Snorra, föður Hallberu, er Markús Þórðarson átti.[1]	Hörðr hét skipveri Auðar. Honum gaf hon Hörðadal. Hans son var Ásbjörn, er átti Þorbjörgu dóttur Miðfjarðar-Skeggja. Þeira börn: Hnaki — hann átti Þorgerði dóttur Þorgeirs höggvinkinna — ok Ingibjörg er Illugi inn svarti átti.	Eptir þat gefr Unnr fleirum mönnum af landnámi sínu. Herði gaf hon Hörðadal allan út til Skrámuhlaupsár. Hann bjó á Hörðabólstað ok var mikill merkismaðr ok kynsæll. Hans son var Ásbjörn auðgi er bjó í Örnólfsdal á Ásbjarnarstöðum. Hann átti Þorbjörgu dóttur Miðfjarðar-Skeggja. Þeira dóttir var Ingibjörg, er átti Illugi inn svarti. Þeira synir váru þeir Hermundr ok Gunnlaugr ormstunga. Þat er kallat Gilsbekkingakyn.

[1] Når jeg her tillægger Mb. den første del af dette stykke, så er dette selvfølgelig ikke korrekt. Parentesen *Hörðr — dóttur Þorgeirs* har naturligvis aldrig stået i Mb., men ved sammenligning med de andre kilder ser man, at omtrent således har teksten været affattet i Mb.'s moderhåndskrift (»*Mb.«), som også ligger til grund for Stb. og Laxd.

Som man ser, stemmer kilderne — bortset fra enkelte udeladelser eller tilföjelser — overens i det faktiske. I den første del af kapitlet, hvor vi kun har Stb. og Laxd. til sammenligning, findes følgende afvigelser:

1. I stedet for sætningen »*Hörðr hét skipveri Auðar*« har Laxd. — som lige i forvejen har omtalt Kollr og det ham af Auðr tildelte land — en almindelig bemærkning om landuddelingen, der går ud på, at »Auðr gav flere (ɔ: end den nævnte Kollr) en del af sit landnam«. At en tilsvarende notits har stået i den oprindelige Landnámatekst, fremgår af Stb., som indleder sit afsnit om Auðs landuddeling med en lignende bemærkning: »*Auðr gaf land skipverjum sínum ok leysingjum*«. Denne bemærkning står der først i kapitlet om Ketill, Stb. k. 98, som Laxd. ikke omtaler og ikke en gang har plads til, idet sagaen tillægger Hörðr det område, som Ketill i følge Stb. får som gave af Auðr. Når Stb. her ikke har noget tilsvarende til Laxd.'s *fleirum*, er dette fra recensionens standpunkt naturligt; Ketill opregnes i Stb. først af landtagerne; Kollr, som i Laxd. omtales først, kommer ikke för end senere i egenskab af landtager. Disse afvigelser står altså i forbindelse med den forskellige orden, som vil blive behandlet i det følgende.

2. I følge Stb. får Hörðr kun Hörðadalen, i følge Laxd. derimod ikke blot denne dal, men også landet vest for samme til Skrámu- (rigtigere vistnok *Skraumu-*) hlaupsá[1]. At *Mb. ikke har omtalt Ketill, som i følge Stb. fik den nævnte landstrækning mellem Hörðadalen og Skraumuhlaupsá, og da selvfølgelig har stemt med Laxd. med hensyn til udstrækningen af Hörðs landnám, vil senere blive indlysende.

3. Laxd. har en notits om, at Hörðr boede på Hörðabólstaðr, som mangler i Stb. Denne sidste har her sikkert gjort sig skyldig i en udeladelse. I kapitlet om Vífill finder

[1] Om de stedlige forhold se Kålund, Island I s. 459—461. Safn til sögu Ísl. II s. 292, 319, 321—322, 560, 566, 571—572.

vi både i Mb. og Stb. en notits om landtagerens bopæl. En tilsvarende notits findes også i Stb. k. 101, om Hundi, og i k. 102, om Sökkólfr. Om Erpr hedder det både i Stb. og Laxd., at Auðr gav ham »*Sauðafells lönd*«; dermed er også hans bopæl givet. Heraf vil man kunne slutte, at den oprindelige Landnámatekst har stemt med Laxd. i at omtale Hörðs bopæl.

4. Laxd.'s bemærkning om, at Hörðr var »*mikill merkismaðr ok kynsæll*« mangler i Stb. Her tör det antages, at den oprindelige Landnámatekst har stemt med Stb.

5. Ásbjörns tilnavn (*auðgi* Laxd.) og

6. sammes bopæl (*í Örnólfsdal á Ásbjarnarstöðum* Laxd.) omtales ikke på dette sted i Stb., men bægge dele stemmer med Stb. k. 44. Hb. k. 32, jfr. også Stb. k. 174. Hb. k. 140. Hvorvidt disse angivelser på vort sted har hørt til den oprindelige Landnámatekst, er tvivlsomt. Måske er de i Laxd. lånte fra det andet Landn.-sted (Stb. k. 44. Hb. k. 32), men i hvert fald gengiver de en ægte oprindelig Landn.-tradition.

I den sidste del af kapitlet, hvor vi har Mb. til sammenligning, har denne åbenbart i alt væsentligt stemt med Stb. At dens moderhåndskrift ligesom Stb. og Laxd. har omtalt Ásbjörns giftermål med Þorbjörg og ligesom Stb. deres sön Hnaki (udeladt i Laxd.), tör betragtes som afgjort. Dette har altså ganske sikkert hørt til den oprindelige Landnámatekst; ligeledes Hnaki's giftermål med Þorgerðr, datter af Þorgeirr höggvinkinni[1] (omtalt i Mb. og Stb., udeladt i Laxd.) og Ásbjörns datter Ingibjörgs giftermål med Illugi svarti (omtalt i alle tre kilder). Stb. omtaler ingen börn af

[1] Er denne Þorgeirr höggvinkinni identisk med den Þ. h., der omtales (i Stb. k. 27. Hb. k. 25 og i den yngre Mb. Landn. FJ. s. 243[21]; udg. 1843 s. 54 med n. 4 u. t.) som en sön af Hafnar-Ormr, eller med den Þ. h., som omtales i Hb. k. 220 (= Þorbergr höggvinkinni i Stb. k. 256 og i Vemundar s. ok Víga-Skútu — ét hdskr. af denne saga kalder ham dog stadig for Þorgeirr)? Rimeligvis er det Hafnar-Orms sön, der menes.

dette sidste ægteskab. Derimod nævner Laxd. de to sönner Hermundr og Gunnlaugr ormstunga og tilföjer, at »det (ɔ: den fra dem stammende slægt) kaldes for *Gilsbekkingakyn*«. Dette gör indtryk af at være den oprindelige Landnámatekst, hvilket også støttes af Mb., som omtaler Hermundr og fra ham opregner slægtledene nedover, helt ned til Hallbera, Markús Þórðarson's hustru. Naturligvis er i hvert fald de sidste led af denne slægtrække, og måske hele slægtrækken fra Hermundr, en interpolation.

Vi kommer da til kapitlet om Vífill, som i Mb. følger umiddelbart efter det defekte kapitel om Hörðr og udgör slutningen af det om Auðr handlende afsnit. Her har vi også Stb. og (håndskriftklassen z af) Laxd. til sammenligning. Teksten lyder i de tre kilder således:

Mb. k. 27:	Stb. k. 100:	Laxd.
Vífill hét hinn fjórði leysingi Aaðar (sic!) *kynsæll ok ríkr. Hann bjó í Vífilsdal ok þótti svá, sem Aaðr* (sic!) *spáði fyri, þar göfugs mannz afkvæmi sem hann var. Hans son var Þorbjörn, er átti Hallveigu Einarsdóttur Sigmundarsonar frá Laugarbrekku. Þeira dóttir var Guð . . ., er átti Karlsefni. Þeira son var Björn, faðir Steinunnar, móður Ketils, föður Þorláks, föður Ketils prestz, föður Helgu, er Snorri Markússon átti.*	*Vífill hét leysingi Auðar. Hann spurði þess Auði, hví hon gaf honum öngvan bústað sem öðrum mönnum. Hon kvað þat eigi skipta. Kvað hann þar göfgan mundu þikkja, sem hann væri. Honum gaf hon Vífilsdal. Þar bjó hann ok átti deilur við Hörð. Son Vífils var Þorbjörn, faðir Guðríðar, er átti Þorsteinn, son Eiríks ens rauða . . . . byskupar komnir: Björn, Þorlákr, Brandr. Annarr son Vífils var Þorgeirr, er átti Arnóru, dóttur Lón-Einars. Þeira dóttir Yngvildr, er átti Þorsteinn, son Snorra goða.*	*Vífill hét [þræll Auðar enn fjórði*[1]. *Hon gaf honum Vífilsdal.*

[1] Fra *[enn fjórði lausingi Auðar* to håndskrifter (123 og 124).

Som man ser, stemmer også her teksten i Mb. og Stb. overens i det faktiske. Kun er slægtrækkerne i kapitlets sidste del noget afvigende. Af Vífils sönner omtaler Mb. på dette sted kun Þorbjörn, »gift med Hallveig, datter af Einarr Sigmundarson fra Laugarbrekka« (hustruen omtales ikke i Stb. på dette sted, men derimod i kapitlet om Sigmundr, sön af Ketill þistill, både i Stb. og i den yngre Mb.[1]). Fra Þorbjörn fører Mb., gennem hans datter *Guð(ríðr)*[2], »gift med Karlsefni«, en slægtrække ned til Mela-Helga. Stb. omtaler også Þorbjörn og hans datter Guðríðr, »gift med Þorsteinn, sön af Erik den røde« — herefter står en hel linje blank i håndskriftet. I følge Eiríks s. rauða var Guðríðr første gang gift med Þorsteinn Eiríksson, anden gang med Þorfinnr Karlsefni[3]. Man kan altså i denne afvigelse ikke se nogen væsentlig modsigelse mellem kilderne, og det så meget mindre som det er muligt, at Stb. i sin lakune har haft en notits om Guðríðs senere giftermål med Karlsefni. Stb. udelader naturligvis den i hvert fald for de sidste slægtleds vedkommende interpolerede slægtrække fra Guðríðr ned til Helga og indskrænker sig til at fremhæve, at Guðríðr var stammoder til 3 navngivne biskopper, hvilken notits stemmer med Eiríks saga rauða og synes at være hentet fra en for denne og Stb. fælles kilde[4]. Men foruden Þorbjörn nævner Stb. også Þorgeirr som en sön af Vífill. Denne omtales ikke på dette sted i Mb., men i sin variant til kapitlet om Sigmundr Ketilsson (jfr. denne sides note[2]) omtaler den yngre Mb.

---

[1] Stb. k. 75. Landn. FJ. s. 149[4] og 246[39].

[2] Navnets sidste led er nu ulæseligt, men kan med sikkerhed suppleres ved hjælp af den yngre Mb., som i sin variant til det omtalte kapitel om Sigmundr Ketilsson (Stb. k. 75. Hb. k. 63) har ganske den samme slægtrække fra Þorbjörn ned til Mela-Helga.

[3] Eir. s. (Storm) 6.—7. k.

[4] Eiríks s. in fine. At Stb. på dette sted ikke er Eir. saga's kilde, ses deraf, at sagaen opregner de slægtled, som fra Guðríðr fører ned til biskopperne. Måske vil jeg senere, ved behandlingen af Eiríks saga's forhold til Landn., få lejlighed til at udtale mig nærmere herom.

den samme mand under navnet Þorgrímr (vistnok fejl for Þorgeirr) Vífilsson. Denne Þorgeirr var i følge Stb. på vort sted (k. 100) gift med Arnóra, datter af »Lón-Einarr«. Dette må være en fejl. I følge håndskrifternes enstemmige vidnesbyrd i kapitlet om Sigmundr Ketilsson var Arnóra en datter af Laugarbrekku-Einarr, hvilket også her i Stb. må være det rigtige[1]. Trods de påpegede afvigelser er teksten i Mb. og Stb. i dette kapitel væsentlig den samme.

Laxd. er her et ganske kort udtog af Landnámateksten, medtager kun Vífils navn og bopæl i to korte sætninger, af hvilke, mærkelig nok, den første er næsten ordret, i to håndskrifter ord til andet, enslydende med den tilsvarende sætning i Mb. »Vífill hed den fjærde af Auðs frigivne«. Denne overensstemmelse er i höj grad oplysende med hensyn til ordningen af stoffet i Mb.'s og Laxd.'s fælles kilde, set i forhold til den i Stb. overleverede orden. Spörsmålet bliver nu, om vi ved hjælp af disse tre kilder kan bestemme, hvorledes ordenen har været i den til grund for dem alle liggende oprindelige Landnámatekst.

Med kapitlet om Vífill ender, som allerede fremhævet, afsnittet om Auðr i Mb.'s membranfragment, idet dette fra Vífill umiddelbart går over til Kjallakr, hvis landnam mod vest grænser op til Auðs. I Stb. er derimod kapitlet om Vífill adskilt fra det om Kjallakr ved flere mellemliggende kapitler, som alle hører til afsnittet om Auðr. Her møder os da det spörsmål: Har Mb. oversprunget disse kapitler på dette sted, eller har de i Mb.'s moderhåndskrift stået tidligere i afsnittet, der hvor Mb. nu har den store lakune? Med andre ord, har Mb.'s moderhåndskrift haft en anden orden end Stb.? Dette spörsmål kan, i hvert fald til dels, besvares ved en sammenligning af vore tre kilder.

Af alle 3 kilder fremgår, at deres fælles kilde, den op-

[1] Stb. k. 75. Hb. k. 63. Landn. FJ. s. 149[15], 27[16] og 247[1]. Jfr. også Eiríks s. 3. k. I registret til Landn. FJ. opføres Arnóra Lón-Einarsdóttir som en særskilt person, forskellig fra Arnóra Laugarbrekku-Einarsdóttir.

rindelige Landnámatekst, må blandt Auðs klienter have opregnet fire af hendes frigivne, som hver for sig fik et stykke land forærende af hende. Stb. anfører de frigivne i følgende orden: Vífill, Hundi, Sökkólfr, Erpr. Laxd. har de samme frigivne, men i en orden, der er Stb.'s stik modsat: Erpr, Sökkólfr, Hundi, Vífill. Mb.-fragmentet har nu kun Vífill, men da Mb., ligesom Laxd., omtaler ham som »den fjærde i rækken«, er man heraf berettiget til at slutte, at dens moderhåndskrift i det foregående også har omtalt de tre andre, og da den stemmer med Laxd. i at stille Vífill sidst, er det på forhånd sandsynligt, at den også med hensyn til den orden, hvori de andre tre opregnedes, har stemt med Laxd. Dette bliver til vished, når man har indset, at den orden, hvori de frigivne omtales såvel i Laxd. som i Stb., ikke kan være tilfældig. Når man på kortet opsøger de steder, hvor de frigivne satte bo, vil man finde, at ordenen i bægge kilder er bestemt ved topografiske hensyn. Stb. går — i overensstemmelse med Landn.'s sædvanlige ordensprincip — konsekvent fra syd(vest) til nord(ost), Laxd. derimod lige så konsekvent den modsatte vej, fra nord(ost) til syd(vest). Stb. begynder med Vífill, som fik Vífilsdalr, en sydlig forgrening af Hörðadalr, hvilken sidste dal ikke ligger langt fra sydvestgrænsen for Auðs landnam (Skraumuhlaupsá), går derpå over til den nærmeste bygd mod nordost, de såkaldte Miðdalir med forgreningerne Hundadalr og Sökkólfsdalr. Af disse tager den først den vestlige forgrening, Hundadalr, opkaldt efter Hundi, derpå den østlige, Sökkólfsdalr, opkaldt efter Sökkólfr, og endelig den af Erpr besatte strækning, Sauðafellslönd, eller landet mellem Tunguá og Miðá, som ligger nordost for Hundadalr og Sökkólfsdalr, — alt i naturlig orden. Derimod går Laxd. den omvendte vej, — også i naturlig orden. Til denne sidste orden slutter Mb. sig ved at stille Vífill som den sidste i rækken, og da man ikke kan antage, at dens moderhåndskrift har opregnet de frigivne i vilkårlig orden uden noget

hensyn til topografien, må det betragtes som givet, at dette har haft de frigivne helt igennem i samme orden som Laxd.

At topografien har været det ledende princip for ordenen i den til grund for Mb. og Laxd. liggende fælles kilde, fremgår end yderligere af den kendsgærning, at den frie bonde Hörðr i Mb.'s membranfragment har sin plads umiddelbart foran »den fjærde frigivne«, Vífill. Dette viser nemlig, at Mb.'s original har haft følgende orden: Erpr, Sökkólfr, Hundi, Hörðr, Vífill. Dette stemmer med Stb. for så vidt som Hörðr også der stilles foran Vífill, men ikke med Laxd., som har Hörðr først og derpå de frigivne i uafbrudt rækkefølge. Hvad er nu grunden til denne Mb.'s overensstemmelse med Stb. og afvigelse fra Laxd.? Åbenbart topografiske hensyn. Ligesom Laxd. (-*Mb.) i Miðdalir først begynder med den nederste del af dalstrøget (Sauðafellslönd) og derpå går over til de höjere liggende, sydlige sidedale, således begynder Mb., når den går over til det nærmeste dalströg mod vest, først med dets nederste del, Hörðadalr, og tager derpå den höjere liggende, sydlige forgrening, Vífilsdalr. For Laxd., som kun har en sekundær interesse for landnamenes gensidige beliggenhed, måtte det falde naturligst at udløse den frie Hörðr af de frigivnes rækkefølge og knytte ham til den frie Kollr, som i Laxd. stilles først af de mænd, der modtog deres land af Auðr. Laxd. havde altså fra sit standpunkt en gyldig grund til at stille Hörðr mellem Kollr og de frigivne. På denne ene undtagelse nær synes Laxd. at have bevaret den oprindelige orden, som fandtes i dens og Mb.'s fælles kilde, nemlig: Kollr, Erpr, Sökkólfr, Hundi, Hörðr, Vífill. Jeg antager nemlig, at denne fælles kilde har haft Kollr først ligesom Laxd., tilmed da han netop på dette sted passer ind i den topografiske orden, som følges i Laxd. (-*Mb.), idet hans landnam, Laxárdalen, ligger nord for Erps område. Dog er det ikke dermed givet, at Erpr i den oprindelige tekst har sluttet sig umiddelbart til Kollr. Tvært-

imod vil det senere vise sig, at kapitlet om Kollr fra først af har været adskilt fra kapitlet om Erpr ved et mellemliggende afsnit, der handlede om Auðs sönnebörn.

At Stb. stemmer med Mb. i at give Hörðr plads næst foran Vífill, er naturligt og i bedste overensstemmelse med dette håndskrifts ordensprincip. Det begynder sin udparcellering af Auðs landnam ved dettes sydvestlige grænse, Skraumuhlaupsá, med Ketill, som tog landet fra bemeldte elv til Hörðadalen, og fortsætter derpå i følgerigtig række fra sydvest til nordost: Hörðr, Vífill (Hörðadalens sydlige forgrening), Hundi, Sökkólfr, Erpr, Þorbjörn (Haukadalen) og til sidst Kollr (Laxárdalen). Til denne sidste slutter sig naturlig Hrútr, som hos Kolls sön Höskuldr fik en del af dennes område.

Vi har altså i virkeligheden kun 2 kilder, nemlig 1) Laxd.'s og Mb.'s fælles kilde, og 2) Stb. Af disse har den første konsekvent opregnet underafdelingerne af Auðs landnam i rækkefølge fra nord(ost) til syd(vest), den anden derimod lige så konsekvent fra syd(vest) til nord(ost). Men hvilken orden er her den oprindelige? Rigtignok stemmer Stb.'s orden her med Landnámas sædvanlige ordensprincip, og man kunde derfor være tilböjelig til at give den fortrinet. Men på den anden side vilde det, hvis Stb.'s orden var den oprindelige, være uforklarligt, hvorfor en Landnámatekst, som Laxd.-Mb.'s original må have været, skulde have vendt helt op og ned på denne følgerigtige og i alle henseender uangribelige orden og indsat en anden stik modsat. Forudsætter vi derimod, at Laxd.-Mb.'s orden er den oprindelige, er omordningen i Stb. let forklarlig. Den mand, fra hvem denne recension stammer, måtte jo finde det stødende, at Landnámateksten her gik imod det sædvanlige ordensprincip, og da han netop synes at have lagt stor vægt på, at alle landnam opregnedes i den rigtige rækkefølge, har han bragt Landnámateksten i overensstemmelse med denne ved en gen-

nemgående omordning[1]. Den oprindelige forfatter til Landnáma synes ikke at have taget det så nöje med den minutiøse gennemførelse af ordensprincipet. Og her, i afsnittet om Auðr, havde han en god og gyldig grund til at afvige derfra. Han havde jo i overensstemmelse med ordensprincipet fremhævet, at Auðr tog land fra Skraumuhlaupsá, der begrænsede hendes landnam mod sydvest, til Dögurðará, grænsen på den modsatte side, alle de såkaldte Dalalönd[2], og indsat hende mellem de på bægge sider tilgrænsende landnamsmænd, Ingólfr inn sterki og Kjallakr. Derved var ordensprincipet sket fyldest. Derimod har han ment at have frie hænder med hensyn til ordningen af underafdelingerne af dette store landnam. Og det måtte da falde ham naturligst at tage sit udgangspunkt på den af Auðr selv beboede gård Hvammr (Auðartoptir) og opregne underafdelingerne i rækkefølge derfra mod syd. Af de mænd, som fik dele af Auðs landnam, var Kollr, hendes svigersön, den fornemste, og det faldt derfor naturligst at begynde opregningen af landnamets underafdelinger med ham, samtidig med at de øvrige medlemmer af familien blev omtalte, og da hans område var det nordligste, fulgte det derpå af sig selv, at de øvrige underafdelinger af landnamet ordnedes i række fra nord(ost) til syd(vest), og sluttede med Hörðr og Vífill, hvis område lå længst mod syd(vest). Ketill, som i Stb. opregnes først, fordi hans område — fra Skraumuhlaupsá til Hörðadalsá — lå endnu længere mod (syd)vest end Hörðs og Vífils, burde rigtignok i følge Mb.-Laxd.'s orden have haft plads efter Vífill, men kapitlet om ham synes at være en senere

[1] Flere eksempler på denne recensions (Stb.-Hb.'s) pinlig nöjagtige overholdelse af Landn.'s ordensprincip og deraf følgende omordning af stoffet er påviste i afhandlingen om Egils sagas forhold til Landn. i Årb. 1904 (omflytningen af Skallagrímsafsnittet s. 169 fgg., af afsnittet om Ketill hængr s. 183 fgg., af landnamene på Akranes s. 246—247).

[2] Stb. k. 97 FJ.'s udg. s. 158 (Hb. k. 84 s. 37 [22]) ender midt i den herhen hørende sætning.

tilföjelse i Stb. Laxd. omtaler ham ikke, ja har ikke en gang plads til ham, idet den udtrykkelig tillægger Hörðr ikke blot Hörðadalen, men også strækningen mod vest fra Hörðadalens munding til Skraumuhlaupsá, altså netop det område, som i Stb. tillægges Ketill. At Mb.'s original ikke har omtalt Ketill, samt at den efter al sandsynlighed har stemt med Laxd. med hensyn til udstrækningen af Hörðs landnam, fremgår af den kendsgærning, at Ketill i Mb. ikke står på den plads, som tilkommer ham efter dette håndskrifts orden, nemlig næst efter Vífill. Ketill synes altså at være tilföjet af en senere bearbejder (Stb. eller dens kilde?), rimeligvis i den hensigt at forklare stedsnavnet Ketilsstaðir.

Det samme gælder åbenbart også om kapitlet om »*Þorbjörn á Vatni í Haukadal*« — Stb. k. 104 —, som i Stb. er indsat næst efter den sidste frigivne, Erpr (k. 103), mellem denne og Kollr (k. 105). Dette kapitel er et pluksammen af forskellige notitser, hentede for största delen fra kapitlet om Kollr, hvor de ved uagtsomhed går igen[1]. Kapitlet er öjensynlig indsat her for at udfylde det hul, som på dette sted findes i landnamenes topografi mellem Erpr (Miðdalene) og Kollr (Laxárdalen). Þorbjörn står ikke i nogensomhelst forbindelse med Auðr, modtager ikke sit land som gave af hende således som de andre, ja det omtales ikke en gang, at han »tog land« noget steds, men kun, at han »boede på gården Vatn i Haukadal«. Det eneste tilknytningspunkt mellem ham og Auðs slægt er hans svogerskab med Höskuldr Kollsson, idet han i Stb. siges at have været fader til Höskulds hustru Hallfríðr. Og ser man nærmere til, viser

---

[1] I k. 104 nævnes Bárðr som den ene af Höskulds ægte sönner; dette har haft til følge, at Bárðr udelades i k. 105, fordi han er nævnt lige i forvejen. Som datter af Bárðr nævnes Hallbjörg, gift med Hallr Víga-Styrsson; i Laxd. kaldes hun for Guðný. At Laxd. her har ret, støttes ved Mb. k. 28, som beretter, at Hallr havde en datterdatter ved navn Guðný.

dette sig at være mindre pålideligt. Af Mb. k. 35 (FJ. s. 240[27] — om Úlfr skjálgi) ser vi, at Höskuldr var gift med Jórunn (ikke Hallfríðr), søster til (ikke datter af) Þorbjörn inn haukdœlski, samt at denne Jórunn, og da vel også Þorbjörn inn haukdœlski, havde en mand ved navn Björn til fader. At dette er den ægte Landnáma-tradition, støttes ved Laxd., som beretter, at Höskuldr blev gift med Jórunn, en datter af landnamsmanden Björn, der boede i Bjarnarfjörðr, »den fornemste bonde *á Ströndum*« (den Hunebugten mod vest begrænsende kyststrækning). Men når Laxd. tilföjer, at Bjarnarfjorden, hvor denne Björn bosatte sig, kun ved en mellemliggende fjældryg *(háls)* er adskilt fra den sydfor liggende Steingrimsfjord, synes den at have gjort sig skyldig i en i øvrigt let forklarlig navneforveksling. På den kyststrækning, som kaldes for »Strandene«, findes nemlig to fjorde af navnet Bjarnarfjörðr, som har navn efter to landnamsmænd, som bægge hed Björn. Den sydligste af de to fjorde er nabofjorden til Steingrimsfjorden, som Laxd. omtaler. Om landnamsmanden her beretter Landn., at han hed Björn, var gift med en kvinde ved navn Ljúfa[1] og havde en sön, som hed Svanr (Stb. k. 162. Hb. k. 131. Jfr. Mb. [den yngre] FJ. s. 248[30]). Nogen sön af denne landnamsmand ved navn Þorbjörn omtales ikke. Den anden Bjarnarfjörðr skærer sig ind i Strandene langt nordligere, lidt syd for pynten Geirólfsgnúpr. Den Björn, som tog denne fjord og landet der omkring, kaldes sædvanlig for Skjalda-Björn (eller Hella[2]-Björn). Han havde en sön ved navn Þorbjörn. Det kan næppe være tvivlsomt, at denne Þor-

---

[1] Også i følge Laxd. er Höskulds svigerfader gift med Ljúfa. Dette viser, at sagaen ikke blot har forvekslet de to fjorde, men også de to landnamsmænd med hinanden.

[2] Den yngre Mb. kalder ham for *Höllu-Björn*, hvilket rimeligvis er rigtigere end *Hella-Björn* (Stb.-Hb.). Manden siges nemlig at have været en sön af Herfinnr og Halla. Vi har rimeligvis her et af de mange eksempler på, at en mand opkaldes efter sin moder, når denne levede længere end faderen, eller efter en kvinde, som opfostrede ham.

björn er identisk med Þorbjörn inn haukdœlski, i følge Mb. broder til Höskulds hustru, og tillige med »*Þorbjörn á Vatni í Haukadal*«, i følge Stb. fader til »Hallfríðr«, Höskulds hustru[1]. At det virkelig forholder sig således, bekræftes end yderligere af Hb. k. 98, som beretter, at Höskuldr Dalakollsson var gift med »Hallfríðr, en datter af Björn, som tog Bjarnarfjord nord for Steingrimsfjord« (den herhen hørende notits mangler i Mb. k. 39 og Stb. k. 126). Bortset fra navnet Hallfríðr for Jórunn stemmer denne notits med Mb. k. 35[2], men kan ikke forliges med Stb.'s angivelse, at Höskulds hustru var en datter af »Þorbjörn á Vatni í Haukadal«. Når Bjarnarfjorden, hvor »Hallfrids« fader boede, betegnes som liggende »nord for Steingrimsfjord«, kan dette passe på bægge fjordene af dette navn, men der menes sikkert den nordligste. For den, der kun kendte den sydligste, var udtrykket dog vildledende, og dette har sikkert givet anledning til den af Laxd. begåede navneforveksling[3]. Men er således »Þorbjörn i Haukadal«, »Þorbjörn den haukdølske« og Þor-

[1] Jón Sigurðsson har været tilböjelig til at identificere Þorbjörn den haukdølske og Þorbjörn fra Vatn i Haukadal (se registret til Landn. 1843). I FJ.'s udg. af Landn. opføres de som to personer, ligesom også Þorbjörn Skjalda-Bjarnarson i bægge udg.'s registre opføres som en særskilt person.

[2] Vel knyttes denne notits i Hb. til den sikkert fejlagtige bemærkning, at Dala-Kollr, Höskulds fader, er den samme person som Hof-Kolli Hróaldsson (jfr. herom FJ. i fortalen til hans Landn.-udg. s. XIII). Men derfor kan notitsen i sig selv godt være rigtig, tilmed da den stemmer med Mb. For resten beretter både Stb. k. 126 og Mb. k. 39 mærkelig nok overensstemmende med Hb., at Hofkolli »solgte sit landnam til forskellige« og Mb. tilföjer, at han »flyttede sin bopæl, da han giftede sig«.

[3] Også Njála har gjort sig skyldig i en lignende forveksling, idet den gör Svanr på Svanshóll, sön af landnamsmanden i den sydligste Bjarnarfjord, til Hallgerðs morbroder, hvilket forudsætter slægtrækken:

Björn i Bjarnarfjord (den sydl.)

Svanr — Jórunn ∞ Höskuldr

Hallgerðr langbrók.

björn Skjalda-Bjarnarson alle den samme person[1], bliver det endnu mere iöjnefaldende, at kapitlet om ham i Stb. er et senere indskud. Han indføres nemlig i kapitlet som en ubekendt, ikke tidligere omtalt person ved ordene »*Þorbjörn hét maðr*«. Og dog er han omtalt nogle kapitler i forvejen[2]. Jeg må altså fastholde, at Mb. i forening med Laxd. har bevaret den oprindelige Landnáma-tradition med hensyn til Höskulds hustru og at Stb. her har forvansket teksten. Dette resultat bekræftes også ved den store Ólafs saga Tryggvasonar, som i sit afsnit om de kristne landnamsmænd udskriver stykket om Auðr efter et med Stb. beslægtet Landnáma-håndskrift, og medtager kapitlet om Kollr, men ikke det dermed i Stb. nöje forbundne kapitel om Þorbjörn i Haukadal[3].

Vi kommer da til kapitlet om Kollr og de følgende kapp. i Stb. (k. 105—110). Vi har i det foregående påvist grunde, der taler for, at Kollr i den oprindelige Landnámatekst har haft plads foran de frigivne og Hörðr ligesom i Laxd. Men kapitlet om ham står i Stb. i en nær forbindelse med de følgende kapitler, der ligesom det ombandler Auðs nærmeste slægt, hendes sönnebörn og deres efterkommere, og det sidste, (k. 110), om hende selv personlig. At denne forbindelse er bevidst og tilsigtet, og altså sikkert oprindelig, fremgår af kapitlernes næsten enslydende begyndelsesformler:

---

[1] For identiteten taler også svogerskabsforhold. Þorbjörn den haukdølskes stifdatter Þjóðhildr var gift med Erik den røde (Landn. FJ. s. 155[7] og 34[9]). Dette passer godt med den antagelse, at Þorbjörns fader var Skjalda-Björn, idet denne og Eriks fader Þorvaldr var nabo-landnamsmænd. Þorbjörn Skjalda-Bjarnarsons datter Arngerðr var gift med Þjóðrekr Sleitu- (eller Sléttu-) Bjarnarson fra Saurbœr. Dette passer godt til Þorbjörn den haukdølske, da Haukadalen, hvor han boede, ikke ligger langt fra Saurbœr.

[2] Stb. k. 89 (= Hb. k. 77).

[3] Landn. FJ. s. 270 (jfr. s. 269[20]). Fms. I s. 249 (jfr. s. 247[24]). Flat. I s. 266.

K. 105 begynder således[1]: *(Auðr gaf Kolli mági sínum allan Laxár)dal allt til Haukadalsár; hann var kallaðr Dala-Kollr.* ***Hann átti Þorgerði dóttur Þorsteins rauðs.***

K. 106: ***Herjólfr son Eyvindar elds fekk síðar Þorgerðar dóttur Þorsteins rauðs.***

K. 107: ***Auðr gaf dóttur Þorsteins rauðs Þórhildi Eysteini meinfret.***

K. 108: ***Auðr gaf Ósk dóttur Þorsteins Hallsteini goða ... Vigdísi Þorsteinsdóttur gaf Auðr Kampa-Grími.***

K. 109: *Auðr fæddi Óleif feilan son Þorsteins rauðs;* ***hann fekk Ásdísar ennar barreysku.***

Heraf fremgår med sikkerhed, at alle disse kapitler fra først af hører sammen, samt at de, hvis de er oprindelige i Landnáma, hvad der ikke er nogen grund til at betvivle, fra først af må have udgjort et sammenhængende afsnit. Det sidste kapitel (110), som handler om Auðr selv, kan næppe adskilles fra dem; dog vil vi foreløbig lade det stå hen som uafgjort, hvorvidt det har udgjort en umiddelbar fortsættelse af de foregående kapitler.

Da vi nu imidlertid tidligere har set, at Kollr oprindelig må have haft plads foran de frigivne, følger heraf, at også de i Stb. umiddelbart påfølgende kapitler, som sammen med kapitlet om Kollr udgjorde et sammenhængende afsnit, fra først af må have stået foran de frigivne. Den mand, hvem recensionen Stb. skyldes, har med andre ord — samtidig med at han, på grund af landnamenes topografiske rækkefølge, flyttede Kollr bagved de frigivne — ladet de påfølgende kapitler (106—109) rykke ned sam-

---

[1] Begyndelsen (til *dal*) er udfyldt efter Olafssagaen, Landn. FJ. s. 269^{20}. Fms. I s. 247^{24}; lakune i Stb. Udfyldningen i den yngre Mb., som Jón Sigurðsson (og efter ham FJ.) optager, kan kun bero på gisning, da membranfragmentet her har den store lakune. I følge den yngre Mb. optræder Kollr som selvstændig landnamsmand, hvad han slet ikke var. Man venter netop her en notits som den i Olafssagaen, at han modtog sit land fra Auðr. Dette stemmer også med Laxd. k. 5 in fine.

men med Kollr. Dette resultat bekræftes nu også af Laxd. Vel står Kollr her adskilt fra de i indhold til Stb. k. 106—109 svarende stykker ved det mellemliggende afsnit om Hörðr og de frigivne. Først behandles Kollr (Laxd. k. 5, 10—11 = Stb. k. 105), derpå Hörðr og de frigivne (Laxd. k. 6, 1—9 = Stb. k. 99—103), derpå 3 af Þorsteinn rauðs døtre (Laxd. k. 6, 10—13 = Stb. k. 107—108), men i en anden orden end i Stb. [Ósk, Þórhildr, Vigdís i stedet for Stb. Þórhildr, Ósk, Vigdís; kapitlet om Þorgerðs giftermål med Herjólfr og om deres sön Hrútr (= Stb. k. 106) indgår først på et senere punkt i sagaens disposition (Laxd. k. 7, 30—8, 7 og k. 19)]. Endelig følger et til Stb. k. 109 svarende kapitel om Óleifr feilan (Laxd. k. 7, 1—25), som også har optaget det væsentlige af, hvad der berettes i Stb. k. 110. De 3 søstre og broderen løsrives altså i Laxd. fra søsteren Þorgerðr og hendes mand Kollr. Men at Laxd. her har forandret den oprindelige orden og at de 3 søstre og broderen fra først af har sluttet sig til kapitlet om Þorgerðr og Kollr, fremgår tydelig deraf, at de senere omtalte 3 søstre ved numerering knyttes til den først omtalte. Når Laxd. k. 6, 10 indledes med *Ósk hét in fjórða dóttir Þorsteins rauðs*, virker dette i höj grad stødende på læseren, fordi tanken under læsningen af det mellem Þorgerðr og hendes 3 søstre indskudte stykke er blevet bortledet fra Þorsteinn rauðs døtre, og det anstødelige formindskes ikke ved, at også de to efterfølgende søstre numereres (*Þórhildr hét in fimta . . Vigdís hét in sétta dóttir Þorsteins rauðs*). Dette viser, at ordenen her i Laxd. ikke er oprindelig. Søstrene Nr. 4—6 må i Laxd.'s kilde — som kun kan være den oprindelige Landnámatekst (her repræsenteret af Stb.) — have sluttet sig umiddelbart til søsteren Nr. 3, Þorgerðr, og hendes mand Kollr. Vi kommer altså også ved hjælp af Laxd. til det resultat, at afsnittet om Þorst. rauðs døtre, og naturligvis det derfra uadskillelige kapitel om deres broder Óleifr (= Stb. k. 105—109), oprindelig må have stået samlet foran stykket

om de frigivne og Hörðr[1]. For det samme taler også Mb., hvor afsnittet om Auðr ender med Vífill; dette taler for, at i dens moderhåndskrift har alle de kapitler, som i Stb. står efter Vífill, haft plads foran de frigivne og Hörðr. Med hensyn til kapitlet om Auðr (Stb. k. 110) er dette af afgörende betydning. Det må fra først af have sluttet sig umiddelbart til afsnittet om hendes sönnebörn. Dette bekræftes også af Laxd., som har sammenarbejdet indholdet af kapitlerne om Óleifr feilan og Auðr (Stb. k. 109—110) til ét kapitel (Laxd. k. 7).

Hermed er det ovenfor opstillede spörsmål om den oprindelige orden i dette Landnámaafsnit besvaret. Resultatet af vor undersøgelse fremgår af følgende oversigt:

1. Først har der stået en beretning om Auðs giftermål med Óleifr hvíti og om deres sön Þorsteinn, derpå en tör navneliste over Þorsteins börn og endelig en fremstilling af de begivenheder, der førte til, at Auðr drog til Island. Her berettedes også om rejsen til Orknøerne og bortgiftelsen af den første sönnedatter, Gróa (= Stb. k. 95).

2. Derpå fulgte en beretning om rejsen til Island, om bortgiftelsen af den anden sönnedatter, Ólöf, undervejs, om ankomsten til Island og modtagelsen der og endelig om landnamet og dets grænser (= Stb. k. 96—97).

3. Beretning om bortgiftelsen af de fire tilbageblevne sönnedøtre, om sönnesönnen Óleifr feilan og hans giftermål, samt om Auðs død og begravelse (= Stb. k. 105—110).

---

[1] Grunden til omstillingen af afsnittet om Auðs sönnebörn i Laxd. synes at have været sagaskriverens ønske at benytte dette afsnit, og navnlig dets sidste kapitel (om Óleifr feilan), som tilknytningspunkt for den efterfølgende fortælling om Höskuldr, som netop begynder med ordene: *Í þann tíma er Óleifr bjó í Hvammi, tekr Dala-Kollr mágr hans sótt ok andaðiz.* Måske har kronologiske grunde også været medvirkende. Landuddelingen går jo i tid forud for de tre sidste døtres og Óleifs giftermål og Auðs død. For en mand, der lagde vægt på den kronologiske orden, var dette en grund til at behandle landuddelingen først.

4. Om landuddelingen til Auðs ledsagere og frigivne i følgende orden[1]: Erpr, Sökkólfr, Hundi, Hörðr, Vífill (= Stb. k. 103, 102, 101, 99, 100).

Stb. k. 98 (med undtagelse af den indledende sætning) og 104 er senere indskud.

Med hensyn til kildernes gensidige forhold har vi vundet følgende resultat:

A. Til grund for alle tre kilder ligger den oprindelige Landnámatekst.

B. Både Stb. og Laxd. har gjort sig skyldige i omordning af stoffet, således som det forelå i den oprindelige tekst.

C. Laxd. er ikke påvirket af Stb., men slutter sig nærmest til Mb.

D. Mb. har, så vidt den når, bevaret den oprindelige orden.

Lad os, inden vi går videre, kaste et blik på dispositionen i den oprindelige tekst. Den er fra et landnamshistorisk synspunkt ganske naturlig. Først føres beretningen om hovedlandnamet, om Auðr og hendes slægt, til ende; derpå behandles landnamets underafdelinger, for så vidt som de ikke var behandlede tidligere (Kollr). Denne disposition har det fortrin, at derved kommer der mere enhed og sammenhæng i beretningen om Auðr og hendes sönnebörn, som både Stb. og Laxd. har forstyrret ved omstillinger, hvorimod den oprindelige Landnámatekst har opregnet alle de sönnebörn, som fulgte bedstemoderen til Island, under et tilligemed deres efterkommere.

Ved den foregående undersøgelse, som væsentlig gik ud på at bestemme Landnámatekstens oprindelige orden i afsnittet om Auðr, samt at orientere os med hensyn til kildernes gensidige forhold, har de to i Mb. opbevarede slutningskapitler, om Hǫrðr og Vífill, gjort god nytte. Men når vi nu går over til at behandle Landn.'s beretning om Auðr i

[1] Kollr er allerede medtaget i det foregående stykke (3).

dens enkeltheder, lader Mb. os — bortset fra de opbevarede og i det foregående behandlede slutningskapitler — fuldstændig i stikken. De kilder, som her fortrinsvis kommer i betragtning, når man vil göre sig en forestilling om den ældste Landnámatekst, er for det første Stb. og Hb., af hvilke dog den sidste er defekt på grund af en lakune, der begynder midt i beretningen om Auðs landnam, dernæst fremfor alt Laxd., som i den sidste del af afsnittet har vist sig at være uafhængig af Stb. og beroende på en ældre Landnámatekst, endelig Ares Íslendingabók og enkelte notitser i Eyrb. Desuden findes det meste af afsnittet om Auðr i den store Ólafs saga i Fms. og Flat. (jfr. Landn. FJ. s. 268—270) og i Eiríks saga rauða k. 1; men da disse kilder væsentlig er afledede af Stb.-Hb. eller et beslægtet Landnámahåndskrift, kan de foreløbig lades ude af betragtning.

Teksten i Stb. og Hb. er — for så vidt disse håndskrifter dækker hinanden — væsentlig den samme. De afvigelser, der findes, er enten fuldstændig ligegyldige eller beror på afskriverfejl i et af håndskrifterne[1].

Sammenligner vi Stb.-Hb. med Laxd., finder vi slående og til dels ordrette overensstemmelser. På grund af bægge kilders forhold til den oprindelige Landnámatekst, vil vi i regelen være berettigede til at slutte, at alt hvad der er fælles for Stb.-Hb. og Laxd., stammer fra den gamle Landnáma.

Både Stb.-Hb. og Laxd. og Eyrb. beretter overensstemmende med Íslbk. k. 2 og brudstykkerne af den ældre Íslbk.'s áttartala (opbevarede bagved vor Íslbk.), at Auðr var en datter af den norske herse Ketill flatnefr og gift med Óleifr inn hvíti Ingjaldsson[2]. Dette stammer altså ganske sikkert fra den oprindelige tekst. Med hensyn til Óleifs videre afstamning opad, stemmer kilderne ikke, idet nemlig Óleifs

[1] Således bör der skrives: *Sigurði jarli inum ríka* Landn. FJ. s. 36^{26-27} = s. 157^{10} (Hb. udelader *Sigurði*, Stb udel. *jarli*); jfr. ÓT. ibid. s. 268^{33}, Eiríks s. rauða (Storm) s. 4^{1}.

[2] Stb. k. 95. Hb. k. 82. Laxd. k. 1, 2. Eyrb. (Gering) k. 1, 8.

fader *Ingjaldr* i følge Stb.-Hb.'s med den gamle *áttartala* stemmende beretning var en sön af »*Helgi Ólafsson, Guðrøðarsonar, Halfdanarsonar hvítbeins*«, medens han i følge Laxd. var en sön af »*Fróði inn frækni, er Svertlingar drápu*«. Laxd. gör sig her skyldig i en grov uagtsomhedsfejl, som sikkert er foranlediget ved, at Eyvindr austmaðr — som gennem sin moder Hlíf nedstammede fra *Ingjaldr Fróðason*[1] — på det anførte sted i Laxd. (k. 1, 2) omtales umiddelbart foran Óleifr hvíti og hans slægtrække, hvorved sagaen er kommen til at forveksle de to slægtrækker med hinanden. Man kunde tænke sig, at Óleifs slægtrække i den oprindelige Landn. har standset ved hans fader Ingjaldr, hvorved fejlen i Laxd. vilde blive mere forklarlig. Men dog er dette ikke nødvendigt, og al sandsynlighed taler for, at Stb.-Hb. her har bevaret den oprindelige tekst[2].

Noget anderledes forholder det sig med Stb.-Hb.'s notits om, at Óleifr hvíti erobrede Dublin og Dublin-shire (»*Dyflinni og Dyflinnarskíri*«) og antog kongenavn derover. Der findes ikke noget tilsvarende hverken i Laxd. eller i nogen anden kilde. Íslbk. tier derom, og Eyrb. omtaler Óleifr kun som en stor »*herkonungr*« — hvilket nærmest svarer til 'vikingehövding' —, men ikke som konge over nogen del af Irland[3]. Notitsen er altså i sig selv noget tvivlsom, og dobbelt mistænkelig bliver den, når man lægger mærke til, at den på Irland i det 9. århundrede overfører en engelsk inddeling af landet, som ikke kan være ældre, men tværtimod må være noget yngre, end den engelske erobring af Dublin og omegn i 1170[4]. Man må også betænke, at shire-navnet

[1] Ledene er: Eyvindr—Hlíf—Hrólfr—Ingjaldr - Fróði.

[2] Vi vil i det følgende se flere eksempler på Laxd.-forfatterens skødesløshed i hans uddrag af Landnáma.

[3] Eyrb. k. 1, 8.

[4] Inddelingen af Irland i *counties*, hvilket er det samme som *shires*, henføres sædvanlig til året 1210, da kong Johan »uden land« inddelte Leinster og Munster — »den eneste del af landet, som han var i ubestridt besiddelse af« — i 10 counties, hvoriblandt nævnes Dublin

för Dublin med omegn måtte have tid til at fæstne sig i den almindelige bevidsthed, inden det blev overført til Island, samt at shire-inddelingen af Irland må have bestået i nogen tid, inden den af islandske forfattere blev opfattet som en ægte gammel-irsk inddeling af landet. *Dyflinnarskiri* eller *Dyflinnarskiði* omtales i Egils saga som bestående i Harald hårfagers tid og i Heimskringla som bestående i Magnus barfods tid (c. 1103)[1]. Bægge disse kilder tilhører — ligesom recensionen Stb.-Hb. — den første tredjedel af det 13. århundrede, og för kan denne anakronisme næppe være trængt ind på Island. Alt taler således for, at notitsen om Óleifs erobring af Dublin og Dublin-shire ikke er ældre end recensionen Stb.-Hb. og ikke kan gå tilbage til den oprindelige Landnámatekst.

Og dog er det næsten udelukkende på grundlag af denne notits, at nyere forskere har identificeret Óleifr hvíti med den Amhlaibh, »sön af kongen af Lochlann«, som noget efter midten af det 9. århundrede kom til Irland og der grundede et rige i Dublin. Mod identiteten af disse to personer taler følgende grunde:

Amhlaibhs stamtræ, som meddeles i et irsk annalfragment, er helt forskelligt fra det stamtræ, Óleifr hvíti har i følge den pålideligste og ældste af alle islandske kilder, nemlig Are frode, som her fortjener særlig tiltro, fordi det drejer sig om hans egen slægt.

De irske kilder beretter, at Amhlaibh var gift med en (unævnt) datter af kong Aedh, Are frode derimod, at Óleifr hvíti var gift med Ares egen stammoder Auðr, datter af den norske herse Ketill flatnefr. De irske kilder kender lige så

(Richard Cox, Hibernia Anglicana I s. 50). Men rimeligvis har Dublin med omegn, som først blev erobret af Englænderne, allerede tidligere været organiseret som *county* eller *shire*. Jfr. Lingard, History of England. Vol. II p. 47.

[1] Egils saga FJ. k. 4 s. 12. Hkr. FJ. III s. 261.

lidt noget til et giftermål med Auðr som Are til et giftermål med en datter af kong Aed.

Amhlaibh havde i følge de irske kilder to sönner: Oistin (ɔ: Eysteinn) og Carlus (ɔ: Karl), Óleifr hvíti derimod i følge de islandske kilder — deriblandt Are frode — kun én, nemlig Þorsteinn med tilnavnet »den røde«. Man har villet identificere Oistin med Þorsteinn, dels fordi navnets sidste sammensætningsled er det samme, dels fordi bægges fædre har det samme navn, (Amhlaibh = Óleifr), dels også, fordi omstændighederne ved bægges død, efter hvad man har påstået, fortælles på en lignende måde henholdsvis i irske og islandske kilder. Men Oistin (Eysteinn) er ikke det samme navn som Þorsteinn. Bægge navne er ganske almindelige i landnamstiden og skelnes altid bestemt fra hinanden. Man har ment, at Þór-Steinn har fået navnet Ey-Steinn, fordi han færdedes meget i de vestlige øer, men derved har man set bort fra, at Eysteinn er et ganske almindeligt norsk navn og bæres af flere i landnamstiden, som ikke synes at have det mindste med de vestlige øer at göre. Det er ikke meget sandsynligt, at en så vel underrettet mand som Are frode skulde have forvekslet disse to navne i sin egen slægt, tilmed da denne hørte til de fornemste slægter på Island. Vi nutidsmennesker gör os næppe nogen tilstrækkelig klar forestilling om, hvor stærkt udviklet slægtfølelsen var hos vore forfædre, særlig i en så aristokratisk stat som den islandske. Slægtskab dannede fra arilds tid grundlaget for mange forskellige retsforhold, som f. eks. frændebøder, arv, værgemål, forsørgelsespligt. I følge loven var den 5. slægtskabsgrad (incl.) den grænse, indtil hvilken »*frændsemi*« strakte sig, med andre ord, hvis to personer havde den samme tiptip-oldefar (= oldefars bedstefar), havde slægtsforholdet retslig betydning. Man ser heraf, hvor magtpåliggende det var for den enkelte i det daglige liv at vide god besked om sin egen slægt. Efter at kristendommen blev indført, fik slægtsbegrebet en endnu videre betydning, idet slægtskab blev en

ægteskabshindring, hvorved der tildels toges hensyn til slægtskab indtil sidelinjens 7. grad[1]. De mangfoldige og vigtige interesser, der var knyttede til slægtskabet, måtte selvfølgelig skabe et sammenhold mellem de enkelte medlemmer af slægten, en levende slægtfølelse, hvorom vi nu vanskelig kan göre os noget begreb. Og naturligvis var denne slægtfølelse mest udviklet hos landets höjbårne hövdingeslægter, hvis medlemmer også af politiske grunde måtte lægge stor vægt på at holde slægtens stamtræ i orden[2]. Are frode nedstammede efter sit eget udsagn fra Þorsteinn rauðr i den lige nedstigende mandlige linjes 7. led, altså i en slægtskabsgrad, som i tilfælde af ægteskab kunde få retslig betydning. Blandt sine hjemmelsmænd nævner Are sin farbroder Þorkell Gellisson som en af de fornemste. Om denne mand bemærker han, at »han huskede langt tilbage i tiden« (Íslbk. k. 1), så langt at han personlig havde talt med en mand, som i året 985 eller 986 havde fulgt Erik den røde til Grönland (Íslbk. k. 6). Vi kan være forvissede om, at Are hos denne sin farbroder har søgt at få så pålidelige efterretninger som muligt om sin egen slægt, og sikkert stammer de oplysninger, Are giver om sine forfædre, for en stor del fra ham, som naturligvis har haft dem fra sin fader Gellir Þorkelsson[3]. Men denne

---

[1] Jfr. om hele dette forhold registret til Finsens udg. af Grágás. Kbhavn 1883 under ordet *frændsemi*.

[2] Jfr. J. E. Sars, Udsigt over den norske historie II s. 267: »Den islandske hövdings indflydelse og anseelse beroede for en væsentlig del på hans byrd. Det blev derfor en politisk interesse af første rang for ham at holde sit slægtregister i orden og at sørge for bevarelsen af ethvert minde, der knyttede hans æt til berömte forfædre i Norge eller på Island«.

[3] Finnur Jónsson har i fortalen til sin udg. af Íslbk. s. X gjort det sandsynligt, at Ares beretning om Þorsteinn surtr og hans kronologiske reform i Íslbk. k. 4 stammer fra Þorkell. Þorsteinn surtr var en dattersön af Þorsteinn rauðr, Ares og Þorkels fælles stamfader, og Ósvífr, som tydede Þorsteins dröm, var også gennem en sidelinje fælles stamfader både for Þorkell og Are. At beretningen om drömmen gennem Þorkell stammer fra Gellir, antyder Are ved at føre Ósvífrs slægt-

var ikke mere end 5 slægtled fjærnet fra Þorsteinn rauðr, falder altså i forhold til ham indenfor den gamle lovbestemte slægtgrænse. Grunden til, at loven satte denne grænse ved 5. led, må i alt fald til dels have været, at de fleste måtte forudsættes at vide fuldstændig sikker besked om deres slægt indtil denne grænse. Vi tör altså trygt gå ud fra, at Are har ret, når han kalder sin stamfader i 7. led for Þorsteinn. At forkaste hans beretning derom er det samme som at slå en streg over hele Íslbk. og al islandsk historieforskning. Man kan da ikke mere stole på en eneste islandsk slægtrække. Den Oistin, sön af Amhlaibh, som de irske kilder omtaler, må være en fra Þorsteinn rauðr Óleifsson forskellig person. De ligheder, man har ment at finde med hensyn til bægges skæbne, viser sig også ved nærmere eftersyn at være fuldstændig betydningsløse. De indskrænker sig til, at bægge fik en voldsom død. Både Laxd. og Stb.-Hb. beretter, at Þorsteinn rauðr hærgede i Skotland og der grundede et kongerige[1], men derpå blev dræbt ved svig af Skotterne. Om et af Oistin grundlagt kongerige i Skotland ved de irske kilder ikke noget, og når man har ment at finde en lighed deri, at Oistin i følge en irsk kilde (Ulsterannalerne) blev dræbt af Albanerne, d. v. s. Skotterne (»*ab Albanensibus*«), så er man, efter hvad Alexander Bugge påviser, gået ud fra en fejlagtig tekst, idet der i håndskriftet ikke står »*ab Albanensibus*«, men »*ab Alband*«, d. v. s. af Halfdan, som altså bliver Oistins drabsmand[2]. Dermed falder det eneste, i sig selv svage, støttepunkt for hypotesen om Oistins og Þorsteins identitet, som desuden også fører til uløselige kronologiske modsigel-

række ned til Gellir, efter at han har fortalt om drömmen og dens udtydning.

[1] Angående udstrækningen af dette rige hersker der ikke fuld overensstemmelse mellem kilderne. Stb-Hb. lader det omfatte Caithness, Sutherland, Ross og Murray og »mere end det halve af Skotland«, Laxd. derimod »det halve af Skotland«.

[2] Alexander Bugge, Vikingerne, II. samling s. 312 n. u. t. Jfr. Steenstrup, Normannerne II s. 312 note 3 u. t.

ser. Guðbr. Vigfússon har vist, at Þorsteinn i følge de islandske kilders tidsregning ikke kan være død för end c. 888[1], hvorimod Oistin i følge de irske kilder blev dræbt i året 874 eller 875. Endelig bör det fremhæves, at de irske kilder ikke ved noget om, at Oistin skulde have haft tilnavnet »den røde«[2]. Det er altså ikke for meget sagt, når J. E. Sars anf. st. udtaler: »At Thorstein og Oistin skulde være den samme person, er kun en løs formodning.« Hvad skulde der være i vejen for, at to forskellige personer med de almindelige navne Eysteinn og Þorsteinn og bægge sönner af en Óleifr, har fundet en voldsom død i de vestlige lande, den ene omtrent 874, den anden c. 14 år senere.

Som argument mod identiteten af Óleifr hvíti og Amhlaibh skal jeg til slutning fremhæve, at Amhlaibh ikke i irske kilder fører tilnavnet »den hvide«.

Den eneste støtte for identiteten af Are frodes stamfader Óleifr hinn hvíti og Dublinerkongen Amhlaibh bliver altså notitsen i Stb.-Hb., at Óleifr hvíti erobrede Dublin og Dublinshire. I det foregående har vi vist, at denne notits ikke kan have tilhørt den oprindelige Landnámatekst, men må være tilföjet i den første tredjedel af det 13. århundrede, rimeligvis af den mand, fra hvem recensionen Stb.-Hb. oprindelig stammer. Det er klart, at denne mand må have hørt tale om Dublinerkongen; ellers kunde han ikke have tillagt Óleifr hvíti hans rige. Men hvorvidt han har kendt ham fra irske kilder eller gennem islandske sagn, udviklede hos Óleifr hvíti's efterkommere, kan vi nu ikke afgöre[3].

---

[1] Safn til s. Íslands I s. 222—223 og 494. Jfr. J. E. Sars, Udsigt over det norske folks historie I s. 177—178 n. u. t. Kålund i fortalen til sin udg. af Laxd. Kbh. 1889—91 s. L.

[2] Om nordiske vikingers tilnavne i irske kilder se Steenstrup, Normannerne II s. 374 n. u. t.

[3] Det sidste er det sandsynligste. At Dublinerkongen længe har levet i sagn og saga oppe på Island, kan næppe være tvivlsomt. Hvor let kunde han ikke i sagnet forveksles med den anden Óleifr, hvis efterkommere sikkert har følt sig smigrede ved at kunne tillægge stamfaderen kongenavnet?

Derimod synes beretningen om det af Þorsteinn rauðr erhvervede kongerige i Skotland og om hans voldsomme død at tilhøre den oprindelige Landnáma, idet den, som allerede bemærket, findes omtrent enslydende både i Stb.-Hb. og i Laxd. Med hensyn til Þorsteins dødsmåde henviser Laxd. udtrykkelig til Are frode. Sagaens forfatter må altså have betragtet det gamle skrift, hvorfra han lånte notitsen, nemlig den oprindelige Landnáma, som et værk af Are frode. Både Laxd. og Stb.-Hb. omtaler Þorsteins giftermål med Þóríðr Eyvindardóttir. Denne notits må altså have stået i den oprindelige Landnáma. Dertil knytter så Stb.-Hb. en samlet opregning på ét sted af alle Þorsteins börn. Denne opregning findes ikke i Laxd., men den omtaler dog efterhånden, som fortællingen skrider frem, alle de samme börn som Stb.-Hb. Rimeligvis har Stb.-Hb. her bevaret den oprindelige tekst og Laxd. gjort sig skyldig i en udeladelse. Dette bekræftes også af Eyrb., som, efter at have omtalt sagnet om, at Þórólfr Mostrarskeggs hustru Unnr var en datter af Þorsteinn rauðr, tilföjer følgende bemærkning: »Men Are Þorgilsson den frode opregner hende ikke blandt hans (ɔ: Þorsteins) börn«. Vi har i afhandlingen om Eyrb.'s forhold til Landn. påvist, at Eyrb. ved siden af mundtlige sagn har benyttet den gamle Landnámatekst, og da vi netop i vore Landnámahåndskrifter, Stb.-Hb., finder en samlet opregning af Þorsteins börn, hvor Unnr ganske rigtig ikke tages med, synes der ikke at kunne være nogen tvivl om, at Eyrb. her henviser til dette sted i den gamle Landnáma. Af henvisningen ser vi tillige, at Eyrb.'s forfatter må have betragtet den Landnámatekst, hvortil han henviser, som et værk af Are[1].

Auðs udrustning til Islandsrejsen og selve rejsen med ophold, først på Orknøerne, hvor hun bortgifter Gróa, Orknøjarlernes stammoder, og siden på Færøerne, hvor hun bort-

[1] Se herom Tímarit hins ísl. Bókmentafjelags X s. 228.

gifter Ólöf, Gataslægtens stammoder, alt dette fortælles væsentlig ens i Stb.-Hb. og Laxd. og må have hørt til den oprindelige Landnámatekst[1]. Dog findes der en lille afvigelse i det stykke, der omhandler Auðs ledsagere på rejsen til Island, idet nemlig Stb.-Hb. blandt disse anfører den frigivne Erpr og hans moder Myrgjol, medens Laxd. ikke omtaler Erpr för end senere og Myrgjol slet ikke, men i deres sted den frie Hörðr. Stb.-Hb. gör her et mere oprindeligt indtryk. Laxd. synes at have indsat Hörðr i stedet for Erpr, fordi han var en fri mand og altså höjere i rang end den frigivne.

Om Auðs skibbrud på Vikrarskeið, om hendes ankomst til broderen Helgi bjóla og hans tilbud, som Auðr afslog, om hendes rejse videre vestpå og ophold den første vinter hos broderen Björn den østrøne stemmer kilderne væsentlig overens. Dog gör Laxd. et mindre oprindeligt indtryk, idet dens forfatter åbenbart har lagt an på at udsmykke og variere den gamle simple Landnámatekst ved tilföjelser, der straks røber sig som uægte. Dog er det kun stilen, disse tilföjelser går ud over, ikke indholdet, som altså er ægte nok. Det samme gælder fortællingen om Auðs landnamsrejse ind til Hvammsfjorden, om den »davre«, hun indtog på Dögurðarnes, og den kam, hun tabte på Kambsnes, sagn, som har en ægte landnamshistorisk kolorit og i höj grad minder om

---

[1] Notitsen »*þaðan* (ɔ: fra Ólöf) *eru Götuskeggjar komnir*« står både i Stb.-Hb. og væsentlig med samme ord i Laxd., og er derfor sikkert oprindelig. Det samme gælder vistnok også notitsen i anledning af Gróas giftermål: »*er þaðan komit kyn allra Orkneyinga jarla*«, uagtet den kun findes i Laxd. og ikke i Stb.-Hb., som kun bemærker, at hun var moder til Grelöð, der var gift med þorfinnr hausakljúfr. Are frode synes at have yndet disse almindelige, ikke nærmere specificerede slægtsangivelser; jfr. Íslbk. 2. k. det fire gange gentagne »*þaðan eru* .... *komnir*« og Sturl. Oxf. I s. 203[30]: »*Frá þeim Ketilbirni ok Helgu eru Mosfellingar komnir*« i kapitlet om Ketilbjörn, som utvivlsomt stammer fra Are (jfr. Tímarit hins ísl. Bókmentafjelags X s. 228 fgg. Årb. f. nord. oldkyndighed og hist. 1894 s. 251 fgg. Safn til s. Íslands III s. 307).

tilsvarende episoder i kapitlet om Ketilbjörn Ketilsson[1], som på sin landnamsrejse giver forskellige lokaliteter navn efter der indtrufne små begivenheder (*Skálabrekka*, fordi han der byggede sig en *skáli*, *Øxará*, fordi han der tabte en økse, jfr. *Kambsnes*, fordi Auðr der tabte en kam). Da kapitlet om Ketilbjörn utvivlsomt stammer fra Are, støtter de påviste slående paralleler yderligere det ved henvisningerne i Laxd. og Eyrb. vundne resultat, at den gamle Landnámatekst i afsnittet om Auðr er forfattet af Are.

Stb.-Hb. angiver nöjagtig grænserne for Auðs landnam (Hb. ophører dog midt i den herhén hørende notits). Dette er naturligvis oprindeligt i Landnáma, uagtet Laxd. — åbenbart på grund af manglende interesse for det særlig landnamshistoriske stof — ikke medtager det, men kun bemærker, at »Auðr berejste alle Bredefjordsdalene og tog land så vide som hun vilde«.

Både Stb. og Laxd. omtaler, at Auðr satte bo på gården Hvammr, hvilket altså sikkert har stået i den oprindelige Landnáma, men kun Stb. tilföjer, at Auðs gård stod »ved mundingen af Aurriðaá (nu Hvammsá), på det sted, som kaldes for Auðartoptir«. Måske hører denne tilföjelse alligevel til den oprindelige tekst. Derimod har notitsen om, at Auðr holdt sine bönner på Krosshólar, med de dertil knyttede bemærkninger (slutningen af Stb. k. 97) næppe stået i den ældste Landnáma. Jeg vil senere påvise grunde, der taler for, at Stb. her har lånt fra Gunnlaugs i hans Ólafs saga indflettede Kristniþáttr. Kapitlets slutningsnotits, om Þórðr gellir, er, som Stb. selv antyder, lånt fra (den tabte) Þórðar saga gellis. Laxd. omtaler slet ikke Krosshólar eller de til dem knyttede sagn.

I følge Stb. k. 105 havde Dala-Kollr foruden sönnen Höskuldr to døtre, Gróa og Þorkatla. Af disse personer omtaler Laxd. i k. 5, 11 kun Höskuldr, men at sagaen også

[1] Stb. k. 385. Hb. k. 338. Sturl. Oxf. I s. 203.

har kendt de andre, kan sluttes af, at den senere omtaler Gróa (k. 9, 21). Den har altså her gjort sig skyldig i en udeladelse. Med hensyn til Þorleikr Höskuldssons hustru er der en uoverensstemmelse, idet hun i Stb. bærer navnet *Þóriðr* og er en datter af Arnbjörn Sl*étt*u-Bjarnarson, medens hun i Laxd. hedder Gjaflaug og er en datter af Arnbjörn Sl*ei*tu-Bjarnarson. At navnet Þóríðr må være galt, uagtet det støttes af den store Ólafs saga[1], fremgår af sammenligning med et andet Landnámasted, nemlig Stb. k. 208. Hb. k. 175 (Landn. FJ. s. 191[3] og 69[12]), hvor den samme person kaldes for *Guðlaug*, et navn, som i höj grad nærmer sig til det i Laxd. overleverede og let kunde forveksles dermed. Hvilket af de to navne (Guðlaug eller Gjaflaug) der er det oprindelige, kan naturligvis være tvivlsomt, men at Stb.'s og Olafssagaens *Þóriðr* er fejlagtigt, må anses for sikkert. Ligeledes bör navneformen *Sleitu-Björn* i Laxd. uden tvivl foretrækkes for formen *Slettu-Björn* i Stb. Den første form støttes her ikke blot af Laxd., men også af den store Olafssaga[2], som ofte har bedre læsemåder end Stb.[3]. Den person, hvorom der her er tale, er den skagfjordske landnamsmand Sleitu-Björn Hróarsson, som ikke må forveksles med den anden person af navnet Sleitu-Björn, som i følge Gull-Þóris s. og Stb.-Hb. tog land i Saurbœr ved Bredefjorden og var fader til Þjóðrekr (Mb. tillægger sönnen Þjóðrekr dette landnam, dog med lidt andre grænser)[4]. Den

---

[1] Landn. FJ. s. 270[15].

[2] Landn. FJ. s. 270[15]; jfr. Fms. I s. 249[12]. Flat. I s. 266[19].

[3] Landn. FJ. indledn. s. XXXIX.

[4] Alle nyere forskere har, så vidt jeg ved, identificeret disse to personer, men, som jeg tror, med urette. Deres afkom er forskelligt. Som sön af den til Bredefjorden knyttede Sleitu-Björn nævner Landn.-håndskrifterne kun Þjóðrekr (Mb. k. 32. Stb. k. 117. Hb. k. 89 — Mb. er dog defekt), Gull-Þóris s. (Kålunds udg. s. 6, jfr. Maurers udg. s. 44 noten) foruden Þjóðrekr også Knöttr (Knútr?), som i følge Landn.-håndskrifterne er sön af Þjóðrekr. Nogen døtre af denne mand omtales ikke. Den skagfjordske landnamsmands börn — 3 sönner og 1 datter — op-

skagfjordske landnamsmand siges at have bosat sig på »Slettu-Bjarnarstaðir« i Skagafjordsbygden. Således skrives gårdens navn både i Stb.-Hb. og i den yngre Mb. Men i daglig tale kaldes gården nu altid Sleitustaðir, forkortet for Sleitu-Bjarnarstaðir[1], og denne udtale har efter min mening langt större beviskraft end håndskrifternes læsemåder, tilmed da *tt* og *it* i de gamle håndskrifter, som bekendt, ofte ikke er til at skelne fra hinanden. Vel taler Landn.-håndskrifterne, hvor manden nævnes, i regelen for *Slettu-*, men på ét sted har dog Stb. *Sleitu-* (Stb. k. 208. FJ. s. 191 note 2 u. t.). *Sleitu-* er også et i höj grad passende tilnavn for en hugaf fra Vikingetiden. *Sleitu-Björn* kan sammenlignes med *Sleitu-Helgi*, som for resten i Hb. overalt kaldes for »*Slettu*«-*Helgi* (»*Sliettu*«-*Helgi* i den yngre Mb.)[2].

Endvidere omtaler Stb. i k. 105 (ved siden af Olaf på) en sön af Höskuldr og Melkorka ved navn Helgi, som ikke nævnes i Laxd. Også i listen over Olaf pås börn findes afvigelser. Fælles for bægge kilders lister er Kjartan, Steinþórr, Halldórr, Þorbjörg, Þóríðr og Bergþóra, men foruden dem nævner Stb. Þorbergr, Laxd. derimod Helgi og Höskuldr[3]. Stb.'s liste stemmer fuldstændig med Egils s. k. 78, og i følge Stb.'s hele stilling til Egils s.[4] kan det næppe

regnes udførlig, Stb. k. 205. Hb. k. 172 (og den yngre Mb.), men ingen af sönnerne hedder Þjóðrekr eller Knöttr. Som den skagfjordske landnamsmands fader nævnes Hróarr, og som hans moder Gróa Herfinnsdóttir, søster til Skjalda-Björn (eller Höllu-Björn). Den bredfjordske Sleitu-Björns afstamning anføres derimod ikke i nogen kilde.

[1] Jfr. Kålund, Island II s. 84. Både i Johnsens Jarðatal og i Jordebogen fra 1861 kaldes gården for Sleitustaðir. Forkortelsen er temlig gammel, idet formen *Sleitustaðir* allerede forekommer i et diplom fra 1388 (Dipl. Isl. III s. 411). I Arne Magnussons jordebog (1709) finder vi *Sleitistaðir*.

[2] Om den til Saurbœr knyttede mand af samme navn, Þjóðreks fader, vil jeg forhåbentlig senere få lejlighed til at udtale mig nærmere i en afhandling om forholdet mellem Landnáma og Gull-Þóris saga.

[3] Laxd. k. 24, 5 og 28, 1—2.

[4] Se min afhdl. 'Landn. og Egils saga' i Årb. for nord. oldk. og hist. 1904.

være tvivlsomt, at den har lånt sin liste derfra. Laxd.'s liste må bero på en til dels forskellig mundtlig tradition, og med hensyn til sönnen Helgi er det ikke usandsynligt, at han i virkeligheden er den samme person, som i Stb. opføres som Olafs helbroder. En sådan forveksling af slægtskabsforhold er ret naturlig, når man tager hensyn til den mundtlige tradition, men naturligvis kan vi nu ikke sige, hvilken af kilderne der har ret[1]. Hverken Stb. eller Laxd. kan her antages at gå tilbage til den oprindelige Landn.; dertil ligger indholdet for fjærnt fra landnamstiden, og overhovedet synes ingen af kilderne at være afhængig af den anden, i det mindste ikke umiddelbart. Overensstemmelsen kan ret vel være begrundet i mundtlig tradition. Til bekræftelse heraf tjener det også, når Stb. tillægger Kjartan og Hrefna to sönner (Ásgeirr og Skúmr), Laxd. derimod kun én (Ásgeirr)[2].

Vi kommer da til kapitlet om Hrútr, Stb. k. 106. Her findes en del afvigelser fra Laxd. I følge Stb. betaler Höskuldr sin broder Hrútr i mødrenearv »Kambsnes land mellem Haukadalsá og den ryg, der går fra fjældet ned til søen« og her bosætter Hrútr sig på Hrútsstaðir. Laxd.'s beretning herom er mere udførlig, og dog temlig forvirret, hvorom jeg tillader mig at henvise til Kålunds udg. af Laxd. (Kbh. 1889—91), indledn. s. LIV (den tyske udg. s. 74 u. t.). Ligefrem modsigelse er der ikke mellem kilderne. Stb. synes her at repræsentere den oprindelige Landn.-tekst, men Laxd. støtter sig ved siden af denne til mundtlige sagn. Som Hrúts hustru nævnes i Stb. kun »Hallveig, datter af Þorgrímr i Þykkviskógr, søster til Ármóðr den gamle«. I følge Laxd.

[1] Et lignende eksempel på forveksling af slægtskabsforhold, sikkert stammende fra den mundtlige tradition, findes i det interpolerede k. 104 i Stb., hvor Herdís opføres som datter af Bolli den ældre (og Gudrún Ósvífrsdóttir) og som søster til Bolli den yngre, medens hun i Laxd. kap. 72, 6 siges at have været en datter af Bolli den yngre. Her støttes Laxd.'s fremstilling af den ældre Mb. k. 42.

[2] Laxd. k. 47, 11.

var Hrútr derimod 3 gange gift, først med Unnr Marðardóttir (jfr. Njála), derpå med Þorbjörg, Ármóðs datter, og til sidst med en kone, hvis navn sagaen ikke anfører. Denne Ármóðr, i følge sagaen Hrúts svigerfader, er vist identisk med den Ármóðr, der optræder senere i sagaen som bonde i Þykkviskógr og fader til Ármóðssönnerne[1], og rimeligvis også med Ármóðr den gamle i Stb. Denne sidstes Hallveig Þorgrímsdóttir er da rimeligvis den samme person som Laxd.'s Þórbjörg Ármóðsdóttir, Hrúts anden hustru. Dog kunde man tænke sig, at Hallveig var identisk med Hrúts tredje hustru, som ikke nævnes i Laxd. Der vilde da ikke ligefrem være modsigelse mellem kilderne, men unægtelig vilde det være påfaldende, om Hrútr først havde ægtet Ármóðs datter og derpå hans søster. Jeg tror derfor snarest, at Hallveig er identisk med Laxd.'s Þorbjörg. Stb. synes her at repræsentere den oprindelige Landnámatekst, som Laxd. har forandret under påvirkning af mundtlige sagn. Af mindre betydning er nogle afvigelser med hensyn til Hrúts börn. Af disse opregner Stb. i alt 20 ved navn, 15 sönner, deriblandt én ved navn Kárr, og 5 døtre, alle avlede i hans ægteskab med Hallveig. Derimod har Laxd. den almindelige bemærkning, at Hrútr med sine to sidste hustruer havde 16 sönner og 10 døtre. Denne angivelse er ikke ligefrem i strid med Stb. Hvis man forudsætter, at Hrútr med den ene af de to hustruer (svarende til Stb.'s Hallveig) havde 15 sönner og 5 døtre, og med den anden 1 sön og 5 døtre, kommer det hele til at stemme. Af börnene nævner Laxd. kun Kári, der spiller en vis rolle i sagaen. Rimeligvis er han identisk med Stb.'s Kárr.

Stb. k. 107—108 handler om de tre sidste af Auðs sönnedøtre og svarer til Laxd. k. 6, 10—13. Den orden,

[1] Laxd. k. 33, 3 (her nævner sagaen en søster til Gestr Oddleifsson ved navn Þórunn, Ármóðs hustru, som ikke omtales i Landn., hvor Gests søskende opregnes, Stb. k. 129. Hb. k. 101, eller andre steder) og k. 59, 1 o. fl. st.

hvori søstrene opregnes, er forskellig, idet Stb. har Þórhildr først, derpå Ósk og til sidst Vigdís, medens Laxd. stiller Ósk først og altså lader hende og Þórhildr bytte plads. Grunden hertil er åbenbart den, at Ósk har lidt mere interesse for sagaskriveren end de andre søstre, nemlig som moder til Vigdís[1] og Þorsteinn surtr, som bægge optræder senere i sagaen. Af Laxd. k. 10, 4 *(Bróðir hennar hét Þorsteinn surtr, er þá bjó í Þórsnesi,* sem fyrr var ritat) ser vi, at det har været forfatterens mening på vort sted (Laxd. k. 6, 10) at optage en meddelelse om Þorsteins bopæl[2], men dette har han glemt. Overhovedet kan vi se, at hans excerpt fra Landn. har været temlig flygtigt, hvilket navnlig fremgår af, at han flere steder indfører personer, omtalte i Landn., som han ikke efter god sagaskik har præsenteret for læseren. Således indfører han i k. 10, 4 Hallsteinn (sön af Þórólfr Mostrarskegg), åbenbart i den tro, at han allerede har omtalt ham i forbindelse med hans hustru Ósk og sönnen Þorsteinn (k. 6, 10), men dette har han ikke gjort[3]. Heraf vil vi vistnok være berettigede til at slutte, at den Landnámatekst, som han havde for sig, ligesom Stb. har omtalt Hallsteinn[4] som Ósk's mand, og vi kommer da også gennem sammenligning af kilderne til det resultat, som vi ad anden vej har vundet ovenfor, at Landn.-teksten ligesom Stb. konsekvent har anført, med hvem søstrene blev gifte, hvilket

[1] Denne Vigdís omtales kun i Laxd., derimod ikke i Stb. Den oprindelige Landn. har i dette punkt sikkert stemt med Stb. (jfr. Mb. k. 36. Stb. k. 123. Hb. k. 95).

[2] Jfr. Eyrb. k. 11, 2.

[3] Flere lignende tilfælde anfører Kålund i en anmærkning til sin tyske udg. af Laxd. k. 9, 21 s. 19, nemlig indførelsen af Þorsteinn rauðr k. 4, 2, af Álfdís k. 7. 7, af Gróa k. 9, 21, af Ingjaldr k. 11, 3.

[4] I forbigående bemærkes, at den Hallsteinn goði, der i Laxd. k. 34, 13 omtales som boende på Hallsteinsnes, ikke kan være identisk med Hallsteinn Þórólfsson, men må antages at have levet senere (jfr. fortalen til Kålunds udg. af Laxd. Kbhavn. S. LVI).

Laxd. lige så konsekvent udelader[1]. I øvrigt er teksten i Laxd. mere kortfattet og gör til dels et mere oprindeligt indtryk end teksten i Stb. Navnlig tror jeg, at de almindelige slægtsangivelser — »*þaðan* (ɔ: fra Þórhildr) *eru komnir Reyknesingar*« og »*þaðan* (ɔ: fra Vigdís) *eru komnir Höfðamenn í Eyjafirði*« — i Laxd. er mere oprindelige end de mere detaillerede i Stb., som i alt fald til dels synes at være hentede fra andre steder i Landn.[2] Disse almindelige slægtsangivelser gör indtryk af at være en genklang fra Are frode[3]. At i hvert fald Þorgils Höllusons afstamning fra Þórhildr ikke har været berørt på dette sted i den oprindelige tekst ligesom i Stb., fremgår klart af Laxd.'s tavshed derom, idet sagaskriveren jo havde en ganske særlig grund til at medtage ham, hvis der havde stået noget om ham i den foreliggende Landn.-tekst, da han senere spiller så stor en rolle i sagaen[4].

Også i stykket om Óleifr feilan — Stb. k. 109 — synes Laxd. til dels at have en oprindeligere tekst end Stb., så-

---

[1] Det må således være oprindeligt, når Stb. her omtaler Kampa-Grímr som gift med Vigdís. Denne mand omtales ellers ikke i Stb.-Hb. Men i følge den yngre Mb. (Landn. FJ. s. 254[6], udg. 1843, III, 18 s. 226) optræder han som selvstændig landnamsmand i Kaldakinn på Nordlandet og behandles i et særskilt kapitel. Stb.-Hb. udelader dette kapitel, men notitsen i Stb. k. 108 taler for, at det er oprindeligt i Landn.

[2] Med slægtrækken fra þórhildr jfr. Stb. k. 172 og 129. Hb. k. 138 og 101 (og Laxd. k. 57, 1), med den fra Vigdís jfr. kapitlet om Kampa-Grímr i den yngre Mb. (FJ. s. 254[9-10]) og Stb. k. 269. Hb. k. 231. Ósks slægt føres ikke længere ned end til sönnen þorsteinn surtr, hvilket sikkert er oprindeligt (jfr. Mb. k. 36. Stb. k. 123. Hb. k. 95 — de i Stb. k. 123 tilföjede yngre slægtled synes at være et senere tillæg).

[3] Jfr. ovenfor s. 179 noten.

[4] Jfr. Laxd. k. 57 fgg. Her (i k. 57, 1) indføres þorgils første gang og hans fædrene slægt føres — i overensstemmelse med Stb. k. 107 — tilbage til Dala-Álfr. Men denne notits, ligesom også de oplysninger, sagaen giver om hans mødrene slægt, synes at være taget fra det til Stb. k. 129. Hb. k. 101 svarende Landn.-sted. På dette sidste sted har Stb. skrivfejlen *Skori* for *Snorri*.

ledes når den kalder Óleifs kone for *Álfdís* (Laxd. k. 7, 7), hvilket stemmer med den yngre Mb. (Landn. FJ. s. 259[14]). Stb. kalder hende her for *Ásdís*, men *Aldís* kaldes hun i Stb. k. 379. Hb. k. 334. Sagaens overensstemmelse med Mb. i forening med de andre Landnámahåndskrifters vaklen taler for, at Álfdís er det rigtige navn. Om den påfaldende måde, hvorpå Álfdís indføres uden foregående præsentation, er der tidligere talt. I de fra Óleifr udgående slægtrækker er Laxd. ikke så lidt udførligere end i slægtrækkerne fra hans søstre, og til dels udførligere end Stb. Således omtaler Laxd. (k. 7, 25) Þórðr gellis hustru Hróðný, som ikke findes omtalt i Stb. på dette sted (k. 108), men derimod noget senere (Stb. k. 174. Hb. k. 140), og Þórðs tre sönner, Eyjólfr grái, Þórarinn fýlsenni og Þorkell kuggi, som Stb. her forbigår[1]. Grunden til denne större udførlighed i dette stykke kan — forudsat, at den stammer fra den oprindelige Landn. — måske søges i, at vi her har med Are frodes allernærmeste slægt at gøre. På den anden side finder vi ikke her i Laxd. 3 af Óleifs börn, som nævnes i Stb., nemlig Ingjaldr, Grani og Vigdís. Her må vi vistnok give Stb. fortrinet, tilmed da Laxd. senere lejlighedsvis nævner Ingjaldr (k. 11, 3). Som datter af denne Ingjaldr nævner sagaen Vigdís, gift med Þórðr goddi, som ikke findes omtalt i Stb. Måske er denne Vigdís, som Kå-

---

[1] Lejlighedsvis omtales alle disse mænd både i Stb. og Hb. (se registrene til Landn.-udgaverne — i FJ.'s udg. anføres nogle af de steder, hvor Eyjólfr forekommer, fejlagtig under »Eyjólfr inn grái Gunnarsson«), men på ingen af disse steder fremhæves, at de var sönner af Þórðr gellir, hvilket måske har sin grund i, at dette var fremhævet i kapitlet om Óleifr feilan. Þórarins tilnavn synes at burde skrives *fýlsenni*, af *fýll*, stormfugl (fulmarus glacialis); i Flat.'s uddrag af Gunnlaugs latinske Kristniþáttr (I, 269) kaldes han, besynderlig nok, *Þórarinn nef*, hvor *nef* synes at være en oversættelse af den latinske originals *rostrum* (jfr. Flat.'s oversættelse af Ketils tilnavn, »*heimski*«, i stedet for *flfiski*, svarende til lat. *stultus*). Gunnlaugr synes at have opfattet *fýlsenni*, som faktisk ensbetydende med 'fuglenæb'. Rimeligvis hentyder dog *enni* ikke til mandens næse, men til hans profil ovenfor öjnene (panden og måske håret).

lund mener[1], den samme person som Stb.'s Vigdís Óleifsdóttir, men nødvendigt er det ikke. Af Þóra Óleifsdatters sönner opregner Laxd. kun Börkr inn digri og Þorgrímr, derimod ikke Már Hallvarðsson, som Stb. rimeligvis har lånt fra Eyrb.[2] Særlig betydningsfuld er her endelig Laxd.'s notits om, at Óleifs datterdatter Þórunn (datter af Helga Óleifsdóttir og Gunnarr Hlífarson) var gift med Hersteinn, der var en sön af Þorkell Blund-Ketilsson. Dette stemmer med den yngre Mb.'s tekst i kapitlet om Örnólfr angående mordbranden i Örnólfsdal, i følge hvilken den indebrændte hed Þorkell Blund-Ketilsson, og med Ares Íslbk.[3] I min afhandling 'Landnáma og Hœnsa-Þóris s.' har jeg vist, at Mb. i kapitlet om Örnólfr repræsenterer den oprindelige Landnámatekst, der synes at stamme fra Are frode, overfor Stb., som under påvirkning af Hœnsa-Þóris s. indsatte Blund-Ketill Geirsson som den indebrændtes navn i stedet for Þorkell Blund-Ketilsson. Det er da en selvfølge, at Laxd. på det her behandlede sted (k. 7, 25) med hensyn til dette punkt repræsenterer den oprindelige Landnámatekst overfor Stb., som beretter, at Þórunn var gift med Hersteinn Blund-Ketilsson[4].

Stb. k. 110 handler om Auðs sidste dage og har paralleler i Laxd. k. 7. Bægge kilder er enige i, at Auðr lige för sin død holdt et stort gilde for sine venner, samt at hendes død indtraf under gildet, som derfor blev hendes arveøl. Disse enkeltheder går altså sikkert tilbage til den oprindelige Landnámatekst, hvilket også bekræftes ved en enkelt næsten ordret overensstemmelse[5]. Men de nærmere

---

[1] Laxd. Kbh. 1889 91 s. LI—LII og anm. u. t. til den tyske udg. k. 11, 3.

[2] Eyrb. k. 11, 7.

[3] Land. FJ. s. 245[4] [8]; udg. 1843, II, 2 s. 67. Íslbk. 5. k.

[4] Jfr. herom Årb. f. nord. oldk. og hist. 1905 s. 63 fgg.

[5] Stb. k. 110 begyndelsen: *Þá er hon var ellimóð* = Laxd. k. 7, 3: *Unnr gerðiz þá ellimóð.*

omstændigheder ved gildet og Auðs påfølgende begravelse er så forskellige, at det ikke er let ved hjælp af dem at göre sig nogen klar forestilling om, hvad der i øvrigt har stået i den oprindelige tekst. I følge Laxd. var gildet egentlig et bryllupsgilde for Óleifr feilan og Álfdís, men da Unnr (Auðr) døde, blev det tillige et arveøl for hende. Stb. sætter derimod slet ikke gildet i nogen forbindelse med Óleifs bryllup, tværtimod synes den at tænke sig Óleifr som gift, inden gildet finder sted. Her gör Stb. et mere oprindeligt indtryk. Laxd.'s udmaling af forberedelserne til bryllüppet, gæsternes tilströmning og modtagelse, er åbenbart senere udsmykning[1]. I følge Laxd. dør Unnr (Auðr) allerede den næste nat, efter at gildet begynder, i følge Stb. derimod først, efter at det har varet i 3 dage. Laxd. beretter, at hun blev höjlagt i et skib, Stb. derimod, at hun i følge sit eget ønske blev begravet i strandbredden, hvor denne overskylles ved flodtid, da hun som døbt ikke vilde ligge i uindviet jord. Dertil föjer så Stb. en bemærkning om, at efter Auðs død »*spilltiz trúa frænda hennar*«, hvortil der ikke findes noget tilsvarende i Laxd. Overhovedet har Laxd. ikke et eneste ord om Auðs kristne tro og synes hverken at betragte hende eller hendes fader eller hendes brødre som repræsentanter for kristendommen. Jeg kan derfor ikke tro, at den oprindelige Landn. har fremhævet dette moment eller haft nogen bemærkning derom. Ellers vilde den fromme og af ærefrygt for den kristne tro opfyldte forfatter ganske sikkert ikke helt have forbigået det[2]. Heraf synes at fremgå, at alt, hvad

[1] Lignende skildringer af bryllups- og andre gilder forekommer ofte i Laxd. (jfr. k. 9, 10; 23, 21–25; 26, 10–12 og 27, 1–8; 44, 19–45, 4; 45, 24–27; 46, 1–10; 68, 19–69, 12) og er temlig stereotype, alle indrettede omtrent efter den samme forskrift.

[2] Jfr. om forfatterens religiøse sindelag Kålunds bemærkninger i fortalen til udg. 1889—91 s. XLVI. Til de af Kålund fremhævede enkeltheder kan föjes sagaens beretning om de begivenheder, der førte til Kjartans dåb (k. 40, 24—76), om Kjartans faste (k. 45, 22—23), om det religiøse omslag, der foregår i Gudruns sind henimod slutningen af hendes liv (k. 76, 19—23 og 78, 10—11).

Stb.-Hb. fortæller om Ketill flatnefs og hans slægts kristne tro, er en senere interpolation i Landnáma, rimeligvis hentet fra den i Gunnlaugs Ólafs saga indflettede Kristniþáttr. Dermed være ingenlunde sagt, at Laxd.'s beretning om Auðs höjlægning har ståèt i den oprindelige Landnáma. Den kan godt være, og er vistnok tilföjet af Laxd. i henhold til mundtlige sagn. Rimeligvis har den oprindelige Landn. kun haft en ganske kort bemærkning om gildet og Auðs død, men ikke omtalt hendes begravelse.

Dette resultat bekræftes nu ved en sammenligning af den store Ólafssaga i Fms. og Flat. Dens afsnit om de kristne landnamsmænd er, som allerede fremhævet, væsentlig kun et uddrag af en med Stb.-Hb. stemmende Landnámarecension, men hist og her indfletter den notitser, som er lånte fra en af sagaens hovedkilder, Gunnlaugs Ólafssaga, eller, nærmere bestemt, fra dennes Kristniþáttr, og desuden har den også, foruden andre kilder, af og til benyttet Laxd. Dette har jeg udførlig påvist i min afhandling om Are frode i Årb. f. nord. oldkyndighed og hist. 1894 s. 276 fgg., jfr. særlig angående det her behandlede afsnit s. 304—308. De fra Gunnlaugs værk lånte tilföjelser er i regelen let kendelige på deres opbyggelige tone og de latinsk farvede udtryk og konstruktioner, som røber, at de er oversatte fra latin. Særlig opmærksomhed i denne henseende fortjener Flat., som har bevaret lidt mere af Gunnlaugs værk end Fms. (jfr. l. c. s. 306).

I Stb. fremhæves Auðs forhold til kristendommen på to steder, nemlig først i anledning af sagnet om Krosshólar (k. 97) og derpå i forbindelse med sagnet om hendes begravelse »i flodmålet« i afsnittets slutning (k. 110). Også Ólafssagaen har på to steder tilsvarende notitser[1], som åbenbart er hentede fra Gunnlaugs latinske skrift. Dette fremgår ty-

[1] Flat. I s. 265[38] og 266[8]. Fms. I s. 249 nederst og 248[25]. Landn FJ. s. 269[23] og 270[5].

delig især af Flat.'s tekst, som jeg derfor aftrykker nedenfor ved siden af de tilsvarende stykker i Stb., idet jeg dog samtidig, hvor der er grund dertil, tager hensyn til Ólafssagaens andre håndskrifter, særlig til AM. 61 fol., som ligger til grund både for udgaven i Fms. og for uddragene i FJ.'s Landnáma.

I. Stykke:

Flat. (I s. 265[38]).	Stb. (k. 97 s. 158[5–7]).
Auðr var kristin[1], *[ok því lét hon krossa gera á hólum nokkurum ok kallaði þá Krosshóla*[2], *[ok þar framði hon optliga sitt bœnahald með mikilli góðfýsi*[3].	*Hon hafði bœnahald sitt á Krosshólum — þar lét hon reisa krossa — þvíat hon var skírð ok vel trúuð. Þar höfðu frændr hennar síðan átrúnað mikinn á hólana; var þá gjör hörg, er blót tóku til.*

II. Stykke:

Flat. (I s. 266[8]).	Stb. (k. 110, s. 160[26]).
Þá [um nótt ina næstu[4] *andaðiz hon. Auðr var grafin í sandi*[5], *þar er flœðr gekk yfir, sem hon hafði áðr sjálf*[6] *fyrir sagt, því at hon vildi eigi liggja í úvígðri moldu, er hon var skírð. En eptir andlát hennar villtúz frændr hennar af réttri trú; var síðan gert hof á Krosshólum, þá er blót tóku til [á Íslandi*[7].	*Þá nótt eptir andaðiz hon ok var grafin í flœðarmáli, sem hon hafði fyrir sagt, því at hon vildi eigi liggia í úvígðri moldu, er hon var skírð. Eptir þat spilltiz trúa frænda hennar.*

[1] *ok vel trúuð* tilf. 61 (påvirket af Stb.-teksten).
[2] fra [*hon lét reisa krossa þar sem Krosshólar heita síðan* 61.
[3] fra [*hafði hon þar bœnahald sitt* 61 (påvirket af Stb.-teksten).
[4] fra [*nótt eptir* 61 (påvirket af Stb.-teksten).
[5] *sand* 61.
[6] mgl. i Flat.; tilf. efter 61.
[7] fra [mgl. i 61.

Som man ser, stemmer teksterne fuldstændig med hinanden i det faktiske. De siger bægge væsentlig det samme, kun med lidt andre ord. Den eneste forskel, som falder i öjnene, består i den forskellige ordning af stoffet, idet nemlig notitsen om opførelsen af templet på Krosshólar i Olafssagaen (både Flat. og 61) ganske naturlig knyttes til bemærkningen om Auðs efterkommeres frafald fra kristendommen i slutningen af det andet stykke, i Stb. derimod til bemærkningen om Krosshólar i det første stykke. I dette punkt synes Olafssagaen at være mere oprindelig end Stb., idet man let kan forstå, at Stb.'s kompilator gærne har villet forene alt, hvad der sagdes om Krosshólar, på ét sted, hvorimod Olafssagaen — hvis man går ud fra, at Stb.'s tekst er den oprindelige — ikke synes at have haft nogen fornuftig grund til at omstille notitsen. Mærkelig nok bruger Stb. i denne notits ordformen *hörg,* fem., i stedet for den gamle maskulinform *hörgr.* Hvis dette ikke beror på en afskriverfejl — hvilket vel er det sandsynligste —, er det et tilstrækkeligt bevis for, at notitsen ikke kan have hørt til den oprindelige Landnámatekst. Men endnu mærkeligere er det, at Olafssagaen (både Fms. og Flat.) her har et andet ord — *hof* — i stedet for Stb.'s *hörg.* Dette tyder snarest på en fælles latinsk kilde, idet to oversættere let vilde komme til at oversætte et foreliggende *fanum* eller *templum*, den ene ved *hörgr*, den anden ved *hof.* Og dette er ikke det eneste eksempel af denne art. Helt igennem gör Flat.-teksten indtryk af at være en oversættelse fra en latinsk original, som også må ligge til grund for Stb.-teksten, skönt oversættelsen der er bedre og mere ægte islandsk. Teksten i 61 vakler mellem bægge de andre. Lad os nu søge at påvise dette i det enkelte.

Når Flat.-teksten har *(Auðr var) kristin* svarende til *skirð ok vel trúuð* i Stb.[1], eller *framði bœnahald* svarende

[1] 61 har *kristin* med Flat., men *ok vel trúuð* med Stb., åbenbart under påvirkning af den skriveren foreliggende Landn.-tekst.

til Stb.'s *hafði bœnahald*[1], så synes den forskel i udtrykket, som her viser sig i de faktisk ensbetydende ord, bedst at kunne forklares ud fra den forudsætning, at vi her har med to selvstændige oversættelser fra den samme latinske original at göre. Ordene *á hólum nokkurum* i Flat.-teksten gör i denne forbindelse et fremmed indtryk og røber den latinske original, ligeledes det følgende *ok framði hon þar optliga sitt bœnahald* (mærk ordstillingen!) *með mikilli góðfýsi* (legendarisk stil!). Man får det indtryk, at Flat. her slavisk og ord til andet slutter sig til den latinske original, medens Stb. stiller sig friere overfor samme og giver en mere smagfuld oversættelse[2]. Endnu tydeligere fremtræder dette i det sidste stykke. Når det i Flat. hedder: *Auðr var grafin í sandi, þar er flœðr gekk yfir* svarende til *hon var grafin í flœðarmáli* i Stb., er det klart, at Olafssagaen her nöje oversætter en latinsk original[3], hvorimod Stb. har truffet det ægte, korte og fyndige islandske udtryk. De i indhold identiske, men i formen forskellige sætninger: *En eptir andlát hennar villtuz frændr hennar af réttri trú* Flat. ≌ *Eptir þat spilltiz trúa frænda hennar* Stb., synes også at være to forskellige oversættelser af den samme latinske original. Her, og overhovedet i det sidste stykke, slutter 61 sig til Flat.-teksten. Dog har Flat. én höjst mærkelig afvigelse både fra søsterhåndskriftet 61 og fra Stb. Til notitsen *var síðan gert hof á Krosshólum, þá er blót tóku til* föjer den nemlig ordene

---

[1] 61 stemmer med Stb.

[2] Teksten i 61 slutter sig i dette første stykke nærmere til Stb. Dog viser sætningernes rækkefølge nærmere slægtskab med Flat.-teksten.

[3] Jfr. den latinske oversættelse af Olafssagaen i Scripta hist. Isl. I s. 275: *Auda in arena, crescente maris æstu inundata, sepulta est.* Teksten i 61 stemmer her med Flat.-teksten; dog har den læsemåden *í sand* (acc.) for *í sandi.* Skönt konstruktionen ved denne læsemåde bliver mere idiomatisk, er den dog sikkert mindre oprindelig end Flat.'s, der er påvirket af den latinske konstruktion *(in arena).* Man kan lettere forklare, at et oprindeligt *í sandi* i denne forbindelse forvanskes til *í sand,* end at forvanskningen går den modsatte vej.

á Íslandi, som hverken findes i 61 eller i Stb. Denne tilföjelse er overflødig og i höjeste grad stødende i et islandsk skrift, bestemt for islandske læsere, men i et latinsk skrift, bestemt for fremmede læsere er den på sin plads. At den står her i Flat., kan altså kun forklares ved, at den mand, hvem den oprindelig skyldes, her har oversat tankeløst efter et latinsk skrift. Dette latinske skrift kan kun være Gunnlaugs Kristniþáttr, som også ellers er en af Ólafssagaens fornemste kilder. Men da Stb.'s tekst i alt væsentligt er ensbetydende med Ólafssagaens, da den delvis (med hensyn til den plads, notitsen om templet på Krosshólar indtager) viser sig at være mindre oprindelig end Ólafssagaens tekst, og da recensionen Stb.-Hb. også på andre steder notorisk har benyttet Gunnlaugs Kristniþáttr[1], er det klart, at Stb.'s tekst lige så vel som Ólafssagaens her går tilbage til Gunnlaugs skrift, og altså ikke kan have hørt til den oprindelige Landnámatekst[2]. Vi kommer således ved hjælp af Ólafssagaen til det samme resultat, som vi ovenfor kom til ved hjælp af Laxd., hvilket viser, at resultatet må være rigtigt.

Også i kapitlet om Björn inn austrœni, Stb. k. 84. Hb. k. 72, finder vi en bemærkning om Ketill flatnefs og hans

---

[1] Jfr. herom min afhandling 'Landnáma og Egils s.' i Årb. for nord. oldkyndighed og historie 1904 s. 246—247.

[2] Med hensyn til Auðs sidste gilde stemmer Ólafssagaen i det hele med Stb. Dog har den ligesom Laxd. en notits om, at Auðr ved gildet höjtidelig overdrog gården Hvammr til sin sönnesön Óleifr feilan. Her har Ólafssagaen åbenbart benyttet Laxd. Den latinsk farvede konstruktion *öllum mönnum áheyrandum* (sål. Flat. — 61 har: *at öllum boðsmönnum áheyrandum*, hvilket turde være mindre oprindeligt) tyder næppe på, at denne notits er lånt fra Gunnlaugr, idet nemlig lignende *ablativi absoluti* hyppig forekommer i breve og diplomer og kan betragtes som hørende til det 14. århundredes »kancellistil« (jfr. *mörgum góðum mönnum hjáveröndum* Dipl. Isl. III s. 120[11] og 148[1] — sml. også III s. 93[4], 115 nederst, 145[2], 145[28], 212[8], 272[31] o. fl. st.). Ólafssagaens kompilator falder her uvilkårlig over i diplomstilen, fordi der er tale om en höjtidelig overdragelse af gården.

börns forhold til kristendommen, hvortil der ikke findes noget tilsvarende i Laxd.[1] Analogien med de notitser af samme indhold, som findes i afsnittet om Auðr, taler for, at teksten i Stb.-Hb. her ikke er lånt fra den oprindelige Landnáma, men middelbart eller umiddelbart fra Gunnlaugs Kristniþáttr. Håndskrifterne stemmer ikke ordret, men dog i det faktiske med hinanden (*þviat hann einn* [ɔ: Björn] *var óskirðr barna Ketils flatnefs* Stb. ∾ *Björn vildi ei við kristni taka sem önnur börn Ketils flatnefs* Hb.). Mærkelig nok indflettes disse væsentlig ensbetydende notitser ikke på samme sted i de to håndskrifter, idet nemlig Hb. sætter notitsen i forbindelse med beretningen om Björns ophold hos hans slægtninge i de vestlige lande på hans vej til Island, medens den i Stb. knyttes til beretningen om, at Björn blev höjlagt. Hb. slutter sig her til Eyrb., som netop i samme forbindelse har en notits om, at Björns søskende havde skiftet tro. Da Eyrb. i kapitlet om Björn inn austrœni er en af Stb.-Hb.'s hovedkilder, kan det ikke være tvivlsomt, at Hb. her låner fra Eyrb.[2] Men hvorvidt denne her er påvirket af Gunnlaugr, eller har øst af den mundtlige tradition, som den så ofte benytter, kan være tvivlsomt. Derimod stemmer Stb. både i ordlyd og med hensyn til den plads, notitsen indtager, med Ólafssagaen, men mærkelig nok tilföjer denne en almindelig bemærkning om, at »Ketill med hele sin familie, for så vidt som den opholdt sig hos ham, blev døbt i de vestlige lande«. Denne tilföjelse, hvortil der ikke findes noget tilsvarende hverken i Stb. eller i Hb., viser, at Ólafssagaen her øste af en kilde, som var fyldigere end Stb., og denne kilde kan

---

[1] Laxd. k. 3, 3–7.

[2] Man sammenligne Hb. Landnáma. FJ. s. 30[33] *Þá fór Björn vestr um haf ok vildi þar ekki staðfestaz ok ei við kristni taka sem önnur börn Ketils*, med Eyrb. k. 5, 1-2: *En er hann* (Björn) *kom vestr um haf ...hann fann þar Helga bróður sinn ok systr sínar ... Björn varð þess víss, at þau höfðu annan átrúnað, ok þótti honum þat lítilmannligt, er þau höfðu hafnat fornum sið .... ok nam þar eigi yndi ok enga staðfestu vildi hann þar taka.*

ikke være nogen anden end Gunnlaugs Kristniþáttr, hvor en almindelig bemærkning af dette indhold netop var på sin plads[1]. Heraf synes man at kunne drage den slutning, at Gunnlaugs skrift ikke blot ligger bagved den almindelige bemærkning, som er bevaret i Ólafssagaen, men også bagved den foregående mere specielle bemærkning om Björn, som findes enslydende både i Ólafssagaen og Stb. og som står i nær forbindelse både med det foregående og det efterfølgende. Forud for denne notits om Björn går meddelelsen om hans höjlægning. I følge Stb. blev han höjlagt ved »*Bjargarlækr*«. Stedsnavnet er lånt fra Eyrb. og forvansket i Stb. (for *Borgarlækr*)[2]. På det tilsvarende sted synes Flat. at have opbevaret Olafssagaens oprindelige tekst: *hann var heygðr at fornum sið* uden stedsangivelse. Gunnlaugs latinske Kristniþáttr synes ikke at have haft interesse for topografiske enkeltheder[3], og det er derfor sandsynligt, at Flat. her er en tro gengivelse af hans tekst, tilmed da sætningen kun i denne form er en fuldt ud passende indledning til det følgende *þviat hann einn var úskírðr af börnum Ketils.* Håndskriftet 61 fol. har stedsangivelsen (uforvansket ligesom Hb. og Eyrb.), som den åbenbart har lånt fra en med Stb.-Hb. stemmende Landn.-recension[4].

Vi har således set, at notitsen om Auðs og hendes søskendes kristne tro i Hb. går tilbage til Eyrb. (og gennem denne måske til Gunnlaugr?), i Stb. derimod til Gunnlaugs Kristniþáttr. Grunden til den forskellige plads, notitsen indtager i de to håndskrifter, er nu klar. Den Landn.-recension, som ligger til grund både for Stb. og Hb., har åbenbart haft en notits herom på to steder, først på det sted,

---

[1] Bemærkningen findes dog kun i 61 (Fms.), men er udeladt i Flat. ligesom i Stb.

[2] Eyrb. k. 7, 3. Jfr. Hb. k. 72.

[3] Jfr. hvad der ovenfor er bemærket om Flat.'s tekst *(á hólum nokkurum)* i notitsen om Krosshólar.

s. 264[9]. Landn. FJ. s. 270[17]. Fms. I s. 245[29].

hvor Björns ophold i de vestlige lande blev omtalt, under påvirkning af Eyrb. (ligesom Hb.), og senere på det sted, hvor der var tale om höjlægningen, under påvirkning af Gunnlaugr (ligesom Stb.). De senere bearbejdere har anset den ene af de to notitser for overflødig, da de bægge sagde væsentlig det samme. Derfor finder vi den ene notits udeladt i bægge håndskrifter, i Hb. på det sidste sted, i Stb. derimod på det første.

Heldigvis har Mb.'s membran-fragment bevaret brudstykker af kapitlet om Björn inn austrœni[1]. Vel er dette kapitel meget defekt i Mb. på grund af et stort hul i pergamentet, men af alle linjer er dog en stump bevaret[2]. Disse stumper er tilstrækkelige til at vise, at der ikke i håndskriftet har været plads til en notits af omfang som den her omhandlede, hvad enten man gaar ud fra Stb.'s eller fra Hb.'s tekst. Da Mb., således som jeg har påvist i min afhandling 'Landnáma og Eyrbyggja saga'[3], i dette kapitel repræsenterer den gamle, ægte Landnámatekst, får det ovenfor opnåede resultat, at den omhandlede notits ikke er hentet fra den oprindelige Landnáma, herved en afgörende bekræftelse.

I Stb.-Hb.'s slutningskapitel — Stb. k. 399, Hb. k. 356 — omtales i få ord de kristne landnamsmænd. Dette kapitel er åbenbart nær beslægtet med afsnittet om de kristne landnamsmænd i den store Olafs saga. Som kristne opregnes de samme personer som i Olafssagaen — Auðr, hendes broder Helgi bjóla(n), hendes svoger Helgi magri, hendes søstersön Ketill fíflski og foruden dem Örlygr og Jörundr kristni — kun medtager Stb.-Hb. ikke Ásólfr, åbenbart fordi han ikke betragtes som landnamsmand. Til denne liste föjer så Stb.-Hb. den almindelige bemærkning, at nogle af de kristne landnamsmænd holdt fast ved deres tro, så længe de levede,

[1] Mb. k. 24.
[2] Jfr. Årb. for nordisk oldkyndighed og historie 1905 s. 93 fgg.
[3] Årb. f. nord. oldk. og hist. 1905 s. 93—97.

men at kristendommen ikke kunde holde sig i de påfølgende generationer, idet sönnerne af nogle kristne landnamsmænd opførte templer og gik over til hedensk gudsdyrkelse. Denne almindelige bemærkning har en mistænkelig lighed med prologen til Gunnlaugs Kristniþáttr, som, i hvert fald til dels, er bevaret i den store Olafssaga[1]. Prologen siger i grunden ganske det samme som Stb.-Hb., kun med flere ord, holdte i den for Gunnlaugr ejendommelige opbyggelige tone, med latinsk formede vendinger, der røber oversætteren fra latin. Af denne prolog er bemærkningen i Stb.-Hb. kun et uddrag, og da hele dette kapitel er udeladt i den yngre Mb., kan det næppe være tvivlsomt, at det er et senere indskud i Stb.-Hb., uddraget af Gunnlaugs Kristniþáttr. Det eneste, hvortil vi ikke finder noget sidestykke i Olafssagaen, er Stb.-Hb.'s bemærkning om, at »landet i henved 100 år var ublandet hedensk *(alheiðit)*«. Hvis dette ikke er lånt fra Gunnlaugr, men udeladt i Olafssagaen, hvad der vel er det sandsynligste, har vi her et selvstændigt regnestykke fra kompilatorens hånd, som ikke var vanskeligt at udføre, da han selvfølgelig vidste, at landnamstiden strakte sig over årene c. 870—930, samt at kristendommen blev indført i året 1000. Det viser sig således, at dette kapitel næppe kan have haft plads i den oprindelige Landn., der ligesom Laxd. ikke synes at have kendt noget til eller berettet noget om Auðs og hendes søskendes kristne tro. Det er fra Gunnlaugr, at traditionen derom stammer. Derfor behøver ikke denne tradition at være historisk falsk. Det er muligt, at den har ret i, at Auðr, som i følge alle kilder opholdt sig så længe i de vestlige lande, der har antaget den kristne tro. Helgi's irske tilnavn (eller navn) *Bjólan* — dette er vel den rigtige form (= irsk *Beolan*, se Al. Bugge, Vesterlandenes indflydelse på Nordboernes kultur i Vikingetiden s.

---

[1] Jfr. om denne prolog min afhdl. 'Om Are frode' i Årb. f. nord. oldk. og hist. 1894 s. 305—306.

298 og 382) — tyder på, at også han har levet en tid i Vesterlandene. Om Auðs søstre ved vi, at Þórunn var gift med Helgi magri, om hvis ejendommelige af kristendom og hedenskab sammensatte tro kilderne ved så meget at berette (særlig betydning har navnet på hans gård *Kristnes*), samt at Jórunn gennem sin sön Ketill med det betegnende tilnavn *inn fíflski*, som vistnok skyldes hans kristne tro, blev stammoder til den bekendte kristne slægt i Kirkjubœr.

Efter at have behandlet afsnittet om Auðr og derpå kildernes forhold til beretningen om hendes og hendes slægts kristne tro, vender vi nu tilbage til Laxd.'s begyndelse. Her møder vi først en udførlig og i flere henseender ejendommelig beretning om Ketill flatnefr.

I min afhandling 'Landnáma og Eyrbyggja saga' har jeg vist, at kapitlet om Ketill flatnefr i recensionen Stb.-Hb. (Stb. k. 13. Hb. k. 13) er en kompilation af Eyrb. og Hkr.-Orkn. og ikke i denne form kan have hørt til den oprindelige Landnámatekst. Men samtidig har jeg påpeget muligheden af, at nogle af de enkeltheder, som Eyrb. beretter om Ketill, stammer fra den oprindelige Landnáma, og stillet i udsigt en senere behandling af dette spörsmål i forbindelse med spörsmålet om Laxd.'s forhold til Landn. Jeg skal da her søge at indfri dette løfte.

Sammenligner vi Laxd. med Stb.-Hb. og med Eyrb., viser det sig, at Laxd. i sin beretning om Ketill flatnefr er selvstændig og uafhængig af de andre kilder. Det er væsentlig kun navnene på de optrædende personer, der stemmer, men hvad der berettes om dem er for en stor del forskelligt. Ved undersøgelsen af kildernes forhold behøver man ikke at tage hensyn til Stb.-Hb., som her er en af Eyrb. og Hkr.-Orkn. afledet kilde. Heller ikke kommer Hkr. eller Orkn. i betragtning, da disse ikke har et ord om Ketill eller hans slægt. Vi er da udelukkende henviste til en sammenligning af Eyrb. og Laxd., hvorved undersøgelsen i höj grad simplificeres.

Eyrb. og Laxd. er enige i, at der har været en herse i Norge ved navn Ketill flatnefr, som levede ved den tid, da Harald hårfager underkastede sig dette rige, og var en sön af Björn buna (som i følge Eyrb. var en sön af hersen Grímr fra Sogn). Denne Ketill var i følge bægge kilder gift med Yngvildr, en datter af hersen[1] Ketill veðr, og havde med hende 5 börn: sönnerne Björn inn austrœni (Eyrb. har ikke tilnavnet på dette sted) og Helgi bjólan (sål. Laxd., *bjóla* Eyrb.), og døtrene Þórunn hyrna, Auðr (*Unnr* Laxd.) in djúpauðga og Jórunn manvitsbrekka[2]. Denne enstemmighed vilde være uforklarlig, hvis den ikke gik tilbage til en fælles kilde, som kun kan være den gamle Landnámatekst. Vi nødes altså til at antage, at denne har haft en samlet notits om Ketill og hans börn, hvilket også i sig selv er ganske naturligt, da indholdet ubetinget vedkommer landnamshistorien[3].

Bægge kilder beretter endvidere, at Ketill fra Norge udvandrede til de vestlige lande. Men dermed ophører også enigheden. Anledningen til hans udvandring er helt forskellig. I følge Laxd. er Ketill fjendtlig stemt mod kong Harald hårfager og vil ikke böje sig for hans voldsherredömme. Han holder derfor et familieråd, hvor man bliver enig om at udvandre, Ketill til de vestlige lande, hans sönner derimod til Island. Efter at Ketill inden afrejsen har holdt et stort gilde, ved hvilket han bortgifter sin datter Þórunn hyrna, kommer den i familierådet fattede beslutning til udførelse, idet Ketill sammen med sin datter Unnr (= Auðr) rejser til de vestlige lande, sönnerne derimod tilligemed svigersönnen Helgi magri (og dennes hustru) til Island.

---

[1] Således Eyrb., »*ágætr maðr*« Laxd.

[2] Stb.-Hb. k. 13 udelader Jórunn i fortegnelsen over Ketils börn, åbenbart ved en forglemmelse, da bægge håndskrifter på et andet sted — Stb. k. 320. Hb. k. 280 — omtaler Jórunn som en datter af Ketill flatnefr. Fra en med Stb.-Hb. stemmende recension er fejlen gået over i Olafssagaen (Landn. FJ. s. 268^{8-9}. Fms. I s. 245. Flat. I s. 264).

[3] Eyrb. k. 1, 1. Laxd. k. 1, 1—2.

I følge Eyrb. er det så langt fra, at Ketill skulde stå i et fjendtligt forhold til kong Harald, at han tværtimod optræder som en af hans håndgangne mænd. Da Norge — hedder det i sagaen — ved denne tid blev i höj grad foruroliget af udvandrede vikinger, som om vinteren havde tilhold i de vestlige øer, men om sommeren plyndrede de norske kyster, beslutter kong Harald at sende en flåde til de vestlige lande for at sætte en stopper for dette uvæsen og overdrager Ketill anførselen over flåden. Ketill sejler da vestover i denne egenskab og medtager sin kone og alle sine börn med undtagelse af Björn, som ved denne tid opholdt sig hos sin fosterfader i Jæmteland. Efter forskellige sejrrige kampe underkaster Ketill sig Syderøerne og gör sig til herre (*»höfðingi«*) over dem. Han slutter forlig med øernes fornemste mænd og indgår svogerskabsforbindelser med dem[1], hvorpå han sender flåden tilbage til Norge. Da kongen får at vide, at Ketill i sit eget og ikke i kongens navn har tilvendt sig herredömmet over øerne, inddrager han Ketils ejendomme i Norge og fordriver hans sön Björn inn austrœni, som trods beslaglæggelsen søger at sætte sig i besiddelse af godserne. Björn undslipper med Þórólfr Mostrarskeggs hjælp til Syderøerne, og da han ikke kan finde sig til rette med forholdene der, drager han videre til Island. Noget senere kommer Auðr til Island fra Syderøerne, opholder sig den første vinter hos sin broder Björn, bosætter sig og vælger sit landnam. Disse enkeltheder om Auðr stemmer med Laxd. (som dog ikke angiver landnamets grænser med så stor nöjagtighed som Eyrb.) og stammer ganske sikkert fra den op-

[1] Både Laxd. og Eyrb. beretter, at Auðr (Unnr) blev gift med Óleifr hvíti og Þórunn med Helgi magri, men i følge Eyrb. falder døtrenes giftermål efter udvandringen fra Norge og fremtræder som et led i Ketils bestræbelser for at sikre sig herredömmet over Syderøerne, i følge Laxd. derimod er Auðr allerede gift med Óleifr flere år för udvandringen (sönnen Þorsteinn optræder som voksen straks efter Ketils ankomst til Syderøerne, Laxd. k. 4, 2), medens Þórunn bortgiftes ved det gilde, som Ketill holder umiddelbart för afrejsen fra Norge.

rindelige Landnámatekst, hvorfra de er gaaede over ikke blot i Eyrb. og Laxd., men ogsaa i Stb.-Hb.[1] Derimod finder vi i Eyrb. ikke noget om Helgi bjóla's eller hans svoger Helgi magri's bosættelse på Island. Men da de i følge sagaen fulgte Ketill flatnefr til Syderøerne, må forfatteren have tænkt sig, at de ligesom Auðr og Björn er komne over Syderøerne.

Sammenligner vi nu de to kilder med hinanden, er det indlysende, at Laxd.'s beretning er mere ædruelig, og derfor også sikkert mere oprindelig end Eyrb.'s. Hvis Ketill virkelig havde ført en flåde for kong Harald til Syderøerne og erobret dem i hans navn, måtte vi vente at finde en beretning derom i en af de norske kongesagaer eller i Orkn. Men dette er ikke tilfældet (afsnittet om landnamsmændene i Olafssagaen, som gennem en med Stb.-Hb. stemmende Landnámarecension stammer fra Eyrb., kommer selvfølgelig ikke i betragtning). Kongesagaens og Orkn.'s tavshed om Ketils bedrifter gör Eyrb.'s beretning i höj grad mistænkelig, og der kan i virkeligheden ikke være tvivl om, at vi i den har et senere hos Ketils efterkommere på Island udviklet slægtsagn, som har overdrevet hans bedrifter og tillagt ham en langt större betydning end der tilkom ham i virkeligheden. Mindre end »høvding« over Syderøerne kunde stamfaderen ikke have været! Sagnet om Ketils herredömme over Syderøerne minder i höj grad om det sagn, som gjorde Bredfjordingernes stamfader Óleifr hvíti til konge i Dublin (jfr. ovenfor). Munch har da også foretrukket Laxd.'s simple og ædruelige fremstilling af sagnet om Ketill flatnefr[2]. At den er mere oprindelig end den form, sagnet har fået i Eyrb., er indlysende.

Der kan da ikke være tvivl om, at hvis den oprindelige Landnáma har haft en beretning om Ketils og hans

---

[1] Jfr. ovenfor s. 178 fgg.

[2] P. A. Munch, Det norske folks historie I, 1, s. 505. Også J. E. Sars ytrer tvivl om, at Ketill har ført flåden for kong Harald, se hans Udsigt over det norske folks historie I s. 159—160.

börns udvandring fra Norge, må den i det faktiske have stemt med Laxd. og ikke med Eyrb. Hvorvidt en sådan beretning har stået i Landn. fra først af, har vi nu ikke tilstrækkelige data til at afgöre. Men så meget er dog sikkert, at membranbrudstykket af Mb. i kapitlet om Björn inn austrœni[1] ikke omtaler, at han kom over Syderøerne, og for så vidt stemmer med Laxd. Til kapitlerne om Helgi bjóla og Helgi magri haves membranbrudstykket ikke til sammenligning, men derimod kun den yngre Mb. Denne lader rigtignok bægge disse mænd komme fra Syderøerne[2], men den har på bægge steder åbenbart skrevet efter Stb.-Hb., som igen er påvirket af Eyrb.[3]

Laxd. har i k. 3, 4—7 en beretning om Björn den østrønes rejse fra Norge til Island og bosættelse i Bjarnarhöfn, hvortil den knytter en notits om hans hustru Gjaflaug og deres efterkommere. Beretningen om rejsen og den forud for landnamet gående undersøgelse af landet kan ikke have stået i det bevarede, men defekte kapitel om Björn i Mb. og har ikke noget tilsvarende hverken i Stb.-Hb. eller i Eyrb. Den er altså åbenbart en selvstændig tilföjelse af Laxd.'s forfatter, begrundet i hans sædvanlige lyst til at pynte lidt på den simple Landnámatekst. Derimod beror sagaens beretning om selve landnamet og dets grænser samt om Björns hustru Gjaflaug og deres efterkommere åbenbart på en foreliggende Landn.-tekst. Gjaflaug synes ikke at have været omtalt i Mb., men nævnes både i Stb.-Hb. og Eyrb. Da Laxd. her støtter de sidstnævnte kilder, er det sandsynligt, at Mb. med hensyn til Gjaflaug har gjort sig skyldig i en udeladelse. Af Björns sönner opregner Laxd. Kjallakr og

[1] Mb. k. 24.

[2] Dog fremhæves det ikke udtrykkelig om Helgi magri, men synes at fremgå af sammenhængen.

[3] Stb. k. 14 og 217—218. Hb. k. 14 og 184. Landn.. udg. 1843, I, 11 s. 41—42 og III, 12 s. 205—206.

Óttarr, hvilket sikkert stemmer med den oprindelige Landnáma (Mb. er her defekt), derimod ikke Vilgeirr, som nævnes i Stb. og måske har været omtalt i den gamle Landnáma (jfr. Årb. f. nord. oldk. og hist. 1905 s. 97).

Tilsyneladende støtter Laxd. her Eyrb.'s (og Stb.-Hb.'s af Eyrb. afledede) notits om, at det var Vestarr Þórólfsson[1], og ikke, som Mb. beretter, hans sön Þorleikr geirr, som først tog gården Eyrr med omliggende land i besiddelse. Men også kun tilsyneladende! Jeg har tidligere — i min afhdl. om Eyrb.'s forhold til Landn. — behandlet kapitlet om Vestarr og hans efterkommere (Øreboerne) i vore Landn.-recensioner (Mb. k. 21. Stb. k. 81. Hb. k. 69) i dets forhold til Eyrb. og tildels også til Laxd.[2] Men dengang havde jeg ikke indset, hvad der senere er blevet mig klart, at Laxd.'s tilsyneladende afvigelse fra Mb. og overensstemmelse med Eyrb. (Stb.-Hb.) her beror på et flygtigt excerpt fra en med Mb. stemmende Landn.-tekst, hvorved en del af det stof, der findes i Mb., er oversprunget. Dette ses tydelig, når vi stiller Laxd.'s tekst ved siden af Mb.'s (jeg retter enkelte åbenbare fejl i Mb.-teksten og stiller det oversprungne i parentes):

Mb. k. 21.	Laxd. k. 3, 7.
Vestarr hét maðr, son Þórólfs blöðruskalla; (hann átti Svönu Hronars [?] dóttur . Þeira son var Þorleikr geirr,) er nam Eyrar land ok Kirkjufjörð. Hann átti Helgu Kjallaksdóttur. Þeira son var Þorleikr (derpå opregnes Þorleiks börn).	*En dóttir Kjallaks hét Helga. Hana átti Vestarr á Eyri, son Þórólfs blöðruskalla, er nam Eyri. Þeira son var Þorlákr, faðir Steinþórs á Eyri.*

[1] Relativsætningen *er nam Eyri* må, således som sætningen foreligger i Laxd., gå på Vestarr og ikke på Þórólfr.

[2] Årb. f. nord. oldk. og hist. 1905 s. 87—93.

Som man ser stemmer de to kilder næsten ordret med hinanden, når man kun udelader, hvad jeg har sat i parentes, af Mb.-teksten. At dette kun ved en uagtsomhed er oversprunget af Laxd.'s forfatter, er indlysende. Derved forklares nemlig følgende ejendommeligheder i Laxd.-teksten:

1. At den med hensyn til spörsmålet om, hvem der var den første landnamsmand på Eyrr, tilsyneladende stemmer med Eyrb.-Stb.-Hb., som den ellers ikke plejer at slutte sig til, og afviger fra Mb., med hvis tekst den ellers har de fleste berøringspunkter. Hvis vi antager, at sagaens forfatter, ved en flygtig læsning af sin med Mb. stemmende Landnámatekst, har overset det af mig indklamrede, måtte han uundgåelig opfatte relativsætningen *er nam Eyrar land* som visende tilbage til Vestarr.

2. At sagaen imod alle andre kilder synes at göre Helga Kjallaksdóttir til Vestars hustru. De andre kilder gör hende enstemmig til Vestars svigerdatter, gift med hans sön, som i Mb. kaldes Þórleikr geirr, i Eyrb.-Stb.-Hb. derimod Ásgeirr. Selv var Vestarr i følge Mb.'s og Stb.-Hb.'s samstemmende vidnesbyrd gift med en Svana Herrøðar- (eller Hronars-?) dóttir. Fejlen er også her en ligefrem følge af, at sagaens forfatter ignorerer det af mig indklamrede i sin med Mb. stemmende Landn.-tekst[1]. Dette er et moment af den allerstörste betydning.

3. At sagaen tilsyneladende gör »Þorlákr«, Steinþórs fader, til en sön af Vestarr og Helga, i stedet for at han i følge de andre kilder er en sönnesön af Vestarr (i følge Mb. en sön af Helga og Vestars sön Þórleikr geirr, i følge Eyrb.-Stb.-Hb. sön af Helga og Vestars sön Ásgeirr). Også denne modsigelse hæves, når vi antager, at Laxd.'s forfatter har overset de af mig ovenfor indklamrede ord i sin Landn.-tekst. I virkeligheden svarer da Laxd.'s Þorlákr til den

---

[1] Når det indklamrede udelades, henviser det personlige pronomen *hann* i sætningen *hann átti Helgu Kjallaksdóttur* til *Vestarr*.

yngre Þorleikr i Mb.[1] og til Stb.-Hb.-Eyrb.'s Þorlákr Ásgeirsson, og Steinþórr bliver ligesom i Stb.-Hb.-Eyrb. en sönnesöns sön af Vestarr. I Mb. omtales Steinþórr ikke i fortegnelsen over den yngre Þórleiks sönner. Men Laxd.'s, eller rettere den af Laxd. benyttede Landnámateksts overensstemmelse med Stb.-Hb. og Eyrb. med hensyn til Steinþórr viser, at han har været omtalt i den oprindelige Landn.-tekst som en af de såkaldte Þorleikssönner, der spiller så stor rolle i Eyrb., og ikke som deres farbroder, således som jeg i min afhandling om Eyrb.'s forhold til Landn. havde antaget under påvirkning af Laxd.-teksten[2], hvis stilling til Landn.-teksten dengang endnu ikke var bleven mig klar.

Sammenfatter vi det foregående, ser vi, at Laxd. tilsyneladende rykker (den yngre) Þorlákr og hans sön Steinþórr ét slægtled op i Øreboernes slægtrække eller, om man vil, Vestarr ét slægtled ned, medens Helga Kjallaksdóttir i grunden både beholder sin plads som Þorláks moder og rykker ét slægtled op som Vestars hustru. Alt dette får sin fulde forklaring, når vi antager, at Laxd.'s forfatter har haft for sig en med Mb. enslydende Landn.-tekst og under sit flygtige excerptarbejde har oversprunget det af mig ovenfor indklamrede stykke[3]. Det må altså anses for at være bevist, at han har gjort sig skyldig i denne uagtsomhedsfejl. Hvis den rettes ved passende ændringer i sagaens tekst[4] (man måtte da i stedet for *Hana átti Vestarr*

---

[1] Ikke til den ældre Þorleikr, således som jeg har antaget i min afhandling 'Landnáma og Eyrbyggja saga' i Årb. 1905 s. 92.

[2] Anf. st. s. 92—93.

[3] Det samme resultat opnår man selvfølgelig ved at antage, at det indklamrede har været oversprunget i det Landn.-håndskrift, som Laxd.'s forfatter benyttede. Dog er dette ikke nødvendigt. Jeg har tidligere påpeget forskellige eksempler på Laxd.-forfatterens skødesløshed i hans excerpt fra Landnáma.

[4] Det er dog ikke min mening, at disse ændringer bör indsættes i Laxd.'s tekst. Fejlen findes i alle Laxd.'s håndskrifter og er sikkert oprindelig i sagaen.

á Eyri, son Þórólfs blöðruskalla, er nam Eyri skrive: *Hana átti Þórleikr geirr á Eyri, Vestarsson Þórólfssonar blöðruskalla, sá er nam Eyri*), stemmer Laxd. fuldstændig med Mb.-teksten, dog med den ene undtagelse, at Mb. udelader Steinþórr.

Det er af stor betydning, at Laxd. således, rigtig forstået, helt igennem støtter Mb.-teksten i dette kapitel. Det er kun ved at tage Mb.-teksten til udgangspunkt, at Laxd.'s tekst lader sig forklare. I øvrigt rokker det her udviklede ikke på noget punkt ved det resultat, hvortil jeg i afhandlingen 'Landnáma og Eyrbyggja saga' er kommen med hensyn til vore Landnáma-recensioners forhold til hinanden indbyrdes og til Eyrb. i kapitlet om Øreboerne. Den af mig i Årbøger for nord. oldk. og historie 1905 s. 92 opstillede stamtavle for Øreslægten må dog i henhold til nærværende undersøgelse rettes således, at Steinþórr sidestilles med Þórleikssönnerne som deres broder og udgår som deres farbroder. Så kommer slægtrækken til at stemme overens med, hvad der må antages at have stået i den oprindelige Landnáma.

Laxd. k. 3, 8 har en ganske kort notits om Helgi bjólans bosættelse på Island svarende til Stb. k. 14. Hb. k. 14. Her haves desværre kun den yngre Mb. til sammenligning. Landnamets grænser stemmer nogenlunde, idet Laxd. lader Helgi tage land »mellem Kollafjörðr og Hvalfjörðr«, Stb.-Hb. derimod mellem Mógilsá og Mýdalsá. Den sidste grænsebestemmelse er mere nöjagtig, men da Mógilsá falder i Kollafjorden og Mýdalsá i Hvalfjorden, stemmer den nogenlunde med den første, tilmed da Mýdalsá sædvanlig betragtes som Kjalarnesbygdens nordlige grænse (jfr. Kr. Kålund, Island I s. 58). Dog bör det bemærkes, at Mýdalsá falder ud ikke langt fra Hvalfjordens munding på dens sydlige bred, samt at Laxd. kan forstås, som om den tillagde Helgi hele strækningen langs Hvalfjordens sydside ind til bunden af fjorden (hvor den optager elven Botnsá) med den ovenfor liggende bygd (Kjós). Når Kjalnesinga saga beretter, at Helgi tog »*Kjalarnes millum Leiruvágs* (det inderste af Kollafjörðr) *ok*

Botnsár«, synes den at have haft for sig en med Laxd. enslydende Landnámatekst. Denne udstrækning af landnamet beror dog sikkert på en misforståelse i Kjalnesinga saga, idet der så ikke bliver plads til de forskellige landnamsmænd, som i følge Landn. tog det mellem Mýdalsá og Botnsá liggende land i besiddelse. Med hensyn til Helgi's bopæl har Laxd. en ret mærkelig afvigelse fra de andre kilder, idet den lader ham bo på Esjuberg indtil sin død (dette er meningen med sagaens »*til elli*«), medens Stb.-Hb. (og den yngre Mb.) lader ham bo på gården Hof. Det sidste stemmer med Kjalnesinga saga[1], medens det første står i modstrid med Örlygslegenden (Stb. k. 15. Hb. k. 15), som lader Örlygr tage bopæl på Esjuberg. Men det bör fremhæves, at hvis Helgi har været en kristen mand — hvad der ikke er usandsynligt, skönt der ikke synes at have stået noget derom i den oprindelige Landnáma —, så er det lidet rimeligt, at han har givet sin gård navnet *Hof*, som kun bruges om hedenske tempelgårde. Gårdens navn i Stb.-Hb. indeholder i disse håndskrifter, som fastholder Helgis kristne tro, en selvmodsigelse. Og med hensyn til Örlygslegenden kan det næppe være tvivlsomt, at den, således som den er os overleveret dels i vore Landn.-håndskrifter, dels i den store Olafssaga, er i höj grad overarbejdet og for en stor del lånt fra Gunnlaugs Kristniþáttr, så at det ikke helt er udelukket, at Laxd. med hensyn til Helgi's bopæl har bevaret den oprindelige Landnámatradition, som Landnáma-håndskrifterne da har forvansket for at få plads til Örlygr på Esjuberg[2].

Om Helgi magri har Laxd. k. 3, 9 en ganske kort notits, som stemmer med Stb. k. 218. Hb. k. 184 (og med den

---

[1] Kjalnesinga saga 1. k.

[2] Flere grunde taler for, at Mb. har indeholdt Örlygslegenden omtrent i samme form som Stb.-Hb. I øvrigt skal jeg ikke i denne forbindelse komme nærmere ind på Örlygslegenden, men kun med hensyn til dens afhængighed af Gunnlaugr henvise til, hvad jeg har sagt i Årb. f. nord. oldkyndighed og historie 1894 s. 306 og 307—308.

yngre Mb.) og derfor sikkert går tilbage til den oprindelige Landnáma. Den i Laxd. tilföjede notits: »*Frá þeim Helga ok Þórunni er komit Eyfirðingakyn*«, genfindes ikke i vore Landnáma-håndskrifter, men stemmer med Íslbk. k. 2: *þaðan* (ↄ: fra Helgi) *ero Eyfirðingar komnir* og stammer derfor rimeligvis fra den gamle Landn. Dens nærmeste parallel i Landnáma-håndskrifterne findes i Stb. k. 232. Hb. k. 198[1], hvor Øfjordingernes slægtrække føres ned gennem Helga, datter af Helgi magri (jfr. den gamle *áttartala* bagved Íslbk., hvor vi finder den samme slægtrække, parallel med Íslbk. k. 2).

I anledning af Þorgerðr Dala-Álfs-datters giftermål med Ari Másson indfletter Laxd. (k. 6, 12) i afsnittet om Auðr Reyknesingernes slægtrække opad fra Ari til Úlfr skjálgi. Denne slægtrække har den sikkert ikke hentet fra afsnittet om Auðr — Stb. k. 107 har den ikke —, men fra et andet Landn.-sted, nemlig Mb. k. 35. Stb. k. 122. Hb. k. 94. Laxd. stemmer her med Landnáma-håndskrifterne og disse med hinanden indbyrdes. Slægtrækken går derfor ganske sikkert tilbage til den oprindelige Landnáma.

Vi er da færdige med den første del af Laxd., indledningen, der handler om Ketill flatnefr og hans slægt, hvor sagaens forfatter stadig har arbejdet med sin Landn. ved hånden og hvor vi derfor finder de fleste berøringspunkter med vore Landn.-håndskrifter. I det efterfølgende — den egentlige Laxd. — er forfatteren mere selvstændig og har kun lejlighedsvis benyttet Landn. Parallelerne med denne er derfor her mere spredte og har en mere tilfældig karakter end i indledningen. Disse berøringspunkter går vi nu over til at behandle.

I k. 31, 4 omtaler Laxd. Ásgeirr Knattarson som Þorbjörg Olafsdatters første mand og fører fra ham en slægt-

[1] Landn. FJ. s. 196[35] og 79[17]. Udg. 1843, III, 16 s. 220[4].

række ned til Þorvaldr Snorrason († 1228). Det er Vatnsfjordingernes bekendte slægt, som sagaen her giver, uden sidelinjer, men fuldt ud korrekt. Ledene er (nedadgående): Knöttr — Ásgeirr — Kjartan — Þorvaldr — Þórðr — Snorri — Þorvaldr. De 4 første led er vistnok lånte fra Landnáma — Knöttr og Ásgeirr fra det til Mb. k. 32[1]. Stb. k. 117. Hb. k. 89, Kjartan og Þorvaldr fra det til Stb. k. 185. Hb. k. 152 svarende sted — og går derfor sandsynligvis tilbage til den gamle Landnáma som oprindelig kilde. De tre sidste led søger vi derimod forgæves i vore Landn.-håndskrifter[2]. De er altså en selvstændig tilföjelse i sagaen (original eller hentet fra en anden kilde?)[3].

Notitsen om, at Þórðr Ingunnarson, som blev gift med Guðrún Ósvífrsdóttir, var en sön af Glúmr Geirason (Laxd. k. 32, 12), stemmer med Stb. k. 256. Hb. k. 220 og den yngre Mb., som har selvstændige varianter til dette kapitel. Den stammer derfor sikkert fra den oprindelige Landnáma.

Det samme gælder sagaens meddelelse i k. 34, 1, at Þorvaldr, Guðrúns første mand, var en sön af Halldórr Garpsdalsgoði, hvilket stemmer med alle Landn.-håndskrifter (Mb. k. 34. Stb. k. 119. Hb. k. 91).

Tidligere har jeg fremhævet, at notitsen om Þorgils

---

[1] Mb. er rigtignok beskadiget ved et hul i membranen netop på det sted, hvor Knöttr skulde være nævnt som sön af Þjóðrekr næst efter (Víga-) Sturla, men udg. af 1843 — som den gang synes at have kunnet læse lidt mere end FJ. i året 1900 — har her bevaret et *K*.... som begyndelsesbogstav til et navn, som næppe kan være andet end *Knöttr* (jfr. Stb.-Hb). Landn. FJ. s. 240[7], udg. 1843 s. 349[18].

[2] Den yngre Þorvaldr (Snorrason) nævnes dog én gang i forbigående i en åbenbart interpoleret slægtrække i (den yngre) Mb. (Landn. FJ. s. 253[21], udg. 1843, III, 16 s. 221 n. 13 u. t.). Stedet er i registret til FJ.'s udgave fejlagtig opført under den ældre Þorvaldr (Kjartansson). At det er Þorvaldr Snorrason, som menes, ses af hustruens navn. Þorvaldr Snorrason var ganske rigtig gift med Kolfinna, der var en datter af Salbjörg Ketilsdóttir og den bekendte hövding Einarr Þorgilsson (Sturl.[2] I s. 52 og 232 233).

[3] Jfr. Sturl.[2] I s. 51—52.

Höllusons slægt i Laxd. k. 57, 1 må være taget fra det til Stb. k. 129. Hb. k. 101 svarende kapitel i forfatterens Landnáma. Her finder vi i Stb.-Hb. en med sagaen stemmende meddelelse, der går ud på, at Þorgils var en sön af Snorri Dala-Álfsson og Halla, datter af Gestr Oddleifsson. Notitsen mangler i det tilsvarende kapitel i Mb., som er bevaret (Mb. k. 42), men overensstemmelsen mellem Stb.-Hb. og Laxd. synes at tale for, at Mb. her har gjort sig skyldig i en udeladelse, samt at notitsen går tilbage til den oprindelige Landnáma. Fra samme Landnáma-kapitel har Laxd. k. 33, 39 måske hentet navnet på Gestr Oddleifssons sön Þórðr. Dog er Laxd. her muligvis selvstændig, idet den har Þórðs tilnavn *(inn lági)*, som ikke findes i Stb.-Hb.

De oplysninger, Laxd. k. 40, 1—6 giver om Auðun skökuls slægt, går åbenbart, i hvert fald tildels, tilbage til en foreliggende Landnámatekst. Her spiller flere kilder ind, hver med sine ejendommeligheder, og det er derfor i höj grad vanskeligt at komme til bunds i de forvirrede slægtskabsforhold. Sagen er, således som allerede Jón Sigurðsson har antydet[1] og Guðbrandr Vigfússon senere udførligere har påvist[2], at flere af kilderne har sammenblandet to slægter med hinanden, nemlig Önundr tréfóts og Auðun skökuls slægt, idet særlig Ásgeirr æðikollr snart göres til en sön af Önundr tréfótr[3], snart til en sön af Auðun skökull[4], og Þorgrímr hærukollr ligeledes snart til en sön af Önundr[5], snart til en sön af Auðun[6].

---

[1] Landn. udg. 1843 s. 157—158 n. u. t.

[2] Safn til s. Íslands I s. 240—242, jfr. s. 234—237.

[3] Stb. k. 161. Hb. k. 130.

[4] Laxd k. 40, 1. Den store Olafssaga i Fms. II s. 23 og Flat. I s. 309. Þáttr af Þorsteini skelk Fms. III s 199 og Flat. I s. 416. Biskupa ættir, aftrykte efter AM. 162 fol., Landn. udg. 1843 s. 357.

[5] Stb. k. 161. Hb. k. 130.

[6] Laxd. k. 40, 1. Olafssagaen i Fms. II s. 23 (Flat. udelader notitsen), Biskupaættir Landn. udg. 1843 s. 357 (hvor dog Þorgrímr fører tilnavnet hærulangr, der tilkommer hans sön Ásmundr). Når Kålund i

Grettis saga har søgt at løse denne gordiske knude ved en ganske sindrig hypotese, der går ud på, at Önunds sidste hustru, som i følge sagaen hedder Þórdís og er en datter af bonden Þorgrímr fra Midfjorden og »beslægtet med Miðfjarðar-Skeggi«, senere, efter Önunds død, indgik et andet ægteskab med Auðun skökull. Derved opnår sagaen at kunne give en slægtrække for bægge disse kuld, som er fri for selvmodsigelser og tilsyneladende i den bedste orden, forliger, om end ikke ophæver, modsigelsen i de ældre kilder, som sagaen havde for sig, og forklarer grunden til, at Ásgeirr æðikollr og Þorgrímr hærukollr snart henføres til det ene kuld, snart til det andet. Både Jón Sigurðsson og Guðbrandr Vigfússon har da også i Grettis sagas fremstilling af disse slægtskabsforhold ment at se den i alt fald tilnærmelsesvis rigtige løsning af knuden, og hertil slutter R. C. Boer sig i sin udgave af Grettis saga[1].

Men overfor en så sen saga som Grettis saga, som næppe er ældre end fra begyndelsen af det 14. århundrede[2], kan man ikke være forsigtig nok. Den belæste forfatter har bevislig kendt og benyttet både Landnáma og Laxd.[3], og da sagaen overalt vidner om, at han har haft en klar forstand og godt overblik over sit stof, kan det betragtes som givet, at han har lagt mærke til de modsigelser, disse kilder gör sig skyldige i med hensyn til Auðuns og Önunds efterkommere. På den anden side er det ikke meget sandsynligt, at der ved år 1300 har eksisteret et ægte, gammelt mundtligt sagn om en så underordnet og farveløs person som

---

fortalen til sin Laxd.-udgave Kbhavn 1889—91 udtaler, at Þorgrímr i Mb. göres til en sön af Auðun, beror dette vistnok på, at han ved en uagtsomhed har tilskrevet Mb., hvad der står i Biskupaættir, som i udg. 1843 slutter sig til det fra Mb. hentede Ættartölubrot. I Mb. har jeg forgæves søgt en notits af dette indhold.

[1] Grettis s. k. 11, 1—3 (Boers udg.) med udgiverens anmærkning.

[2] Jfr. FJ., Lit. hist. II s. 751.

[3] Jfr. herom Boers fortale til hans udgave s. XVII—XVIII. Laxd. citeres udtrykkelig k. 10, 5.

Þórdís Þorgrímsdóttir, om hvem sagaen ikke ved at berette noget ejendommeligt sagntræk, og som kun synes at tjene til at sammenkitte de to slægter med hinanden. Og fra en gammel skriftlig kilde kan hun næppe være lånt, da vi ikke finder noget mindste spor af hende andet steds end netop i Grettis saga. Sagaens ubestemte angivelse af slægtskabsforholdet — at hun var »beslægtet med Miðfjarðarskeggi«, uden nærmere specifikation af deres slægtskab — taler også temlig tydelig for, at vi her har at göre med en person, som ene og alene beror på en gisning af forfatteren, eller rettere på en af de foreliggende modsigende beretninger udledet fornuftslutning. I Landn. fandt han, at Þorgrímr hærukollr og Ásgeirr æðikollr var brødre, sönner af Önundr tréfótr, i Laxd. også at de var brødre, men sönner af Auðun skökull. De mundtlige sagn, hvortil forfatteren støttede sig, talte for, at Landn. havde ret i, at Þorgrímr var en sön af Önundr (jfr. sagnet om Þorgríms deltagelse i kampen ved Rifsker[1], som er knyttet til den egn, hvor Önundr bosatte sig), Laxd. derimod i, at Ásgeirr æðikollr var en sön af Auðun (jfr. sagnet om Grettis mellemværende med Ásgeirs sönnesöns sön Auðun[2], som er lokaliseret i Víðidalr, hvor Auðun skökull bosatte sig). Forfatteren sluttede altså, at Þorgrímr var en sön af Önundr, Ásgeirr derimod af Auðun[3]. Men derfor behøvede man ikke at for-

---

[1] Grett. k. 12.

[2] Grett. k. 15 og 28, 2—14. Sagaen opfatter ham åbenbart som en sönnesöns sön af Ásgeirr æðikollr, ikke som hans sön, hvad Boer synes at mene (anm. til Grett. k. 28, 3). Han var i følge Grett. k. 34, 2 fader til Egill, der var gift med Úlfheiðr, svarer altså til den Auðun, fader til Egill, som ifølge Laxd. var sönnesöns sön af Ásgeirr æðikollr på Ásgeirsá og ifølge Landn. sönnesöns sön af »Ásgeirr at Ásgeirsá«. Her passer han altså ind i både Laxd.'s og Landn.'s fra Auðun skökull udledede slægtrække (jfr. nedenfor).

[3] Guðbr. Vigfússon, som ellers slutter sig til sagaens opfattelse, mener dog, at Ásgeirr at Ásgeirsá, som han identificerer med Ásgeirr æðikollr, var en sön af Önundr. Safn til s. Ísl. I s 237 og 241—242.

kaste kildernes vidnesbyrd om, at de var brødre. De kunde jo have haft den samme moder. På denne måde delte forfatteren sol og vind lige mellem sine kilder, gav dem bægge ret og bægge uret, og mente med det samme at have fundet en indlysende forklaring af deres uoverensstemmelse. Men hvorfra har han navnet Þórdís Þorgrímsdóttir? Det synes også at bero på et slags slutning. Fordi sönnen hed Þorgrímr, var det rimeligt, at hans morfader hed det samme. Og fra Bandamanna saga (k. 2) kendte forfatteren — som han selv fremhæver i Grett. k. 14 — en sönnedatter af Þorgrímr hærukollr ved navn Þórdís, der synes at have lånt navn til sin oldemoder. At forfatteren lokaliserede den ældre Þorgrímr i Miðfjörðr, synes at være begrundet i, at den yngre Þorgrímr (hærukollr) senere flyttede derhen, hvoraf han sluttede, at han måtte have haft slægtskabsforbindelser der[1]. Vi har således set, at alt, hvad Grett. beretter om denne Þórdís Þorgrímsdóttir, lader sig forklare på en naturlig måde ved hjælp af de kilder, som sagaens forfatter bevislig havde for sig. Der kan således næppe være tale om, at Grett. her har bevaret en selvstændig tradition. Tværtimod kommer vi til det resultat, at Þórdís er en af forfatteren opdigtet person, samt at Grett.'s fremstilling af disse indviklede slægtskabsforhold kun er en kombination af de ældre kilder, Landn. og Laxd., en kombination, som helt må lades ude af betragtning ved bedömmelsen af disse.

Det samme gælder også om den store Olafssaga i Fms. og Flat., som i sin Kjartans þáttr har optaget det herhen hørende kapitel af Laxd., men dog forøget det med indskudte notitser fra en Landnáma, der stemte med Stb.-Hb.[2]

---

[1] Jfr. Grett. k. 11, 1: *hon* (ɔ: Þórdís) *var dóttir Þorgríms frá Gnúpi í Miðfirði, skyld Miðfjarðar-Skeggja,* med k. 13, 1: *Réz Þorgrímr þá inn til Miðfjarðar ok keypti land at Bjargi með ráði Skeggja,* hvor den tidligere notits om slægtskabet med Skeggi åbenbart benyttes som tilknytningspunkt.

[2] Fms. II s. 23. Flat. I s. 309. Om Olafssagaens forhold til Laxd. i det hele taget se fortalen til Kålunds udg. af Laxd. Kbhavn 1889—91

Af Olafssagaen er stykket i Biskupaættir — Landn. 1843 s. 357—358 — ligefrem udskrevet efter et håndskrift, som synes at have været nær beslægtet med AM. 53 fol., som i Fms. kaldes for C. I det mindste genfinder vi i Biskupaættir alle de for C ejendommelige læsemåder (*Hundasonar Steinarssonar*; *Hallfríði*; *Úlfhildar*; udeladelse af ordene *syni Þórðar gellis* — jfr. noterne til Fms. II s. 23—24). Kjartans sönner Ásgeirr og »*Skúma*« (fejl for *Skúmr*) er sikkert lånte (ikke fra et Landn.-håndskrift, men) fra Olafssagaen Fms. I s. 249, Flat. I s. 266, ligesom notitserne om Ósvífrs slægt, hvormed stykket slutter, åbenbart er udskrevne fra Olafssagaen Fms. II s. 21, Flat. I s. 307[1]. Denne kilde behøver vi altså ikke at tage noget hensyn til.

Ligeledes er det fra Bergsbók i Landn. udg. 1843 s. 158 n. 5 under teksten meddelte stykke en afledet kilde, idet det i alt væsentligt følger Landn., men dog tilföjer enkelte notitser af senere oprindelse, som synes at være hentede fra forskellige kilder (noget er fra Grettis saga, Hallvarðs moder Þórný synes at være lånt fra Hallvarðs-legenden [Hms. I s. 396, 397 og 398. Monum. hist. Norv. s. 155], hendes søster »Ísgerðr« fra Olaf den helliges saga [Óh. Kria 1849 s. 1. Óh. 1853 s. 129. Hkr. Óh. FJ.'s udg. II s. 280. Fms. IV s. 287, og navnlig V s. 267, som synes at være nærmest beslægtet med Bergsbók[2] — alle disse kilder kalder hende dog for Ísríðr]).

s. XXX, om dens forhold til Landn. se min afhandling 'Om Arc frode' i Årbøger f. nord. oldk. og hist. 1894 s. 304 fgg., om dens behandling af sine kilder se samme afhandling s. 289 fgg. Jfr. også FJ., Lit. hist. II s. 772 fgg.

[1] Boer har i en anm. til sin udg. af Grett. k. 11, 3 ganske rigtig fremhævet overensstemmelsen af Biskupaættir og Olafssagaen. Men når han mener, at forholdet er det omvendte af, hvad jeg her har fremsat, at nemlig Olafssagaen har udskrevet af Biskupaættir, beror dette på en ganske naturlig misforståelse, foranlediget ved, at han ikke har været klar over Olafssagaens forhold til de af den benyttede kilder i det hele taget.

[2] Her omtales ligesom i Bergsbók alle 3 søstre, døtre af Guðbrandr kúla.

En, til dels i det mindste, selvstændig notits findes i den lille þáttr af Þorsteini skelk i Olafssagaen[1]. Þorsteinn var nemlig, hedder det, »*Þorkelsson, Ásgeirssonar æðikolls, Auðunarsonar skökuls*«. Dog bör det fremhæves, at når Olafssagaen her giver Ásgeirr Auðunarson tilnavnet *æðikollr*, beror det vistnok på en reminiscens fra Laxd., der som sagt er en af Olafssagaens fornemste kilder.

I Vatnsd. k. 29 (Forns. Leipz. s. 49 [22]) findes en bemærkning, der går ud på, at Ásgeirr æðikollr, fader til Kálfr og Kjartans hustru Hrefna og Þorbjörg bœjarbót, var gift med Jórunn, datter af Ingimundr gamli. Heraf stammer noget (Jórunns giftermål med Ásgeirr, datteren Þorbjörg bœjarbót) oprindelig fra Landn., men det øvrige (tilnavnet æðikollr og at Ingimunds svigersön er fader til Kálfr og Hrefna) stemmer med Laxd. og er enten påvirket af denne saga[2] eller afledet af en med denne fælles kilde (mundtlig tradition?).

Endelig føres i Hrafns saga Sveinbjarnarsonar en slægtrække fra Þórarinn i Selárdalr op til »Ásgeirr fra Ásgeirsá«. Med undtagelse af de to øverste led, som synes at være lånte fra en Landnámatekst, gör denne slægtrække indtryk af at være selvstændig.

Vi ser altså bort fra alle de anførte kilder, som enten er afledede eller af mindre betydning, og går over til en sammenligning af vore to hovedkilder, Landnáma og Laxd.

Stb. k. 161 (jfr. 105), Hb. k. 130 udleder følgende slægtrække fra Önundr tréfótr:

---

[1] Fms. III s. 199. Flat. I s. 416.

[2] Som bekendt beror teksten i den overleverede Vatnsd. udelukkende på afskrifter af den bekendte sagamembran Vatnshyrna (kun med undtagelse af det lille stykke, aftrykt i Forns. s. 162 fgg., som også findes i AM. 445 b, 4⁰). Blandt de sagaer, som fandtes i Vatnshyrna, var Vatnsd. den 4. i rækken. I samme håndskrift fandtes Laxd. som den 2. i rækken. Det er da ikke usandsynligt, at tilnavnet *æðikollr* og börnene Kálfr og Hrefna er tilföjet af Vatnshyrnaskriveren og er en reminiscens fra Laxd., som han havde afskrevet lige i forvejen.

Önundr tréfótr

- Grettir.
- Þorgeirr flöskubak.
- Ásgeirr æðikollr.
  - Kálfr.
  - Hrefna ∾ Kjartan.
  - Þóríðr ∾ 1. Þorkell kuggi, 2. Steinþórr Ólafsson.
- Þorgrímr hærukollr.
  - Ásmundr.
    - Grettir sterki.

Den ældre Mb. haves her ikke til sammenligning, men kun den yngre Mb., som helt igennem stemmer temlig nöje med Stb.-Hb. Dog har den her en ejendommelig fejl, idet den i stedet for de andre håndskrifters *Ivars s(onar)* har »*J Vorsf*«. Denne læsemåde, som fra den yngre Mb. er gået over i andre senere håndskrifter[1], er åbenbart taget fra den ældre Mb., som skriveren altså har haft for sig og skrevet efter. Dette tyder på, at den ældre Mb. i dette kapitel i det hele har stemt med Stb.-Hb.

Fra Auðun skökull udleder derimod Stb. k. 177. Hb. k. 143 følgende slægtrække:

Auðun skökull

- Þóra mosháls
  - Úlfhildr
    - Ásta
      - Ólafr inn helgi
- Ásgeirr at Ásgeirsá ∾ Jórunn Ingimundardóttir
  - Þorvaldr
    - Dalla
      - Gizurr biskup
  - Auðun
    - Ásgeirr
      - Auðun
        - Egill ∾ Úlfheiðr Eyjólfsdóttir
          - Eyjólfr
            - Ormr kapalín
  - Þorbjörg bekkjarbót (Stb.) el. bœjarbót (Hb.)
- Eysteinn
  - Þorsteinn
    - Helgi
      - Þórormr
        - Oddr
          - Hallbjörn
            - Sigvatr prestr.

Også her har vi kun den yngre Mb. til sammenligning. Men her tilföjer den en selvstændig slægtrække, som ikke

[1] Landn. udg. 1843 s. 157 n. 10 u. t. Udg. omtaler ikke, at den yngre Mb. har denne læsemåde.

står i Stb.-Hb.[1] og altså må være hentet fra den ældre Mb., og ligeledes har den et par selvstændige varianter. Vi ser altså, at skriveren har haft den ældre Mb. for sig, og da håndskriftet i alt væsentligt stemmer med Stb.-Hb., må vi antage, at der ikke har været nogen væsentlige afvigelser i den ældre Mb.[2]

Sammenligner vi nu de to slægtrækker med hinanden, ser vi, at de ikke har noget tilfælles med undtagelse af navnet Ásgeirr, som i den ene slægtrække tillægges en sön af Önundr, i den anden en person uden tilnavn, lokaliseret på Ásgeirsá i Víðidalr og sön af Auðun skökull[3]. Der er åbenbart tale om to forskellige personer ved navn Ásgeirr. Fastholdes dette, findes der ingen modsigelse mellem Landn.'s to slægtrækker.

I Laxd. opstilles derimod følgende slægtrække (k. 40, 1—6 og 52, 13) (se næste side).

Denne slægtrække står i en iöjnefaldende modstrid med de to slægtrækker i Landn., men er dog åbenbart afledet af disse. Hovedforskellen består i, at Laxd. tillægger »*Ásgeirr æðikollr at Ásgeirsá*« ikke blot de börn, som i følge Auðun skökuls slægtrække i Landn. (Stb. k. 177. Hb. k. 143) til-

---

[1] Landn. udg. 1843 s. 171 n. 7 u. t. Håndskriftet har her åben plads for de bogstaver, som i udgaven er stillede i parentes, hvilket viser, at skriveren havde for sig et gammelt håndskrift, som her var utydeligt eller beskadiget.

[2] Stb. har i k. 161 (Landn. FJ. s. 176 [9]) fejlagtig *Steinmóðr*, hvor Hb. og d. y. Mb. har det rigtige *Steinþórr*. Læsemåden *bæjarbót* i Hb. stemmer med Vatnsd. k. 29 (Forns. s. 49 [24]), men bör dog vistnok ikke foretrækkes for Stb.'s *bekkjarbót*, der støttes af d. y. Mb.'s i udlyden forvanskede læsemåde *bekkjarbók*, som den har i parentes med udtrykkelig henvisning til »ein Landnáma«, der kun kan være d. æ. Mb.

[3] Den y. Mb. har på et sted (Landn. udg. 1843 s. 176 n. u. teksten) forblandet Ásgeirr æðikollr med Ásgeirr at Ásgeirsá, idet den siger, at Jórunn, datter af Ingimundr gamli, var gift med Ásgeirr æðikollr (i stedet for med Á. at Ásgeirsá) og med ham havde datteren Þorbjörg bekkjarbót. Men denne notits er åbenbart lånt fra Vatnsd. (k. 29. Forns. 49 [22]), hvoraf Mb. her giver udførlige uddrag.

Auðun skökull

Ásgeirr æðikollr at Ásgeirsá — Þorgrímr hærukollr

Auðun	Þorvaldr	Kálfr	Hrefna ∾ Kjartan	Þóríðr ∾ 1. Þorkell kuggi 2. Steinþórr Ólafsson	Ásmundr
Ásgeirr	Dalla				Grettir
Auðun	Gizurr biskup			1. Þorsteinn 2. Steinþórr gróslappi[1]	
Egill ∾ Úlfheiðr Eyjólfsdóttir					
Eyjólfr					

kommer »*Ásgeirr at Ásgeirsá*« (dog udelader sagaen Þorbjörg bekkjarbót, rimeligvis fordi hun ingen descendenter har), men også de börn, som ifølge Önunds slægtrække i Landn. (Stb. k. 161. Hb. k. 130) tilkommer »*Ásgeirr æðikollr*«, og desuden betragter Þorgrímr hærukollr som en sön af Auðun. Dette kan kun forklares på den måde, at Laxd.-forfatteren har anset Ásgeirr æðikollr for at være den samme person som Ásgeirr at Ásgeirsá og derfor flyttet ham og hans börn fra Önunds slægt over i Auðun skökuls, og hans broder Þorgrímr, som nævnes næst efter ham i Landn.-håndskrifterne, er flyttet med. At den i Landn. foreliggende tekst her er den oprindeligste og fremstillingen i Laxd. afledet derfra, er indlysende både på grund af Laxd.'s forhold i det hele taget til den oprindelige Landnámatekst, som her synes at være sikret ved Landnáma-håndskrifternes enstemmige vidnesbyrd, og fordi uoverensstemmelsen mellem sagaen og Landnáma kun på denne måde tilsteder en naturlig og simpel forklaring, idet vi er i stand til at påvise den sandsynlige grund til Laxd.'s vigtigste afvigelse fra Landnáma, nemlig identifikationen af »Ásgeirr æðikollr« med »Ásgeirr at Ásgeirsá«,

[1] Dette tilnavn er vist dannet af kvindenavnet Gróa som første sammensætningsled og er fuldstændig analogt med *Höllu-slappi* (af *Halla*) Laxd. k. 67, 3. Jfr. Kålunds anm. til dette sted. Om denne Gróas forhold til Steinþórr ved vi ikke noget. Måske har hun opfostret ham.

som er det kærnepunkt, hvorom det hele drejer sig. At gå den omvendte vej og antage, at det er Laxd., som her repræsenterer den oprindelige Landnáma, og at teksten i Landnáma-håndskrifterne er sekundær, vilde føre til en altfor kunstig og unaturlig forklaring.

Hvorfor har da Laxd. identificeret »*Ásgeirr æðikollr*« Önundarson med »*Ásgeirr at Ásgeirsá*« Auðunarson? Dette er åbenbart en indrömmelse til den mundtlige tradition, som ved siden af Landnáma var sagaens hovedkilde. I følge disse mundtlige sagn stammede så vel Kjartans hustru Hrefna som hendes broder Kálfr, Kjartans gode ven, fra Víðidalsbygden på Nordlandet, hvor deres fader Ásgeirr boede på gården Ásgeirsá. Sagaen beretter, at det var Kjartans søster Þóríðr, gift med Guðmundr Sölmundarson på Ásbjarnarnes, som bragte giftermålet mellem Kjartan og Hrefna i stand, samt at dette skete under et besøg, som Kjartan aflagde hos sin søster på Ásbjarnarnes, en nabogård til Ásgeirsá[1]. Dette træk stammer sikkert fra den mundtlige tradition. På den anden side kendte forfatteren fra sin Landnáma 2 mænd med navnet *Ásgeirr*, den ene med tilnavnet *æðikollr* og börnene Kálfr, Hrefna og Þóríðr, sön af Önundr tréfótr og altså, som det syntes, lokaliseret på Strandir (Húnaflói's vestlige bred), den anden uden noget tilnavn, med börnene Þorvaldr, Auðun og Þorbjörg (ikke Kálfr, Hrefna, Þóríðr), bosat på Ásgeirsá og sön af Auðun skökull. Når forfatteren tog hver af disse to personer for sig, passede de ham foreliggende mundtlige sagn, i følge hvilke Kálfr og Hrefna hørte hjemme på Ásgeirsá i Víðidals-bygden, delvis på dem bægge, delvis på ingen af dem. Börnenes navne passede på Ásgeirr æðikollr Önundarson, bopælen derimod på Ásgeirr at Ásgeirsá Auðunarson. I følge hele sin stilling til de mundtlige sagn måtte forfatteren komme til det resultat, at Landn. her havde gjort sig skyldig i en dobbelt fejl, dels ved at tillægge Ásgeirr Önundarson börnene Kálfr og Hrefna, dels ved ikke at op-

[1] Laxd. k. 45.

føre disse på listen over Ásgeirr Auðunarsons börn, hvor de i følge sagnene hørte hjemme som knyttede til Víðidalsbygden. Han kunde nu have ladet sig nöje med blot at flytte börnene over fra det ene kuld til det andet, hvad sagnene gav anledning til, og lade faderen stå tilbage uden börn som en sön af Önundr. Men han går et skridt videre. Han flytter faderen med, d. v. s. han identificerer Ásgeirr æðikollr, som i Landn. er en sön af Önundr tréfótr, med hans navne på Ásgeirsá, gör ham med andre ord til en sön af Auðun skökull og giver denne ene Ásgeirr de börn, som i følge Landn. tilkommer dem bægge. Og for at göre det rigtig grundig lader han Þorgrímr hærukollr dele skæbne med sin broder og gör også ham til en sön af Auðun skökull, rimeligvis af to grunde, nemlig dels fordi Þorgrímr i Landn. opregnes som den fjerde og sidste af Önunds sönner næst efter Ásgeirr æðikollr, som er den tredje, dels fordi tilnavnene, som bægge ender på *-kollr*, syntes at tale for, at Ásgeirr og Þorgrímr var brødre; måske havde forfatteren også andre grunde, som vi nu ikke kender.

Hvis notitsen i Vatnsd., at Jórunn, datter af Ingimundr gamli, var gift med Ásgeirr æðikollr og med ham havde börnene Kálfr og Hrefna, beror på en af Laxd. uafhængig mundtlig tradition, hvad der turde være tvivlsomt, bekræftes Laxd.'s fremstilling af disse slægtskabsforhold også fra en anden side.

I øvrigt skal jeg ikke indlade mig på det vanskelige spörsmål, hvilken af kilderne, Landn. eller Laxd.-Vatnsd., her har ret[1]. For nærværende afhandlings opgave er det tilstrækkeligt at have påvist, at Laxd. her er afledet af den overleverede Landnámatekst, og ikke omvendt.

---

[1] Jeg skal dog tillade mig at bemærke, at alle, eller dog de fleste, kronologiske modsigelser, som Guðbr. Vigfússon fremhæver i Safn til s. Ísl. I s. 241—242, stammer fra den hypotese, at Ásgeirr æðikollr og Ásgeirr at Ásgeirsá er den samme person, og hæves når vi i et og alt holder os til den overleverede Landn.-tekst.

Der findes endnu hist og her i Laxd. nogle berøringspunkter med vore Landn.-håndskrifter, hvor overensstemmelsen ikke synes at gå tilbage til den oprindelige Landnáma. Disse steder går vi nu over til at behandle.

Den Víga-Hrappr Sumarliðason, gift med Vigdís, datter af Hallsteinn Þórólfsson, og fader til Sumarliði, som Laxd. omtaler i k. 10, 1—4, er måske den samme person som den Hrappr, Stb. omtaler i k. 103 som fader til Sumarliði, der var gift med Þórarna, en datter af Ásgeirr, der var en sön af Auðs frigivne Erpr. Dog er disse personers identitet i höj grad tvivlsom. For den taler kun personernes navne (Hrappr, Sumarliði) og den sandsynlighed der er for, at de stammer fra den samme egn (Bredefjordsdalene). Til de detaillerede oplysninger, Laxd. giver om sine personer (Hrapps afstamning fra Skotland, giftermål med Vigdís[1], gengangerhistorien &c.) findes intet tilsvarende i Stb., som ikke oplyser noget ud over personernes navne. Desuden er det slet ikke sikkert, at Stb.'s notits om Þórarnas giftermål med Sumarliði Hrappsson går tilbage til den oprindelige Landnámatekst. Af Landn.-recensionerne er det kun Stb., der indeholder kapitlet om Erpr, hvor denne notits forekommer, idet både Hb. og Mb. her er defekt. Men ved siden af Stb. har vi Laxd.'s beretning om Erpr, der, som ovenfor påvist, er lånt fra den af sagaens forfatter benyttede Landn.-tekst, og her finder vi ikke noget tilsvarende til Stb.'s notits[2]. Hvis forfatteren på dette sted i sin Landn.-tekst havde fundet Hrappr og Sumarliði omtalte som fader og sön, vilde han næppe have forbigået dem, da jo personer med disse navne senere optræder som fader og sön i sagaen. Dertil kommer, at Laxd. ikke synes at kende noget til Sumarliðis giftermål med Þórarna. Tværtimod lader sagaen ham, som det synes, dø som ungkarl, idet den beretter, at hans moder efter hans

[1] Vore Landn.-håndskrifter kender, som allerede fremhævet, ikke noget til, at Hallsteinn Þórólfsson har haft en datter af dette navn.

[2] Laxd. k. 6, 5—6.

pludselige død tog alt hans gods i besiddelse[1]. Alt taler således for, at Laxd. i fortællingen om Víga-Hrappr og hans sön ikke har fælles kilde med Stb. i dennes notits om Sumarliði Hrappsson. Sagaen har her åbenbart, således som navnlig gengangerhistorien viser, øst af mundtlige sagn, der var knyttede til gården Hrappsstaðir, og er fuldstændig uafhængig af Stb., ligesom denne af sagaen.

Til sagnet om Víga-Hrappr knytter sig i Laxd. (k. 10, 4—7; 17, 10 og k. 18) beretningen om Þorsteinn surtr, om hans død og retstrætten angående arven efter ham. Også her har Laxd. berøringspunkter med Stb., som i k. 123 omtaler den nævnte arvesag. Heldigvis har vi her både Mb. (k. 36) og Hb. (k. 95) til sammenligning, og da disse ikke med et eneste ord omtaler retstrætten, er det klart, at notitsen om den i Stb. er en senere interpolation, som ikke stammer fra den oprindelige Landn.-tekst. Dette bekræftes også ved en sammenligning af Laxd. og Stb. I følge Stb. er Þórarinn, som (i følge Laxd.) drukner sammen med Þorsteinn surtr, en sön af denne, i følge Laxd. derimod hans svigersön, gift med hans datter Ósk, som i følge Stb. er gift med Steinn mjöksiglandi. Bægge kilder er enige i, at Þorkell trefill var gift med en datter af Þorsteinn surtr, men hendes navn stemmer ikke (*Þórdís* Stb., *Guðríðr* Laxd.). I følge bægge er det Þorkell, som gör fordring på arven efter Þorsteinn, men i følge Stb. gör han det til fordel for Þórarins börn, i følge Laxd. derimod i sin egen hustrus navn. Þorkels modpart er i følge Stb. Sámr, en uægte sön af Þorsteinn surtr, i følge Laxd. derimod Þórarins slægtninge. Alt dette viser, at kilderne er uafhængige af hinanden og ikke kan gå tilbage til den oprindelige Landn.-tekst som fælles kilde. Afvigelserne forklares bedst ved at antage, at to forskellige mundtlige sagn ligger til grund for de to kilder.

Laxd. omtaler i k. 31, 1 Guðmundr Sölmundarson i

[1] Laxd. k. 17, 9—10.

Ásbjarnarnes som gift med Þóríðr, datter af Olaf på, og deres börn, af hvilke Víga-Barði senere optræder i sagaen som deltager i overfaldet på Bolli Þorleiksson. De oplysninger, sagaen giver om Guðmundr og hans slægt, stemmer med Stb. k. 187. Hb. k. 154 og den yngre Mb., men er meget udførligere, hvoraf det er klart, at Landn. ikke kan være sagaens eneste kilde. Landn.-håndskrifterne kender ikke noget til giftermålet mellem Guðmundr Sölmundarson og Þóríðr Ólafsdóttir. Vel har den store Olafssaga en notits derom på det sted, der svarer til Stb. k. 105 (Mb. og Hb. defekt)[1], men den er sikkert lånt fra Laxd. Af Guðmunds börn nævner Landn.-håndskrifterne kun Víga-Barði, Laxd. derimod foruden ham sönnerne Hallr (også omtalt i Olafssagaen anf. st., rimeligvis efter Laxd.), Steinn og Steingrímr og døtrene Guðrún og Ólöf. Alle de samme börn omtales i Heiðarvíga saga, kun med undtagelse af datteren Guðrún, som dog måske har været omtalt i den tabte del af sagaen på det sted, der svarer til Jón Ólafssons udtog Kålunds udg. s. 49⁷—50¹, hvor Guðmunds börn opregnes. Jón Ólafsson har her åbenbart glemt sönnen Steinn og datteren Ólöf, som nævnes senere sagaen, og det samme kan være tilfældet med datteren Guðrún, skönt hun ikke forekommer senere. Det er da ikke udelukket, at Heiðarvíga saga her har været Laxd.'s kilde.

Laxd. omtaler i k. 31, 6 Þorsteinn Kuggasons hustru Þorfinna som en datter af Þorbjörg in digra Ólafsdóttir på og Vermundr Þorgrímsson (inn mjóvi). Dette stemmer med Hb. k. 68, for så vidt som Þorfinna også der siges at have været gift med Þorsteinn Kuggason og datter af Vermundr, men moderens navn stemmer ikke, idet Hb. i overensstemmelse med Eyrb. k. 8, 5 og 15, 7 lader Vermundr være gift med Guðný Þórólfsdóttir og betragter Þorfinna som deres datter. I følge Hb.'s hele forhold til Eyrb.[2] kan det ikke

[1] Landn. FJ. s. 270²². Fms. I s. 249. Flat. I s. 266.

[2] Jfr. herom min afhdl. 'Landnáma og Eyrb.' i Årbøger f. nord. oldk. og hist. 1905.

være tvivlsomt, at den med hensyn til Vermunds hustru er påvirket af denne kilde. Uoverensstemmelsen mellem Hb. og Laxd. viser, at disse er uafhængige af hinanden. For resten er notitsen om Þorfinna åbenbart en senere interpolation i Hb., idet den mangler både i Stb. k. 80 og Mb. k. 20.

Ósvífr Helgason inn spaki og hans slægt omtales i Laxd. k. 32, 1—6. Dermed stemmer til dels Stb. (k. 84) og Hb. (k. 72), som i kapitlet om Björn inn austrœni har nogle notitser af et lignende indhold. Den ældre Mb., som her til dels er bevaret, viser i det tilsvarende kapitel (Mb. k. 24) ikke noget spor af disse notitser om Ósvífr, som derfor synes at være et senere indskud i Stb -Hb. Dette bliver til vished, når vi læser stykket i sammenhæng i Stb.-Hb. Af Björn den østrønes sönner omtaler Stb.-Hb. først Kjallakr, derpå Óttarr med hans sön Björn, fader til Vígfúss í Drápuhlíð. Derpå begynder indskudet med ordene: *Annarr son Óttars var Helgi* o.s.v., og sidst i kapitlet vender fremstillingen tilbage til Kjallakr og opregner hans efterkommere. Denne omstændighed, at den af brødrene, som først omtales, ikke også får sin slægt først opregnet, tyder på, at det mellemliggende er et senere indskud. Vi ser også, at Mb. i det tilsvarende kapitel, efter at have opregnet Björns sönner, først har behandlet Kjallaks giftermål og hans afkom. De overensstemmelser, der findes mellem Laxd. og Stb.-Hb., kan derfor ikke gå tilbage til den oprindelige Landnámatekst. Med hensyn til Ósvífrs afstamning i mandslinjen stemmer kilderne. Bægge nævner hans moder Niðbjörg og dennes moder Kaðlín, datter af Göngu-Hrólfr, men ved ham standser slægtrækken i Stb.-Hb., hvorimod Laxd. tilföjer, at han var en sön af Yxna-Þórir[1]. Dette sidste stemmer med Þorsteins saga hvíta, begyndelsen (Austfirðinga sögur, udg. af Jakobsen,

[1] I forbigående indskyder Laxd. her sagnet om anledningen til Yxna-Þóris tilnavn, som vi genfinder, ikke i Landn.-håndskrifterne, men i tillæggene til Hb. og i »Viðrauki Skarðsárbókar« (Hb. udg. s. 505, tillæg XII. Landn. udg. 1843 s. 328).

s. 3), men strider imod Stb. k. 309. Hb. k. 270, der, således som jeg har vist i min afhandling om Eyrb.'s forhold til Landn.[1], er et uddrag af Orkn. (jfr. Hkr.). Vi har altså her i Laxd. og Þorsteins saga hvíta bevaret en selvstændig tradition om Göngu-Hrólfs slægt, som er i strid med kongesagaens og Orkn.'s tradition, at han var en sön af Rögnvaldr Mœrajarl (Stb.-Hb., som her er en afledet kilde, kommer ikke i betragtning). Kongesagaen må dog vistnok her antages at vide bedre besked end de islandske slægtsagaer, som rimeligvis gengiver mundtlige sagn, udviklede hos Yxna-Þóris efterkommere på Island. Ósvífrs morfader, kong Bjólan, og sammes broder, Einarr skálaglam, omtales i Stb.-Hb., men ikke i Laxd. Ósvífrs hustru var i følge bægge kilder Þórdís Þjóðólfsdóttir, men ejendommeligt for Laxd. er denne Þjóðólfs tilnavn — *inn lági* —, for Stb.-Hb. derimod en notits om hans bopæl *(ór Höfn)*. Listen over Ósvífrs sönner stemmer kun tildels. Fælles for bægge lister er Óspakr, Þórólfr og Torráðr. Foruden dem nævner Laxd. Helgi og Vandráðr, altså i det hele 5, Stb.-Hb. derimod Einarr, Þorbjörn og Þorkell, i det hele 6[2]. Hb. tilföjer en nedadgående slægtrække fra Óspakr gennem hans sön Úlfr stallari til erkebiskop Eysteinn, som vi også finder i Laxd. k. 50, 4[3].

---

[1] Årb. f. nord. oldk. og hist. 1905 s. 107.

[2] Den liste, som Stb.-Hb. her giver over Guðrún Ósvífrs-datters sönner, stemmer med Laxd. I det interpolerede kapitel om Þorbjörn — Stb. k. 104 — findes en langt udførligere liste over Guðrúns börn, af hvilke nogle ikke omtales i Laxd. Jfr. herom Kålund i fortalen til Laxd. Kbhavn. s. LIX.

[3] Laxd. oplyser på dette sted, at Úlfs moder var Aldís, datter af Hólmgöngu-Ljótr på Ingjaldssandr (ved Önundarfjorden), samt at Óspakr blev dömt fredløs på grund af sit forhold til denne Aldís. Hermed kan sammenlignes Stb. k. 142, som meddeler, at Óspakr, efter at have bortført Ásdís, en søster til Ljótr inn spaki, blev af denne sagsøgt til fredløshed. De af mig udhævede afvigelser viser, at kilderne er uafhængige af hinanden. Ásdís omtales også i Stb. k. 140 som en søster til Ljótr inn spaki. Det tilsvarende kapitel i Hb. (k. 112) omtaler hende også som moder til Úlfr stallari, men der siges hun at have været Þormóðsdóttir og hendes slægtskabsforhold til Ljótr berøres ikke.

Den store Olafssaga indeholder også tilsvarende bemærkninger om Ósvífr og hans slægt. Først omtaler den ham og hans sönner i anledning af disses søgsmål mod Stefnir Þorgilsson Fms. I s. 286. Flat. I s. 287. Her stemmer den gennemgående med Kristni s. k. 6. Særlig fremhæves listen over Ósvífrssönnerne, som hverken stemmer med Stb.-Hb. eller med Laxd.; dog står den nærmere ved Laxd.; forskellen er kun, at Olafssagaen har Áskell i stedet for Laxd.'s Helgi. Derimod stemmer listen fuldstændig med Kristni s. Ligesom ellers, hvor Olafssagaen og Kristni s. stemmer med hinanden, beror overensstemmelsen også her på, at bægge har benyttet Gunnlaugs latinske Kristniþáttr. Til den slægtrække, som Olafssagaen her fører fra Ósvífr op til Ketill flatnefr, findes dog ikke noget tilsvarende i Kristni s., men den stemmer med Stb. k. 84. Hb. k. 72 og er åbenbart lånt fra den af forfatteren benyttede, i det hele med Stb.-Hb. stemmende Landn.-recension. Det andet sted, hvor Ósvífr omtales, er Fms. II s. 20—21. Flat. I s. 308. Her er sagaen åbenbart en kompilation af en med Stb.-Hb. stemmende Landn.-recension og Laxd. Fra bægge låner forfatteren rækken Ósvífr – Niðbjörg—Kaðlín—Göngu-Hrólfr, men som Göngu-Hrólfs fader opfører han Rögnvaldr efter Stb. k. 309. Hb. k. 270 (eller måske efter Hkr., som også er en af hans kilder). Når Olafssagaen kalder Ósvífrs svigerfader for Þórólfr[1], i stedet for at han i følge både Stb.-Hb. og Laxd. hedder Þjóðólfr, er dette kun en afvigende læsemåde, som forf. har fundet i sin Landnámatekst, og som måske er rigtig[2]. Når han siger, at denne »Þórólfr« var fra *Meðalfellsströnd*, stemmer dette faktisk med Stb.-Hb.'s læsemåde *ór Höfn*. Det kan nemlig næppe være tvivlsomt, at der med Höfn menes en gård, som stod yderst på Döguröarnes, en pynt, som geogra-

[1] Således overensstemmende i Fms. og Flat.

[2] Til bekræftelse kan anføres, at en af Ósvífrs og Þórdís' sönner i følge alle kilder hedder Þórólfr, men ingen Þjóðólfr.

fisk hører til Meðalfellsströnd, om den end nu regnes til Skarðsstrandarhreppr[1]. Måske har den af Olafssagaen benyttede Landn.-tekst haft læsemåden *ór Höfn á Meðalfellsströnd.* »Þórólfs« tilnavn *inn lági* har forfatteren derimod lånt fra Laxd., som også i det nærmest følgende er hans hovedkilde. Olafssagaen er altså her som ellers en afledet kilde og forklarer hverken de overensstemmelser eller de afvigelser, der findes mellem Laxd. og Stb.-Hb. Afvigelserne viser, at disse kilder er uafhængige af hinanden, samt at den lighed, der findes, i sidste instans må gå tilbage til den mundtlige tradition.

En af Laxd.'s bipersoner er en mand ved navn Þórarinn, sön af Þórir sælingr, der boede på gården Tunga i Sælingsdalr (ɔ: Sælingsdalstunga) og blandt andet var Kjartans ledsager på hans sidste udflugt (Laxd. k. 32, 9 og 49, 1—22). Derimod beretter Stb.-Hb. i kapitlet om Þrándr mjóbeinn, at den Þórarinn, som »var med Kjartan i Svínadalr, da han faldt«, var en sön af Ingjaldr, hvis fader, Hergils hnapprass, igen var en sön af Þrándr mjóbeinn (Stb. k. 114. Hb. k. 86). Denne Þórarinn Ingjaldsson omtales også i Stb. k. 121[2] (Hb. k. 93 og Mb. k. 46 har intet tilsvarende) og i Stb. k. 256, Hb. k. 220 (den ældre Mb. er tabt, men den yngre Mb. bemærker udtrykkelig, at »Landnáma«, d. v. s. den ældre Mb., her har [fejlagtig] *Þórarinn Hergilsson* i stedet for de andre håndskrifters *Þórarinn Ingjaldsson*, hvilket viser, at notitsen må have stået i d. æ. Mb.). Notitsen om, at det var denne Þórarinn Ingjaldsson, der fulgte Kjartan, da han blev dræbt, står dog kun på det første sted, nemlig i kapitlet om Þrándr mjóbeinn. Men jeg håber senere, i en afhandling om Gull-Þóris sagas forhold til Landn., at få lejlighed til at vise, at dette kapitel, som mangler i Mb., efter al sandsynlighed er

---

[1] Jfr. om denne Höfn Kålund Island I., s. 489.

[2] Her er *Hergils var faðir Þórarins* en fejl for *Hann var faðir Þórarins* (se udgaverne).

en senere interpolation i Stb.-Hb., hentet fra en denne recension foreliggende Þorskfirðinga saga (ældre Gull-Þóris saga), som ligefrem citeres i kapitlets slutning. Notitsen om, at det var Þórarinn Ingjaldsson, som ledsagede Kjartan, da han faldt, må da vel også være lånt fra Þorskfirðinga saga. I hvert fald er det sikkert, at Laxd. og Stb.-Hb. her er uafhængige af hinanden. Det er kun navnet Þórarinn, der stemmer. Laxd. går her sikkert tilbage til mundtlige lokalsagn, idet Þórarins fader Þórir sælingr åbenbart er en eponym for Sælingsdalen, hvor hans söns gård lå. Derfor kan der heller ikke være tale om at identificere Laxd.'s Þórarinn Þórisson sælings med den Þórarinn sælingr Þórisson, som omtales i Stb. k. 387. Hb. k. 341 (jfr. Stb. k. 270. Hb. k. 232 — her kaldes manden i Hb. for Einarr Sælendingr — endvidere Ljósv. k. 25 [40] og Þhreð. udg. 1848 s. 65) som en sönnesön af Eilífr auðgi, idet denne familie hører hjemme på Sydlandet i nærheden af Skálaholt.

Den Eldgrímr, som Hrútr dræbte, boede i følge Laxd. k. 37, 2 på gården Eldgrímsstaðir i Grímsdalr, en dal, der forbinder »Myrernes« lavland med den höjere liggende Langavatnsdalr. Da navnet Eldgrímr er sjældent, står dette sted i Laxd. måske i en eller anden forbindelse med Stb. k. 49. Hb. k. 37, der blandt andet handler om en Eldgrímr, sön af Arnbjörg pä Arnbjargarlækr, som bosatte sig på en gård Eldgrímsstaðir »oppe på höjderyggen ovenfor Arnbjargarlækr«. Men det fremgår af kilderne, at de mener to forskellige gårde af samme navn, beliggende ikke langt fra hinanden i det samme herred (nuværende Mýra syssel), den ene i bygden Stafholtstungur, den anden i bygden Þverárhlíð[1]. Der synes

---

[1] Om Eldgrímsstaðir i Stafholtstungur se Kålunds anm. til Laxd. k. 37, 2 i hans tyske udgave og Kålund, Island I s. 365. Om Eldgrímsstaðir i Þverárhlíð se Brynjólfur Jónsson i Árbók hins ísl. Fornleifafjelags 1904 s. 10.

altså at være tale om to forskellige personer[1]. I hvert fald er kilderne uafhængige af hinanden.

Til Laxd. slutter sig som et slags fortsættelse den såkaldte Bollaþáttr, som dog kun findes i de håndskrifter af sagaen, der af Kålund betegnes som hørende til y-klassen. Den er åbenbart yngre end sagaen og rimeligvis forfattet på Nordlandet. Her findes kun få og lidet oplysende paralleler til Landnáma, hvilket også er naturligt, da de begivenheder, der skildres, tænkes at foregå ved midten af det 11. årh. Af de personer, der optræder, findes følgende omtalte i Landn.: Arnórr kerlingarnef, sön af Björn Höfða-Þórðarson, Þórðr og Þorvaldr Hjaltasynir, Goðdala-Starri, Guðmundr ríki, Hellu-Narfi og Valla-Ljótr.

Forsøger vi i al korthed at sammenfatte resultatet af ovenstående undersøgelse, bliver det følgende:

1. Laxd. har på flere steder — dog navnlig i sagaens første afsnit — benyttet en Landn.-tekst, som forfatteren synes at have anset for at være et værk af Are frode.

2. Den af sagaens forfatter benyttede Landn.-tekst har på mangfoldige steder stemt med Stb.-Hb., men hvor denne recension afviger fra Mb., har den i regelen stemt med denne sidste, og i disse tilfælde viser det sig da, at teksten i Stb.-Hb. er forvansket ved senere tilsætninger eller forandringer, og at Mb. i forening med Laxd. repræsenterer den oprindelige Landn.-tekst[2]. Desværre er Mb. i de afsnit, hvorpå det her kommer an, i höj grad mangelfuldt overleveret.

---

[1] Af en anden mening er dog Guðbr. Vigfússon i Safn til s. Ísl. I s. 216.

[2] Hvis overensstemmelserne mellem Laxd. og Landn., som FJ. og Mogk mener, stammede fra Ares ældre Íslbk. som fælles kilde, måtte de selvfølgelig være hentede fra dennes *áttartala*, som Are, efter hvad han selv fortæller, udelod i den yngste bearbejdelse af sit skrift. Men denne forklaring af parallelerne er efter min mening umulig. Disse er — særlig i afsnittet om Auðr — så omfattende, at man, forudsat at de

3. Stb.-Hb. har ikke benyttet Laxd. For så vidt er denne Landn.-recensions forhold til Laxd. et andet end til de tidligere behandlede sagaer, Egils saga, Hœnsa-Þóris saga og Eyrb., som alle er benyttede af Stb.-Hb.

4. Heller ikke har Laxd. direkte benyttet Stb.-Hb. De paralleler, som ikke kan antages at gå tilbage til den oprindelige Landn.-tekst (jfr. No. 2), er behæftede med så store afvigelser, at de må bero på den mundtlige tradition som oprindelig kilde.

5. Af mere specielle resultater fremhæves særlig:

a) Både Stb.-Hb. og Laxd. har hver på sin måde forvansket den oprindelige orden i afsnittet om Auðr.

b) De islandske kilders Óleifr hvíti og hans sön Þorsteinn rauðr er ikke identiske med de irske kilders Amhlaibh, konge i Dublin, og hans sön Oistin.

c) Den oprindelige Landn.-tekst synes ligesom Laxd. ikke at have haft nogen bemærkning om Auðs og hendes slægtninges kristne tro. Traditionen derom i Stb.-Hb. og andre kilder stammer fra Gunnlaugs Kristniþáttr (og måske til dels fra Eyrb.).

d) Af de kilder, der indeholder beretningen om Ketill flatnefr, er Laxd. og Eyrb. de oprindeligste. Hvad der er fælles for disse to kilder, går tilbage til den oprindelige Landn.-tekst; hvor de afviger fra hinanden, gör Laxd.'s beretning et mere primitivt indtryk; dog er det ikke sikkert, at Laxd.'s fremstilling her går tilbage til den gamle Land-

---

stammer fra *áttartala,* må komme til det resultat, at denne, så vidt parallelerne strækker sig, har haft det samme indhold og det samme omfang som vor Landnáma, når den renses for senere tilsætninger. Men dette resultat strider imod den analogi, der kan hentes fra de bagved den yngre Íslbk. opbevarede brudstykker af den gamle *áttartala,* som er meget kortfattede og alle indrettede efter det samme skema, og fra den yngre Íslbk., som netop udmærker sig ved sin sammentrængte form. Og når resultatet ikke kan være rigtigt, må selvfølgelig forudsætningen være falsk.

náma, og endnu mindre kan dette antages for Eyrb.'s vedkommende.

e) Laxd. bekræfter det ved en tidligere undersøgelse vundne resultat, at Mb. i kapitlet om Øreboerne (Mb. k. 21. Stb. k. 81. Hb. k. 69) har bevaret den oprindelige Landn.-tekst. Dog har Laxd. her ved et flygtigt excerpt oversprunget eller overset nogle ord i sin med Mb. stemmende Landnáma.

f) I kapitlerne om Önundr tréfótr og Auðun skökull har vore i det hele med hinanden stemmende Landn.-håndskrifter bevaret den gamle Landn.-tekst. Disse to mænds slægtrækker, således som de her er overleverede, kolliderer ikke med hinanden. Ásgeirr æðikollr og Ásgeirr at Ásgeirsá betragtes her som to forskellige personer. Af denne tekst er Laxd.'s beretning om slægten på Ásgeirsá afledet, men sagaen har, under påvirkning af mundtlige sagn, identificeret Ásgeirr æðikollr med Ásgeirr at Ásgeirsá og flyttet ikke blot ham og hans börn, men også hans broder Þorgrímr hærukollr over i Auðun skökuls slægt. Derfra er konfusionen så gået videre til andre kilder, og til sidst har Grett. søgt at forlige de modstridende beretninger ved en sindrig hypotese, der gik ud på, at Önunds kone Þórdís, en af sagaskriveren opdigtet person, efter Önunds død havde ægtet Auðun skökull.

HAVELOK OG OLAV TRYGVESSØN.

ET BIDRAG TIL SPØRGSMAALET OM KONGESAGAERNES FREMVÆKST

AF

ALEXANDER BUGGE.

Sagnet om Havelok foreligger i tre — eller snarere fire — forskjellige formninger. De to første staar hinanden meget nær og stammer tydeligvis fra samme kilde. Den ene findes i Gaimars i England skrevne »Lestorie des Engles« (skrevet efter 1135 og før 1155). Den anden er en gammelfransk digtning (laie), som ligeledes synes at være fra midten af 12. aarh. og maa være skrevet i England. — Begge er med oversættelse udgivet i to bind af Hardy og Martin i »Rerum Britannicarum medii aevi scriptores« under titelen »Lestorie des Engles solum la Translation Maistre Geffrei Gaimar« (London 1888—1889). Den tredje formning er et middelengelsk spillemandsdigt, som synes at være skrevet lidt efter aar 1300. Det engelske digt er paa mange maader forskjelligt fra Gaimar og den franske »laie«; det maa dog, som Holthausen mener, snarest stamme fra en fælles kilde. Dette engelske digt er udgivet flere gange, bl. a. af Holthausen i Old and Middle English Texts, I (London og Heidelberg 1901), og af Skeat (Oxford 1902)[1]. Endnu kan mærkes en fjerde formning af sagnet, den saak. »Lambeth Version«, et kort udtog af sagnet i Robert Mannyng of Brunne's oversættelse af Peter de Langtoft; denne formning staar mellem Gaimar og det middelengelske digt, nærmest ved den første (jfr. The Lambeth Version of the

---

[1] Jeg har kun havt adgang til Holthausens udgave.

Havelok, af E. H. Putnam, i Publ. of the Modern Language Ass. of America, 1900, vol. XV, new Ser. vol. VIII, p. 1—16).

Af de mange arbeider, som er skrevet om emnet, har jeg især havt brug for to: Ward's store »Catalogue of Romances in the Department of Manuscripts in the British Museum«, vol. I (London 1883), og Max Deutschbein »Studien zur Sagengeschichte Englands«, I die Wikingersagen (Cöthen 1906). Jeg citerer i det følgende disse arbeider som »Ward« og »Deutschbein«.

Indholdet af Havelok-digtningen i dennes ældre formning er følgende: Kong Arthur havde i sin tid underlagt sig Danmark. Som underkonge indsætter han Odulf, bror af kong Aschis, som havde mistet livet ved Arthurs side i kampen ved Camlan. Danernes konge, Gunter, blir dræbt ved forræderi af Odulf. Men hans hustru Alvive, kong Gaifers datter, og deres unge søn Havelok med tilnavnet Cuaran undkommer. Kong Gunters trofaste Mand Grim tager sig af dem og bringer dem ombord paa sit skib. Sammen med sin egen hustru Sebrug og sine sønner og døtre seiler nu Grim med dronningen og Havelok bort fra Danmark. Paa veien møder de fredløse sjørøvere *(utlaghes)*, som overfalder dem og bl. a. dræber Haveloks mor. Havelok selv derimod undkommer med Grim og hans slægt og de lander i Lindsey ved Humberflodens munding. Af sit skib bygger Grim et hus og lever af at sælge fisk og salt. Der hvor han landede, opstod der siden en by, som efter Grim fik navnet Grimsby. Her voksede Havelok op. Men en dag sagde hans fosterfar til ham, at han ikke burde gaa hjemme længer, men skulde drage ud i verden og søge tjeneste i kongens gaard.

Paa denne tid levede der i England to konger. Adelbrict, som var af dansk æt, var konge i Norfolk og Alsi (ell. Edelsi) — af britisk æt — i Lincolnshire. Adelbrict var gift med Alsis søster Orwain, som havde født ham et eneste barn, datteren Argentele. Adelbrict blir dødssyg; hans

svoger Alsi lover paa hans bøn at opfostre hans datter og i sin tid gifte hende med den sterkeste mand i riget. Imidlertid er Havelok kommet til kong Alsis gaard; han faar tjeneste i kjøkkenet og bærer vand og ved. Han er vakker og sterkere end nogen anden; tolv mand kan ikke løfte den bør, som han orker. Og i brydekamp kan ingen maale sig med ham. Men han gjælder for ikke at være rigtig klog, og Alsis hirdmænd driver gjøn med ham. Alsi tvinger sin søsterdatter Argentele til at ægte Havelok for derved at vanære hende og tilegne sig hendes fædrene arv. Hun finder sig med sorg i sin skjæbne, indtil hun en nat ser en flamme stige op av sin sovende ægtefælles mund. Argentele gjætter, at dette vidner om Haveloks høje æt. Havelok fortæller, at han stammer fra Grimsby og er fiskeren Grims søn. Did drager de nu paa hendes raad. — I den franske laie har Argentele ogsaa en drøm, som synes at varsle hendes ægtefælles kommende storhed. En eneboer i Lindsey, som en gammel tjener har talt om og som Argentele først søger, tyder drømmen og siger, at hun skal blive dronning og hendes mand konge. — Argentele og Havelok kommer til Grimsby. Grim er død; men hans datter Celloc, som er gift med en rig kjøbmand Alger, fortæller om hans herkomst. I følge med sin hustru og med Grims sønner drager nu Havelok til Danmark. De lander i en by, som tilhører Sigar »Estalre«, kongens »seneskalk«, men en af dem, som i sit hjerte hadede tronrøveren Odulf. Her faar Havelok snart leilighed til at vise sin manddomskraft. Seks riddere røver hans fagre hustru. Han sætter efter dem, dræber de fem og flygter op i et kirketaarn, hvorfra han kaster stene ned paa den fremstormende mængde. Hele byen er paa benene. Sigar kommer til og mindes ved synet af Havelok sin gamle herre, kong Gunter. Han faar striden stanset, fører Havelok og hans hustru hjem til sin borg og sætter ham der videre paa prøve. Han gjenkjender kong Gunters søn paa flammen, som stiger op af Haveloks mund, og paa

at denne kan blæse i et vidunderligt horn, som bare den rette arving til Danmark formaar at blæse i. Sigar stallare stævner nu kong Odulf til at opgive sit rige og forlade landet. Odulf vil ikke og samler en hær; Havelok byder ham til enekamp, fælder Odulf og hyldes nu som konge. Efter dette drager Havelok og Argentele paa hustruens raad tilbage til England for at kræve Argenteles arvelod av kong Alsi. Denne nægter det, og det kommer til en haard kamp. Den første Dag ser det ud, som om Alsi skal seire. Men Argentele raader sin husbond til om natten at binde de faldnes lig til stænger og sætte dem op mellem de kjæmpende. Alsi blir ræd, slutter fred og udleverer Norfolk til Havelok og hans hustru. Snart efter dør han barnløs; Argentele og Havelok arver ogsaa Lincolnshire og lever længe lykkelig og i glæde.

I det engelske spillemandsdigt er der endel afvigelser, som synes at være af vigtighed for sagnets udviklingshistorie. Indholdet af dette digt er i korthed følgende: Der var engang i England en god og vís konge ved navn Athelwold[1], som havde en datter ved Navn Goldboru. Da han laa paa sit sidste, overdrog han en af sine mænd, Godrich jarl af Cornwall, at styre riget, indtil hans datter blev voksen. Men Godrich var i sit hjerte en forræder. Samtidig var der i Danmark en mægtig konge; hans navn var Birkabeyn. Da han ligger paa sit yderste, sender han bud efter en av sine mænd ved Navn Godard og beder ham vogte over hans børn indtil de blir voksne. Da kongen er død, henter Godard sin træl, fiskeren Grim, og byder ham at dræbe den unge kongesøn Havelok. Til gjengjæld lover han Grim friheden. Men Grim bare lader, som om han har dræbt gutten, og seiler i hemmelighed med hele sin slægt bort fra Danmark og bosætter sig i England paa et sted, som efter ham blir kaldt

[1] En Aethelwold var halvkonge i Østangel efter 962 (Steenstrup, Normannerne 4, s. 54).

Grimsby. Her vokser Havelok op. Da han er blit næsten voksen, gaar han til Lincoln og faar tjeneste i jarlens kjøkken. Her finder han leilighed til at vise sin styrke og blir gift med kongedatteren Goldeboru (ligesom i det franske digt med Argentele). Goldeboru faar om natten se det lys, som kommer ud af Haveloks mund; paa hans ene skulder ser hun et gyldent kors, og hun hører en engels røst, som siger, at Havelok skal bli konge i England og Danmark. Havelok kommer saa til Grimsby og i følge med Grims sønner til Danmark. — Haveloks fosterbrødre kaldes William Wenduth, Huwe Raven, og Roberd den røde *(þe rede)*. — Den høvding, til hvis by i Danmark de kommer, heder i det engelske digt Ubbe; han har en tro tjener ved navn Bernard Brun. Føreren for dem, som overfalder Havelok og Goldeboru, kaldes Griffin Galle. Havelok blir ved Ubbes hjælp konge i Danmark; forræderen Godard blir hængt. Derpaa vender han tilbage til England og kjæmper mod Godrich, som blir fanget og brændt. Havelok og Goldeboru hyldes som konge og dronning af England. Grims døtre Gunnild og Levive (samme navn som paa Haveloks mor Alvive) blir gift med mægtige jarler og alt ender i fryd og glæde.

II. Haveloksagnets hjemstavn.

Sagnet om Havelok er nær knyttet til byen Grimsby eller Great Grimsby, som den nu kaldes. Endnu den dag i dag bruger byen Grimsby et segl, i hvis midte vi ser Grim med Havelok paa den ene side og Goldeboru eller Guldborg paa den anden. Det signet, som bruges, kan ikke være yngre end fra omkr. 1300; det viser sig af arbeidet og af bogstaverne i omskriften. Sagnet om Havelok og Grim maa altsaa alt i 13. aarh. have været stedfæstet til Grimsby, og siden har det stadig levet der. Endnu i 1825 viste folk i Grimsby frem de stene, som Havelok skulde ha kastet ned fra taarnet; den ene laa paa kirkegaarden, den anden ved

Wellowgate[1]. Haveloksagnet kan dog ikke være opstaaet i Grimsby. Det er knyttet dertil paa grund af navnet Grim, som udgjør første led i byens navn. Der maa tidlig i middelalderen i Grimsby være opstaaet et lokalsagn om byens grundlægger Grim, som har været en Dansker eller Nordmand, mere ved vi ikke. — Grímr synes mere at ha været brugt som mandsnavn i Norge end i Danmark. Det bruges endnu i Trondhjems stift[2]. Alt i middelalderen vidste Nordmænd og Islændinger, at Grimsby er et nordisk navn. I Fagrskinna (k. 6) heder det saaledes: »Norðumbraland er kallat af heiti Norðmanna. firir þær sakir at Norðmenn hava longum haft riki ivir þvi landi. Þar ero morg ornomfn gefin með norrœnne tungu. sva sem Grimsbœr ok Haugsfliot«[3].

Haveloksagnet viser tilknytning til forskjellige viser. Forud for den anglonormanniske formning af sagnet, som vi finder hos Gaimar og i den franske laie, synes der at ha ligget en kymrisk formning. I den franske laie siger digteren: »Jeg vil fortælle om ham (d. e. om Havelok) og minde om hans eventyr, som Bretonerne gjorde en laie om; de kaldte den efter hans navn baade Havelok og Cuarant«[4]. Bretar og Bretland bruges i de islandske og oldnorske sagaer stadig om Briterne i Britannien, særlig i Wales[5]. I angelsachsisk betyder *Bretland* »Britannien« og *Brettas* »Briter«; samme betydning har *Bretan* i middelirsk[6]. Flere steder i

---

[1] Disse oplysninger er hentet fra en afhandling af Rev. C. W. Whistler, The Saga of Havelok the Dane, i Saga-Book of the Viking-Club, vol. III, pl. III, 404 f.

[2] Efter haandskrevne optegnelser af professor Sophus Bugge.

[3] Jfr. Heimskr., Haakon den godes saga, k. 3.

[4] V. 19—23: Purceo vus voil de lui conter
Et sauenture remembrer;
Que vn lai en firent li Breton,
Si lappellerent de son non
Et Haueloc et Cuarant.

[5] Se Fritzner, Ordbog over det gl. norske sprog, I 185.

[6] War of the Gaidhil with the Gaill, ed. Todd, 136 f.

den franske lay om Havelok bruges ogsaa *Breton* virkelig om indbyggerne af Britannien, f. eks. v. 40: *Puis sen ala od ses Bretons* (»derpaa drog han [d. e. kong Arthur] bort med sine Briter«). Vi kan derfor af ordene i den franske lay ikke slutte, at der i Bretagne har været digtet en laie om Haveloc, men vel at der har været en digtning om ham hos Briterne i Wales eller Cumberland[1].

Om at sagnet har været fortalt af keltisktalende folk vidner først og fremst heltens navn Havelok *(Haveloc, Aveloc)*. Dette navn svarer, som alt flere forskere har paavist, til det kymriske Abloec, Abloyc, som gjengir det norrøne mandsnavn Ólafr[2]. Navnet Abloyc er endog trængt ind i gamle kymriske slægtrækker, i fortegnelsen over Cuneddas sønner. H. Zimmer, som først har paavist dette, slutter deraf: »Hier ist deutlich einer der Vikingerführer des 9. oder 10. Jahrh. in die britannische Heldensage bei den Welschen versetzt«[3]. Havelok har tilnavnet Cuaran (Cuberan, Cuherant, Cuarant, Corant), d. e. irsk *cuarán*, kymr. *curan* »sandal«[4]. Havelok-Cuaran svarer altsaa lydlig, som først Gustav Storm har set, til den navnkundige vikingekonge Olav Kvaaran, som først var konge i Northumberland og siden i Dublin.

Ogsaa andre navne i sagnet er kymriske. Argentele er det kymriske. Argantel Orwain (hendes moder) det kymr. Orwen[5]. Grims datter heder Kelloc (et irsk navn)[6]. Om

[1] Se nærmere den udførlige udvikling hos Deutschbein, s. 139 ff.

[2] Jfr. G. Storm Havelok the Dane and the Norse king Olaf Kuaran (Christiania Videnskabsselskabs forhandlinger 1879, No. 10), s. 3: »And as Abloc is the Welsh form of Anlaf or Olave, thus *Aveloc* — in later English Havelok — must be the Anglo-Norman pronunciation of Abloc; we mentioned above that the french poem calls itself a translation from British, i. e. Welsh«.

[3] Gött. gel. Anz. 1890, No. 20, s. 823, anmeldelse af »Histoire littéraire de la France«, t. XXX.

[4] Se nærmere Deutschbein, 101.

[5] Ward, 432; Deutschbein, 101.

[6] Jfr. The Martyrology of Gorman, ed. Whitley Stokes, se registret under Cellóc.

Argenteles far Adelbrict fortæller Gaimar (v. 73—74): *E en Bretaigne aveit conquis Cair Col od tut le pais* (»Og i Britannien havde han erobret Cair Col med hele landet«). Cair Col er den kymriske form af navnet Colchester[1]. Baade Gaimar og den franske laie knytter sagnets personer til Briternes sagnhelt kong Arthur og lader ham vinde Danmark. I fortællingerne om Arthur som den store erobrer maa vi, som Zimmer har paavist, se minder om William Erobreren og hans tid[2]. Sagnets Tilknytning til Arthur er derfor ikke oprindelig; vi finder den heller ikke i den engelske ballade.

Flere af navnene i digtet er selvfølgelig nordiske: Grim, Sigar, Alger (Kellocs ægtefælle, = oldn. Alfgeirr). Sigar bærer tilnavnet *Estalre,* d. e. oldn. *stallari.* I det engelske digt heder Grims datter Gunhild; Haveloks hustru heder Goldeboru (Guldborg) og hans far Birkabein; Lodbrokssønnen Ubbe er traadt i Sigars sted; altsammen nordiske navne. Desuden er der i dette digt flere andre nordiske ord; men grunden hertil er vel nærmest, at det er blevet til i Lincolnshire. Dog maa vi sige, at det nordiske element ikke er særlig fremtrædende i navne- og ordforraadet.

III. Personerne i sagnet.

For spørgsmaalet om Haveloksagnets oprindelse er det af vigtighed, om det kan lykkes at finde de i sagnet optrædende personer igjen andensteds.

Selve helten Haveloc med tilnavnet Cuaran svarer, som før nævnt, lydlig til Olav Kvaaran, som var konge i Northumberland, deltog i slaget ved Brunnanburh (937) og siden blev konge i Dublin, og efter et nederlag mod Irerne drog paa pilgrimstog til Columbas hellige ø (Iona), hvor han døde (i

[1] Jfr. Caerleon, Caerwent, Caer Ebrog (York) osv. Gl. kymr. *cair,* nykymr. *caer* bet. »by« og er laant fra lat. *castra;* fra kymr. er det ensbet. irske *cathir* laant.

[2] Gött. gel. Anz. 1890, No. 20, s. 824 f.

981). Der maa engang ha været sagn og sagafortællinger om denne vikingehøvdings omvekslende liv. Disse sagn blev ikke optegnet og er nu glemt. Kun kan vi se, at Olav Kvaaran maa været gjort til søn af kong Gudrum i Østangel, som i 878 sluttede fred med kong Alfred og blev døbt. Denne kong Gudrum kaldes nemlig i Pierre de Langtofts krønike *Gunter* og gjøres til Haveloks far[1]. Langtoft ved forresten intet om, at Havelok og Olav Kvaaren er identiske. Den sidste kalder han (I s. 330) »Anlaf, en hedensk Konge«.

Men lidt efter lidt blev navnet Havelok, som Ward har vist (s. 436), i England i Middelalderen fra Olav Kvaaren overført paa en anden, endnu navnkundigere vikingekonge, nemlig den norske konge Olav Trygvessøn. Rauf de Boun, som skrev sin Petit Bruit i 1310 for jarlen af Lincoln, tidfæster fortællingen om Havelok til slutningen af 10de aarh.[2] Leland siger i sit uddrag af Sir Thomas Gray's Scalacronica, skrevet mellem 1355 og 1369: »And sum say, that Sweyn of Denmark (d. e. Svein tjugeskjæg) first attempted Lindesay by the firste cumming thither and marriage of Haveloc.« Her er det tydeligt, at Olav Trygvessøn, som var vikingehærens fører sammen med Svein, er sammenblandet med Havelok. Er Olav Trygvessøns giftermaal med Gyda ligeledes sammenblandet med Haveloks ægteskab med Argentele? Endog i forholdsvis paalitlige krøniker nævnes Olav Trygvessøn under navnet Havelok. Under sin omtale af Guy of Warwick nævner Ward (s. 472) Olav Trygvessøns kampe i England og derpaa følgende daab og siger: »It is curious to observe how the little metrical Chronicle in the Royal MS. 12, CXII., which is usually rather accurate for a work of its class, treats these and the consequent events. It says

[1] The Chronicle of Pierre de Langtoft, ed. Wright I 318: *Gountere, le pere Havelok, de Danays ray clamez* osv.

[2] Ward, 443.

that Ethelred's favourite, the arch-traitor Edric, had sent secret messengers into »Denmarke«; and that

„Haveloc com to þis lond,
With gret host and eke strong,
And sloh þe kyng Achelred,
At Westminstre he was ded,
An he heuede reigned her
Seuene antuenti fulle yer“[1].

Ward oplyser endog, at den før nævnte Rauf de Boun gjør Knud den mægtige til søn af Havelok og Goldeburg (Harley MS. 902, f. 7).

Det er sandsynligt, at Gaimar selv ikke har opfattet Olav Kvaaran og Havelok som én og samme person. Gaimar nævner nemlig i sin »Lestorie« ogsaa den virkelige Olav Kvaaran; men han kalder ham *Anlas Quiran* (v. 3549).

Tilnavnet *Cuarán* synes heller ikke udelukkende at ha været knyttet til Olav Kvaaran. I irske kilder forekommer, mig bekjendt, dette tilnavn aldrig, uden i den gamle krønike som kaldes »Leabhar Oiris«, som fortæller om kong Brian Borumha's kampe fra aar 979 af med en meget interessant skildring af slaget ved Clontarf i 1014. Mellem de høvdinger, som faldt ved Clontarf, nævner krøniken: *Dubhghall mac Amhlaoibh ocus Cuarán* (Dubgall, søn af Olav, og Kvaaran)[2]. Det gamle skrift »Irernes kampe med Nordboerne« opregner navnene paa de vikingehøvdinger, hos hvem Dublins konge Sigtrygg søger hjælp. Blant disse er: *Broder iarla, ocus Amlaib mac rig Locland. i. da iarla Cairi* (Broder jarl, og Amlaib, søn af kongen af Norge, de to jarler af Cair, d. e. York). Broder er den mangesteds nævnte vikingehøvding Broder, som fældede Brian. Amlaib (ell. Olav), søn

[1] Æthelred blev konge i 979, saa tidsregningen er urigtig. Men den har et merkeligt sidestykke i den store Olav Trygvessøns saga, k. 285 (Fornm. III, 63): Aðalráðr konungr Játveigsson hafði ráðit fyr Englandi 7 ár ok 20, þá er Ólafr konungr Tryggvason barðist fur Vindlandi.

[2] Ériu, the Journal of the School of Irish Learning I, s. 90. (The Leabhar Oiris, ed. by R. I. Best).

af kongen af Lochlann (ell. Norge) nævnes ellers ikke; men han er vistnok samme þerson som Ólaib (ell. Álaib), Ætling af Inscoa, konge af Lochlann, som kommer til kampen ved Ross na Ríg, sagnets gjenspeiling af slaget ved Clontarf. Som Sophus Bugge har vist, er *Inscoa* gjengivelse af oldnorsk *Skór* eller *Skorinn* og oversættelse af tilnavnet *Cuáran*[1]. Heller ikke her synes Cuaran at være Olav Kvaaran.

Af de andre personer i Haveloksagnet er det vel igrunden bare Haveloks far, som kanske tilhører Olav Kvaarans tid eller tiden forud. Hans far Gunter er jo hos Pierre de Langtoft (I 318) den samme som kong Gudrum af Østangel; navnet Gunter er vel en folkeetymologisk omformning af dette mindre kjendte danske navn. Haveloks moder bærer det angelsaksiske navn Alvive. Flere i historien bekjendte kvinder heder saa, f. eks. Knut den mægtiges hustru og kong Eadgars moder[2]. Den sidste er i de senere engelske rimkrøniker blevet halvt til en sagnfigur. Robert of Gloucester fortæller (v. 5744 ff.) om kong Eadgars underlige drøm. Han synes at et træ vokser op ved hans side; paa dette er der to æbler[3]. Hans moder tyder drømmen *(His gode moder Alfife. he toldeat hou it was)* og forklarer den om Eadgars to sønner St. Eadward og Æthelred. Som en slig god moder skildres ogsaa Haveloks moder hos Gaimar[4].

Haveloks hustru Argentele har, som alt Ward (s. 432) har paavist, et kymrisk navn (= kymr. Argantell). Argenteles far heder Albrict eller Adelbrict. Navnet skrives Adelbrict, Albrict, Achebrit, Achebri[c]ht, Akebriht og Ekenbright. Deutschbein mener (s. 102), at det ligger nærmest at tænke paa det angelsaksiske Æþelbriht. Men tostavelses-

[1] Sophus Bugge, Norsk Sagnfortælling og Sagnskrivning i Irland, s. 4 f. og 11.

[2] Eadgar var konge 959—975.

[3] Jfr. Ragnhilds drøm i Halvdan svartes saga (Heimskr. k. 6).

[4] V. 405—407: Alvive ount nun; ele me nuri;
Maint ben me fit tant cum vesqui.

formen Albrict, som Gaimar har (v. 91), gjør dette vanskeligt. Han gjætter derfor paa, at det er det kymriske Albrit. Til trods for det ikke nordisk klingende navn siger Gaimar om ham (v. 48): »Han var dansk« *(si ert Daneis)*; i kongeriget Danmark havde han fire rige jarledømmer og i Britannien havde han vundet Colchester med hele landet« (v. 71—74)[1]. Hvis den historiske Albrict virkelig har været en vikingehøvding, da maa navnet være forvansket. Vi skal nu søge, om vi ikke kan finde det igjen andensteds. Som en af Arthurs underkonger optræder hos Gotfred af Montmouth *Olbrictus rex Norwegiae*[2]. Pierre de Langtoft kalder ham i sin oversættelse af Gotfred *Edbrytte ray de Norway*[3]. Der maa altsaa have været sagn om en (snarest norsk) vikingehøvding i England, som har baaret et navn, der er blevet forvansket til Albrict, Olbrict eller Edbrict. Denne samme vikingehøvding finder vi igjen i Clontarfslagets kjæmperække. Mellem de vikingehøvdinger, som deltog i denne store kamp, var ogsaa Anrath, søn af Elric (eller Ebric), søn af kongen af Lochlann (ell. Norge), ogsaa kaldt Ellric, søn af kongen af Lochlann[4]. Navnet forekommer ligeledes i Clontarf-kjæmperækken i Leabhar Oiris. Kap. 38 nævner mellem de faldne »Conmhaol, Carolus og Anradh mac Elbric, tre sønner af kongen af Lochlann«. Kap. 27 nævner mellem dem, som kommer til kampen: *Carolus ocus Aibroc*, *dha fhionnrigh Lochlannach* (C. og A., de to norske konger fra Lochlann) og *Anradh mac Eibhric*«[5]. Fra Clontarfslagets

---

[1] Danmark er hos Gaimar fællesnavn paa de nordiske lande; »dansk« betyder »Nordbo«.

[2] Historia regum Britanniae XI, c. 2.

[3] Andre haandskr. har formerne Egbrith, Odbrikt, Egtrick. The Chronicle of Pierre de Langtoft IV, ed. Th. Wright, I 224.

[4] The War of the Gaedhil with the Gaill, ed. Todd., 164, 194, 260.

[5] Jfr. War of the Gaedhil, s. 152, hvor »Carolus og Ebric, to sønner af kongen af Frankrige«, nævnes mellem kjæmperne i Clontarfslaget. M. h. t. udtrykket *finnrigh* jfr. Finngall (Nordmand) og Dubhgall (Dansker), egt. »en hvid fremmed og »en mørk fremmed«.

kjæmperække er Elbrics sønner overført til Blaavallaslagets kjæmperække[1]. De kaldes hos Sakso *filii Elrici* og i Søgubrot *Alreks synir*. Clontarfslagets kjæmperække er ikke en historisk paalitlig fortegnelse over de høvdinger, som tog del i denne kamp, men sagndigtning; mange høvdinger fra ældre tider er saaledes taget med i rækken. Anrad, søn af Ebric eller Elbric, gjør paa mig et mistænkeligt indtryk. Anrad er intet mandsnavn, men det irske *anraid* »en kriger«. Navnet *Elbric* synes at være angelsaksisk, men er ikke let at forklare. Det skrives som nævnt ogsaa *Ebric*, ja endog *Aibroc*. Hvis skrivemaaden *Aibroc* var den oprindelige, kunde man tænke paa en personifikation af Caer-Ebroc eller York, i lighed med Heiðr, Vébjǫrg osv. i Braavallaslaget. Denne forklaring er dog lidet sandsynlig. Jeg vover at fremsætte en anden, som kanske er den rette. Den norske konge Erik Blodøks nævnes i flere engelske krøniker. Hans navn er mere eller mindre forskrevet. I de forskjellige haandskrifter af Pierre de Langtoft (I s. 33) kaldes han *Ayryke de Danemark*, *Eylrike de Danmark* og *Eyrik de Denemarch*. Robert af Brunne kalder ham *Eybrik of Damark*. Vi har her begge navneformerne, baade med *l* og *b*, Eybrik og Eylrik, ligesom i Clontarf- og Braavallaslaget. To af Erik Blodøkses sønner blev efter Harald Graafelds fordrivelse i Vesterleden; en af dem, Ragnfrød, synes længe at have levet der. Han kan derfor være kommet ind i Clontarfslagets kjæmperække. Hans far Erik Blodøks var baade konge af Norge og underkonge i England ligesom Olbrict hos Gotfred af Monmouth.

Senere er ogsaa denne vikingehøvding bleven sammenblandet med Æthelred den raadvilde og hans navn har faaet en mere angelsaksisk form. Denne sammenblanding møder vi i den legendariske Olav Trygvessøns saga, hvor en engelsk konge, som ikke kan være nogen anden end Ethelred II,

---

[1] S. Bugge, Norsk Sagnfortælling i Irland, s. 101 ff.

optræder under navnet Aðalbrikt[1]. Haveloksagnets Adelbrikt tilhører med andre ord Clontarfslaget og Ethelred den raadvildes tid, ikke Olaf Kvaarans tid. Jeg kan ogsaa i denne forbindelse nævne, at i den fabelagtige »Sögubrot af fornkonungum« kaldes Aðalbrikt konge af Northumberland[2], kanske et minde om de oprindelige forhold.

Gaimar kalder, som vi har hørt, tronkræveren i Danmark for Odulf, »han var bror af kong Aschis, som mødte sin død for kong Arthur, dengang da Modred gjorde ham slig uret« (v. 523). Gaimars udgivere formoder at denne Aschis er identisk med Askil, Danernes konge, som hos Gotfred af Monmouth optræder som en af Arthurs underkonger[3]. I den kymriske oversættelse »Brut Tysilio« kaldes han Achel ell. Achle. Er han den samme som en af kjæmperne i Clontarfslaget »Asgal, søn af Godfred, konge af sneens land«?[4]

I det engelske spillemandsdigt findes der, som vi har hørt, flere navne, som vi ikke finder hos Gaimar eller i den franske lay. Flere af dem er merkelige og et par kan kanske identificeres. Føreren for de mænd, som angriber Havelok, da han er kommet til Danmark, kaldes Griffin Galle (v.

[1] Fornmannasögur I, 117 f.: Eptir þat (ɔ: Ivar Beinlaus) tók konúngdôm í Englandi Aðalmundr Játgeirsson, bróðurson Eatmundar hins helga .... Eptir hann var konúngr Aðalbrikt, hann var góðr konungr ok varð gamall; á hans dögum ofarliga kom Dana herr til Englands, ok voru þeir bræðr höfðingjar fur liðinu, synir Gorms hins gamla, Knútr ok Haraldr. Deutschbein, som i en anden sammenhæng (s. 94) citerer dette stykke, søger at vise, at Aðalbrikt er identisk med kong Ethelred den raadvilde og at Gorm den gamles sønner Knut og Harald er sammenblandet med Svein Tjugeskjægs sønner af samme navn. »Es scheinen denmach Langtoft, Horn Childe und die Olafssaga aus der gleichen Tradition geschöpft zu haben, in der die Verhältnisse der historischen Wirklichkeit z. T. schon verschoben waren«.

[2] Fornaldarsögur I, 388.

[3] Godfred af Monmouth, Historia regum Britanniae, l. IXc. 12, l. Xc. 6, 9, l. XIc. 2: Aschil (ell. Aschillius) rex Dacorum.

[4] Leabhar Oiris, kap. 27: Asgal mac Gofraid, rí Thire-an-tSneachta. Asgall = oldn. Ásketill, Áskell.

2029). Svarende til og tildels sammenblandet med Clontarf-slagets kjæmperække er en liste over vikingehøvdinger, som i det 10de aarh. hjemsøgte Irland. Mellem disse er ogsaa Griffin, som skal ha hjemsøgt Ciarraighe, det nuværende grevskab Kerry[1]. Selve navnet er kymrisk *(Griffid, Griffinus)*. Hvis vi i Griffin Galle tør se en Gjenklang af vikingehøvdingen med det kymriske navn, saa blir det kanske muligt, ogsaa at forklare hans underlige tilnavn Galle. Det er vist ikke noget andet end det irske *gall*, som oprindelig betød en Galler, men fra det 8de til det 12te aarh. i de irske aarbøger stadig bruges om de nordiske vikinger, som da hjemsøgte Irland; siden blev ordet overført paa Englænderne. Griffin Galle vil altsaa sige »vikingen Griffin«. Han kan ikke være en almindelig Kymrer; for om en saadan vilde tilnavnet »Gall« ikke bruges.

Fra Clontarf-slagets kjæmperække er muligens ogsaa et andet navn kommet ind i digtet, nemlig Bernard Brun; saa kaldes Ubbes betroede tjener. Mellem de faldne i dette slag nævnes: *Bernard mac Suainin, ocus Eoan Barun, ocus Ricard, dha mhac na hIngine Ruaidhe* (B. søn af Svein, og Johan Baron, og Rikard, de to sønner af den røde mø). Er Bernard Brun en sammensmeltning af Bernard mac Suainin og Eoan Barun?[2]

Det er naturligvis bare en liden del af navnene i Haveloksagnet, som vi gjenfinder i irske kilder. For de fleste navnes vedkommende er det umuligt at sige, hvorfra og hvordan de er kommet ind i sagnet. Et par kan dog kanske

---

[1] Wars of the Gaedhil with the Gaill, ed. Todd., kap. XXXVI, nævnes *loinges Griffin* (Griffins flaade) mellem de vikingeflaader, som hjemsøgte Munster. Mac Firbis opfører i sin liste: *Grifin i Ciarraighe* (Grifin i Kerry), On the Fornorians and the Norsemen by Duald Mac Firbis, ed. Alexander Bugge (Christiania 1905), s. 2.

[2] Jfr. On the Fomorians and the Norsemen, s. 24. Jfr. at i Clonmacnois-annalerne er Tormin mac Celi og Eogan Barun smeltet sammen til Tormyn mac Keilebaron.

identificeres. Forræderen, som blir konge i Danmark efter Gunters død, heder Odulf — Navnet skrives i almindelighed Odulf, Hodulf, sjeldnere Edulf. Dette navn behøver ikke, som Deutschbein mener, at være angelsaksisk. Det kan ligesaagodt være det nordiske *Auðulfr*. Odulf blev, som vi mindes, indsat som underkonge i Danmark af kong Arthur. En lignende stilling skal ogsaa Audulf ha havt, men under Ragnar Lodbrok eller hans sønner. I Jómsvíkingaþáttr i Flateyjarbók (I 96 f.) tales der om Audulf og hans slægt. Hans farfar hed Ólafr Kynríksson. »Han var kallaðr Olafr enski. hans son var Grimr gaue er konungdom tok eptir fǫður sinn. Grimr gaue var fadir Audulfs audga er skattkonungr var a Jotlande Ragnars sona lodbrokar«. I den store Olav Trygvessøns saga k. 61 (Fornmannasögur I 111) fortælles det, at kong Ring havde vundet Northumberland og at han satte Olav Kinrikssøn til konge der. Men han maatte siden flygte og kom til Ring, som satte ham til skatkonge i Jylland. Hans søn var *Grímr gráe*, som var Ragnar lodbroks skatkonge i Jylland. »Grímr var faðir Auðúlfs avflga er skattkonungr var á Jótlandi Ragnars loðbrókar«. Fortællingen om disse skatkonger er ikke historie; Ragnar Lodbrok har jo aldrig hersket over Jylland. Navnene maa stamme andetstedsfra og senere være bragt i forbindelse med sagnet om Ragnar lodbrok. Det merkelige er, at vi her, om end i en ganske anden forbindelse, finder de samme navne som i Haveloksagnet, Olav, Grim og Audulf. Olav Kinrikssøn sættes ogsaa i forbindelse med England og kaldes *Ólafr enski*.

Havelok og Olav Trygvessøn.

Jeg har i det foregaaende søgt at vise, hvor de i Havelok-sagnet optrædende personer hører hjemme. De af dem, som er virkelig historiske personer, synes at høre hjemme ikke paa Olav Kvaarans tid, men i slutningen af 10de og begyndelsen av 11te aarhundred. Baade Olav Trygvessøn

og Olav Kvaaran kaldes i engelske kilder Havelok. Skulde det ikke da være muligt, at vi i Havelok-sagnet har en digterisk omformning af Olaf Trygvessøns saga? Baade Ward (s. 436 f.) og Deutschbein (s. 156—158) har set, at der er lighed mellem begge. Deutschbein mener ogsaa, at enkelte motiver fra Olav Trygvessøns saga er kommet ind i Havelok-sagnet. Der synes dog blant nulevende forskere ikke at herske nogen tvil om, at digtningerne om Havelok gjenfortæller Olav Kvaarans og hans slægts historie; og det uagtet baade Deutschbein (167) og Heyman (Studies on the Havelok-tale) er enige i, »at det er umuligt at udlede Haveloksagnet af Olav Kvaarans liv«. Deutshbein sammenstiller hvad vi ved om vikingekonger i Northumberland før Olav Kvaaran og mener, at Havelok gjenspeiler Olav Kvaarans farbror, vikingehøvdingen Ragnvald. Denne lighed er dog noksaa svag og bestaar i grunden ikke i andet, end at Ragnvald gjenvinder sit fædrenerige. Derimod gjenfinder vi i Haveloks liv i de store drag Olav Trygvessøns saga, saaledes som folkets digtende og eventyrskabende fantasi havde formet denne.

Den Olav Trygvessøn, som er omdigtet i Haveloksagnet, er ikke den historiske Olav Trygvessøn, men eventyrhelten, gutten med guldhaaret, som kommer tidlig ud i verden, maa slide ondt og har haarde dage, men alligevel ved lykkens underfulde gunst vinder kongsdatteren og kongeriget. Den, som i sammenhæng gjennemlæser de norske kongesagaer, kan ikke undgaa at lægge merke til, at Olav Trygvessøns og de efter ham følgende kongers sagaer er bygget paa en anden maade end de forudgaaende kongers. For Harald haarfagres, Haakon den godes, Harald graafelds og Haakon jarls saga er skaldekvadene det grundlag, hvorpaa historisk uddannede sagamænd har skrevet kongernes liv. Anderledes med Olav Trygvessøns saga. Den er bygget paa tradition, ikke på skaldekvad. Der findes jo ingen andre samtidige kvad om Olav Trygvessøns liv end Hallfred vandraadeskalds digte. Kong Olavs barndom og hans ophold i Gardarike, hans gif-

termaal i Vendland og andre vigtige afsnit af hans liv nævnes slet ikke i noget skaldekvad. Olav Trygvessøns saga er bygget paa mundtlig overlevering i prosa, dog saaledes at Svolderslagets kjæmperække har været en versificeret ramse. Denne sagafortælling har ikke skjelnet mellem historisk og uhistorisk, mellem menneskeligt og overnaturligt; den ligger netop, fordi den er blit til saa tidlig, eventyret nær. Den er igrunden selv et eventyr. Odd Munk, den første som i pennen førte Olav Trygvessøns historie, har vist ogsaa havt en følelse af dette, naar han siger: *Betra er slíkt með gamni at heyra en stjúpmœðra sögur, er hjarðarsveinar segja, en engi veit hvárt satt er.* Olav Trygvessøns opvækst i fjærne lande, i trældom og usle kaar, som saa pludselig afløses af magt og ære og høi stilling, hans storværker i fremmede lande, hans heltedød og fremforalt hans lysende skikkelse, som straalede af skjønhed og kraft, og hans vidunderlige personlighed, som gjorde at kvinder som mænd elskede ham og ofrede sit liv for ham, hans korte, lysende livsbane, alt dette maatte gjøre ham fremfor nogen anden norsk konge til en sagnets og eventyrets helt. Hans eget liv var jo som et eventyr. Hvordan hans barndom og ungdom var henrundet, vidste jo ingen med vished. Derfor spandt ogsaa eventyrene sig ind i sagnet om hans liv og kastede over det poesiens gyldne kappe. De eventyr, som især har laant træk til hans saga, er de, som fra ældgammel tid og indtil vore dage har været kjærest for vort folk, nemlig eventyrene om Snofri, om gutten med guldhaaret, om tvillingbrødrene og om lykkefuglen. Ganske de samme eventyr har ogsaa spundet sig ind i Havelok-sagnet.

Fortællingen om Olav Trygvessøns barndom, om Gunhild kongemoder, som efterstræber Astrid og hendes nyfødte søn, er, som Moltke Moe har paavist, en gjenklang af eventyret om Snofri[1]. Gunhild er eventyrets onde stedmoder,

[1] Moltke Moe, Eventyrlige sagn i den ældre historie, særtryk af »Norges Land og Folk«, Finmarkens Amt I (567—665), af A. Helland.

som forfølger sin vakre steddatter og stræber efter hendes liv, saa hun ligesom Astrid maa flygte gjennem dybe skove. Tre gange kommer den onde stedmoder og søger ved list at lokke steddatteren bort fra dvergene, som hun er hos. Tre gange sender Gunhild bud for at faa Astrid og hendes søn lokket bort fra de steder, hvor de er i skjul.

Ligesom i eventyrene om gutten med guldhaaret og om tvillingbrødrene kommer Olav tidlig hjemmefra og tjener i fremmed mands gaard, først i Estland og siden hos Holmgardskongen. Ligesom der i eventyret om tvillingbrødrene (Asbjørnsen og Moes »Lillekort«) er to brødre, som sammen gaar ud i verden kort efter fødselen, saaledes kommer Olav Trygvessøn straks efter fødselen ud i verden sammen med sin fosterbroder Torgils, deler skjæbne med ham og løskjøbes sammen med ham af trældommen af sin morbroder Sigurd.

I Holmgard opdages Olavs kongelige byrd ved et under. Odd Munk, Olavs ældste biograf, fortæller dette saaledes[1]: »Paa den tid var der i Gardarike mange spaamænd, som vidste mange ting forud. De sagde [i kraft] af sin spaadom, at der til dette land var kommet en gjæv og dog ung mands fylgjer *(hamingior)*, og aldrig før havde de sét nogen mands fylgjer bjartere eller fagrere. Dette sandede de med mange ord; men ikke kunde de vide, hvem han var. Men saa stor, sagde de, var hans hamingja[2], at det lys som skinnede over den, bredte sig over hele Gardarike og vide over verdens østerhalvdel.« Da dronning Allogia hørte dette, lod hun kongen stevne et ting af folk fra de omliggende herreder. Tinget stod i to dage; dronningen gik rundt mellem mændene, men fandt ingen, som tykkes hende likelig til at styre saa mægtige ting. Den tredje dag lader hun slaa mandring om folket. »En þessi hin ageta cona oc hin frægia drotning. hugði at huers mannz alitum oc yfirbragði. Kœmr hon þar

[1] Fornm. X, s. 228 f.
[2] Oldn. *hamingja* betyder baade »fylgje« og »lykke«.

ėr aleið stundina sem fyrir henni stoð einn ungr sueinn með vandum clæðum, hann var í kufli oc lagþ hottrinn aptr á herðar honum. Hon leit augu hans. oc skilði hon þegar, at hann var þessar hinnar háleitu giptu. oc leiðir hann firir konung oc gerþi þá bert firir allum, at þa man sá fundinn vera er hon hafði lengi leitað. Var nu þessi sueinn i konunglict valld tekinn. Gerði hann þá kunnect konungi oc drotningu ætt sina oc tign, at hann var eigi þræll. Helldr birtez nu, at hann var pryddr konunglegre ætt.« Efter dette tager kongen og dronningen sig af ham og Olav blir en mægtig mand i Holmgardskongens rige.

Denne fortælling om hvorledes Olavs kongelige byrd opdages er kanske for en del paavirket af legenden; det lys som skinner fra Olavs »hamingja« er i slægt med helgenglorien. Mest i slægt med denne fortælling er dog eventyret. Gutten i usle klæder og med hat paa hovedet, hvorved hans virkelige udseende skjules, er i slægt med gutten med guldhaaret, som gjemmer sit guldhaar under en lue, en hætte eller en blære, som om han var uren og skurvet. Kongsdatteren opdager ved et tilfælde hans guldhaar og forelsker sig i ham[1]. Det er ellers ikke altid, at gutten har guldhaar. I eventyret om »Enkesønnen« heder det saaledes: »Da han havde lauget sig, blev han saa vakker og trind, saa rød og hvid som melk og blod og meget sterkere end før.« En morgen, som gutten havde taget lavparykken af sig og stod og vaskede sig, fik kongsdatteren se ham og blev forelskede i ham. Hun faar ham op paa sit kammers og hendes terne lister parykken af ham; da laa gutten der saa deilig og rød og hvid, som prinsessen havde set ham i morgensolen«[2]. Træk fra dette eventyr er tydeligvis optaget i Olavs saga. Gutten som staar paa tinget i Holmgard i usle klæder og med hat paa hovedet, saa hans øine og virkelige udseende først viser sig, naar

---

[1] Jfr. Moltke Moe, Eventyrlige sagn, s. 600.
[2] Asbjørnsen og Moe, Norske Folkeeventyr (2 udg.), s. 69—73.

hætten er trukket ned, han er ingen anden end gutten med guldhaaret.

Men ogsaa et andet eventyr har virket med, nemlig eventyret om »lykkefuglen«. Professor Moltke Moe har gjort mig opmerksom paa dette eventyr og mener, at det har paavirket Havelok-sagnet. Jeg tror, at træk fra det ogsaa er flettet ind i Olav Trygvessøns saga[1]. Eventyret om lykkefuglen har fra Slaverne udbredt sig til Finnerne. Moltke Moe mener, at udspringet ligger i en gammel slavisk oversættelse af et byzantinsk episk digt: Sagnet om det babyloniske Rige. — Det babyloniske rige er blevet keiserløst. Fyrsterne og boljarerne kommer sammen og blir enige om at hænge et horn fyldt med myrrha over byens port. Og fyrsterne og boljarerne og alle Babylonere fik paabud om at gaa ud af byen gjennem porten og saa atter ind i den. Den over hvis hoved hornet begyndte at koge, skulde være keiser i Babylon. Fyrsterne, boljarerne og alle Babylonere gik ud og ind gjennem byporten, og ved ingen af dem begyndte hornet at koge. Men da heltebarnet Navkodonosor red ud af byen og ind i byen igjen, begyndte hornet at koge. Da de saa dette under, bøiede de sig alle for Navkodonosor og hilsede ham som keiser af Babylon.

I de fleste europæiske formninger af dette eventyr vælges almindelig den til konge, som paa en bestemt dag først kommer til porten i den kongeløse by; hos Slaverne bestaar tegnet som oftest deri, at en utændt kjerte tænder sig i den udvalgtes haand. Ogsaa i Vesteuropa, i Bretagne, fortælles et lignende eventyr. Rom er uden pave. I tre dage gaar der en procession med tændte kjerter rundt i landet. En uskyldig gut (han bærer navnet Innocents) slutter sig til toget. Istedenfor en kjerte bærer han en afbarket kjep. Men ved et under tænder der sig en flamme paa toppen af kjeppen. Gutten

[1] Se Moltke Moes udsigt over lappiske eventyr i Finmarkens Amt, af A. Helland, II 397—403.

Innocents vælges saa til pave[1]. I en anden formning af eventyret tænder lyset sig paa guttens hoved. — Processionen i eventyret svarer til tinget i Olav Trygvessøns saga; begge varer ogsaa i tre dage. Olav Trygvessøn blir vel ikke valgt til konge; men hans kongelige byrd opdages og anerkjendes. Grunden til at tinget holdes, nemlig at finde den unge mand med den vidunderlige »hamingja«, som spaamændene har varslet om, har afløst eventyrets mere logiske aarsag, at finde en konge til den kongeløse by. Kanske er der ogsaa sammenhæng mellem kjerterne, som tænder sig af sig selv og det lys, som straaler fra Olavs hamingja. Olav vinder ogsaa, ligesom i eventyrene, tilslut kongsdatteren og blir konge. Men efterhvert som Olav Trygvessøn træder mere frem i dagens lys, forsvinder eventyret — ligesom troldene for solens skin — og sagaen blir til historie. Det eventyrlige og overnaturlige spiller nok fremdeles ofte ind; men mere som enkeltsagn end som sammenhængende led i et eventyr. Som et saadant eventyrtræk kan nævnes fortællingen om Harald Blaatands datter Tyre, som mod sin vilje blir gift med den gamle hedenske konge Burislav; hun vil hverken spise eller drikke og efter syv dage flygter hun til skogs med sin fosterfar og kommer efter mange omskiftelser endelig frem til Olav Trygvessøn. Det er en gjenklang av eventyret om kongsdatteren, som skal giftes med troldet, men reddes af gutten[2].

I Havelok-sagnet er de samme eventyr væyet ind. Det engelske spillemandsdigt fortæller, at jarl Godard efter kong Birkebeins død sender bud efter sin træl Grim og lover ham friheden, mod at han tager den unge Havelok med sig og drukner ham. Grim binder gutten og fører ham med sig.

---

[1] Mélusine I 386; Reinhold Köhler, Kleinere Sehriften, I 148.

[2] Denne fortælling har udviklet sig lidt efter lidt. Ágrip (k. 17) ved bare, at Tyre havde været lovet til en vendisk hertug, men ikke vilde ha ham. Odd munk (k. 42) fortæller, at Burislav frivillig sendte hende hjem. Flugten fra Vendland kjendes bare af Snorre og den store Olav Trygvessøns saga.

Han indbilder forræderen, at han har druknet gutten, men isteden fører han ham i hemmelighed ud af landet[1]. Vi kjender alle eventyret om de tolv vildænder, hvor den onde, gamle dronning søger at rydde sin unge svigerdatters nyfødte børn afveien. Men hendes onde raad mislykkes; børnene blir ilive, og hun maa selv tilslut bøde med livet. Denne eventyrets onde dronning har i sagnet laant træk til forræderen Godards skikkelse.

Havelok kommer med sin fosterfar til Grimsby og vokser op der, indtil han er blevet stor og maa ud i verden og tjene sit brød, som det heder i indskuddet i Lambeth-haandskriftet (v. 25—26):

Til he was mykel & mighti, & man of mykel cost,
That for his grete sustinaunce, nedly serve he most.

Hans fosterfader raader ham til at søge tjeneste i kongens gaard og siger: »Her lever vi stille og rolig, iblandt fiskere og fattigfolk, som lever af at fiske. Du er ikke skikket for denne syssel. Her kan du ikke lære noget nyttigt eller fortjene noget. Gaa, min søn, til England for at søge lærdom og fortjeneste. Tag dine brødre med dig, og tag tjeneste hos en mægtig konge mellem hans tjenestefolk. Du er sterk, velvoksen og stor, saa du kan bære tunge byrder« [2]. Havelok tager Grims sønner med sig og kommer til kong Alsis gaard og faar tjeneste som kokkegut og hjælper med at bære vand og ved. »Vidunderlige byrder kunde han løfte; hugge ved, bære vand«. Han er godlidende og troskyldig og vil gjerne være alle tillags; men folkene paa kongsgaarden tog ham for en godfjotting og drev gjøn med ham[3]. Her er vi midt inde i eventyret, slig som det i aar-

[1] Deutschbein sammenstiller (s. 134 f.) dette motiv med det kymriske Meriaduc-sagn, hvor Griffith paa lignende vis søger at rydde sin broder Uther-Pendragons børn af veien. Jeg tror, at begge sagn har optaget det samme eventyrtræk.

[2] Den franske laie, v. 166—184.

[3] Laie 255 ff. Entre eus le tenoient un sot; de lui fesoient lur déduit.

tusinder har været fortalt i Norge. Saaledes heder det i eventyret om »Enkesønnen«[1]: »Der var engang en fattig, fattig Enke, som kun havde een Søn. Hun trællede med Gutten, til han havde gaaet til Præsten, men saa sagde hun til ham, at nu kunde hun ikke føde ham længer; han fik ud for at tjene sit brød«. Næsten altid er det saa, at gutten tager tjeneste paa kongsgaarden og bærer ved og vand for kokkegjenten[2]. Havelok kommer til kongsgaarden i følge med sine to fosterbrødre, Grims sønner. Gutten som gaar ud i verden, tager tjeneste i kongsgaarden og vinder kongedatteren, har i regelen to brødre, hvad enten han heder Askeladden eller kong Lavring (en variant til eventyret om Lillekort)[3]. Det er med andre ord eventyret om tvillingbrødrene, dette træk er laant fra. I det engelske digt er der ogsaa et par træk, som minder om eventyret om enkesønnen eller gutten med guldhaaret, som langer sig i kjedlen hos troldet. »Da han havde lauget sig, blev han saa vakker og trind og saa rød og hvid som melk og blod og meget sterkere end før«, heder det i eventyret[4]. Paa lignende maade heder det om Havelok: »Da han var klædt, havde faaet bukser og skor, var ingen saa vakker paa Guds jord« (v. 967). Alle formninger af Havelok-sagnet fremhæver ogsaa hans styrke og smidighed og hvordan han i brydekamp overvinder enhver anden. Det samme gjælder om Olav Trygvessøn: »Hann var allra manna fríðastr, mestr ok sterkaztr, ok at íþróttum umfram alla menn norrœna, þá er sögur ganga frá«.

Saa vinder Havelok kongsdatteren, ligesom gutten med guldhaaret i eventyret. Bryllupsnatten drømmer Argentele, at skogens vilde dyr kommer mod Havelok og hylder ham som sin herre — ogsaa et eventyrtræk —, og hun ser en

[1] Norske folkeeventyr, samlede og fortalte af Asbjørnsen og Moe, 2den udg. (1852), s. 66 ff.

[2] F. eks. eventyret om »Lillekort«, sammesteds s. 122.

[3] Sammesteds s. 424.

[4] Sammesteds s. 69 f.

flamme strømme ud af hans mund, fra flammen strømmer der en sød vellugt, saa at ingen nogensinde havde kjendt noget bedre, siger den franske laie. I det engelske digt hører hun ogsaa en engels røst, som siger at hendes ægtefælle skal blive konge, og hun ser paa Haveloks skulder et kors af det røde guld. Baade korset, engelen og — tror jeg — ligeledes flammens vellugt vidner om tilknytning til helgenglorien og den vellugt, som strømmer ud af hellige mænds legemer. Men jeg tror, Moltke Moe har ret, naar han mener, at denne flamme, som vidner om Haveloks kongelige byrd, er den samme flamme, som vi kjender fra eventyret om lykkefuglen, — eller eventyret om Innocents, som blir pave, som det heder i Bretagne. Før Innocents tager del i den procession, hvor underet med hans kjæp hænder, det som gjør ham til pave, har fuglene i et piletræ spaaet hans fremtidige storhed. Dette træk minder om Argenteles drøm, hvor dyrene hylder Havelok.

Ogsaa i Haveloks senere skjæbne spiller nok eventyret ind, f. eks. naar det heder, at Havelok og hans dronning faar børn og lever lykkelige i tyve aar. Men det gjælder baade om Havelok og Olav Trygvessøn, at det især er deres barndoms og første ungdoms saga, som er blevet til et eventyr. Deres senere skjæbne, som konger, tilhører den virkelige historie. Men ogsaa her, i sine mere historiske bestanddele, stemmer Havelok-sagnet overens med Olav Trygvessøns saga, baade i mange enkeltheder og i udviklingens gang i det store og hele.

Haveloks fosterfar Grim svarer til Olav Trygvessøns fosterfar Torolv luseskjæg; Grims sønner, som er Haveloks staldbrødre, svarer til Olavs fosterbror, Torolvs søn Torgils. Grim flygter med Havelok og hans moder fra Danmark og seiler med dem til England. Paa veien overfaldes de af sjørøvere, som plyndrer skibet og bl. a. dræber Haveloks mor og flere af de andre ombord. Om Olav Trygvessøn fortæller Odd munk, at da han og hans mor Astrid havde været

to aar i Svitjod hos Haakon den gamle, sendte denne dem paa et kjøbmandsskib til Gardarike. »Oc siþan lètu þau í haf; ok í þeirri ferð comu at þeim ránsmenn, oc tócu féit allt, en drápu suma mennina, oc leiddu sèrhvern brott ymsa vega, oc síþan í ánauð ok trelkan. Oc hér skilþist Ólafr við móþur sína, oc var hón síþan selld land af landi«. Olav og hans fosterfar og fosterbroder kommer fra det med livet. Deutschbein har ogsaa (s. 156) sét ligheden mellem denne episode og Havelok-sagnet. Men han lægger til: »Das ganze ist im Havelok nur eine Episode, ohne jeden weiteren Belang für die ganze Erzählung — Havelok denkt auch nie daran, seine Mutter zu rächen. Man sieht also deutlich, dass diese Szene erst sekundär in die Havelok-sage gekommen ist.« Sagaen fortæller dog intet om, at Olav Trygvessøn forsøgte at faa sin mor løst af Trældommen. Mor og søn skilles ganske ad. Astrid blev siden løskjøpt af en mand fra Viken ved navn Lodin og kommer tilbage til Norge; men hun er ude af sagaen.

Efter at være fanget af sjørøverne, kommer Olav først i trældom til Estland. Her blir hans gamle fosterfar dræbt. Siden blir Olav sammen med sin fosterbror løskjøbt af sin morbror Sigurd og begge gutterne følger ham til Holmgard (eller Novgorod). Her mødte han en dag paa torvet Klerkon, som havde dræbt hans fosterfar, og satte straks sin øks i hovedet paa ham. Der blir stor tumult i byen; alle indbyggerne væbner sig, Olav blir bragt til dronningens hird og det ser ud til almindeligt slagsmaal. Det hændte jo ofte i Novgorod, at der var slagsmaal mellem byens folk og varjagerne. — Denne hændelse sammenligner Deutschbein (s. 157) med en scene i Havelok-sagnet; Havelok er kommet til Danmark, seks riddere vil bortføre hans hustru; Havelok griber sin øks og dræber og lemlæster voldsmændene; der blir stor tumult; hele byen kommer paa benene, Havelok flygter op i et kirketaarn, hvor Sigar ved at se hans kraft og smidighed gjenkjender ham som Gunters søn, ligesom

dronning Allogia, da Olav blir bragt til hende, i ham ser kongesønnen.

Haveloks og Olav Trygvessøns følgende historie dækker hinanden ogsaa paa mange maader. Begge vender de efter landflygtigheden hjem for at vinde sit fædrenerige. Den mand, som styrer Danmark efter kong Gunters død, kaldes hos Gaimar og i det franske digt underkonge under Arthur, ligesom Harald Gormssøn var Haakon jarls overherre; i det engelske digt er det en jarl, Godard, som styret riget; Haakon var jo ogsaa jarl. Havelok vinder foruden Danmark ogsaa sin hustrus fædrenerige i England, og det er hustruen som driver ham baade til dette og til toget til Danmark. Olav Trygvessøn drager ligeledes, efter at ha vundet Norge, til Vendland for at vinde de eiendomme, som hans hustru gjorde krav paa der; han faar dem ogsaa af kong Burislav, før han falder ved Svold. Efter sagaernes og Adam af Bremens samstemmige vidnesbyrd var det Olavs dronning Tyre, som ved sine bønner fik ham overtalt til Vendlandstoget[1]. Olav Trygvessøns Vendlandstog var i virkeligheden rettet mod den danske konge Svein Tjugeskjæg, dronning Tyres broder, som nægtede at give sin søster hendes fædrenearv og ikke vilde indrømme hendes søn af første ægteskab Torgils Sprakaleggs arvekrav. Mod ham drager kong Olav, ligesom Havelok drager mod Argenteles troløse morbroder, som havde røvet fra hende hendes fædrenearv.

I Haveloks hustru Argentele eller Guldborg er den russiske dronning og Olav Trygvessøns hustruer, den engelske Gyda og den danske Tyre, smeltet sammen. Bryllupsnatten ser Argentele — ifølge den franske laie — flammen, som staar op af Haveloks mund, og drømmer en underlig drøm om skovens vilde dyr, som hylder Havelok. Hun fortæller om dette til en gammel tjener. Han raader hende til at gaa til en hellig eneboer i Lindsey. Eneboeren siger, at Argen-

[1] Se f. eks. Heimskr., Ólafs saga Tryggvasonar, k. 92.

tele en dag vil bli dronning og hendes mand konge og faa mange undersaatter. Sagaerne fortæller[1], at »da kong Olav laa ved Syllingerne[2], fik han høre at der paa øerne var en spaamand, som forudsagde kommende, og mange syntes det gik som han sagde«. Olav gaar til eneboeren efter at ha sat ham prøve. Eneboeren svarer med hellig spaadomsaand: »Du skal bli en navnkundig konge og udføre mange storverk og du vil komme til at bringe mange folk til den rette tro og den hellige daab«.

Endnu en overensstemmelse kan nævnes. Havelok er kommet til Danmark, Sigar og hans mænd har hyldet ham som konge og sendt bud til Odulf om at opgive riget. Odulf samler en hær for at kjæmpe mod Havelok. Men denne foreslaar, at en tvekamp mellem ham og Odulf skal afgjøre striden, og fælder Odulf. Olav Trygvessøn maatte selv engang udkjæmpe en lignende kamp. Til Gyda, som kaldes Olav Kvaarans søster, beilede kjæmpen Alpin. Men hun vil nødig eie denne holmgangsmand og stevner (ligesom dronningen i Holmgard) et ting. Her ser hun Olav Trygvessøn staa i lodden kappe og med hætte over hovedet, ligesom gutten med guldhaaret i eventyret. Gyda løfter hætten og ser paa Olav og siger, at ham vil hun eie. Nu stevner Alpin Olav til holmgang, men blir fældet af ham, og Olav holder bryllup med Gyda[3].

Til slutning kan jeg nævne Haveloks list i kampen mod kong Edelsi. Da kampen den første dag er uafgjort, fæster Havelok om natten paa sin hustrus raad de faldnes legemer til stænger og stiller dem op mellem de levende kjæmper. Edelsi tror, der er kommen forsterkninger til Havelok, blir ræd og slutter fred. Denne krigslist hører til dem, som fortælles om mange vikingehøvdinger. Sakso fortæller (s. 159),

---

[1] Fornm. X, 145 f.

[2] D. e. Scilly-øerne.

[3] Fornmannasögur I, k. 80 (s. 148—151) og X, 254 ff. Alpin, som navnet skrives hos Odd munk, er vist den rigtige form, ikke Alfvini; Alpin er et piktisk navn.

at Hamlet kjæmper mod Britanniens konge. Den første dag gaar det daarlig; derfor opstiller han den næste dag de faldnes legemer mellem de kjæmpende. Briterne blir grebne af skræk og flygter[1]. Ogsaa om Fridleiv fortæller Sakso noget lignende[2].

Den forudgaaende undersøgelse har søgt at vise, at hele Haveloks historie lader sig forklare som en omdigtning af Olav Trygvessøns saga. Man kunde indvende, at Danmark og ikke Norge er Haveloks fædrenerige. Men det er vel kjendt, at i England blev Dansk og Daner et fællesnavn for alle de nordiske folk, som i vikingetiden hjemsøgte England. Fortællingen om Arturs landevindinger udenfor Britannien har gjort, at sagnet blev knyttet til ham.

Det kunde være interessant ogsaa at prøve at forfølge sagnets videre udviklingshistorie. Her skal jeg dog bare nævne, at det engelske digt i det hele synes at være yngre end Gaimars og det franske digts formning af sagnet. Det har dog bevaret enkelte træk, som synes at være oprindelige. Jeg har alt nævnt et par af dem. Jeg kan ogsaa nævne, at Haveloks hær, da han kommer til England for at vinde sin hustrus rige, kaldes »en udenlandsk vikingehær« *(utenladdes here)*; »de har taget klostre; de brænder kirker og binder præster; de kvæler baade munker og nonner« (v. 2580 ff.). Skulde dette være et dunkelt minde om, at Olav Trygvessøn kom til England som vikingehærens fører? Naar Haveloks far i det engelske digt kaldes Birkabain, saa er vel dette, som Ward mener (s. 440 ff.), et minde om den norske kong Sverre og hans Birkebeiner. Men navnet Birkabain maa være kommet ind i sagnet istedenfor et ældre navn. I flere gamle formninger af sagnet, bl. a. en fra lidt før 1300, kaldes Haveloks far ikke Birkabein, men Kirkebain[3]. Skulde dette ogsaa være et misforstaat minde fra Olav

[1] Saxo ed. Müller, s. 159 f.
[2] Sammesteds, s. 180.
[3] Ward, 443.

Trygvessøns tid? Adam af Bremen fortæller, at kong Olav ikke var nogen god kristen og at han især pleiede at tage varsler af fuglene; derfor blev han kaldt *Krakabein*[1] (»kraakeben«). Er *Kirkebain* en forvanskning af *Krakabein?*

Olav Trygvessøns saga i Britannien.

Er det saa at fortællingen om Havelok er sagnets og folkedigtningens gjenfortælling af Olav Trygvessøns saga — og at træk fra denne er optaget i Havelok-sagnet mener jo alle —, saa drager dette videre følger efter sig. En saga om Olav Trygvessøn maa da i det 11te aarh. ha været kjendt og fortalt i Britannien. Nogen digtning eller ballade kan det ikke ha været; for Nordmændene brugte i 11te aarh. ikke balladen, allermindst om historiske personer. Det har været en »vikingesaga«, for at bruge Olriks træffende navn paa disse ældste sagaer[2]. Det har været en saga, som har ligget eventyret nær, endnu nærmere end Odd munk gjør det. At der virkelig har været en slig saga, er ikke bare løs formodning. Islændingen Odd Snorressøn, som levede i Tingeyre kloster paa Island i sidste halvdel af 12te aarh. og som skal være død ved aar 1200, fortæller derom. Han siger: »Ólafr konúngr var vinr mikill Ængla konúngs, oc hafði hann á honum micla virðíng. Oc þá er stýrði Norðmanna ríki Haralldr konúngr Sigúrðarson, þá var Jatvarðr konúngr í Englandi, er var ágetr konúngr í mörgum lutum; hann mintiz á þann vinscap, er Ólafr konúngr Tryggvason hafði haft við föþur hans Aðalráð; tok hann nú at vegsema Ólaf konung Tryggvason; oc því var hann vanr á hverio âri at segia riddarum sínum fra Ólafi konungi á pásca tið, frá mörgum ágetligum verkum hans, er hann hafði unnit«[3]. Det samme

[1] Pertz, Scriptores VII 320, l. 5; jfr. Steenstrup, Normannerne III 58. Navnet forek. oftere i England.

[2] Axel Olrik, Nordisk aandsliv i vikingetid og tidlig middelalder, 79—81.

[3] Fornm. X, 371 f.

fortælles ogsaa i den store Olav Trygvessøns saga. Her siges det endog, at kong Eadward pleiede at læse Olav Trygvessøns saga op af en bog. Og som vidnesbyrd om denne fortællings rigtighed nævnes en mand fra Orknøerne[1]. Jeg tror ikke, at kong Eadward nogensinde selv har læst op eller fortalt Olav Trygvessøns saga. Men hvad Odd Munk og den store Olav Trygvessøns saga fortæller, viser ialfald, at der ved midten af det 12te aarh. baade paa Island og paa Orknøerne har været fortalt en saga om Olav Trygvessøn. Desuden viser det, at man paa begge disse steder har trodd og fortalt, at Olav Trygvessøns saga i det 12te aarh. ogsaa var kjendt i England.

Har jeg ret i hvad jeg i det foregaaende har udviklet, saa er det af vigtighed paa mange maader. Enkeltsagnene om Olav Trygvessøn, alle fortællingerne om hans heltegjerninger maa tidlig (ikke længe efter hans død) være begyndt at smelte sammen til en større, sammenhængende fortælling baade i England og i Norge. Med andre ord: sagnet blir til sagafortælling, iklædt eventyrets dramatiske springende

[1] Fornmannasögur III, s. 63 f. Játvarðr konúngr tók þat í vanda sinn, at segja höfðingjum sínum ok hirðmönnum sögu Ólafs Tryggvasonar á páskadag hinn fursta; en því sagdi hann heldr sögu Ólafs konungs á páskadagrinn enn einhvern annann dag, at hann kvað Ólaf Tryggvason svá hafa verit umfram aðra konunga, sem páskadagr er æðr en aðrir dagar á 12 mánaðum.

Maðr hèt Ormr ok var Þorljóts son, vitr maðr ok rèttorðr, hann bjó á Dýrnesi á Orkneyjum, þá er Játvarðr var konungr. Ormr sagði svá, att hann heyrði Játvarð konung lesa sǫgu Ólafs Tryggvasonar af þeirri sömu bók, sem Ólafr sjálfr hafði sent Aðalráði konúngi fra Jórsölum. Á einu áre las konúngr fur höfðingjum sínum ok allri hirð um barðagann á Orminum; ok sagði þar alt á einn veg sem áðr er ritat um brautkvâmu Ólafs konungs ok um ferðir hans yfir haf til Jórsala, ok hann hafði staðfest sik í klaustri nökkuru í Sýrlandi; ok þá sagði Játvarðr konúngr sínum mönnum andlát Ólafs Tryggvasonar, er þeir menn höfðu sagt konungi, er þá voru nýkomnir til Englands af Sýrlandi. (Jfr Flateyjarbók I, s. 516).

Det er dog tvilsomt om samme mand; for denne Orm Thorliotssøn maa ha levet ved midten av 12. aarh. (jfr. Munch II, tavle 7).

form og laanende træk fra eventyrets helter. Baade Norge og nybygderne der vesterpaa er denne sagas arnesteder. I England har man især fortalt om heltens ungdom og vikingetog, om hans daab og hjemfærd til fædreneriget. I Norge har sagafortællingen fulgt Olav lige til hans sidste kamp. Kjæmperækken paa Ormen lange har været en versifiseret ramse af samme art som Clontarfslagets kjæmperække. Disse sagafortællinger maa være dannet, før Normannerne erobrede England, ja skulde jeg tro, før midten af det 11te aarhundred. Sagaen om Olav Trygvessøn blir saaledes den ældste kongesaga, som vi kjender. Den er ført i pennen og har faat sin faste form af Islændinger i sidste halvdel af 12te aarhundred. Men den er blevet til paa de britiske Øer og i Norge. I England, hvor mindet om heltekongen snart glemtes under indflydelse fra nye forhold og fra den fransk-normanniske kultur, udviskedes billedet af den historiske Olav Trygvessøn mere og mere; han blandedes sammen med andre konger af samme navn; digtningen om Havelok opstod. Det blev den norske sagafortælling, der blev moder til de sagaer om Olav Trygvessøn, som vi nu kjender. Dog tør det vel ikke være tvivlsomt at den vesterlandske og den norske formning af Olav Trygvessøns-sagaen gjensidig har paavirket og befrugtet hinanden. I enkelthederne at paavise paavirkning paa sagaen fra de britiske Øer er ikke let. Dog tror jeg, at fortællingen om Clontarfslaget og dronning Gormflaith, som har været kjendt videnom i norrøne bygder og øvet saa stor indflydelse, ogsaa har paavirket Olav Trygvessøns saga, som vi finder den hos Snorre og i den legendariske saga.

I den irske saga om »Irernes kampe med de fremmede« (Cogadh Gaedhel re Gallaibh) er der kap. 81 en dramatisk — sandsynligvis fra norrøn kilde stammende — fortælling om, hvordan Gormflaith ægger sin broder Leinsterkongen Maelmordha til opstand mod konge Brian, hendes tidligere ægtefælle, som nu har forstødt hende, om hun end fremdeles

lever paa kongsgaarden i Kincora. Maelmordha skulde til Kincora med furumaster som skat til Brian. Underveis rev han en sølvknap ud af sin silkekappe. Da han kom frem, bad han sin søster sy den i igjen. Men hun tog kappen, kastede den i ilden og begyndte at bebreide sin broder, fordi han taalte trældom og underkastelse under en anden, det hans far eller farfar aldrig havde taalt. Maelmordha blev sint; næste morgen yppede han kiv med Brians søn og forlod i vrede Kincora. Han og Gormflaith samlede alle Brians fiender og langfredag 1014 stod den store kamp ved Clontarf. Ogsaa slaget ved Svolder var følgen af en kvindes hevnlyst. Kong Olav havde en vaardag paa torvet kjøbt en stor kvannestilk og gik ind med den til dronningen. Men hun slog til den med haanden og sagde: »Større gaver gav Harald Gormssøn, men mindre ræddedes han for at fare fra landet og søge sin eiendom end du gjør nu, og det sandedes, da han fór hid til Norge og ødede størstedelen af dette land og tilegnede sig alt med skatter og skylder, men du tør ikke fare gjennem Danevælde for min broder, kong Svein.« Olav løb op ved disse ord og raabte høit og svor dertil: »Aldrig skal jeg fare rædd for din bror, kong Svein, og hvis vi mødes, da skal han vige.« Alt Adam af Bremen ved at fortælle, at Tyre ophidsede Olav til krig mod Danskerne. Men denne dramatiske fortælling om kvannestilken som indledning til Svolderslaget er senere tiders værk; den har sit forbillede i fortællingen om Gormflaith og Maelmordha.

Vi faar lidt efter lidt mange vidnesbyrd om at sagafortællingens kunst har blomstret rundt om paa de britiske Øer. Fra Dublin har Sophus Bugge paavist en norsk sagafortælling om kong Brian og Clontarfslaget[1]. Fra Nord-England har Axel Olrik paavist en saga om jarlen Sivard digre. Forfatteren av de i 12te aarh. skrevne *Gesta Here-*

[1] S. Bugge, Norsk Sagafortælling og Sagaskrivning i Island, udg. af den norske historiske Forening.

wardi taler endog udtrykkelig om *fabula Danorum,* d. e. nordiske sagafortællinger. Helten Hereward, en af forkjæmperne for Angelsaksernes frihed mod William Erobreren, var i sin ungdom i Northumberland. Her kjæmpede han med og dræbte »illum maximum ursum qui aderat, quem inclyti ursi Norweyæ fuisse filium, ac formatum secundum pedes illius et caput ad fabulam Danorum affirmabant sensum humanum habentem, et loquelam hominis intelligentem, ac doctum ad bellum; ejus igitur pater in silvis fertur puellam rapuisse et ex ea Biernum regem Norweyæ genuisse«[1]. Den oprindelig norske fornaldarsaga om Bodvar Bjarkes fødsel har altsaa omkr. 1100 været fortalt i nordengelske vikingenybygder, hvor nordisk sprog endnu blev talt. Olrik har paavist, at sagnet derom er opstaaet som en forklaring af heltens navn. Islændingernes *Bǫđvarr Bjarki* er opstaaet af *bǫđvar-Bjarki* (»Kampens Bj.«). Bjarki er et mandsnavn, opr. en kortform af Biǫrn »bjørn«. I en fortegnelse fra 12. aarh. over Durham kirkes velgjørere findes ogsaa navnene Boduwar Berki, endnu et vidnesbyrd om at dette sagn har været kjendt i Nord-England[2]. Tør vi kanske tro, at sagaen om Rolv Krake og hans kjæmper har faat fastere form her, under indflydelse fra fortællinger om kong Arthur og hans riddere ved det runde bord og om Karl den store og hans paladiner? Det er ogsaa værd at lægge merke til, at en af kong Arthurs riddere ved det runde bord og hans mundskjænk bærer navnet *Beduerus* (hos Gotfred af Monmouth) eller *Bedwer* (hos Robert af Gloucester). Dette navn gjengiver det nord. *Bǫđvarr* og synes at være et vidnesbyrd om, at Gotfred har kjendt digtningen om Rolv Krake og hans kjæmper.

Det er sandsynligt, at vikingesagaen om Ragnar Lodbrok og hans sønner har udviklet sig hos Nordboer, som i

[1] Gesta Herewardi er trykt sammen med Gaimar, Lestorie, b. I, s. 339—404. Se især s. 343.

[2] A. Olrik, Danmarks heltedigtning I, 137 ff.

Vesten færdedes mellem irsk- og engelsktalende mænd[1]. Fortællingen om Ravnebanneret, som med kunst var vævet af Ragnar Lodbroks døtre, saaat Ravnen deri varslede om seir eller nederlag, denne fortælling vidner om begyndende sagndannelse næsten medens Lodbrokssønnerne endnu levede. Det er jo Asser, som fortæller om Ravnebanneret. Fortællingen i den irske krønike »Three Fragments« om Ragnall og hans sønner (d. e. Lodbrokssønnerne) vidner ligeledes om begyndende sagndannelse med disse som midtpunkt. Som en fuldt udformet islandsk fornaldarsaga fremtræder sagnet i »Ragnars saga Loðbrókar«. Har denne fornaldarsaga ogsaa været kjendt i England? Alle mindes den prægtige scene i sagaen, da kong Ellas sendebud melder Ragnar Lodbroks død og det indtryk, som budskabet gjør paa hans sønner. Sigurd Orm i Øie og Hvitsærk sidder ved brætspil *(at hneftafli)*. Men de lader brikkerne falde og lytter til budskabet. Hvitsærk holdt paa en brikke og den klemte han saa fast, at der traadte blod frem under hver negl. Denne scene gjenfortælles vel ikke i nogen engelsk krønike. Men Gaimar fortæller i en ganske anden forbindelse (v. 3655) om en mægtig Englænder, Ordgar, som gjæstes af kong Eadgar, og siger: »Ordgar holdt paa at spille schak, et spil som han havde lært af Danskerne« *(Orgar iuout a vn esches, vn giu kil aprist des Deneis)*. At schakspillet er kommet til England fra Danmark, er ikke sandt. Men Nordboerne holdt meget af brætspil, ikke mindst af hneftalt, som lignede schak og havde brikker med forskjellige figurer. Naar Gaimar kjender til dette, maa det dog være fra en eller anden litterær kilde, og da kan det næppe være andetstedsfra end fra sagaen om Ragnar Lodbrok og hans sønner[2].

---

[1] S. Bugge, Norsk Sagafortælling i Irland, s. 208.

[2] Gaimars Lestorie vidner ogsaa om at et af Eddakvadene, Rígsþula, har været kjendt i Øst-England. Gaimar fortæller paa to steder (v. 2083 og 4317 ff.), at før nogen Sakser kom til Britannien havde kong Dan hersket der, »han var født i Danmark«. Navnet skrives af Gaimar

Digtningen om Havelok kan ikke være blevet til i Øst-England eller i det hele hos engelsktalende folk. Den maa stamme fra de dele af Britannien, hvor Kymrerne bodde. Snarest er den blevet til i Cumberland, hvor Nordboer og Kymrer gjennem aarhundreder levede fredlig side om side og skabte en merkelig blandingkultur, halvt kristen, halvt hedensk, halvt nordisk, halvt keltisk, en kultur, om hvilken vi endnu den dag idag ser synlige vidnesbyrd i Gosforth-korset og andre mindesmerker. Endnu den dag idag vidner stedsnavne, talrigere end kanske noget andet sted i England, om at norrønt maal engang har været talt i disse egne. Og her levede vore fædres maal længer end noget andet sted i England; det taltes endnu paa Sverres og Valdemarernes tid. Ti paa St. Leonards kirke i Furness, som blev reist ved midten af 12. aarh., blev der over porten i runer hugget følgende indskrift: K(A)M(A)L : SETI : ÞISA : KIRK : HUBERT : MASUN : U(A)N : M(ERKI); d. e. »Gammel reiste denne kirke; Hubert stenhugger udførte (Rune)merkerne«[1]. I disse bygder, ved bredden af stille skogsjøer, ved rislende bække

---

dels *li reis Danes*, dels *Dane* (v. 4317). Knut den mægtige gjør ham til sin stamfader og siger, at han 1000 aar før hans tid havde hersket i England. Denne kong Dan, som af Gaimar opfattes som de i England bosatte Danskers epornym og første konge, er ingen anden end Rígsþulas kong *Danr*, som nævnes i sidste strofe af dette digt og som ogsaa nævnes af Arngrim Jonsson og af Snorre (jfr. Sæmundar Edda, udg. af Sophus Bugge, s. 419 ff.). Kjendskabet til kong Dan kan kun være kommet til Gaimar paa anden-tredje haand fra kvadet om Rig. Men dette bestyrker den opfatning, at Rígsþula er blevet til paa de britiske Øer. I den irske fortælling »The Violent Death of Goll Son of Carbad and Garb of Glenn Rige« (Revue Celtique XIV, s. 398—449) forekommer tre brødre Goll, Cromm og Rig (*Goll 7 Cromm 7 Rig*, i nominativ); de er sønner af Carbad, konge over det nordlige Germanien *(Goll mac Carbad, mac rig na Germane tuascertaige don domun)*. De har kastet lod om de tre øer, Britannien, Danmark *(inis Danmarg)* og Erin (s. 406 f.). Goll blir dræbt af Cúchulainn; om de to andre brødre hører vi intet. Dette viser forbindelse mellem Rígsþula og irske sagn.

[1] Indskriften er meddelt af Mr. Collingwood i Saga Book of the Viking Club III, s. 139 ff.

og brusende fossefald i trange dale, mellem høie aaser, i disse Englands vildeste og mest romantiske bygder, hvor mange af det moderne Englands største digtere har levet og digtet, her har vore forfædre først søgt at knytte fortællinger om heltekongerne sammen til sagaer.

Af Nordmænd og Dansker i disse bygder har de fantasifulde Kymrer hørt fortællinger om vikingetidens helte, og saa har de selv omdigtet dem og digtet videre paa dem og føiet de norrøne vikingesagaer ind i sin egen sagnverdens frodige urskog. Ligesom Irerne gjorde Magnus Barfod til samtidig af fortidsheltene Finn og Oisin, saaledes satte deres stammefrænder i Wales og Cumberland Olav Trygvessøn ind i sagnkredsene om kong Arthur og hans riddere ved det runde bord. Det samme gjorde de med vikingehøvdingen Gorm eller Gudrum, som sluttede fred med Alfred den store, blev døbt, fik navnet Aethelstan og blev den første vikingekonge i Øst-Angel. Gudrum var dansk, fører for *dubgenti, gentiles nigri* »de sorte hedninger« (som Irer og Kymrer kaldte Danskerne i modsætning til *finngenti* »de hvide hedninger«, d. e. Nordmændene). »De sorte hedninger« blev i Walisernes livlige fantasi til sorte negre og Gudrum blev til *Gormundus rex Africanorum*, som hos Godfred af Monmouth (XI c. 8—10, XII c. 2) herjer Frankrige, England og Irland, som i tidens løb bliver knyttet ind i sagnkredsen om Tristan og Isolde; hos Gottfried af Strassburg kaldes Isolde datter af *Gurmun, geborn von Affrica*[1]. Men at der om Gormundus har været en gammel vikingesaga, er forlængst anerkjendt[2].

Idethele vil den, som gjennemlæser Gotfred af Monmouths »Historia regum Britanniæ«, støde paa en hel del vikingesagaer, som af den fantasifulde Waliser eller en af mundtlige sagafortællere før ham er bragt i forbindelse med kong Arthur eller andre kymriske sagn. I fortællingen om Arthurs kamp

[1] Zimmer i Gött. gel. Anz. 1890, Nr. 20, s. 824 (anm. af Hist. littéraire de la France t. XXX).

[2] Deutschbein, 243.

med Colgrim og hans indtagelse af York (l. IX c. 1) er saaledes træk laant fra fortællingen om slaget ved Brunanburg[1].

Gotfred har en fortælling om Brennius, som vil afryste sin broder kong Belinus's overherredømme og beiler til den norske konge Elsingius's datter. Han vinder hende og seiler bort med hende[2]. Men underveis møder den danske konge Guichtlacus, som ogsaa elsker hende. Han lægger til kamp mod Brennius; da reiser der sig en storm, som skiller skibene ad, og Guichtlacus vinder kongedatteren, sin fordums elskede. Deutschbein har (s. 244 f.), og jeg tror med rette, sammenstillet denne fortælling med Eddakvadene om Helge Hundingsbane og Sigrun. Særlig er stormen, som Deutschbein ikke fremhæver, for mig et moment af vigtighed. Min far Sophus Bugge har i sin bog om Helgedigtene (s. 49—53) formodet, at Helgekvadets digter har kjendt den irske sagnfortælling om slaget ved Ross na Ríg, som igjen er en omdigtning af en norrøn sagafortælling om Clontarfslaget i 1014[3]. Helgekvadet skulde med andre ord være paavirket af fortællinger om slaget ved Clontarf. Ogsaa i Gotfreds fortælling er der et enkelt træk, som minder om denne kamp. Den danske konge kommer med sin røvede brud til kong Belinus. Kong Brennius følger efter. Brødrene mødes med sine hære og der udkjæmpes en hæftig kamp i en skov ved byen Calaterium i Northumberland. Ogsaa det historiske slag ved Clontarf blev udkjæmpet ved en skov[4]. I den irske saga (k. 108) heder det, at for tilskuerne paa Dublins volde saa det store mandefald ud som naar høstfolk slaar en havreaker. »Og Amlaibs søn, som var ved brystvernet paa sit vagttaarn og saa paa dem, sagde: »Vel høster de fremmede marken; mangt et neg kaster de tilside«. »Ved kvæld skal udfaldet sandes«, sagde Amlaibs hustru, som var Brians

[1] Jfr. Malmesbury, Gesta reg. Angl. ed. Hardy I, s. 207.
[2] Hist. regum Britanniæ l. III c. 1—3.
[3] Cf. S. Bugge. Norsk Sagafortælling i Irland.
[4] Jfr. War of the Gaedhil with the Gaill, 256.

datter«[1]. Er det et laan herfra, naar det hos Gotfred om kampen ved Calaterium heder: *Concidebant intercorruentes cohortes vulnerati, quemadmodum segetes cum a falcatoribus aggrediuntur?*[2] Er der sammenhæng her, da bestyrker dette Sophus Bugges formodning om, at den irske sagas (Cogadh Gaedhel's) knappe, malende og af dramatisk ordskifte kryd-rede, om sagaerne mindende skildringer af Clontarfslaget stammer fra norrøn sagafortælling. I det hele maa sagaen om Clontarfslaget, snarest i den folkelige form som vi kjender fra fortællingen om kampen ved Ross na Ríg, ha været vel kjendt i Britannien, baade hos Kymrer og Englændere. Deutschbein har saaledes (s. 26 ff.) paavist, at »den anglo-danske saga«, som han kalder den, om Hereward (Gesta Herewardi) er paavirket derav. Hereward har optaget træk fra vikingehøvdingen Broder, som dræbte Brian. Hans brodersønner Siward Rufus og Siward Albus, som kjæmper sammen med ham i Irland, er Orknøjarlen Sigurd Lodvessøn, som i flere kjæmperækker (f. eks. i Annals of Loch Cé) er blevet fordoblet til *Siograd Finn* (S. den hvide) og *Siograd Donn* (S. den brune), og som i den norske saga, som ligger til grund for fortællingen om slaget ved Ross na Ríg, er sammenblandet med Broder (opfattet ikke som navn, men som slægtskabsord). Her optræder: Brodor Roth (= *Rauðr*), Brodor Fivit (= *Hvitr*) og Siugrad Soga, konge af Sudiam (= *Sigrøðr Sugga, konungr yfir Suðreyjum*)[3].

Saa har da sagafortællingens kunst henimod vikingetidens slutning — ja ud over denne — blomstret rundt om i vikingebygderne paa de britiske Øer, men mest der hvor Nordmænd og Kymrer eller Nordmænd og Irer bodde side om side. Hos begge disse keltiske folkestammer var ved

---

[1] Jfr. Steenstrup, Normannerne III, 164; Norsk Sagafortælling, 176.

[2] Historia III c. 3. I den af San Marte oversatte kymriske Brut Tysilio heder det om det samme: »und die Reihen fielen wie das Getreide im Herbst unter der Hand des Schnitters«.

[3] Jfr. S. Bugge, Norsk Sagafortælling i Irland.

slutningen af 10de aarh. prosafortællingen den episke form, den form, hvori alslags sagnstof blev gjengivet[1]. Kymrer og Irer har aabnet Nordmændenes øine for sagafortællingens værd, for hvad den kunde rumme mere end heltekvadet af dramatisk spænding og menneskeskildring. Men Kymrer og Irer har ogsaa lært af Nordboerne. Og ikke mindst staar den irske historiske saga, saaledes som vi møder den i fortællingen om slaget ved Clontarf, i dyb gjæld til den norrøne sagafortælling. Englænderne kom efter erobringen i 1066 under fransk-normannisk kulturpaavirkning. Der blev hos dem bare tilløb til sagafortælling, som vi finder den i sagaerne om Sivard digre og om Herevard; begge er gjennemsyrede af den norrøne saga. Men ogsaa siden, efter at den bundne stil var trængt igjennem i England, vedblev nordiske sagn og sagaer at gyde nyt liv i den anglo-normanniske digtning.

Jeg har i det foregaaende, uagtet jeg ikke er sagn- og eventyrforsker, vovet mig ind paa dette vanskelige omraade. Naar jeg har gjort dette, da er det ikke mindst fordi jeg under mit arbeide har faat saa værdifuld hjælp af professor Moltke Moe, hvis rige litteraturkjendskab og hvis forskninger om eventyrlige sagn i kongesagaerne navnlig har været mig til nytte. Jeg bringer ham for denne hjælp min oprigtigste tak.

Kristiania. mai 1908.

---

[1] Zimmer, Gött. gel. Anz. 1890, Nr. 20, s. 807.

HAAG-FUNDET.

EN AFFALDSDYNGE FRA EN METALSTØBERS HYTTE, FRA DEN YNGRE BRONZEALDER.

AF

CARL NEERGAARD.

Ligesaa hyppige de saakaldte Støbefund fra Bronzealderen ere, med dels nyforfærdigede, dels ældre, til Omsmeltning bestemte itubrudte Metalsager, ligesaa sjeldne ere de samlede Bronzealdersfund, som optagne i Affaldslag af forskjellig Art indeholde Gjenstande henhørende til Metalstøbning og Metalarbeide: Digler, Forme, Hamre, Punsler o. lign. I alle blot nogenlunde righoldige arkæologiske Samlinger i Europa vil dette bemærkes. Tilmed er der blandt sidstnævnte Gruppe Fund — Fundene fra Metalstøberes Værksteder, som de ere kaldte — kun faa af betydelig Størrelse. Et Fund som det, der for en halv Snes Aar siden fremdroges paa Bjærget Velem St.Vid i Ungarn, og som foruden meget andet indeholder ca. 50 Støbeforme, omtr. 130 Punsler og adskillige smaa Hamre, har ikke sin Lige i Omfang andet Sted i Europa[1]. Og mange jævnbyrdige Sidestykker foreligger der hellerikke til de noget mindre Fund fra Bronzealders Støbepladser ved Baden i Østrig[2], Zvoleněves i Bøhmen[3] og til de samlede Fund af

---

[1] K. v. Miske: Die prähist. Ansiedelung Velem St. Vid, I, Wien 1908. Se ogsaa Mittheil. der anthropol. Gesell., Wien 1897, S. [13] flg., 1899, S. [6] flg. Archiv f. Anthropol., Bd. XXX, S. 29 flg. og 124 flg. Arch. Értesitö, 1898, S. 25.

[2] G. Calliano: Prähist. Funde in der Umgebung von Baden, Wien 1894, S. 89 flg.

[3] Památky arch., Bd. XIII, S. 193 og Pl. VIII—IX. Richlý: Die Bronzezeit in Böhmen, 1894, S. 167 og Pl. XLIV—XLV.

Støbeforme, Hamre og lign., som hidrøre fra Pælebygninger i Schweiz[1] og det sydøstlige Frankrig[2].

Til Rækken af Lande, hvor denne Art Bronzealdersfund overhovedet ikke kjendtes, hørte indtil for 13 Aar siden Danmark. Saa lang Tid skulde der hengaa efter Nationalmuseets Stiftelse, før det her lykkedes at bringe et Fund fra en Bronzealders Støbeplads for Dagens Lys. Og endnu den Dag i Dag staaer dette som det eneste danske Fund i sin Art — trods alt, hvad der siden er virket for Fremdragelsen af Landets Fortidsminder. Til Gjengjæld er det stort og afvexlende i Sammensætning. Kan det vel ikke jævnstilles med det forannævnte ungarske Fund, tæller det dog blandt de anseligere i sin Art fra Europas Bronzealder. Og dets Betydning øges ved, at det ikke alene har ydet flere nye Oldsagarter, men ogsaa og især om Støbeteknik i hin fjerne Kulturperiode har givet Oplysninger, der tidligere enten slet ikke eller kun usikkert forelaa.

Det turde herefter findes passende, at Fundet nu gjøres tilgængeligt ved i Beskrivelse og Afbildning af indføres i Literaturen. Tillige skal Publikationen omhandle andet Oldsagmateriale af nærstaaende Art, som kan tjene til yderligere Belysning af Metalstøbning i Bronzealderen.

Findestedet. Kulturlaget.

En Mand udenfor Museets Kreds skyldes den første Efterretning om Findestedet.

I Landsbyen Thorsager ved Kalø Vig, Randers Amt, virkede i 1890'erne som Andenlærer Hr. S. Andersen, nu Førstelærer i V. Alling ved Randers. Ivrig Oldsagsamler og Friluftsmand færdedes han ofte efter endt Skolegjerning

---

[1] Navnlig et Fund (ikke publiceret) fra en Pælebygning i Nærheden af Eaux-Vives, Genfer Søen. Munro: The lake-dwellings of Europe, London 1890, S. 89.

[2] Pælebygninger ved Grésine, Châtillon og Conjux, Bourget-Søen. Chantre, Age du bronze, II, S. 173—78.

paa de omliggende Marker for at finde Oldsager. Det var ikke i de store Jordhøie, han gravede. Dem hverken turde eller vilde han røre. Han søgte under Markens dyrkede Overflade, hvor en lille Fold i Terrænet eller en særegent farvet Jordart i en nypløiet Ager lod ane Tilstedeværelsen af Oldtidsminder.

Paa sin Vandring kom han en Dag i August 1895 til Gaarden Haag i den sydøstlige Del af Thorsager Sogn. I det bakkede Terræn, som udgjør en Del af Eiendommens Udmark, fik han Øie paa en lav, lille Høining, og her stak han Spaden i. Efter kort Tids Forløb havde han opsamlet en Del Dyreben og Muslingeskaller samt flere Brudstykker af Lerkar og smaa Beholdere af en ham fremmed Art — Smeltedigler, som disse siden erkjendtes at være. Især forekom dog selve Findestedet ham mærkeligt. En Grav var det absolut ikke. Snarere tænkte han, det maatte være en Affaldsdynge, efter Lerkarskaarene at dømme fra Bronzealderen. Han standsede da Arbeidet og bragte Sagerne til Overretssagfører A. Reeh, i Bestyrelsen for Aarhus Museets historiske Afdeling. Af ham oversendtes Fundet til Nationalmuseet, og her stod det strax klart, at det virkelig dreiede sig om et Kulturlag fra Bronzealderen, det første iøvrigt, hvorom Kundskab skulde fremkomme. For at vinde nærmere Oplysning om Lagets Art og Udstrækning overdrog Museet A. Reeh at foretage en lille Prøvegravning. Denne fandt Sted umiddelbart efter, omfattende et een Kvadratmeter stort Stykke omtr. midt i Laget. Da Meddelelsen om Resultatet heraf lød gunstig, og der ved denne Leilighed paany fremdroges en Række Sager: Lerkarskaar og Dyreben samt nogle Brudstykker af Smeltedigler og Støbeforme, tog Nationalmuseet selv Undersøgelsen i sin Haand. Den 10. Sept. s. A. paabegyndtes Gravningen, velvilligst tilladt af Haag-Gaardens Eier, Chr. Pedersen. Efter 3 Ugers Forløb var Laget fuldstændig tømt. I Somren 1896 fortsattes med Afsøgning af den omliggende Markflade.

Stedet, hvor Kulturlaget laa, er en Bakkeknude, Latbjerg kaldet, der hæver sig tæt nord for Haag[1]. Bakken er nærmest af langstrakt Form. Størst Høide — 40 m. — naaer den længst mod Nordvest. Herfra falder den jævnt, men let imod Øst for tilsidst at skyde ud i en smal, lille Tunge. Det var yderst paa denne Udløber, der mod Syd og Øst staaer med ret brat Fald, mod Nord derimod skraaner noget jævnere over i Terrænet, at Laget hvilede. Høieste Punkt laa her omtr. 33 m. over dagligt Vande.

Kulturlaget dannede een sammenhængende Dynge, med temmelig uregelret Omkreds, nærmest dog af oval Form. Størst Udstrækning, ca. 18 m., havde det fra NØ.—SV. Bredden var nu henved 14 m.; oprindelig har den dog været noget større, idet Dyngens sydøstre Fod delvis var bortskaaren af en Markvei.

Kulturlaget hvilede umiddelbart paa den naturlige Undergrund, gult Sand, og dets Underside var i det væsentlige plan. Et enkelt Sted, noget SV. for Midten, skjød det sig lidt ned, idet der her var en ringe Sænkning i Undergrunden. Oversiden af Dyngen var derimod fladt hvælvet. Størst Mægtighed, 1—1,10 m., havde Laget midt inde, og derfra skraanede det nedad til alle Sider, jævnt og gradvis aftagende i Tykkelse og tilsidst løbende ganske tyndt ud. Saaledes var det kun en mindre Del af Kulturlaget, som havde en vis, betydeligere Mægtighed; gjennemgaaende var det ikke meget tykt.

Billedet Fig. 1 giver en Plan af Dyngen. Den sværeste, fuldt optrukne Linie betegner Kulturlagets Ydergrænse. Fra øverst tilhøire i Billedet følges denne Linie venstre over, med bugtet Forløb, indtil den nederst, lidt tilhøire for Midten, omtrent falder sammen med Figurens Yderramme. Tilhøire mangler Linien ganske, idet Kulturlaget, som nævnt, her var forstyrret ved Veianlæg. Et enkelt Sted, helt tilvenstre i

[1] Eiendommen har Matr. Nr. 30 af Thorsager By, Thorsager Sogn, Ø. Lisbjerg Hrd., Randers Amt.

Billedet og udfor Midten, iagttages to Smaapletter ved Siden af hinanden, hver indrammet af en lignende svær Linie som

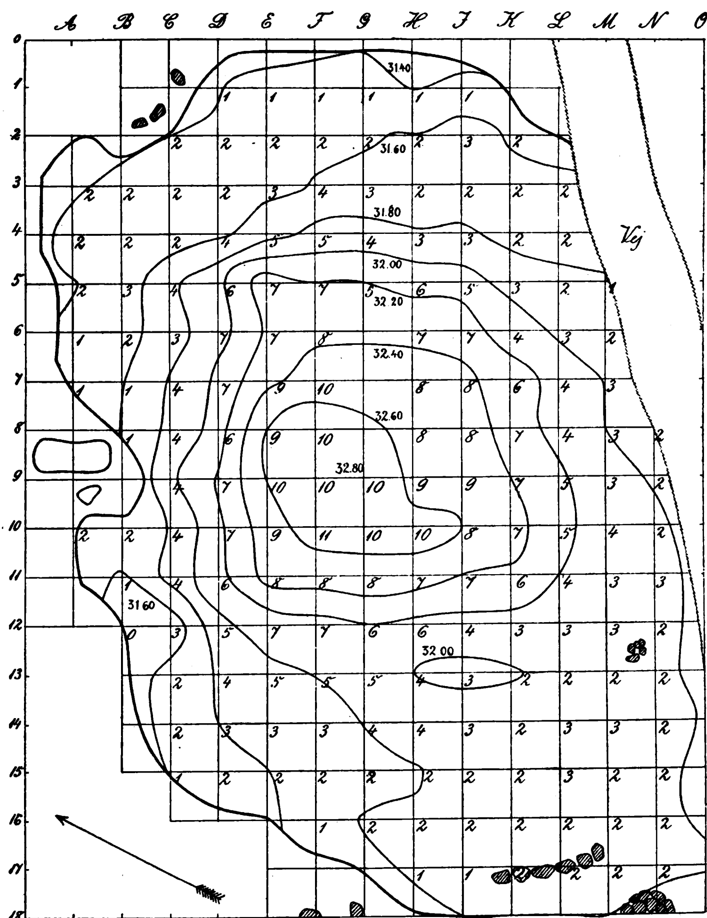

Fig. 1.

Hoveddyngen. Det var to smaa Pletter Kulturjord, der ikke hængte sammen med den egentlige Dynge, men vare af Beskaffenhed som den. De andre fuldt optrukne, men svagere Linier, der i Figuren bugte sig udenom hinanden, ere Kurver

til Anskueliggjørelse af Kulturlagets Overflade-Krumning. Niveauforskjellen mellem to og to Kurver er 20 cm. De vedskrevne Koter udtrykke Høiden over Havet. Endelig gjengive de svagest tegnede, lod- og vandret gaaende, lige Linier den Inddeling af Dyngen i Kvadratmetre, der fandt Sted af Hensyn til Undersøgelsen — som dette senere skal meddeles. Tallene i Hjørnerne mellem disse Krydslinier betegne Kulturlagets Tykkelse de paagjældende Steder, altid udtrykt i fulde Decimetre. Brøkdele af Decimetre ere ikke anførte, men en halv Decimeter og derover er afrundet opad til en hel; Brøkdele under en halv Decimeter ere derimod bortkastede.

Som en saadan fladt hvælvet Dynge tegnede Kulturlaget sig imidlertid ikke i Terrænet før Undersøgelsen. Over det havde der i Tidernes Løb bredt sig et Tæppe af letmuldet Sandjord, og dettes Tykkelse var meget vexlende, 25—30 cm. midtinde, 70—80 cm. ved Ydergrænsen, idet det tiltog jævnt i Mægtighed fra Midten udefter. Muldtæppets Overside havde saaledes et langt jævnere og fladere Forløb end Kulturlagets. Vanskelig skulde derfor en uøvet Iagttager nu have anet Tilstedeværelsen af et Oldtidslag paa denne Plads. Dog maa det antages, at Muldtæppet i ældre Tid har staaet med noget mere hvælvet Overside, og at Udjævningen er en Følge af Jordens Kultivering og Naturindflydelser. Iøvrigt har Bakken efter Sigende kun været under Plov i faa Menneskealdre.

Hvad dernæst Kulturlagets Sammensætning angaaer, skilte den sig i Hovedsagen ikke meget fra, hvad der kjendes fra andre baade ældre og noget yngre Kulturlag i Danmark. Øverst var Laget ganske mørkt, som stærkt humusholdig Jord blandet med forraadnede animalske og vegetabilske Bestanddele pleier at se ud, og det stod ret skarpt afgrænset mod det dækkende, gulgraa Muldtæppe. Længere nede, paa alle de Steder, hvor Dyngen var nogenlunde tyk, mere end ca. 20—25 cm., fortonede derimod den mørke Farve sig jævnt over i en noget lysere, og hele den midterste og nederste Del af Dyngen havde da et ret broget og eien-

dommeligt Udseende. I de lange, lodrette Udgravningsvægge, der ved Undersøgelsen fremkom mangfoldige Steder i Dyngen, saaes det, at rent gulligt Sand, graat og, som det syntes, tildels udglødet Sand, Jord let blandet med Trækulpartikler, samt mørkere Jord vexlede med hinanden i vandrette eller skraat gaaende Lag eller Pletter, der tegnede sig skarpere eller svagere afgrænsede mod hinanden. Hvad det gule Sand angaaer, kunde det eet Sted følges som en 10—25 cm. tyk, sammenhængende Stribe, der med 5—7 m. Længde og Bredde strakte sig skraat hen gjennem Dyngen, omtrent i Flugt med dennes hvælvede Overflade. Hyppig dannede det gule Sand dog kun tynde Smaapletter paa 1/2—2 m. Længde og Bredde. Af saadanne fandtes i vexlende Høide henved 25. Udglødet Sand og Jord forekom pletvis paa mindst 35 forskjellige Steder; Udstrækningen var sædvanlig 1/2—1 1/2 m., Tykkelsen 10—15 cm. Men Hovedbestanddelen af Dyngen her udgjorde dog Sandjorden; dens vexelvis noget lysere eller mørkere Farve hidrørte sagtens fra, om den var svagere eller stærkere blandet med forraadnede animalske og vegetabilske Bestanddele. Intetsteds var Farven dog saa sort som i Kulturlagets Overflade.

Den underste Del af Dyngen dannedes næsten overalt, selv hvor Kulturlaget kun havde ringe Tykkelse, af et 5—15 cm. svært Parti graalig Jord og Sand, hvori adskillige smaa Stykker Trækul. Endelig skal det nævnes, at der mange Steder i Dyngen, især dog midtinde og i den større underste Del, fandtes Ler og Sand sammenbrændt til Kager eller Klumper af ganske uregelmæssig Form. Snart laa disse ganske tæt, tilsyneladende som dannede de uafbrudte Lag, snart var Afstanden mellem dem betydelig. Enkelte af Klumperne vare henved 1/2 m. store, med en Tykkelse af 10—20 cm. Sædvanlig vare de dog en Del mindre. Ved Optagelsen skiltes de i Regelen i Smaastykker.

Kampesten forekom kun undtagelsesvis i Dyngen. Længst mod Syd laa der eet Sted, nær Bunden, 5 haandstore Sten

umiddelbart sammen. Et andet Sted, lidt vestligere og ligeledes tæt ved Bunden, stode 6 større Sten paa Række, og endelig fandtes nær herved, i og tildels udenfor Laget, en større Samling af haandstore Sten, der laa i et Par Lag ovenpaa hverandre og dannede en rund Lægning paa ca. 1 m. Tværmaal; imellem Stenene fandtes 6 smaa Stykker Lerklining. Paa foranstaaende Plan Fig. 1 ere disse Stensamlinger og enkelte andre Sten indtegnede og skrafferede.

Efter denne Redegjørelse for Kulturlagets Sammensætning skal dets Art og Tilblivelsesmaade betragtes.

Et sikkert Udgangspunkt afgiver her den Undersøgelse over Bopladsfundene fra den ældre Jærnalder, som Museumsdirecteur Dr. Soph. Müller har offentliggjort i nærværende Tidsskrift, Aargang 1906. For første Gang i Danmark paavistes det, at de store Fyldmasser af Kulturjord med Indhold af Oldsager og Dyreknogler, som betegne Bopladserne, ere Affald sammenbragt og hidført fra Boligen, men ikke blevet til under Menneskers Leven og Virken just dér paa Stedet. Fremdeles saaes det, at disse Kulturlag sædvanlig ere afleirede enten op mod en Skrænt eller under den jævne Markflade i større eller mindre, kunstige eller naturlige Sænkninger i Undergrunden, men saaledes, at i begge Tilfælde Lagenes Overside væsentligst danner eet Plan, i Modsætning til Undersiden, der har et til Tider stærkt bølget Forløb. Tilsvarende er iøvrigt ogsaa Leiringen af de faa Kulturlag, der kjendes fra Bronzealderen, fremdragne i det sidste Aarti, og endvidere af visse Kulturlag fra Stenalderen, forsaavidt de da overhovedet kunne sammenstilles med Metaltidens Bopladser.

I nogen Modsætning hertil staaer imidlertid Haag-Dyngen. Den hvilede ovenpaa en Bakkeflade, ikke ned ad dens Skraaning, og det var her Kulturlagets Underside, som var omtrent plan, medens Oversiden var hvælvet. Naturlig reiser det Spørgsmaal sig da, om denne Afvigelse i Form betyder en Forskjel i Væsen og Tilblivelse.

For en flygtig Betragtning mindede Haag-Dyngen ikke lidt om en udpløiet Gravhøi. Baade Form og Størrelse svarede ganske godt dertil. Virkelig synes ogsaa Stedet til Tider at være opfattet saaledes. I en haandskreven Udsigt over Oldtidsminderne i Ø. Lisbjerg Herred beskrives Høiningen som Tomten af en Gravhøi, og paa Generalstabens ældre Maalebordsblad er den afsat med Høisignatur. Var denne Opfattelse den rette, maatte Forklaringen altsaa være, at der til Høien her var taget Fyld paa en Plads, hvor et yngre Bronzealders Kulturlag forelaa — i Lighed med, hvad der hist og her kjendes fra andre Steder i Danmark og fra andre Tider.

En nærmere Undersøgelse vil dog hurtig vise det uholdbare i en saadan Antagelse. Saa fuldstændig som i Haag-Dyngen udgjør ellers ikke Kulturlag Fylden i Gravhøie. De danne en Del deraf, ikke alt. Det vilde fremdeles ikke være uberettiget at vente, at der da paa nærmeste Marker omkring Dyngen endnu skulde have kunnet paavises Rester af det yngre Bronzealders Kulturlag, der havde afgivet Fyld til Høien. Thi langveisfra ere Jordmasserne til en Høi selvfølgelig aldrig hentede. Men den Undersøgelse, som i anden Anledning foregik her, bragte ikke noget nyt Bronzealders Kulturlag for Dagen. Videre maatte man gaa ud fra, at der enten paa eller nær under Midten af Haag-Dyngens Bund havde kunnet afdækkes en Centralgrav. Men en saadan fandtes ikke. Og vilde man herimod gjøre gjældende, at den sagtens var optaget før Mandsminde af ukyndige Personer, saa maatte man endnu i Høiningen have kunnet se Tegn efter Gravningen. Men intet saaes. Især vilde den stærke Lagdeling, med forskjelligartede og forskjelligfarvede Pletter da ikke have fremtraadt. Thi en Udgravning vilde have udvisket alle Spor deraf. Endelig kunde det ogsaa nævnes, at naar Kulturlaget ved Haag hidrører fra den yngre Bronzealder, da maatte den Høi, hvis Fyld det kom til at udgjøre, tidligst skrive sig fra den yngre Bronzealder, snarere

være noget yngre. Men i den Del af Oldtiden opførtes i Aarhus—Randers Egnen Gravhøie sikkert kun yderst sjældent af nyt, om det da overhovedet er skeet.

Der maa saaledes søges en anden Forklaring for Haag-Dyngens Tilblivelse. Man kunde spørge, om det ikke her mulig var saa, at Kulturlaget repræsenterede selve Hyttetomten. Efter Dyngens Form at dømme skulde der næppe kunne reises vægtige Indvendinger imod en saadan Gisning, det skulde da være, at Lagets Udstrækning maatte synes rigelig stor til en Haandværkers Hytte. Men der er et Par andre Forhold, som tale bestemt imod, og hvorefter Sagen afgjøres. For det første vilde det næppe være forstaaeligt, hvorledes al den Fyld havde kunnet faa Lov at ophobe sig inde i Hytten og trods Menneskers Færden antage Form af en fladtoppet Dynge. Stridende imod det Billede af Kulturforholdene i Bronzealderen, som man efter andet har dannet sig, vilde det sikkert iøvrigt ogsaa være. Men dernæst, og navnlig, vilde de mange Striber og Pletter af rent gult Sand, der fandtes rundt om i Dyngen, være uforklarlige. Thi det turde være utvivlsomt, at de ene og alene skyldes Fygning. Paa den nærmest omgivende Markflade har Vinden Tid efter anden revet Vegetationsdækket op og ført noget af det underliggende Sand med sig; og dette har da under Dyngens gradvise Væxt fundet sig et Leie snart et Sted, snart et andet Sted i Smaasvai i Kulturlagets Overflade. Men Forudsætningen herfor er, at Kulturlaget har ligget frit. Iøvrigt er der hellerikke, trods Eftersøgning, ved Kulturlagets Fod truffet Stolpehuller, Pæle eller andet, der kunde minde om Hyttevægge.

Større Rimelighed kunde det herefter synes at have, om Haag-Dyngen betegnede en Plads under aaben Himmel, hvor Smeltning og Støbning af Bronze havde fundet Sted, at den altsaa var en Haandværkers Arbeidsplads i egentligste Forstand. Man kunde vel forstaa, om dette Metalarbeide, der kræver stærk Ild og ogsaa Træk, i alt Fald til

Tider, under gunstige Veirforhold, var foregaaet ude i den frie Natur.

Nærmere beseet viser denne Antagelse sig imidlertid ogsaa utilfredsstillende. Rundt om i Dyngen fandtes der bl. a. en Mængde Lerkarskaar og Dele af Smeltedigler og Støbeforme, som det siden nærmere skal berettes. Der har været anvendt meget Arbeide paa at sammensætte disse Brudstykker, men kun med ringe Udbytte, idet Sagerne næsten alle viste sig at foreligge i stærkt fragmentarisk Stand, ofte endog af det enkelte Kar eller den enkelte Digel eller Støbeform kun en lille Stump. Mere kan der dog hellerikke i Oldtiden have været tilstede af dem i Kulturlaget, da dette er undersøgt i sin fulde Udstrækning og med den mest minutiøse Omhu. Men just dette Forhold forliges ikke med Opfattelsen af Kulturlaget som en Arbeidsplads. Havde Lerkarrene, Diglerne og Formene været i Brug ude paa Dyngen, og vare de gaaede i Stykker dér, maatte i hvert Fald en større Del Skaar sikkert ogsaa være bleven liggende blandt Affaldet. Sammenhørende Stykker vilde da igjen have kunnet forenes. Nu betyder derimod den meget defekte Stand, hvori Lersagerne foreligge, at Sønderbrydningen har fundet Sted ikke paa Dyngen, men andetsteds, og at det altsaa nærmest beroer paa et Tilfælde, om sammenhørende Fragmenter ere kastede hen paa en og samme Affaldsplads eller spredte for vide Vinde. Dette er iøvrigt ganske den Betragtning, Dr. Soph. Müller med Styrke har gjort gjældende i sine forannævnte Undersøgelser over Jærnalderens Bopladsfund, og som for ham var en vægtig Støtte for Opfattelsen af dem som Affaldslag bortskaffede fra de i Nærheden liggende Boliger.

Saaledes synes alt da at samle sig til, at Kulturlaget ved Haag maa tydes som en slet og ret Dynge Affald, der fra en Bronzestøbers Hytte er bragt af Veien og her samlet i Bunke. Det turde herefter været tilfældigt, at Haag-Dyngen har faaet den ikke sædvanlige Beliggenhed paa Toppen af en Bakke og den hellerikke sædvanlige Form, med lavt

hvælvet Overflade. Dog bør det i denne Sammenhæng erindres, at Stedet, som nævnt, kun i forholdsvis kortere Tid har ligget under Plov. Havde Avlsredskaber kjørt ligesaa ofte hen over det som over andre af Metaltidens Kulturlag, vilde en Del af dets runde Top efterhaanden være slidt af.

Støbehytten, hvorfra Affaldet hidrører, har selvfølgelig staaet i Nærheden. En Gravning, som i 1896 foretoges for at finde dens Tomt, førte ikke til noget Resultat, endskjøndt det Areal, der efter Terrænforholdene kunde synes Anledning til at afsøge, ikke var stort. Men Efterforskninger af denne Art have i det Hele vist sig lidet lønnende. De Spor, Oldtidens Boliger have efterladt sig i Form af Stolpehuller o. lign., ere saa svage, at de ved Naturindflydelser let kunne være udviskede i Tidernes Løb. Derimod traf men ved Efter-Undersøgelsen, umiddelbart under Jordoverfladen, 21 tildels ret store Sten, staaende i tætsluttet, buet Række lige udenfor Dyngens Fod mod NV. og NNV. 7 andre Sten, af lignende Størrelse, fremgravedes tæt sydøst for Markveien, der havde forstyrret Kulturlagets sydøstlige Parti, altsaa vistnok tæt udenfor Kulturlagets oprindelige Ydergrænse til denne Side. Ogsaa de stode efter en buet Linie, men med Afbrydelse paa to Steder som efter borttagne Sten. I Tilslutning hertil meddelte Lodseieren, at han Tid efter anden i Nærheden havde oppløiet større Sten; efter Beskrivelsen syntes de ligeledes at have staaet umiddelbart udenfor Kulturlaget. Det kunde da se ud, som har Haag-Dyngen været omsluttet af en Art lavt Stenhegn. Ogsaa den Dag i Dag kunne Møddingpladser paa Landet være indgjærdede.

Ved Efter-Undersøgelsen i 1896 blev der endvidere i vexlende Afstand af 2,15—16 m. udenfor Dyngen og i forskjellig Retning for den fremdraget 9 stensatte Arnesteder. Disse laa alle enten umiddelbart paa eller dog kun lidt nedsænkede i den naturlige Undergrund — gult Sand —, dækkede af et ca. 20 cm. tykt Lag Muldjord. Sædvanlig vare de kredsrunde, 40—80 cm. i Tværm.; to havde en mere

langstrakt Form, med en Længde af 0,45 og 1,05 m. til en Bredde af henholdsvis 35 og 65 cm. Arnestederne vare dannede af haandstore, delvis kløvede Sten, der laa ret kompakt i et enkelt eller i et Par Lag og alle vare mere eller mindre ildskjørnede og kulsværtede. Mellemrummene mellem Stenene fyldtes af stærkt kulblandet, sort Jord. Om Arnestederne dog have nogen Forbindelse med Haag-Dyngen, er ikke sikkert. Der fandtes ingen Oldsager ved dem, og efter Form og Udseende alene kunne de ikke nøie tidsættes. Stensatte Arnesteder dannedes i meget forskjellige Afsnit af Oldtiden.

Oldsagerne.

Af Hensyn til Udgravningen inddeltes Dyngen i Kvadratmetre som angivet paa foranstaaende Billede Fig. 1, og Undersøgelsen var knyttet til denne Kvadrering. Ved hvert Meterhjørne nivelleredes der til Kulturlagets Over- og Underside; herefter ere Kurverne paa Fig. 1, til Angivelse af Lagets Overflade-Forløb, samt Dyngens vexlende Tykkelse beregnede. Opsamlingen af Oldsager foregik kvadratmetervis og tillige saaledes, at Udbyttet fra hvert vandret Lag paa 20 cm.' Tykkelse indenfor den enkelte Kvadratmeter holdtes for sig. Det er den Metode, Nationalmuseet nu stedse følger ved Undersøgelsen af Oldtids Kulturlag.

Størsteparten af Oldsagerne udgjøres af Smeltedigler, Støbeforme og Lerkar. Hertil komme en lille Række Smaasager af forskjellig Art og forskjelligt Materiale — saa godt som intet dog af Bronze — samt en Mængde Lerklininger og adskillige Dyreknogler.

Ved den efterfølgende Redegjørelse for Fundstoffet skal Hovedvægten lægges paa de Oldsagarter, der hidtil have været ukjendte.

I. Gjenstande til Metalarbeide.

Smeltedigler. Til Rækken af nye Oldsagarter høre først og fremmest Smeltediglerne, af hvilke der optoges en stor

Mængde Brudstykker, ialt 225. Disse ere gjennemgaaende smaa, 4—6 cm. store; enkelte ere noget større, andre en Del mindre. De fandtes rundt om i Dyngen, men ikke ligelig spredte, idet der i hvert 20 cm. tykt Lag paa 1 □ m. Størrelse snart var flere, indtil 6—7 (saaledes i E 7 1. Lag, E 9 4. Lag og I 9 4. Lag), snart kun et enkelt og snart overhovedet ingen. Derimod fandtes ikke i Dyngen en eneste fuldstændig Digel, og det har hellerikke nu, trods meget Arbeide med at sammenpasse Brudstykkerne, være muligt at danne en saadan. Imidlertid efterlade de mange Fragmenter ikke mindste Tvivl om Diglernes Udseende i alle Enkeltheder.

Af Form have de alle været ens: en lav og flad, aaben Skaal, rundagtig eller nærmest oval. Siden er udvendig hyppigst lige, sjælden svagt udbuet, og den skraaner snart let, snart noget stærkere indad mod den flade Bund, med hvilken den mødes under en Vinkel. Kun undtagelsesvis er der en særlig Mundingskant, dog med svagt Fremspring og næppe strækkende sig helt rundt. I Regelen bøier Siden jævnt over i Mundingen eller danner en Vinkel med den, idet denne foroven kan være mere eller mindre glat afstrøgen; i saa Tilfælde er Mundingskanten oftest forholdsvis tyk; ellers er den sjælden meget bred. Indvendig fortsætter Siden sig med ringe Runding umiddelbart i den let concave Bund, og Dybden er her ringe. Efter den længste Led ere Diglerne ved Mundingen forsynede med en forholdsvis stor Tud, hvis Vægge inderst til begge Sider reise sig til et mere eller mindre retvinklet Knæ — et velberegnet Træk for at vanskeliggjøre, at den flydende Masse under Udgydningen her skulde løbe over. Derimod findes der ikke noget Grebparti.

Ogsaa i Henseende til Materiale stemme Diglerne overens. De ere alle forarbeidede af Ler, som af Hensyn til Ildfasthed er stærkt blandet med groft Kvartssand. Ved adskillige Digelbrudstykker udgjør Sandet endog en saa stor Hovedbestanddel, at de ved Berøring kunne smuldre mellem Fingrene. Dog bør det her erindres, at den gjentagne stærke

Ophedning sikkert har bidraget til, at Leret efterhaanden ligesom er svundet bort.

Størrelsen af Diglerne kan derimod være ret varierende. Med nøiagtige Tal at angive dette er selvfølgelig ikke muligt paa Grund af deres særdeles defekte Bevaringstilstand. Meget maa da bero paa et Skjøn. Gjennemgaaende synes de at have haft en Længde af 11—13 cm. til en Bredde af 8—10 cm. Nogle Stykker have imidlertid været lidt mindre, enkelte større, endda kjendelig større. Høiden vexler, udvendig maalt, hyppigst mellem 4 og 5 cm.; undertiden naaer den kun 3—3$^1/_2$ cm., ja der har vistnok ogsaa været Digler paa ikke mere end 2$^1/_2$ cm. Høide. Dog maa det her tages i Betragtning, at Høiden ikke synes at have været den samme helt rundt ved det enkelte Stykke, men størst ved Tud og paa et Stykke af Siden diametralt modsat denne, lidt lavere derimod mellem disse to Yderpunkter — atter et Forhold, som sikkert er velberegnet og begrundes ved, at Diglens flydende Indhold ved Skvulp især var udsat for at løbe over just paa disse to Steder, naar Diglen under Brug fra at staa bragtes i hældende Stilling og derefter atter førtes tilbage i vandret Stilling. Efter den vexlende udvendige Høide retter Dybden sig indvendig; gjennemgaaende er den 1$^1/_2$—2$^1/_2$ cm. Dog afhænger den ogsaa noget af selve Bundens Tykkelse, idet denne kan være ret forskjellig, fra 1$^1/_2$ cm. paa det tyndeste Sted — i Midten — til 2 cm., i enkelte Tilfælde endog 2$^1/_2$ cm.

Fig. 2—3 gjengive en typisk Digel fra Haagfundet, seet fraoven og fra Siden. Den har været af Mellemstørrelse, ca. 12 cm. lang, 8$^1/_2$ cm. bred, og fra 4—4,8 cm. høi. Iøvrigt er dette det mest fuldstændige Exemplar, der har kunnet gjenfremstilles, samlet som det er af 6 større og mindre Fragmenter. Det skrafferede Parti betegner det nu manglende. De 6 Brudstykker ere optagne i Kvadraterne D 6 1. Lag, E 6 2. Lag, F 6 1. Lag og F 7 1. Lag. De fortælle saaledes tillige om Spredningen af sammenhørende Dele;

de to hinanden fjernest liggende Skaar fandtes i en indbyrdes Afstand af henved 3 m.

Hvad der iøvrigt er naaet ved Sammenpasning af Digelfragmenter, er følgende:

1. 2 Randskaar og 1 Tudskaar ere samlede til en omtrentlig Længdehalvdel af en Digel. Denne har været ret langstrakt, ca. 12 cm. lang, 8 cm. bred og indtil 4,2 cm. høi udvendig. Mundingskanten er bred, glat afstrøgen og Væggen i det Hele ret tyk.

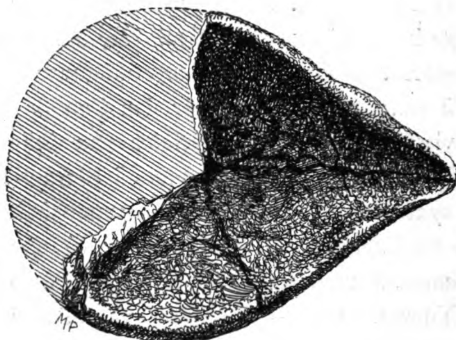
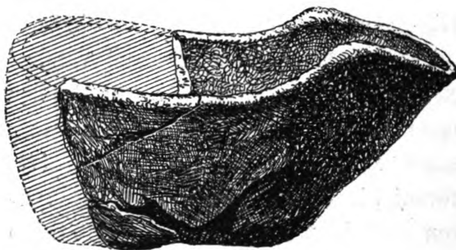

Fig. 2. 1/2.

2. 3 Randskaar og 1 Bundskaar danne den bagerste Del — modsat Tuden — af en stor og svær Digel paa henved 11 cm. Bredde. Høiden har været knap $5^1/_2$ cm. udvendig, ca. 3 cm. indvendig.

Fig. 3. 1/2.

3. 2 Randskaar repræsentere den bagerste Del af en indtil 4,8 cm. høi Digel med ikke særlig tyk Side og ret smal, glat afstrøgen Munding. Flagen er 10 cm. lang, $6^1/_2$ cm. bred.

4—8. 5 Randpartier, $5^1/_2$—$6^1/_2$ cm. lange og hvert samlet af 2 Randskaar.

9—11. 3 Tude, hver samlet af 2 Stykker.

12. 1 Randskaar sammenpasset med 1 Tudskaar.

13. 1 Bundparti, 9 × $6^1/_2$ cm. stort, af en meget svær og anselig Digel — den største i Fundet —; det bestaaer af 2 Skaar.

I Forhold til den store Masse af Digelfragmenter er det saaledes kun lidt, der har kunnet sammensættes. Udelukket er det vel ikke, at et og andet endnu vil kunne findes sammen. Dog er der anvendt et saa stort Arbeide, at der næppe vil

kunne naaes synderlig mere. Af særlig Betydning er dette Resultat iøvrigt, fordi det viser, i hvor defekt Stand Diglerne udbragtes paa Affaldsdyngen.

Til en Beregning af, hvormange Digler de 225 Brudstykker repræsentere, har det sin Interesse at se, hvorledes de fordele sig efter Art. Af Randskaar fandtes ialt 155, af Bundskaar 43 og af Tudskaar 27. Tælles alene efter disse sidste, baade efter de fuldstændige Tude og efter dem, hvoraf der kun foreligger den ene Side, kommer man til ca. 20 Digler. Adskillige af Rand- og Bundskaarene hidrøre imidlertid øiensynlig efter Størrelse, Tykkelse og hele Form fra andre Digler end dem, hvoraf Tudskaar findes. Saaledes bliver Tallet større. Sikkert indeholder Haag-Dyngen Fragmenter af mindst 35—40 Digler.

Efter denne Redegjørelse for Form og Antal reiser sig naturlig et Spørgsmaal om Brug, og da først og fremmest et Spørgsmaal om, hvad der egentlig berettiger til at opfatte disse Smaabeholdere just som Digler. Deres enestaaende Stilling indenfor den kolossale Fundmængde fra Bronzealderen kunde jo paa Forhaand synes at tyde paa, at de have haft en ganske speciel Anvendelse, snarere end at de vare Smelteskaale og saaledes en for alt Bronzearbeide uundværlig Brugsgjenstand, der følgelig maa have været tilstede i tusindvis. Sagen bør da nærmere undersøges og Beviser fremføres.

Først skal det omtales, at de fleste af de 225 Fragmenter mere eller mindre tydelig bære Spor af at have været udsatte for stærk Ild. Oprindelig har Ud- og Indside sagtens været nogenlunde glat — som det hyppigst er Tilfældet med Oldtidens Lerkar —, men under Brugen ere de efterhaanden blevne ujævne. Tildels er dette vel en Følge af, at Lerbestanddelen, som foran antydet, under gjentagen Ophedning er svunden eller brændt bort, hvorved de haardere Kvartskorn da bleve mere fremtrædende i Overfladen. Især fortælle dog Mundingspartierne om den stærke Ild. Ikke sjælden se de ud, som vare de glasserede, eller de have an-

taget en slagge- eller cindersagtig Karakter. Ogsaa er deres undertiden noget ujævne Runding næppe altid oprindelig, men vistnok en Følge af Forbrænding.

Paa Indsiden af Karrene sidder der ret ofte Slam eller andet Affald, og heriblandt kan der i enkelte Tilfælde erkjendes Smaarester af størknet Bronzemasse. Ligeledes kan Indsiden tildels have et grønsort Farveskjær, sikkert som Følge af gjentagen Forbindelse med flydende Bronze. Men det tydeligste Vidnesbyrd om dette Metals Indvirkning afgiver dog Farven paa Karrenes Randparti. Af de 155 Randskaar og 27 Tudskaar have henholdsvis mindst 80 og 19 en svagere eller stærkere rødlig Tone, der kan nærme sig til mørk karmin, medens Karrene ellers væsentligst ere graalige. Især er selve Mundingskanten rød — og kraftigst rød; derfra kan Farven strække sig noget ned ad Karrenes Udside fortonende sig mere eller mindre jævnt over i det graa, hvorimod den paa Indsiden kun naaer ganske lidt ned. Thi denne røde Farve skyldes, efter hvad en paa Mineralogisk Museum velvilligst foretagen Undersøgelse har godtgjort, hovedsagelig Nedslag af kobberholdige Dampe. Men netop ud fra Tolkningen af disse Smaakar som Digler til Bronzesmeltning bliver den røde Farves Forekomst og dens særegne Plads forstaaelig. Fra Oldtidskar til husligt Brug kjendes den ikke.

Videre bør det sikkert betænkes, at Smaakarrene, som foran nævnt, kun ere tilstede i Brudstykker. Aarsagerne hertil kunne være flere, men saavidt det sees, forliges de ikke mindst vel med den her fremsatte Opfattelse af Karrene. Selvfølgelig kan et og andet Stykke være gaaet itu ved Uheld, udenfor Brug — som en hvilkensomhelst Gjenstand kan det. Men iøvrigt fattes det let, at Kar, der som Digler til tungtsmelteligt Metal underkastedes voldsom Ophedning og paafølgende Afkøling, især vare udsatte for at springe. Og naar da kun en Del af Skaarene havnede paa den fælles Affaldsdynge, kunde dette antagelig skyldes enten, at nogle af dem bleve liggende i eller ved Smeltestedet, medens

andre bortskaffedes med det øvrige Affald, eller ogsaa, og maaske ikke mindst, at Metalarbeideren til Tider selv har haft Brug for Digelfragmenter i praktisk Øiemed. Ikke ukjendt er det, at nuomstunder Brudstykker af søndrede Lerdigler hyppig finde Anvendelse i pulveriseret Stand ved Fremstillingen af nye Digler. Det knuste Materiale indblandes i Leret, hvoraf de nye Digler tilberedes; disse bliver derved mere ildfaste og revne vanskeligere[1]. Saaledes har det iøvrigt været Skik, saalangt tilbage i Tiden der overhovedet haves Efterretninger om Digeltilvirkning. Den tydske Munk Theophilus, der ved Aar 1100 skrev sin berømte »schedula diversarum artium«, nævner det allerede[2]. Selvfølgelig skal det strax indrømmes, at i arkæologisk Forskning Henvisninger til nyere Forhold ikke ere meget bindende — og saaledes ogsaa her. Dog maa det erindres, at det dreier sig om en simpel Sag, der ligger saare lige for. Materialet, hvoraf Bronzealdersfolket tilberedte sine Digler, fandtes ikke i den Stand i Naturen. Leret maatte hentes paa een Plads, Kvartssandet paa en anden. Hvad om det da opdagedes, at man i Stedet for hver Gang at opgrave Kvartssand blot behøvede at knuse nogle Skaar af ældre, itusprungne Digler! Saa havde man i alt Fald for en Del, hvad der ønskedes. Men nærmer denne Antagelse sig til det rette, ligger deri en Art Støtte for Opfattelsen af Haag-Smaakarrene som Digler.

Et Hovedbevis herfor kan endelig hentes fra en ganske anden Kant, nemlig fra den lille Række Oldsager, der sammenfattes under Betegnelsen Bronzekager, og hvoraf et karakteristisk Stykke er gjengivet ved Fig. 4[3]. Allerede i 1844, ved disses Indførelse i Literaturen, udtalte Chr. J. Thomsen,

---

[1] Jvfr. Verhandl. der Berliner Gesellschaft f. Anthropol. etc., 1902, S. 423.

[2] Quellenschriften für Kunstgeschichte, VII, Wien 1874, S. 269 og 175.

[3] Fra Kannikebjerg ved Søborg, Holbo Herred. Det fandtes 0,3 m. dybt i Muld, uden Forbindelse med andre Oldsager. Efter en paa V. Steins Laboratorium foretagen Analyse bestaaer det af 88,2 % Kobber, 9,5 % Tin og 0,2 % Bly (Mus. Nr. B 6590).

at de repræsenterede størknet Metal, og at Formen sandsynligvis skrev sig fra, at Størkningen var foregaaet i Støbeske[1]. Denne Opfattelse har siden været gjældende[2]. Nu viser virkelig et Sammenhold af Bronzekagerne med Diglerne fra Haag den nøieste Overensstemmelse. Hines let hvælvede Underside og pæreagtige Form svarer ganske til disses Indre, baade til den let hulede Bund og den ovale, mod Tuden spids tilløbende Omkreds. Ogsaa Størrelseforholdene ere de

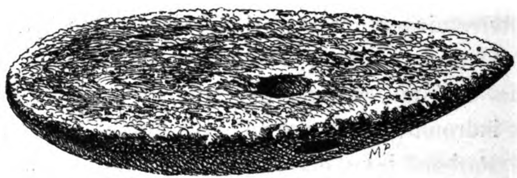

Fig. 4. 1/2.

samme. I det Hele er det saa, at man, om andet ikke vidstes, næsten kunde tro, at Bronzekagerne vare størknede just i Smaakarrene fra Haag.

Denne Iagttagelse er iøvrigt af Vigtighed, fordi den leder til et nyt Resultat.

Maa det nemlig herefter ansees godtgjort, at Smaakarrene virkelig ere Digler, kunde det Spørgsmaal dog reises, hvorvidt de betegne en Særform, af begrænset Udbredelse baade i Tid og Rum, eller de repræsentere den for hele Bronzealderen i Danmark typiske Digelform. Svaret herpaa give Bronzekagerne — til Gunst for sidstnævnte Alternativ. Der foreligger i Nationalmuseet 6 hele Exemplarer[3] og tydelige Brudstykker af mindst 6 andre[4]. De ere fundne paa vidt forskjellige Steder i Landet, fra Vendsyssel til Sjælland, oftest sammen med andre Oldsager, der henføre dem baade

---

[1] Antikv. Tidsskrift, 1843—45, S. 174.
[2] Soph. Müller: Ordning, Bronzealderen, Nr. 351.
[3] Mus. Nr. CCCCXXXVIII (3 Stykker), B 4201 (2 St.) og B 6590.
[4] Mus. Nr. 2444 (et Par), 4775, B 1375, B 1948 og B 8101.

til det ældre og yngre Afsnit af den yngre Bronzealder. Fra samme Kulturperiodes ældre Del kjendes kun to Brudstykker, og ikke af tydelig Form[1]. Utvivlsomt blevne til i Nærheden af de Steder, hvor de ere fremdragne, angive de saaledes, at Digler ganske som Haagfundets dér have været i Brug.

Men ogsaa i Udlandet anvendtes i Bronzealderen Smeltedigler af Ler, af lignende eller dog ret nærstaaende Form. En Behandling af dette Oldsagmateriale har ingensinde tidligere været givet i Literaturen, dog stort er det hellerikke. Der kjendes fra hele Udlandet tilsammen næppe mange flere Bronzealders Smeltedigler af denne Slags end i Haagfundet. Til Gjengjæld ere de oftest fuldstændigere.

Fra Norge og Sverige haves overhovedet ingen. Fremdragne nærmest Danmarks Grænser ere to Digler, fra Prov. Sachsen[2]. Den ene fandtes ved Gross-Jena, liggende i en Urne, den anden ved Giebichenstein sammen med nogle eiendommelige Smaagjenstande af brændt Ler[3]. Begge ere af Form og Størrelse som Diglerne fra Haag: lave og ovale, smaa Skaale med Tud; i den ene af dem sidde Rester af Bronze og Slagge. Længere mod Syd er der ved Přistupím i Bøhmen fremdraget een hel Smeltedigel og Tude af flere andre[4]; ogsaa foreligger vistnok Tuden af en formentlig Digel i et Bopladsfund fra Radim i Bøhmen, med Sager baade fra yngre Stenalder og Bronzealder[5]. Fra El Argar i Spanien

[1] Mus. Nr. B 375 og et ved Frederiksborg Slots Brand tilintetgjort Stykke i Smørumøvrefundet (se Annal. f. nord. Oldk., 1853, S. 126 og Pl. I Fig. 1).

[2] Fra Mølledammen ved Husum, Sønderjylland, hidrører et Brudstykke af en større, lav, skaalformet Smeltedigel, forfærdiget af Grafitmasse; Spor af Kobber eller Bronze sidder endnu i den (se 43. Bericht des schlesw.-holst. Museums, Kiel 1904, S. 8). Den henføres her til Bronzealderen. Efter velvillig Meddelelse fra Custos Dr. Knorr er denne Tidsættelse dog usikker. I Mølledammen optoges Sager fra Stenalder lige til ældre Middelalder.

[3] Mittheil. aus dem Provinzial-Museum der Prov. Sachsen, 1. Hefte, Halle 1894, S. 55.

[4] J. L. Píč: Čechy předhistorické, I, Prag 1899, S. 161 Fig. 51.

[5] I Nationalmuseet i Prag.

hidrøre nogle Digler af kredsrund Form og med afrundet Bund, men iøvrigt formede som Diglerne fra Haag, af lignende Størrelse og forsynede med Udløb ved Randen; de fandtes i Forbindelse med Støbeforme til ældre Bronzealders Sager under en lille Dynge af Sten og Jord[1]. Kredsrund og med Rende ved Mundingen til at hælde af er endvidere en Digel fra Kulturlaget paa Velem St. Vid-Bjærget i Ungarn; den har haft et lille Skaft[2]. Et Grebparti, vandret udstaaende og pladeformet, bære fremdeles flere ovale Smeltedigler, der hidrøre fra Pælebygninger i Schweizer-Søer; de afvige iøvrigt ogsaa i andre Henseender noget fra Haag-Diglerne, idet de mangle Tud og der paa Undersiden kan være et Par fremstaaende Lister til Støtte. I flere af dem sidde Rester af smeltet Bronze og Kobber, eller de ere delvis farvede af Metal[3]. Nær til disse Schweizer-Stykker slutte sig enkelte Digler fra Alpesøen Mondsee i Salzkammergut[4]; ogsaà i dem findes Rester af Bronze eller Kobber. Endelig[5] indeholder Schliemanns Fund fra Hissarlik flere velbevarede Smeltedigler som dem fra Haag: ovale Smaaskaale med

[1] H. et L. Siret: Les premiers âges du métal dans le sud-est de l'Espagne, Antwerpen 1887, S. 127 og Album Pl. 27. Jvfr. Journal of the anthropol. institute of Great Britain, Bd. XXXVI, S. 36 og Pl. III Fig. 10—11. Om andre Smeltedigler fra Spanien, af aflang Form, til Kobber, se L. Siret: Orientaux et occidentaux en Espagne, Brüssel 1907, S. 60.

[2] Miske: Die prähist. Ansiedel. Velem St.Vid, I, S. 21 og Pl. XXII Fig. 5.

[3] Anzeiger für schweiz. Altertumskunde, III, 1876, S. 680 og Pl. IX. Keller: Pfahlbauten, IV. Bericht, S. 24 og Pl. III Fig. 23—23a; VI. Ber., S. 250 og Pl. III Fig. 3—7; VIII. Ber., S. 9. R. Ulrich: Catalog der Sammlungen der antiqu. Gesellschaft in Zürich, I, 1890, S. 11 og 26.

[4] Mittheil. der anthropol. Gesellschaft, Wien, Bd. II, S. 206 og 324 og Pl. II Fig. 4 og 6.

[5] Tröltsch: Fund-Statistik der vorröm. Metallzeit, Stuttgart 1884, nævner S. 70—71 nogle Bronzealdersfund fra Mellemeuropa, hvori Smeltedigler. Nogle af disse Digler ere nævnte ovenfor; af et Par andre foreligger ikke nogen nærmere Beskrivelse i Literaturen. Atter for et Par andres Vedkommende er Bestemmelsen Smeltedigel ikke saa ganske sikker. En »Smeltedigel« fra Feuerberg ved Bad Dürkheim er saaledes en Gjenstand af ganske anden Art.

Tud, nogle dog tillige med vandret udstaaende, fladt lille Grebparti[1]. I enkelte sidde endnu Rester af smeltet Kobber. Vistnok for Størstedelen hidrørende fra 2—5 »By« falde disse Digler saaledes indenfor en Bronzeperiode[2].

Til disse forholdsvis ikke mange direkte Vidnesbyrd om lave, skaaldannede Diglers Anvendelse i Bronzealderen føier sig imidlertid et betydningsfuldt indirekte, hentet fra en ganske anden Oldsaggruppe, nemlig fra de i Smeltedigler størknede Bronzekager. Saadanne ere fundne i overordentlig stor Mængde i de fleste europæiske Lande, og baade Form og Størrelse angive, at de ere blevne til i Smelteskaale just af her omhandlede Art. Snart ere de kredsrunde, snart ovale — ganske som Diglerne kunne være det. Til den ene Side kunne de spidse mere eller mindre til — det svarer til Diglernes Indsnevring mod Tuden —, og om disses let hulede Indside minde Bronzekagernes Underside, der er svagt hvælvet i Modsætning til Oversiden, som er flad[3]. Herefter turde der da ikke være Tvivl om, at lave, skaaldannede Smeltedigler have været almindelig i Brug i Bronzealderen over Størstedelen af Europa.

---

[1] Schliemann: Ilios, London 1890, S. 409 Fig. 469—70, S. 558 Fig. 1197. Hub. Schmidt: Schliemann's Sammlung troj. Altertümer, Berlin 1902, S. 268. I Fundene fra Hissarlik foreligger ogsaa en Del smaa og lave, ovale eller næsten aflangt firkantede Lerskaale med temmelig lodret Side og uden Tud; de antages ligeledes at have fundet Anvendelse ved Metalsmeltning, mulig dog til ædle Metaller (Schliemann: Ilios, S. 409 og S. 558 Fig. 1198—99. Hub. Schmidt. Schliemann's Samml. troj. Altertümer, S. 269).

[2] A. Götze, i Dörpfeld: Troja und Ilion, Berlin 1902, S. 369.

[3] Om Literaturhenvisninger se Soph. Müller: Ordning af Danmarks Oldsager, Bronzealderen, Nr. 351. Nyere Literatursteder: Richlý: Die Bronzezeit in Böhmen, Pl. XLIII Fig. 3. Wiener Mittheil., 1897 S. [13]—[17] Fig. 1 og 7, 1900 S. 70 og Pl. III Fig. 1—1 a. Hampel: A bronzkor, I Pl. I Fig. 3, II Pl. CLXXII Fig. 1, III Pl. CXCIII Fig. 1, Pl. CXCV Fig. 8 og Pl. CCIV Fig. 1. George et Chauvet: Cachette d'objets en bronze, découverte à Vénat, Angoulême 1895, S. 147 og Pl. XXII Fig. 276. Bullettino di paletn. ital., Aarg. 21, S. 5 og Pl. I. Prähist. Blätter, 1903, S. 17 og Pl. II Fig. 3.

Det skal i denne Sammenhæng dog ikke lades uomtalt, at der flere Steder i Udlandet, saaledes i Frankrig[1] og Schweiz[2], tilsyneladende i Forbindelse med Bronzesager er fremdraget mindre Digler nærmest af Kop- eller Krukkeform. Om disse imidlertid alle tilhøre Bronzealderen, er efter Fundforholdene ikke ganske sikkert. Mulig ere de noget yngre, men i hvert Fald skrive de sig fra en sen Del af nævnte Kulturperiode. Et Vidnesbyrd herom turde det iøvrigt ogsaa være, at medens de større, lave og skaaldannede Smeltedigler saa godt som udelukkende ere begrænsede til Bronzealderen, var det den mindre, kop-, krukke- eller cylinderformede Digel, der hovedsagelig anvendtes i Jernalderen, og det til Smeltning ikke alene af Bronze, men ogsaa af Guld og Sølv. Af sidstnævnte Art ere, for at nævne nogle Exempler, de mange Smaadigler til Bronze, der fandtes i Metalstøberes Værksteder i den gamle galliske By Bibracte[3]. Fremdeles en Del Digler fra en Boplads i Neckar-Egnen, hidrørende fra la Tène-Tiden[4], og nogle Smaadigler, der ere optagne i »crannogs« og befæstede Pladser i Skotland[5]; i enkelte af disse sidste ere Rester af Bronze[6]. Cylinder- eller krukkeformede ere endelig ogsaa

---

[1] E. Chantre: Age du bronze, I, Paris 1875, S. 30 og 219 og Album Pl. LXVII Fig. 3. Se ogsaa Chassaigne: Analyses de bronzes anciens du départ. de la Charente, Ruffec 1903, S. XXIV og 60.

[2] Keller: Pfahlbauten, VII. Bericht, Pl. XVII Fig. 7. Jvfr. E. Désor: Le bel âge du bronze lacustre en Suisse, Paris 1874, S. 26.

[3] J.-G. Bulliot: Fouilles du mont Beuvray, I, Autun 1899, S. 272, II, S. 29. J. Déchelette: Les fouilles du mont Beuvray, Paris 1904, S. 66 og Pl. XIX Fig. 5—6; s. Forf.: L'oppidum de Bibracte, Paris 1903, S. 53.

[4] Mitteil. der anthropol. Gesellschaft, Wien 1903, S. 315; og navnlig Fund-Berichte aus Schwaben, XIII. Jahrg., Stuttgart 1906, S. 53 flg.

[5] R. Munro: Ancient scottish lake-dwellings, 1882, S. 235. Proceed. of the soc. of antiqu. Scotland, 19⁰⁴/₀₅, S. 269 og 313. Journal of the anthropol. institute of Great Britain, Bd. XXXVI, S. 35 og Pl. III Fig. 5—9.

[6] Et Slags Overgangsled mellem Bronze- og Jernalderens Digler repræsenterer efter sin Form en temmelig stor Lerdigel, der optoges sammen med en Pibe af Ler til en Blæsebælg, en Støbeform m. m. paa en Gravplads ved Sanskimost, 6.—4. Aarh. f. Chr. Diglen er af høi Skaalform, forsynet med Skaft og en Tud anbragt paa Siden et Stykke under

de Lerdigler, der haves fra Nordeuropas Jernalder. Et lille Exemplar foreligger mulig i et Bopladsfund fra Gjesing, i Aarhus Amt[1]. En anden Digel, til Bronzesmeltning, er fremdraget i »svarta jorden« paa Bjørkø ved Stockholm[2], og ikke meget forskjellig fra den ere to Digler fundne i en yngre Jernalders Gravhøi ved Blacksta, Sødermanland[3]; i en af dem sidder en størknet Gulddraabe. Med disse svenske Stykker stemmer endelig nøie overens den ikke ubetydelige Række Digler, der i nyeste Tid ere fremdragne i de vidtstrakte Kulturlag indenfor Halvkredsvolden ved Hadeby Nor, og som have været anvendte til Smeltning af Bronze og Sølv. Dog optoges her ogsaa Brudstykker af enkelte fladere Digler.

Der kan vel herefter næppe være Tvivl om, at denne Vexlen mellem en lav, skaalformet Digel i Bronzealderen og en kop- eller krukkeformet i Jernalderen har sin bestemte Aarsag. Mulig skyldes den indvundne praktiske Erfaringer. Man kan efterhaanden have erkjendt Luftens skadelige Indflydelse paa Bronzen under Smeltningen og derfor udfundet, at den bl. a. kunde modvirkes ved at gjøre Diglerne smallere, saa at Bronzemassens Overflade blev mindre. Nuomstunder ere Diglerne netop cylinder- eller tøndeformede, og for at hindre den skadelige Iltning af Bronzen eller især Tinnet som Følge af Luftens Paavirkning dækkes Diglens Indhold under Smeltning gjerne med Kulpulver; dette lægger sig som en Hinde over den flydende Masse og kan saaledes let fjernes[4].

Randen; i dens Indre Rester af kobberholdig Slagge (Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien u. d. Hercegovina, VI, S. 90). I Fundet fra Hradist ved Stradonic, Bøhmen, fra Chr. F.'s Tid, ere 2 nærmest skaalformede Digler; i den ene Rester af Bronze (Píč: Le hradischt de Stradonitz, 1906, S. 101 og Pl. LVIII).

[1] Om dette Fund se Aarb. f. nord. Oldk. 1906, S. 110 flg.

[2] Congrès internat. d'anthropol., Stockholm 1874, Bd. II, S. 638 Fig. 27.

[3] Ifl. godhedsfuld Meddelelse fra Dr. phil. O. Almgren.

[4] A. Krupp: Die Legirungen, Wien 1894, S. 152. — Paa Indsiden af et Digelbrudstykke i Haagfundet sidder et lille Stykke Trækul. Skulde det mon være et Vidnesbyrd om, at man allerede dengang har anvendt Kulpulver som Dæklag ved Bronzesmeltning?

Mulig staaer Diglens vexlende Form ogsaa i Forbindelse med, at Smeltningen af Bronzen kan være foregaaet under noget ulige Vilkaar til forskjellige Perioder i Oldtiden. Kun ganske kort og med alt Forbehold skal dette Punkt dog berøres, da der vides saa overordentlig lidt sikkert derom.

I og for sig er den Varmegrad, der kræves til Smeltning af Bronze, ikke større end, at den vel kunde naaes ved en aaben Kulild. Kobberets Smeltepunkt ligger ved ca. 1070 Gr.[1], Bronzens noget herunder og lavere, jo mere tinrig den er. Om vandrende Zigeunere i Galizien, der befatte sig med Metalarbeide, fortælles i Slutn. af 19. Aarh., at de smelte Bronzen i store Skeer, som de ophede paa almindelig Kulild, og at de i Stedet for at bruge Blæsebælg blot puste til Ilden med Munden[2]. I Retning af simpel Fremgangsmaade ved Smeltningsprocessen peger ogsaa en kort Undersøgelse herover, som den engelske Professor i Metallurgi W. Gowland nylig har offentliggjort[3]. Han antager, at Ildstedet, hvor Smeltningen er foregaaet, har været en kjedelformet Fordybning i Jorden. Paa Bunden af denne, i Aske, stilledes Diglen fyldt med Kobber og Tin, hvorefter der over den blev dynget Trækul og stukket Ild heri. Naar Metalmassen da var smeltet, ragedes Ilden til Side, Diglen blev taget op og dens Indhold strax benyttet til Støbning[4].

Om denne Anskuelse vel ikke hviler paa mange sikre Iagttagelser, helt usandsynlig turde den næppe kaldes.

Under lidt mere udviklet Form mener derimod L. Siret, at Smeltningen har fundet Sted. Ved Almizaraque i Spanien har han i Metalstøberes Hytter fra Bronzealderen optaget en Række buede, pladeformede Lergjenstande, gjennemborede i begge Ender, og disse udgjøre efter hans Formening Dele af

---

[1] H. Hannover: Mekanisk Teknologi, I, 1899, S. 138.

[2] J. Naue: Die Bronzezeit in Oberbayern, München 1894, S. 233.

[3] Journal of the anthropol. institute of Great Britain, Bd. XXXVI, S. 34

[4] I denne Sammenhæng kan ogsaa henvises til Mittheil. der k. k. Central-Commission zur Erforsch. der Kunstdenkmale, 1893, S. 201 flg.

smaa, lave Smelteovne. En løst skitseret Rekonstruktion af saadanne har han tillige offentliggjort[1]. Ganske overbevisende synes Rekonstruktionen imidlertid ikke at være, og der kunde vel hellerikke herfra sluttes, at Smeltningsprocessen saa overalt i Europa samtidig er foregaaet paa lignende Vis. I hvert Fald indeholder Haagfundet intet, der sikkert tyder paa Forekomsten af Smelteovne. De mange Lerklininger, der optoges i Kulturlaget og længere fremme skulle omtales, behøve ikke at hidrøre fra saadanne, men kunne ligesaa vel være Rester af Husvægge, som dette ellers er Tilfældet, hvor de fremdrages.

I det Hele er det først fra noget senere Dele af Oldtiden, at der foreligger utvivlsomme Vidnesbyrd om Anvendelsen af Smelteovne[2].

Hermed være dog ikke sagt, at man ikke allerede i Bronzealderen kan have haft visse mindre Apparater til Fremme af Metalsmeltning. I Ungarn er der fundet en Lergjenstand, der antages at have tjent som en Slags Digel og især er mærkelig ved, at dens Konstruktion hindrede en Forurening af Smeltegodset ved Brændselsmaterialet[3]. I Kulturlaget paa Velem St. Vid-Bjærget i Ungarn og endvidere enkelte Steder i Tydskland, Ungarn, Schweiz og Bosnien er der fundet eiendommelige, let koniske Lerrør, vinkelbøiede i den smalle Ende[4]. De menes, næppe med Urette, at være Piber til Blæsebælge og anvendte ved Bronzesmeltning. Ganske sikker er deres Tidsættelse dog ikke; vistnok gaa de ogsaa ned i den ældste Jernalder.

---

[1] Siret: Orientaux et occidentaux en Espagne, Pl. II Fig. 21 og S. 60.

[2] Se bl. a. Blümner: Technologie u. Terminologie der Gewerbe bei Griechen u. Römern, IV, navnlig S. 204 flg. og 221 flg. Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande, LXXIX, S. 235 flg. Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien u. d. Hercegovina, VI, S. 122. Zeitschrift für Ethnologie, 1909, S. 60 ff.

[3] J. Hampel: A bronzkor, I, Pl. LXXVIII Fig. 2.

[4] Miske: Die prähist. Ansiedelung Velem St. Vid, I, Pl. XXI Fig. 1—4 og S. 20, med Literaturhenvisning. Jvfr. E. Krause, i H. Krämer: Weltall u. Menschheit, V, Berlin 1904, S. 94. Mittheil. der anthropol. Gesellschaft, Wien 1899, S. [8] flg.

Støbeforme. Ikke mindre Interesse end til Smeltediglerne knytter sig til Støbeformene, af hvilke der i Haag-Dyngen optoges et stort Antal, saavidt det sees, udelukkende »ægte« Forme ɔ: Forme bestaaende hver af to Halvdele og indrettede til gjentagen Brug. Atter her har Fundet bragt hidtil ukjendt Oldsagstof. Thi baade i Henseende til Materiale og Bestemmelse skille disse Stykker sig fra alt, hvad der forhen havdes af »ægte« Støbeforme fra Danmarks Bronzealder.

Samtlige Stykker ere af Ler — de »ægte« Forme, der tidligere ere fremdragne, derimod af Sten eller Bronze.

Tildannelsen er meget omhyggelig og skeet under nøie Beregning af mange Forhold: at Formene skulde kunne taale stærk Varme og Berøring med glødende Metalmasse; give de Bronzestykker, der støbtes i dem, en glat Overflade; derhos være solide for at kunne tjene til gjentagen Brug, og endelig være lavede saaledes, at de under Forarbeidningen og Brændingen ikke kastede sig, hvorved sammenhørende Dele ikke mere vilde komme til at slutte nøie mod hinanden. Disse Fordringer ere skete Fyldest paa følgende Maade.

Til hver Formdel er der anvendt to Slags Ler. Indsiden bestaaer af et Lag omhyggelig slemmet, fint Ler, og heri er selve Støbehulheden dannet. Paa Grund af Lerets Finhed kunde der gives det en blank Overflade. Saaledes fik Bronzestykkerne, som støbtes deri, en tilsvarende glat Hud.

Men dette fine Ler er i brændt Tilstand ret skjørt. Derfor bredtes det kun i et tyndt Lag, ikke stort mere end nødvendigt var, for at Støbehulheden kunde finde Plads deri. Sædvanlig er det et Par Millimeter svært eller lidt derover, med størst Tykkelse ved Midten, jævnt aftagende til begge Sider; af og til er det næsten papirstyndt.

Formdelenes Udside (Bagside) kom derimod til at bestaa af solidt, kvartsblandet Ler og det i et tykt Lag ofte paa flere Centimeter. Det danner en Art svær og skjærmende Kappe, paa hvilken det fine Ler hæfter som en tynd Skal. Sammenhæng mellem de to Lag Ler opnaaedes ved, at Kappen

indadtil fik en Overflade med svage Ujævnheder, hvori det fine Ler trykkedes ned og saaledes bandt. Men foruden Styrke gav den grove Lerkappe ogsaa Støbeformen større eller mindre Ildfasthed. En saadan var nødvendig, idet Forvarmning sikkert krævedes før hver Støbning.

I Fig. 6 og Fig. 8, Snittet, sees tydelig nævnte to Lag Ler, især kjendelige paa forskjellig Farve. Samme to Figurer og desuden Fig. 7 vise fremdeles, at der midt i Kappen findes et Hul, enten rundt eller med uregelmæssig Omkreds. Et saadant strækker sig iøvrigt paalangs gjennem Kappen ved adskillige Støbeforme fra Haag, dog kun naar disse have en vis, større Længde. Hullet staaer som Mærke efter en bortbrændt eller i Tidens Løb hensmuldret Træpind, enten en hel og tynd eller et Udsnit af en tykkere. Den har været stukket gjennem Lerkappen, medens denne endnu var blød, for at hindre, at Formen før eller under Tørringen kastede sig. I samme Øiemed anbringes nuomstunder ofte en tyk Metaltraad i Støbeforme af Gibs.

Endelig vil det fremgaa af nævnte Figurer og af de andre Afbildninger af Støbeforme fra Haag (Fig. 5 og 9—13), at disse ogsaa hvad det Ydre angaaer ere tildannede med Omhu. Foroven og forneden ere de ofte mere eller mindre jævnt afrundede. De langstrakte Forme smalne alt efter Støbehulhedens Art ikke sjælden noget til mod den nedre Ende, ligesom de ogsaa herimod kunne aftage i Tykkelse. Sidekanterne ere for det meste lige. Sikkert er dette skeet, for at Støbehulhederne i to og to modsvarende Formhalvdele kunde passe til hinanden, naar disse lagdes sammen, Rand mod Rand. Ogsaa Formenes Bagside er ganske net behandlet. Snart og hyppig er den jævnt rundet (Fig. 6 og 10), snart afstrøgen i mere eller mindre plane Flader, to (Fig. 8) eller tre (Fig. 9), der mødes i en Kant. Ved et enkelt Stykke er Leret paa Bagsidens Midte trykket op til en ret høi og smal, bugtet Kam (Fig. 5). Bugtningerne ere frembragte ved Tryk med Fingerenden, afvexlende fra høire og venstre Side; i hver af

dem sees Mærke efter Neglen. Nogen praktisk Betydning skulde denne Kam næppe antages at have haft; mulig skyldes den kun et Lune hos Forfærdigeren. Meget kan hellerikke siges om Betydningen af de Fingerende- og Negleindtryk, der i to eller tre parallelle Rækker strække sig hen over Bagsiden af tre Formhalvdele (se Fig. 9). Det er de samme Indtryk, som af og til findes paa Lerkar fra den yngre Bronzealder og fremdeles paa Kar og andre Lergjenstande fra den ældre Jernalder. Af Dr. Soph. Müller er den Antagelse fremsat, at Negle- og Fingerindtrykkene vistnok ere udførte, for at Leret bedre skulde taale Ilden[1]. Om dette ogsaa skulde gjælde de tre Formhalvdele fra Haag, eet er i hvert Fald klart, at megen Vægt har Metalstøberen ikke lagt herpaa, siden Indtrykkene kun forekomme undtagelsesvis. Iøvrigt haves i Udlandet enkelte Bronzealders Støbeforme — dog af Metal —, som paa Bagsiden bære ornamentlignende Mærker[2].

De her fremførte Forhold skulle tildels tjene til at vise, hvorledes man i Bronzealderen søgte at gjøre Lerstøbeformene gode og modstandsdygtige. At Maalet da ogsaa har været naaet, derom synes selve Stykkerne fra Haag at vidne. De bære alle mere eller mindre tydelig Spor af at have været længe i Brug. Varmen og Berøringen med den glødende Bronzemasse har bevirket, at Leret tildels har skiftet Farve. Især gjælder dette det tynde Lag af fint slemmet Ler. Ofte er det blevet ganske sort, og denne mørke Farve kan fortsætte sig videre ind i nærmest tilstødende Del af Lerkappen, dog fortonende sig gradvis over i dennes iøvrigt rødlige Farve.

I adskillige Tilfælde er Leret derimod ganske rød- eller gulbrændt, eller det har antaget en graalig Farve.

[1] Aarb. f. nord. Oldkynd., 1906, S. 212.

[2] Archæologia, London, Bd. V, Pl. VII Fig. 2. Evans: Bronze implements, S. 447. Bordier et Charton: Hist. de France, I, Paris 1859, S. 19. V. Gross: Les Protohelvètes, Paris 1883, Pl. XXVII Fig. 12. Montelius: Civilisation primitive en Italie, I, sér. B Pl. 30 Fig. 6. Desuden en Støbeform af Bronze (ikke afbild.), til Celter, i Museet i Bonn (Nr. 283).

Paa grundig Brug tyder vistnok ogsaa Støbeformenes søndrede Stand. Hvad der fremdroges af saadanne i Haag-Dyngen, forelaa nemlig kun i Fragment. Der fandtes ikke et et eneste helt Exemplar, og en Rekonstruktion af et saadant har hellerikke nu været mulig.

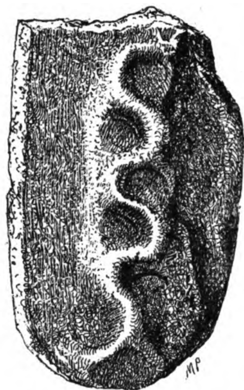
Ialt optoges 95 større eller mindre Brudstykker af Støbeforme. De allerfleste laa i Dyngens midterste Del, baade høiere og lavere. Sædvanlig indeholdt et en Kvadratmeter stort Lag paa 20 cm. Tykkelse kun et enkelt eller to Brudstykker; undtagelsesvis var der i I 6 2. Lag 4, i E 7 2. Lag 5, F 8 2. Lag 6 og I 9 4. Lag 9.

Ordnede efter Art fordele de sig paa følgende Maade:

1. Ved 53 Stykker er det fine Lerlag med Støbehulheden affaldet fuldstændig; kun Lerkappen er tilstede. Disse Fragmenter unddrage sig saaledes al nærmere Bestemmelse. Sædvanlig ere de smaa, 2—6 cm. lange; intet er større end 7 cm. De allerfleste hidrøre fra Midte eller Side af Forme. 7 repræsentere nedre Endestykker og vise, at de paagjældende Forme have aftaget noget baade i Bredde og Tykkelse nedadtil, hvor de vare jævnt rundede. Blandt disse 7 Fragmenter hører det tidligere omtalte Stykke med bugtet Kam paa Bagsidens Midte; afbildet ved Fig. 5 (7 cm. langt, indtil 4,8 cm. bredt). Et andet Stykke bærer paa Bagsiden Finger- og Negleindtryk i to tætstillede Rækker. Halvdelen af disse 53 Fragmenter har Hul efter Træpind, 2 af dem endog Hul efter to Pinde hver. Af Endestykkerne fremgaaer det, at Pinden ofte har strakt sig paalangs gjennem næsten hele Kappen, men aftaget noget i Tykkelse mod Enden.

2. Ved 15 Fragmenter, hovedsagelig af Midte og Side af Forme, er det fine Lerlag med Støbehulheden ganske vist helt eller delvis bevaret, men Stykkerne ere gjennemgaaende saa smaa — 2—5 cm. —, at det ikke med Sikkerhed kan afgjøres, hvortil de paagjældende Forme have tjent. Ved 6 af dem er Støbehulheden dannet som til et Sværds Grebspids eller til Midtribben paa en Spydspids. Et syvende

Brudstykke, fladt og bredt (6—6$^1/_2$ cm. stort), bærer midt paa Indsiden et 5 cm. langt, skarpt afgrænset, ophøiet Parti, der med størst Bredde og Høide af henholdsvis 2 cm. og 7 mm. løber ret spids til mod den ene Ende; for den anden Ende er det overbrudt. Denne Form har saaledes tjent til Støbning af en Gjenstand med Hulning paa den ene Side. — 4 af samtlige 15 Fragmenter have Hul efter Pind.

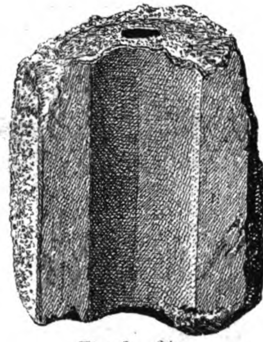

Fig. 5. $^2/_3$.

Fuldt bestemmelige ere kun de resterende 27 Støbeform-Brudstykker.

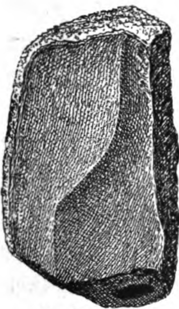
3. 6 Fragmenter, alle ret stærkt mærkede af Brug, hidrøre fra Støbeforme til Sværd. Et karakteristisk Midt-Brudstykke er gjengivet ved Fig. 6. Det er 6$^1/_2$ cm. langt, 5 cm. bredt foroven og indtil 2,7 cm. tykt; Bagsiden er jævnt rundet. I Lerkappen sees et rundt Hul efter Træpind. De Sværdklinger, der have skullet støbes heri, have været jævnt hvælvede, dog med svag Antydning af en lav Ryg hen gjennem Midten. Af samme Type have vistnok ogsaa de Sværdklinger været, der fremstilledes i 4 andre af Støbeform-Fragmenterne. Disse ere ligeledes Midtstykker. Kun eet af dem, 5$^1/_2$ cm. langt, til jævnt hvælvede Klinger, er bevaret i Formens fulde Bredde; da det har ligget noget nærmere mod Sværdklingens Od end forannævnte Brudstykke, er det smallere og tyndere. De tre repræsentere derimod kun omtrentlige Sidehalvdele af Forme; 3$^1/_2$—6 cm. lange. Endelig hidrører det sjette Fragment — 5$^1/_2$ cm. langt — fra en Forms Endeparti (Fig. 7); her dannedes Sværdklingers øverste Del og Grebspidsen, men kun godt og vel en Sidehalvdel, med Hul efter Træpinden, foreligger.

Vistnok have disse 6 Fragmenter tjent til Støbning af Bronzesværd som Soph. Müller: Ordning, Bronzealderen Nr. 177. Heri ligger da en Tidsbestemmelse for Haagfundet, idet

denne Sværdtype tilhører den yngre Bronzealder. Muligt er det fremdeles, at de 6 Fragmenter tildels endog hidrøre fra en og samme Forms to Halvdele; men Brudfladerne passe i hvert Fald ikke sammen.

Fig. 6. 2/3.

I hvilken Ende af Formen Indløbet (Fyldehullet) har været, om til Sværdets Grebspids eller Od, fremgaaer ikke af Fragmenterne. Da Støbeforme til Bronzealders Sværd iøvrigt ere ukjendte fra Danmark, lader Spørgsmaalet sig ad den Vei ikke løse. Et lille Fingerpeg afgiver derimod et Brudstykke af en Sværdklinge, vistnok af yngre Bronzealders Form, fundet paa Gl. Hestehavegaards Grund under Stamhuset Erholm, Skydebjerg Sogn, Baag Herred[1]. Det er den nedre Ende af Klingen med Odden, men i Stedet for at være spids afsluttet fortsætter denne sig i et ret bredt og tykt Parti, som næppe kan være andet end Rest af Støbetappen. Klingen er altsaa ikke færdig afpudset, og Indløbet har været til Sværdodden. Fra dette enkelte Tilfælde at slutte til Forholdene i al Almindelighed vilde dog ikke være berettiget. Fyldehullets Plads i Forme til Sværd kan have vexlet efter Tid, mulig endog været forskjellig i et og samme mindre Afsnit af Bronzealderen. Saaledes sees det af samtidige Støbeforme fra Udlandet, til Sværd og Dolke, at Indløbet snart er til Klingens Od, snart til dens Grebparti[2]. Ogsaa foreligge i

Fig. 7. 2/3.

[1] Mus. Nr. B 5035.

[2] Evans: Bronze implements, S. 433—434. Mittheil. der anthropol. Gesellschaft, Wien 1899, S. [10] Fig. 13b. Katalog des bayer. Nationalmuseums, IV, München 1892, Pl. VI Fig. 8.

Udlandet nogle Bronzesværd med Grebtunge, der foroven fortsætter sig i et kort, tap- eller pladeformet Parti: formentlig en Rest af Støbetappen[1]. At Støbeteknikken i det Hele paa saadanne Punkter ikke har krævet konstante Forhold, fremgaaer endelig af nogle Bronzealders Støbeforme fra Schweizer-Søer, til Knive med Skaftspids. Ved disse gaaer Indløbet snart til Od, snart til Skaftspids[2].

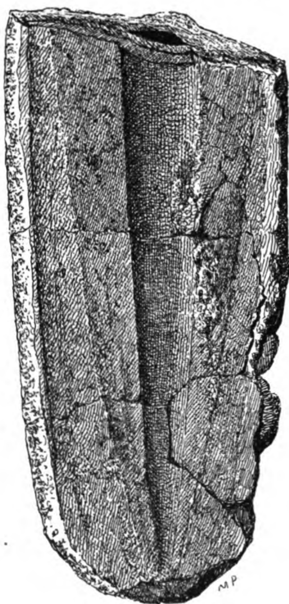

Fig. 8. ²/₃.

4. 17 Fragmenter, af hvilke dog enkelte passe sammen, hidrøre fra Støbeforme til Spydspidser. Det bedste og tillige største af dem er gjengivet ved Fig. 8. Det er den nedre Ende af en Form til Spydspidser med høi, bestemt fremtrædende Midtribbe, vistnok af Type som Soph. Müller: Ordning, Nr. 366 eller 394. Tværsnittet viser, at lidt af det fine Lerlag med Støbehulheden er affaldet. Iøvrigt har dette ved Brug antaget en sort Farve, som fortoner sig videre ind i den skjærmende Lerkappe. Dette 11 cm. lange, indtil 5,8 cm. brede Fragment er samlet af 2 Stykker, optagne i Rum G 11 1. Lag og F 12 1. Lag; saaledes fortæller det om Spredningen af sammenhørende Brudstykker.

---

[1] F. Ex. Verhandl. der Berliner anthropol. Gesell., 1882, Pl. XII Fig. 2. Keller: Pfahlbauten, VIII, Pl. III Fig. 1. Hampel: A bronzkor, I, Pl. XX Fig. 8. Montelius: Civilisation prim. en Italie, II, sér. B Pl. 142 Fig. 9—10.

[2] Keller: Pfahlbauten, VII. Bericht, Pl. XVII Fig. 1. V. Gross: Les Protohelvètes, Pl. XXX.

Fra I 10 2. Lag og I 11 2. Lag skrive sig 2 nu samlede Fragmenter, gjengivne ved Fig. 9. Det er et 8 cm. langt Stykke af den nedre Ende af en Form til Spydspidser med ret bredt Blad og høi Midtribbe, vistnok samme Type som forannævnte. Lerkappens Bagside er afstrøgen under tre plane Flader, hver med en Række tætstillede Fingerende- og Negleindtryk. Mærkelig nok har der her ikke været anvendt Træpind til Afstivning af Lerkappen. Dette er hellerikke Tilfældet med et i Fig. 10 gjengivet $10^1/_2$ cm. langt Brudstykke, som svarer til Dølleenden af en Spydspids. Billedet viser, at der om dennes Skaftaabning var et let ophøiet Baand. Det 2,8 cm. lange, fordybede Parti øverst i Formen, med Rende i Midten, tjente til Optagelse af og Støtte for Lerkjærnen, som skulde frembringe den indre Hulhed i Spydspidsen (se nærmere S. 336). Dette Fragment er samlet af 3 mindre, optagne i Rum G 11 2. Lag og H 11 3. Lag. Fingerende- og Negleindtryk sees endelig paa et $5^1/_2$ cm. langt Sidestykke af en Form til Spydspidser; ogsaa her mangler Hul efter Pind. Ikke usandsynligt er det iøvrigt, at disse sidstnævnte 3 Formdele alle hidrøre fra en og samme Form.

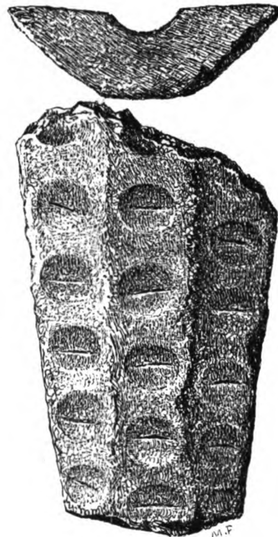
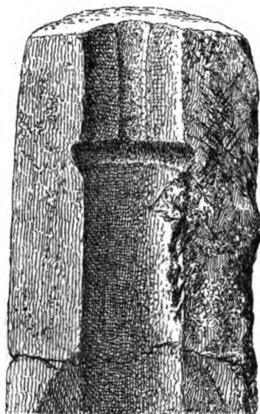

Fig. 9. $^2/_3$.

Om de resterende 9 Brudstykker af Støbeforme til Spydspidser skal kun meddeles, at de ere 2—5 cm. lange og snart have, snart mangle Hul efter Pind. De heri fremstillede Spydspidser have ligeledes haft høi, hvælvet Midtribbe.

5. Fig. 11 og 12 gjengive Fragmenter af 2 mulig ikke sammenhørende Formhalvdele til Miniatur-Bøilenaale som Soph. Müller: Ordning, Nr. 300. Heri dannedes den ene af Naalens to jævnt rundede Plader. Fig. 11 svarer til Under-

siden af en Plade. Det sees, at denne blev ca. 3 cm. lang og omgaves af en let buet, bredere Kant. Den trekantede, overfladiske Fordybning til venstre i Støbeformen betegner det Sted, hvor Naalens Bøile hæftede ved Pladen. For at styrke Forbindelsen mellem dem gjordes Bronzemassen her gjerne lidt sværere, hvorfor et fortykket, trekantet Parti ofte sees paa Bagsiden af Bøilenaale med runde Endeplader, ved Bøilens Fod.

Fig. 10. ²/₈.

Selve Form-Brudstykket er 2,7 × 3 cm. stort og indtil 1¹/₂ cm. tykt; Kanten er helt rundt defekt. Undersiden er omtrent plan, Oversiden bærer et papirstyndt Overtræk af fint slemmet Ler, der under Brug er blevet ganske sort. Optaget i Rum I 10 5. Lag.

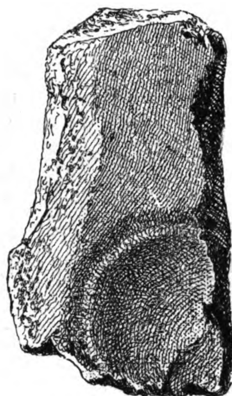
Fra K 7 3. Lag hidrører Formstykket Fig. 12. Det svarer til en Del af Oversiden af Bøilenaalens Plade. Længde og Bredde ere henholdsvis 5 og 3 cm., Tykkelsen 1¹/₂ cm. Ogsaa det dækkes af et papirstyndt Lag fint slemmet Ler, som nu er ganske sort. Et tredie ensdannet Brudstykke af en Støbeform til smaa Bøilenaale, 3¹/₂ cm. stort og ligeledes svarende til en Del af en Plades Overside, fremdroges i Rum E 10 2. Lag.

Fig. 11. ¹/₁.

Miniatur-Bøilenaale af denne Art tilhøre den yngre Bronzealder, saavidt det sees, især dennes senere Del. Herigjennem foreligger da et nyt og samstemmende Vidnesbyrd om Haagfundets Alder.

6. Til Fremstilling af Bronzeknapper med flad Overdel, hvorpaa flere stærkt fremtrædende, concentriske Kredse om et

rundt Midtfelt[1], har vistnok den Støbeform tjent, af hvilken der i Rum I 9 4. Lag optoges et 3,7 cm. langt Brudstykke (Fig. 13). Bagsiden er glat afstrøgen, Indsiden bærer et ganske tyndt Lag fint slemmet Ler. Da der paa dette lille Fragment findes Dele af tre tætstillede Støbehulheder, har Formen sikkert været indrettet til samtidig Støbning af flere Knapper — i Lighed med Bronzealders Forme fra Udlandet, til Knapper, Pilespidser o. desl. Af Nedløb eller Forbindelseskanaler mellem de enkelte Støbehulheder sees ikke Spor.

Fig. 12. 1/1.

Endelig skal det nævnes, at der til Gruppen Støbeforme fra Haag endnu maa henregnes nogle Fragmenter af Lerkjærner til Hulstøbning. Disse skulle nærmere omtales i et følgende Afsnit, S. 336.

Det er, som foran berørt, første Gang, at der i Danmark er fremdraget »ægte« Støbeforme af Ler, fra Bronzealderen. At saadanne havde været i Brug her i Landet, maatte man dog allerede tidligere af flere Grunde antage. Mange Steder i Udlandet — foreløbig ikke i Norge og Sverige — er der fundet Støbeforme af Ler i ret stort Antal[2].

---

[1] Som Soph. Müller: Ordning. Bronzealderen, Nr. 208. Denne Form anvendtes gjennem hele den yngre Bronzealder og forekom ogsaa allerede i Slutningen af den ældre Bronzealder.

[2] Funden nærmest syd for Kongeaaen er en Støbeform af Ler, fra Øen Sild (Handelmann: Die amtl. Ausgrabungen auf Sylt 1873—80, Kiel 1882, S. 61; se ogsaa Verhandlungen der Berliner Gesellschaft f. Anthropol., 1880, S. 392, og Zeitschrift f. Ethnologie, 1881, S. 187). Formen foreligger i mange Brudstykker. Den er dannet paa samme Maade som Lerformene fra Haag. I Hullet efter Træpinden sidde endnu Rester af denne. Ved et Eftersyn i 1908 viste det sig, at der imellem Fragmenterne findes i hvert Fald eet lille Brudstykke af en Lerstøbeform til Spydspidser. — Ogsaa Bronzealders Lerstøbeforme fra andre Egne af Europa ere lavede paa lignende Maade som Formene fra Haag. Se navnlig en Støbeform af Ler, til Knive, fra Schweiz; bedst afbildet i E. Désor: Le bel âge du bronze lacustre en Suisse, Paris 1874, Pl. VI Fig. 2.

Gjennem Berøringer med Nabofolkene kunde Nordboerne da næppe have undgaaet at erfare om dette plastiske Materiales Nytte til Forme. Ogsaa var det for længe siden seet, at ved Hulstøbning Ler anvendtes til Kjærner. Og den i Danmarks Bronzealder meget udbredte Støbemetode *en cire perdue* næsten forudsætter, at de hertil nødvendige »uægte« Forme

Fig. 13. 1/1.

(ɔ: Forme, der slaaes i Stykker efter første Brug, for at det nystøbte Stykke kan udtages) vare lavede af Ler eller Lersand. Et haandgribeligt Bevis herpaa forelaa tilmed i Skikkelse af en Del af en »uægte« Lerform.

Skjøndt ofte omtalt er denne Formdel endnu aldrig bleven afbildet.

Fig. 14 viser et Bronzehængekar af den for Bronzealderens Slutning karakteristiske Type. Overdelen mangler paa et lille Stykke nær; Underdelen er derimod væsentligst bevaret og prydet med Rækker af ophøiede Baand. I dette Kar sidder endnu den indvendige Formhalvdel, Kjærnen, hvorover der er støbt. Den er af Ler og skulde slaaes i Stykker for at kunne fjernes. Men dette er ikke skeet. Kun den modsvarende, udvendige Del af Formen, Kappen, har man i Oldtiden hugget bort[1].

---

[1] Karret oppløiedes i 1838 paa Sandager Mark, Baag Herred, Fyen (Mus. Nr. 4678); se Aarsberetn. fra Oldskriftselskabet for 1838, S. 28. Almindelig antages, at Hængekarret er mislykket i Støbningen, og at derfor den indre Lerformdel ikke er fjernet. Snarere synes Karret dog velstøbt og at maatte sammenstilles med de ikke faa i Ind- og Udland fundne velbevarede Bronzesager — Celter, Meisler med Skaftrør, Spydspidser m. m. —, i hvilke Lerkjærnen i Oldtiden med Villie ikke blev fjernet, og som ere nedlagte sammen med andet som Skatte eller Offergaver til Guderne. At Hængekarrets Overdel nu mangler, kan meget vel skyldes Beskadigelser i nyere Tid ved Markredskaber, før det endelig kom for Dagens Lys. I Lerkjærnens Overflade sees iøvrigt ogsaa en bred og dyb Ridse, tilføiet den i ny Tid; ud herfor er det, at Karrets Underdel er lidt defekt.

Eiendommeligt er det fremdeles at se, paa hvilken Maade denne indre Formhalvdel er lavet. Dens Tykkelse er helt over nogenlunde ens, ca. $1^1/_2$—$2^1/_2$ cm., idet den er skaaldannet ligesom Hængekarret. Materialet er hovedsagelig groft, kvartsblandet Ler, men derover er der — ind mod Bronzekarrets Vægge — bredt et tyndere Lag af ret fint, slemmet Ler. Det har ved Støbningen antaget en sort Farve, som

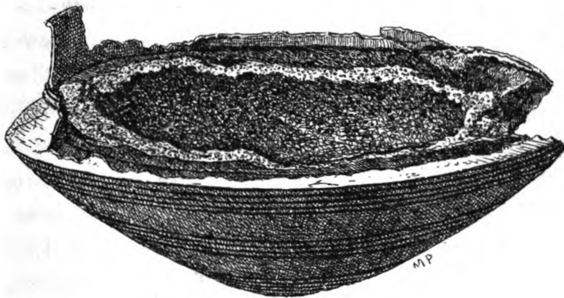

Fig. 14. $^1/_3$.

fortsætter sig noget ind i det grove, iøvrigt rødgule Lerlag. Skillelinien mellem de to Lag staaer meget tydelig. Det er altsaa ganske samme Tilvirkningsmaade som ved Støbeformene fra Haag. Det finere Ler skulde give Bronzekarret en glat Hud, det grove tjene til at styrke Formen og gjøre den mere ildfast.

Efter denne Overensstemmelse turde det iøvrigt næppe være uberettiget at antage, at de »uægte« Lerforme i den yngre Bronzealder gjennemgaaende tilvirkedes som de »ægte«, hvad Materialets Sammensætning angik.

Andre Gjenstande til Metalarbeide. Foruden Smeltediglerne og Støbeformene indeholder Haagfundet ikke synderlig flere Redskaber til Metalarbeide. Meget andet behøvedes ganske vist hertil: Hamre, Punsler, File, Raspe, Bor etc. Men disse Sager vare af Bronze; beskadigede eller søndrede kunde de — i Modsætning til de fleste itubrudte Lergjen-

stande — fremdeles finde Anvendelse, ved at omsmeltes. Derfor førtes de kun sjældent med Affaldet ud paa Møddingpladsen. Deres Manglen i Haag-Fundet tjener da tillige som en Slags Støtte for Antagelsen om, at Kulturlaget her kun var bortskaffet Affald.

I Rum F 8 1. Lag optoges en lille Hvæssesten af lys graalig, finkornet Sandsten (Fig. 15), 4,8 cm. lang, indtil 4 cm. bred. Den er af aflang firkantet Form, med een glat Bredside, der bærer Spor af Brug, og tre mere eller mindre glatte Endeflader; opadtil er den overbrudt. 2 andre Hvæssestene, 4,8 og 8,5 cm. lange, af mørkere Sandsten og kun med Glittemærker paa een Side, fandtes i Rum D 8 1. Lag og K 12 2. Lag. Vistnok have disse tre Stykker tjent til Afpudsning af nystøbte Bronzesager. Tilsvarende kjendes fra enkelte danske Bronzealdersfund og fra Udlandet[1].

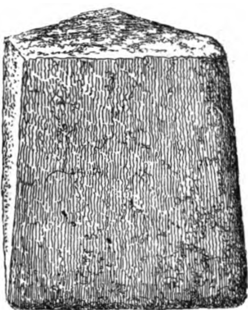

Fig. 15. 2/3.

Fra F 8 2. Lag hidrører en 6,8 cm. stor, langstrakt og fladtrykt Klump Harpixmasse, af den Slags, som almindelig anvendtes i Bronzealderen til Tættemiddel og Indlægning i Metalgjenstande. Overfladen bærer Mærker efter Fingrene, der have behandlet Harpixen i blød Stand.

Mindre sikker er Betydningen af 3 aflange og let buede, fragmenterede smaa Lergjenstande, 2,7—4,8 cm. store og ca. 8 mm. tykke. De synes at være haardt brændte; Ud- og Indside ere ret glatte. Efter Formen ligger det nær at antage, at de hidrøre fra Lerrør, ca. 4 cm. vide indvendig. Disse afsluttedes da for den ene Ende i en vandret udstaaende, glatstrøgen Krave paa 1,7 cm. Bredde. Hertil hører et fjerde Brudstykke, af en saadan Krave. — Det ligger nærmest at sammenstille disse Brudstykker med de foran, S. 299,

[1] Keller: Pfahlbauten. VII, S. 18. Evans: Bronze implements, S. 452.

nævnte Bælgpiber. Kraven kunde da have tjent til Støtte for Fastbindingen af Blæsebælgen.

Uden Sidestykke er endelig den ved Fig. 16 afbildede, stærkt fragmenterede Gjenstand, hvoraf noget optoges i Rum D 11 2. Lag, andet i E 10 4. Lag. Forsaavidt minder den lidt om en Pibe til en Blæsebælg, som den er et rørformet Legeme med ret tyk Væg. Hullet, der buer let efter to Ledder, synes at spidse lidt til mod den Ende, som i Afbildningen vender fremefter; her er Vidden 1,7 cm. Ogsaa Væggens Tykkelse aftager noget i samme Retning. Paa Undersiden findes en let fremstaaende, buet Kam, sikkert Rest af en ringdannet Fod. Men Stykket er dannet af fint slemmet Ler, der er svagt brændt, næsten kun soltørret, og Overfladen er omhyggelig glittet. Dette turde mindre vel forliges med Opfattelsen af Stykket som Bælgpibe. Iøvrigt synes det, at det foreliggende Fragment kun repræsenterer en Sidehalvdel, og at der i Virkeligheden har været to jævnsidesstillede Huller. Dets Høide er ca. 5 cm., Længden ca. $6^1/_2$ cm. I Nærheden af det optoges endnu et Fragment af samme Gjenstand; men Brudfladerne passe ikke sammen.

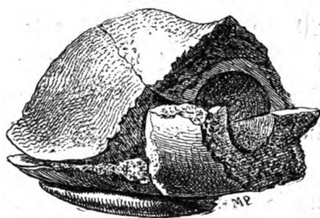

Fig. 16. $^1/_2$.

II. Sager til husligt og andet Brug.

1. Af Bronze. Hvad der foran blev sagt om manglende Bronzeredskaber til Metalarbeide, kunde gjentages her i Anledning af andre Arter Bronzesager. Efter Haag-Fundets hele Natur er det ikke at vente, at saadanne overhovedet skulde forekomme. De faa Bronzestykker, Dyngen indeholdt, ere derfor — betegnende nok — nogle smaa og ubetydelige Ting, af den Slags, som let tabes, vanskelig gjenfindes og paa den Maade med Feieskarnet skaffes ud paa Affaldspladsen.

De ere: én 4,9 cm. lang Bronzesyl; to Brudstykker af en firkantet, tynd Bronzestang, 1,2 og 6,5 cm. lange; to Stumper af Save; to Draaber størknet Bronzemasse; og tre Smaafragmenter af støbt Bronze.

2. Af Ler. En væsentlig Bestanddel af Fundets Indhold danne *Lerkarskaar* — som dette altid er Tilfældet ved Affaldsdynger fra Metaltiden. Ialt optoges henved 420, spredte over hele Dyngen og baade høiere og dybere i den. Det største Antal Skaar i et 1 □ m. stort Udgravningsrum paa 20 cm. Tykkelse var 22; 3 andre saadanne Rum indeholdt henholdsvis 21, 21 og 20; i 8 fandtes fra 10—17; ellers var der kun et enkelt, et Par eller indtil 9, naar Skaar da ikke fuldstændig manglede, hvilket oftere var Tilfældet.

Gjennemgaaende er det smaa Skaar, 5—10 cm. store; nogle ere endnu mindre, faa kjendelig større. Udelukket er det selvfølgelig ikke, at denne stærke Sønderdeling af Karrene i visse Tilfælde kan være fremmet ved Jordlagenes Tryk eller ved Opgravningen. Men som Helhed gjælder det, at Lerkarrene ere hidbragte til Affaldsdyngen i overordentlig itubrudt Stand. Videre fandtes Skaar af et og samme Kar ikke altid i samme Rum, og ofte vare Skaar af forskjellige Kar blandede mellem hverandre. Saaledes maatte det imidlertid ogsaa ventes efter Kulturlagets Art.

Af den hele Skaarmasse hidrøre ca. 325 fra Karsider; ca. 50 ere Randskaar, 45 enten Bundskaar eller fra den Bunden nærmest tilstødende Del af Siden. Heriblandt findes iøvrigt 20 ornamenterede Skaar baade af Rand og Side; kun et saa lille Procentantal bærer Dekoration.

Om selve de Kar, hvoraf Skaarene hidrøre, er ikke meget at sige. Det er heltigjennem den samme Slags Kar, som i stort Antal kjendes fra den yngre Bronzealder, dels høiere krukke- eller spandformede, dels lavere skaalformede, og snart tynd-, snart mere tykvæggede. Forarbeidningen er af lignende Art og Værd som andetsteds i Landet samtidig. Nogle Kar synes at have været af lidet udpræget Form, ret

skjødesløst tildannede og med ru Udside eller endog med en tyndere eller tykkere, tildels fingerstribet Beklaskning. Andre derimod have været bedre og finere, med glatte Vægge. Ornamenteringen er af sædvanlig simpel Art. At endelig Karrene have været Madkar eller i hvert Fald brugte i Huset, turde fremgaa af Fundets hele Art.

Det har været forsøgt, med Anvendelse af megen Tid, at sammenpasse Skaarene til større Flager eller hele Kar. Resultatet har imidlertid kun været ringe, men det kunde paa Forhaand hellerikke ventes at blive stort anderledes. De ornamenterede og andre lettere kjendelige Skaar viste nemlig strax, at de paagjældende Kar i meget ufuldstændig Stand vare komne ud i Affaldsdyngen. Øiensynlig var der af flere Kar kun en ringe Brøkdel tilstede. Forsaavidt skal dette ikke undre, som det svarer til, hvad der er iagttaget ved andre Affaldsdynger fra Metaltiden[1]. Skulde man mulig af og til have brugt, naar Lerkar gik i Stykker, at gjemme Skaar for at knuse dem og indblande Materialet i det Ler, hvoraf nye Kar tilvirkedes?[2]

En Oversigt over de Kar, hvoraf Skaar foreligge, følger her:

Ornamenterede Kar:

1. 5 Sideskaar af et Kar, som paa den større nedre Del har tætstillede Indtryk af Fingerspidser; 4 af Skaarene passe sammen til to Flager.

2. Et knapt 5 cm. stort Mundingsskaar af et Kar ligeledes med Indtryk af Fingerspidser; de naa helt op til Mundingskanten.

3. Et 5 cm. stort Sideskaar af et tykvægget, grovt Kar; paa Udsiden 2 dybt indridsede, paralleltløbende Streger.

4. 2 smaa Sideskaar med let indridsede, tildels noget divergerende Streger.

5. 11 Skaar danne en $16^1/_2 \times 18$ cm. stor, sammenhængende Flage af et spandformet Kar med Kamstribning (se Fig. 17). Flagen naaer fra Munding til noget over Bund. Stribningen synes

[1] Soph. Müller, i Aarb. f. nord. Oldk. 1906, Bopladsfundene, den romerske Tid; passim.

[2] Smlgn. Verhandl. der Berliner anthropol. Gesellschaft, 1902, S. 423.

udført med en sextandet Kam; flere Steder gaa Stribningernes Kanter lidt ind over hinanden[1].

Ikke ornamenterede Kar:

6. 5 større Skaar, af hvilke de 4 passe sammen, udgjøre en betydelig Del af et 8 cm. høit, 21 cm. vidt, skaalformet Kar; den lave, indbuede Overdel mødes i en skarp Kant med den stærkt indfaldende Underdel (se Fig. 18). Dette er det mest fuldstændige Kar, Haag-Dyngen indeholdt.

Fig. 17. 1/3.

7. 10 mindre Skaar af et ca. 9 cm. høit, 14 cm. vidt, kopformet, tyndvægget Kar med Øre; glat Ud- og Indside. 8 af Skaarene passe sammen.

8. Et 4 1/2 cm. stort Randskaar af et fint og tyndvægget, lille Kar.

9. Ca. 9 Skaar af en større Krukke af Form nærmest som Soph. Müller: Ordning, Bronzealderen, Nr. 239.

10. 2 sammenhørende Randskaar af et større, glatvægget Kar, vistnok af Skaalform; Overdelen er let indbuet.

11. Mindst 8 Skaar (deraf 3 Randskaar) af et tyndvægget, mørkt Kar med ru Udside; det minder noget om Soph. Müller: Ordning, Nr. 249.

12. 4 Randskaar, vistnok af eet Kar, med temmelig glat Udside.

13. 8 Randskaar og et dertil passende Sideskaar af et spandformet Kar som Soph. Müller: Ordning, Nr. 253 eller 258, med ru og delvis beklasket Udside. Til dette Kar høre vistnok flere Sideskaar.

---

[1] Om Kamstribning paa Lerkar se Aarb. f. nord. Oldk., 1906, S. 213. Foruden Karflagen fra Haag findes i Nationalmuseet af Bronzealderslerkar med Kamstribning kun 4 (Mus. Nr. B 1943, B 2701, B 4850 og B 6028). Et sjette Kar er afbildet i Sehested: Archæol. Undersøgelser, Pl. XXV Fig. 4a. I Aalborg Museum findes 2 kamfurede Kar fra Bronzealderen (Nr. 3410 og 3448), i Viborg Stiftsmuseum 1 (u. Nr.) og i Aarhus Museum 2 (Nr. 5619). Fra Sønderjylland foreligger 1 (i Haderslev Kredsmuseum, Nr. 3812). 1 fra Holsten er afb. i 41. Bericht des schlesw.-holst. Museums, S. 33.

14. 6 Randskaar og et dertil passende Sideskaar af en Krukke nærmest som Soph. Müller: Ordning, Nr. 246; med ru Side. Paa 3 af Randskaarene en uregelmæssig, knoplignende Belægning.

15. 3 Randskaar (de to sammenhørende) af en grov, større, rødbrun Krukke med Beklaskning helt op til Mundingskanten. Hertil høre vistnok flere Sideskaar.

16. 2 Randskaar og 1 Sideskaar (sammenhørende) af et spandformet, stort Kar med ru, fingerstribet Udside. Hertil en Del Sideskaar.

17. 1 Randskaar af et andet Kar med ru, fingerstribet Udside; Overdelen noget indbuet. Hertil flere Sideskaar.

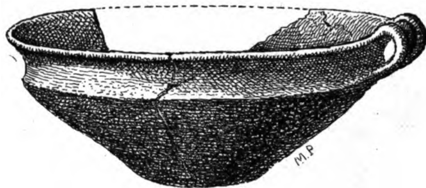

Fig. 18. 1/4.

18. 2 ikke sammenhørende Randskaar af en Krukke med lige eller mulig let udbuet Overdel og ru Udside; paa begge Skaar en lille, uregelmæssig Beklaskning.

19. 2 sammenhørende Sideskaar af et ret tykvægget Kar, hvis Over- og Underdel mødes i en skarp Kant. Hertil vistnok nogle andre Sideskaar.

Enten til de hernævnte 19 Kar eller mulig til andre høre følgende, af flere Skaar samlede Bunde eller Bundpartier:

1. 6 Bund- og Sideskaar udgjøre en fuldstændig Bund (13 cm. i Tværm.) af en tykvægget Krukke med ru, tildels beklasket Udside.

2. 5 Skaar danne lidt af Bund og nærmest tilstødende Side af et graabrunt Kar med udfaldende, ru og delvis fingerstribet Underdel. Indsiden er ganske glat.

3. 5 Skaar ere samlede til en ca. 9 cm. høi Flage af en stor, tykvægget Krukke med ru, beklasket Udside. Flagen hidrører fra Karrets Underdel lige ved Bunden. Hertil høre maaske to andre Skaarflager samlede af henholdsvis 5 og 2 Skaar.

4. 7 sammenhørende, mindre Skaar, der danne den nederste Del, lige ved Bunden, af et tykvægget Kar med tyk Beklaskning; Skaarene udgjøre et Bælte paa indtil 9 cm. Høide og 32 cm. Længde. Af dette Kar hidrører vistnok ogsaa en Flage af 5 Skaar.

Det vil af denne Oversigt fremgaa, hvormange Lerkar den samlede Skaarmasse i det mindste repræsenterer. Tillige giver den Forestilling om den ufuldstændige Stand, i hvilken Karrene hidbragtes til Affaldspladsen.

Talrigst er Haag-Dyngens Indhold af *Lerklining*, ialt ca. 875 Brudstykker. De fandtes spredt over det meste af Kulturlaget, snart enkelte eller ret faa i de 1 □ m. store Udgravningsrum paa 20 cm. Tykkelse, snart flere, 10—30. Flest, 81, optoges i D 6 1. Lag; i D 7 1. Lag var der 77, i E 8 1. Lag 59 og i N 18 1. Lag 45. Hvor Dyngen havde nogenlunde Mægtighed, paa 40 cm. eller derover, var Hovedmassen af Kliningerne i det øverste, 20 cm. tykke Lag. Intetsteds dannede de særlige Hobe, men laa som Affald blandet mellem det øvrige.

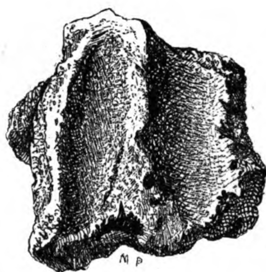

Fig. 19. $^2/_3$.

Fig. 19 gjengiver et af de bedste og mest karakteristiske Stykker. Størsteparten er uanselige Fragmenter, nærmest at betegne som brændte Lerklumper, idet de mangle de sædvanlige Aftryk af Grenværk. Saadanne sees tydelig kun paa ca. 170 Stykker — disse med en gjennemgaaende Størrelse af 3—6 cm.; intet er over $8^1/_2$ cm. stort. Paa 97 er der Aftryk af en enkelt Gren. 39 have Mærker efter to, i ens Retning stillede Grene, og Indtrykkene sidde da enten begge paa een Side eller, sjældnere, et paa hver Bredside. 3 jævnsides staaende Grene tegne sig paa 20 Stykker, snart paa samme Side, snart paa to modstaaende Sider eller paa en Side og en Kant. Endelig er der 12 Stykker med Aftryk efter Fletværk: to vinkelret krydsende Pinde.

Fig. 19 giver tillige et typisk Billede af Grenværkets Art. Det har gjennemgaaende været over tynde Grene og Pinde, at Leret blev strøget. Paa tilsvarende Lerstykker fra mangfoldige andre Oldtids Bopladser sees Aftryk efter langt sværere Grene, ligesom Tykkelsen af Kliningerne kan være betydeligere. Heraf dog at slutte, at Kliningerne fra Haag saa ikke kunne være Rester af Lerstrygning paa Husvægge, men stamme fra Opbygninger af anden Art (Smelteovne?), turde

næppe være fuldt berettiget, hvor fristende det end kunde synes at være.

3. Af Ben. Sparsomt er derimod, hvad der i Haag-Dyngen fandtes af Redskaber o. a. af Ben eller Hjortetak: En Benod dannet af en Hjortetaksplint. — To mere eller mindre omhyggelig glattede, svære Prene, den ene udskaaren af Mellemhaandsbenet, den anden vistnok af Mellemfodsbenet af en Oxe. — En tynd og trind, fuldstændig Pren og Brudstykker af 3 lignende. — Et større Stykke af en svær Hjortetak, af Form mindende om en Øxe med Skaftrør, men uden Gjennemboring; for den ene Ende er der Mærker efter de Snit, hvorved Stykker afskares fra den øvrige Del af Stammen; for den anden Ende er den overbrudt. Ogsaa den fremstaaende Rest af en Sprosse er beskadiget, men bærer Spor af stærkt Slid. Overfladen er Takkens naturlige, men heri er der paa to Steder inddreiet to smaa concentriske Kredse lignende dem, der findes paa Hjortetaksøxer fra Bronzealderen (Soph. Müller: Ordning, Nr. 140)[1]. — Hertil kommer en tynd, i den ene Ende tilspidset Bensplint. — 5 afskaarne eller let tildannede Stykker af Kronhjortetak. — Et stort Stykke af et Faars Mellemfodsben, skraat afskaaret for den nedre Ende og med et rundt Hul boret i den øvre Ende, for at Marven kunde udsuges. — En Hornsteile med Stykke af Pandebenet, af en Oxe; med Snitmærker. — Samt et Oxe-Skulderblad

[1] Som bekjendt ere disse dekorerede Hjortetaksøxer stedse fundne enkeltvis. Tidsættelsen er derfor ikke ganske sikker. Om Stykket fra Haag dog kan benyttes til Datering af dem, er tvivlsomt. Ornamenterne paa Hjortetaksøxerne ere altid dannede som Kredse om et Midtpunkt, medens et saadant ikke findes i Kredsene paa Stykket fra Haag. — Der foreligger i Nationalmuseet 6 dekorerede Hjortetaksøxer fra Bronzealderen, i Vendsyssels hist. Museum 1, i Oldsagsamlingen ved Søborg 2 (V. Boye: Fund af Gjenstande i og ved Søborg Sø, Pl. I Fig. 9—10; smstds. S. 14 siges, at 1 Stykke opbevares i en jydsk Privatsamling). I Kong Fr. VII's Oldsagsamling paa Frederiksborg Slot var 1. Et tilsvarende Stykke fra Hildesheim er afbildet i A. Andreae: Führer durch das Roemer-Museum in Hildesheim, Abteil. II, 1897, Pl. I Fig. 3.

med skarpt afskaaren Rand. — Ved Form og Tildannelse svare nogle af Benredskaberne til Stykker fra Stenalderen. Der er saa meget mere Grund til at anføre dette, som Haag-Dyngen, hvad strax skal nævnes, virkelig indeholdt karakteristiske Sager fra Stenalderen. Maaske et og andet af Benredskaberne da ogsaa tilhører denne Kulturperiode. I alt Fald have Benprene hidtil været ukjendte i Fund fra Bronzealderen.

4. Af Sten og Flint. De Stenalders Gjenstande fra Haag, hvortil der er hentydet, ere følgende: en fragmenteret, lille Stridsøxe af Bjærgart, af Form som i de yngste jydske Enkeltgrave; — et Brudstykke af en sleben, tyknakket Flintøxe; — Skaftenden af en Spydspids af Flint; — 2 Pilespidser, begge dannede af en Flintspaan med tilhuggede Ægge; ved en af dem er Odden afbrudt; — 3 Skiveskrabere og en Flækkeskraber med udbuet Skrabeæg; — en Flækkesav; — 3 Flintbor; — Brudstykker af 4 eller 5 Ildsten af Flint; — et Brudstykke muligvis af en Slagstok af Flint; — 6 Flintspaaner med Tilhugning langs Kanterne; — samt 2 smaa Flækkeblokke.

En Trediedel af Sagerne laa i Kvadrat F 8 1.—3. Lag, de øvrige spredt i Dyngen, høiere eller lavere. De, som nøiere kunne tidsættes, hidrøre fra den yngre Stenalder, tildels et ret sildigt Afsnit; intet er af udpræget ældre Stenalders Type.

At disse Stenalderssager skulde være tilfældige Indblandinger i Kulturlaget, turde paa Forhaand være udelukket. Naar de laa i Dyngen i et ikke saa helt ubetydeligt Antal, maa det være et Udtryk for, at de have været i Brug i den yngre Bronzealder — om dog alle efter deres oprindelige Bestemmelse eller paa anden Vis, skal lades uafgjort. En ny, lille Oplysning har Haagfundet her ydet, idet der ikke tidligere forelaa Vidnesbyrd om, at tilfældig fundne Stenalderssager anvendtes i en senere Del af Bronzealderen i større Udstrækning. Et Fingerpeg er det maaske tillige om, hvad der kan ventes, naar det engang lykkes at fremdrage Bronzealderens Bopladser i større Antal. Iøvrigt skal det ikke bestrides, at en og anden Tilhugning af Flint kan være foregaaet endnu

saa sildig som i den yngre Bronzealder. I hvert Fald fandtes rundt om i Haag-Dyngen smaat Flintaffald i ikke ringe Mængde[1].

5. Dyrerester. Et fuldgodt Bevis for, at Haagfundet hidrører fra en Plads, hvor Mennesker ikke alene have arbeidet, men ogsaa boet og levet, afgive henved 500 Dyreknogler, der optoges spredt i Kulturlaget. Ifølge Viceinspektor Herluf Winge ere de af Husdyr: Oxe (mindst 5, vistnok flere Individer), Svin (mindst 3 Individer), Faar, Ged og Hund. Hertil komme enkelte Stykker Horn af Kronhjort, et Par Knogler af Hare og Stokand samt et Kjæbestykke af Torsk[2].

Ogsaa Skaldyr sees her af og til at have tjent som Fødemiddel. Der fandtes nemlig et mindre Antal Skaller, især af Blaamusling, sjældnere af Østers og Hjærtemusling.

Støbeforme fra Bronzealderen, af Sten og Bronze.

De nye Oplysninger om Støbeforme, som Haagfundet har bragt, gjøre det naturligt, at Blikket herfra rettes paa, hvad der iøvrigt haves af denne Art Oldsager fra Danmarks Bronzealder. Til alle Tider ere Støbeformene regnede blandt de mere betydningsfulde Gjenstande fra Kulturperioden. I den Strid om den nordiske Bronzealder, som tydske Arkæologer i sin Tid reiste, spillede de nogen Rolle.

Men de have tillige hørt til de sjældnere Oldsagarter. Næsten et halvt Aarhundrede hengik efter Nationalmuseets Stiftelse, inden den første Støbeform — endda ret tvivlsomt om fra Bronzealderen — tilsendtes det. I 1868 angaves, at Museet eiede 7 Stykker, nemlig 2 af Bronze og 5 af

---

[1] Ogsaa i Udlandet ere Stensager fundne i større eller mindre Antal i Kulturlag fra Metaltiden; se J. L. Píč: Le hradischt de Stradonitz, S. 102, med Literaturhenvisninger.

[2] H. Winge, i Vidensk. Meddelelser fra naturhist. Forening, 1904, S. 212, 221 f. og 253. — Nogle Knogler af Vandrotte, Markmus og Spetmeise, der optoges i Dyngen, maa antages at hidrøre fra Dyr, som senere tilfældig ere indkomne i den.

Sten[1]. 1891 var Tallet steget til 3 af Bronze og 13 af Sten[2]. Nu haves 26 (mulig dog kun 24) Forme fundne i Danmark, nemlig 3 af Bronze og 23 (21) af Sten. Paa 5 nær opbevares de i Nationalmuseet.

En kort Oversigt over dem, ordnet geografisk og efter Materialets Art, samt med Henvisning til Afbildninger meddeles her.

Af Bronze:

1. Halvdel, til Paalstave; fra Nørup, Veile Amt. Afb. A. P. Madsen: Broncealderen, Samlede Fund, Tillæg, Pl. 1 Fig. 3, og Soph. Müller: Ordning, Fig. 150. Mus. Nr. 21774.

2. Halvdel af lignende Form, til Paalstave; fra Assens-Egnen. B 1364.

3. En Halvdel af en lignende Form, til Paalstave; fra en Mose ved Holbæk[3]. Var i Fr. VII's Samling paa Frederiksborg Slot og fandtes siden i Brandtomten, i udglødet og defekt Stand. 25833.

Af Sten:

Sjælland: 4. En Halvdel, af Sandsten eller Vægsten, mulig til Hovedet af store Naale; fra en Høi paa Lyngbygaards Mark ved Skjelskør. Henførelsen til Bronzealderen er ikke sikker; mulig er den meget yngre. 13233.

5. En Halvdel, af finkornet Sandsten med Glimmer, til Celter; „fra Sjælland". Afb. A. P. Madsen: l. c., Pl. 1 Fig. 1. 20653.

6. En Halvdel, af Vægsten, til Paalstave; fra Maglemose ved Trørød i Søllerød Sogn, Sokkelunds Hrd. Afb. A. P. Madsen: l. c., Pl. 1 Fig. 4, og Soph. Müller: Vor Oldtid, S. 403 Fig. 240. B 209.

7. Begge Halvdele af en Form, af Vægsten, til Celter; fra en Mose ved Nyholte, Søllerød Sogn, Sokkelunds Hrd. Den ene Halvdel afb. i Soph. Müller: Ordning, Fig. 151. B 3821.

8. Forarbeide til en Form, af Vægsten; begge Halvdele. De ere nærmest af firkantet Gjennemsnit; Indsiden og de to Smalsider ere tildels omhyggelig afpudsede; Bagsiden bærer grove Mærker efter Tildannelsen. Der er ikke udskaaret nogen Støbehulhed. Fra Grønnæsse Skov, Torup Sogn, Strø Hrd. B 6745.

Fyen: 9. En Halvdel, af Vægsten; paa den ene Side Støbehulhed til Save, paa den anden til Knive; fra Ellinge ved Ny-

---

[1] Desuden en sjette Støbeform af Vægsten, fra Skaane (afb. Worsaae: Danish Arts, S. 84 Fig. 104). Aarb. f. nord. Oldk., 1868, S. 129.

[2] Soph. Müller: Ordning, Bronzealderen.

[3] Ifl. Antikv. Tidsskr., 1858—60, S. 7.

borg. Begge Sider afb. A. P. Madsen: l. c., Pl. 1 Fig. 6, og Antikv. Tidsskr., 1858—60, S. 279. 25831.

10. En lignende Halvdel, af Vægsten, til Save; fra en Mose ved Ellinge, nær Nyborg. 19483.

11. En Halvdel, af Vægsten, til Save; fra Vestfyen. Afb. A. P. Madsen: l. c., Pl. 1 Fig. 5, og Soph. Müller: Vor Oldtid, S. 403 Fig. 239. B 340.

12. To sammenhørende Halvdele af en Form, af Vægsten, til Celter; fra Bregnemose, Verninge Sogn, Odense Hrd. Den ene Halvdel afb. Fig. 27 og 30; se nærmere S. 333 og 340. B 5747.

13. En Halvdel, af fin Sandsten, til Celter; fra Svindinge Sogn, Gudme Hrd. Afb. Fig. 20. Fyens Stiftsmuseum, Nr. 5196.

Jylland: 14. En Halvdel, af Vægsten, til Celter; fra Lykkesholm Mark, Lyngby Sogn, Randers Sønder Hrd. Afb. A. P. Madsen: l. c., Pl. 1 Fig. 2. B 473.

15. Begge Halvdele af en Form, af Vægsten, til Meisler med Skaftrør; fra Meiling, Aasted Sogn, Horns Hrd. B 1488.

16. En Halvdel, af Vægsten, til Celter; fra Lindet, Aasted Sogn, Horns Hrd. B 3704.

17. En Halvdel, af Vægsten, af firsidet Gjennemsnit; paa begge Bredsider Støbehulrum til Celter, paa en af Smalsiderne til Knive; fra Ovnstrupholt, Skjæve Sogn, Dronninglund Hrd. Afb. Soph. Müller: Ordning, Fig. 345; s. Forf.: Vor Oldtid, S. 403 Fig. 241. B 4941.

Fig. 20. 2/3.

18. En Halvdel, af Vægsten, til Celter; fra Vindelsbæk Mose, Elsborg Sogn, Lysgaard Hrd. Afb. Fig. 21; se ogsaa S. 332. B 8178.

19. En Halvdel, af Vægsten, til Celter; vistnok fra Viborg-Egnen. Viborg Stiftsmuseum, Nr. 5268.

20. En Halvdel, af Vægsten, til Celter; afb. Fig. 22. Tilsyneladende vilde disse blive af hidtil ukjendt Form, med 2 Øskener den ene under den anden, samt 2 ophøiede Baand ved Mundingskanten, et i Høide med hver Øsken. Men Forholdet maa vistnok

forstaaes anderledes. Oprindelig var Formen bestemt til Celter af 6,8 cm. Længde og med een Øsken som altid. Da Støbehulheden siden beskadigedes, idet der afsprang Fliser af Stenen ved Celtens Øskenparti, omdannede man Hulheden til Støbning af kortere Celter paa kun 5,7 cm. Længde. Dette skeete ved, at der udskares i Stenen Hulhed til en ny Øsken lige under den tidligere og til et nyt, fortykket Baand om Celtens Munding. Lerkjærnen, der nu anbragtes i Formen for at frembringe Hulrummet i Celten, lukkede da tillige for Tilløb af Bronzemasse til det kasserede Parti af Støbehulheden. Fra Gundestrup, Aars Sogn og Hrd. Aalborg Museum, Nr. 3175.

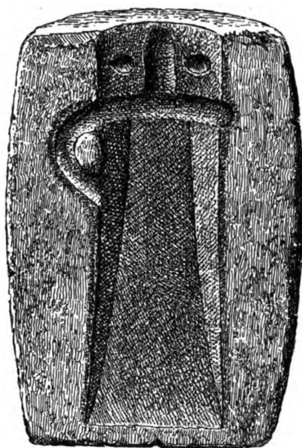

Fig. 21. 1/2.

21. En Halvdel, af Vægsten, til Save; fra Krogen Mark i Valsgaard Sogn, Hindsted Hrd. Fyens Stiftsmuseum, u. Nr.

22. Brudstykke af en Form, af Vægsten, til Metalbarrer; Støbehulheder findes paa begge Bredsider og en Smalside; fra Nørre Hede ved Tustrup, Nørager Sogn, Sønderhald Hrd. Henførelsen til Bronzealderen er ikke sikker; mulig fra Jærnalderen. B 5233.

23. Forarbeide til en Form, af Vægsten; begge Halvdele. Indsiderne ere færdig tildannede og omhyggelig afglattede; de halvrunde Bagsider bære tydelige Mærker efter Forarbeidningen, Snit og Hug. Der er ikke udskaaret nogen Støbehulhed; efter Formens Størrelse og Tykkelse kunde den nærmest synes bestemt til Celter. Fig. 23. Mulig fra Jylland. B 4403.

24. Forarbeide til en Form, af Vægsten; begge Halvdele, næsten firkantede og flade som til Save eller lign. Indsiderne ere omhyggelig glattede, Bagsiderne derimod uafpudsede og med Mærker efter Tildannelsen. Midt paa Bagsiderne er i Stenen udarbeidet et fremstaaende, aflangt Parti, sikkert bestemt til Gjennemboring og Optagelse af en Snor, der under Støbningen sammenholdt Formen (en lignende Knop findes paa Nr. 11). Fig. 24. Mulig fra Jylland. B 4404.

Ukjendt Findested: 25. Forarbeide til en Form, af uren Vægsten; begge Halvdele. Tildannelsen er ført videre end ved Nr. 8 og 23—24, idet Ind- og Udsider ere tildels færdig glattede og

selve Støbehulrummet paabegyndt. Det synes bestemt til Celter, men alle Enkeltheder ere ikke udformede, ligesaa lidt som Indløbet er gjort færdigt. Hellerikke ere Støbehulrummets Vægge glattede, men bære endnu Snitmærker. Fig. 25. B 4808.

26. En Halvdel, af Vægsten, til Meisler med Skaftrør. Fig. 26. Fyens Stiftsmuseum, Nr. 340.

Af samtlige 26 Forme tilhøre 5 (Nr. 1—3, 6—7) den ældre Bronzealder, 15 den yngre Bronzealder; 6 (Nr. 4, 8 og 22—25) kunne ikke nøiere tidsættes.

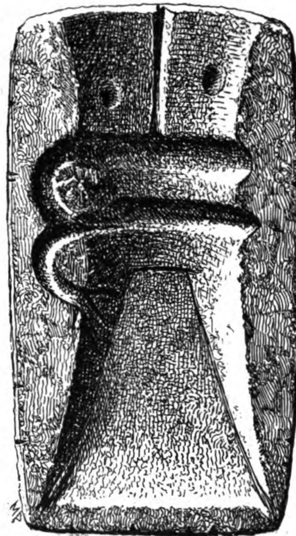

Fig. 22. ²/₃.

Naar denne Oversigt er meddelt her, er det tillige, fordi der af den for Stenformenes Vedkommende vil kunne uddrages et og andet af Interesse.

Man vil saaledes ikke undgaa at lægge Mærke til, at Hovedmængden af Støbeformene — 12 af de fuldtfærdige 19 (17) — have tjent til Støbning af Celter eller de dermed beslægtede Meisler med Skaftrør. Af de 4 Forarbeider synes 2 ogsaa bestemte dertil.

Selvfølgelig skal det gjerne indrømmes, at dette Forhold kunde skyldes en Tilfældighed, idet det dreier sig om et i og for sig ikke særlig stort Antal Stykker. Men man nødes til at tillægge det en vis Betydning, naar man fra Danmarks Bronzealder vender Blikket til den nøie beslægtede Bronzealder i Sverige og Norge og seer, hvortil Støbeformene af Sten dér hovedsagelig have tjent.

Fra Sverige kjendes ialt 36 Forme, alle af Vægsten, nemlig 10 fundne i Skaane, 11 i Halland, 1 i Blekinge, 4 i Smaaland, 4 i Vestergøtland, 3 i Bohus Len, 2 i Dalsland og 1 i

Værmland[1]. Af disse 36 synes 3 imidlertid at unddrage sig nærmere Bestemmelse, idet de enten ere Forarbeider eller foreligge i fragmentarisk Stand. Af de resterende 33 have 28 tjent til Støbning af Celter eller Meisler med Skaftrør og kun 5 til Sager af anden Art, især Save.

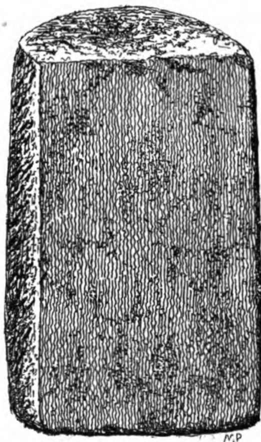

Fig. 23. 1/3.

I Norge er der hidtil kun fundet 2 Bronzealders Støbeforme, af Vægsten; begge ere til Celter[2]. Hertil føie sig de to Naboomraader, Finland og Sønderjylland, fra hvilke der ialt foreligger 2 Bronzealders Støbeforme af Sten (henholdsvis Vægsten og Sandsten). Atter disse ere til Celter[3].

Men ud fra disse samstemmende Vidnesbyrd vil det sikkert findes berettiget at udtale, at man i Norden i Bronzealderen hyppigst til Celter eller Meisler med Skaftrør tildannede Støbeforme af Sten, medens Lerforme brugtes til mangehaande Sager af anden Art. I den Retning peger ogsaa Haagfundets Indhold af Støbeforme.

---

[1] Kun en Del er publiceret (se: Månadsblad 1872 S. 99 flg., 1890 S. 55, 1891 S. 177, 1895 S. 55 og 1903—05 S. 110; Fornvännen 1906, S. 245; Wittlock: Jord-Fynd från Wärend, Pl. 8—9; A. Nilsson: Hallands museum, 1902, S. 20; Sv. Nilsson: Skand. nordens ur-invånare, Bronsåldern, Pl. 4 Fig. 48; Worsaae: Danish Arts, S. 84 Fig. 104; Montelius: Bohusl. fornsaker, S. 245; Göteborgs och Bohusläns fornminnen, III, S. 247). For Oplysninger om de øvrige Støbeforme har jeg især at takke Dr. phil. O. Almgren; fremdeles Museumsforstanderne Lektor F. Bæhrendtz, V. Herredshøvding O. Ehnbom, Kammerherre C. Lagerberg og Dr. O. Rydbeck samt Rektor Dr. W. Ekedahl. — Af Bronze haves i Sverige kun 1 Støbeform, til Celter.

[2] Aarsberetn. fra Foreningen til norske Fortidsm. Bev., 1887, S. 127; 1888, Pl. I Fig. 3; 1898, S. 130. I Aarsberetn. 1887, S. 131, nævnes desuden 2 Støbeforme; deres Henførelse til Bronzealderen er ikke sikker.

[3] A. Hackmann, i Studier tillägnade O. Montelius, Stockholm 1903, S. 1; J. Mestorf: Vorgeschichtl. Alterthümer aus Schlesw.-Holst., Fig. 208.

Vanskeligere er det derimod at sige, hvorfor denne Fremgangsmaade fulgtes. Af støbetekniske Grunde skulde det næppe synes at være. Man maatte ligesaa vel have kunnet støbe en Celt i en Lerform og en Spydspids eller et Sværd i en Stenform som omvendt. De mange Bronzealders Støbe-

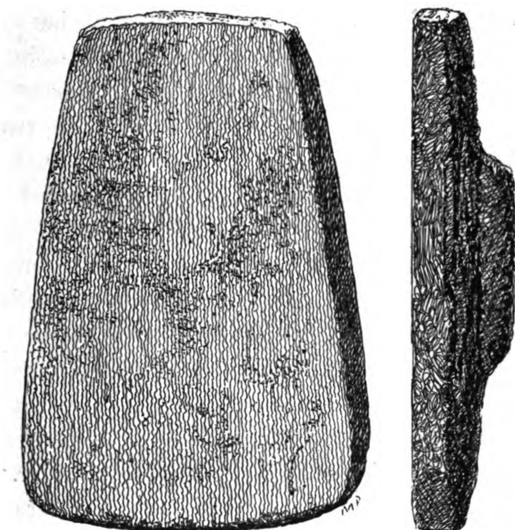

Fig. 24. 1/3.

forme, der haves fra Mellem- og Vesteuropa, af Sten og Ler, vise dette.

Snarere maa det da antages at være vanemæssigt, at Nordboerne ere komne dertil. Men i saa Fald skulde det ikke undre, om et forøget Oldsagmateriale vilde vise, at Reglen har haft flere Undtagelser.

Af Oversigten fremgaaer det videre, at alle danske Stenforme paa 2 eller mulig 3 nær (Nr. 5, 13 og 4?) ligesom ogsaa alle norske og svenske ere dannede af Vægsten. Man har saaledes allerede i Oldtiden kjendt og forstaaet at værdsætte denne Stenarts vakre Egenskaber: at den er solid og ofte meget fin, let at skjære i med Kniv eller hugge med

Øxe, derhos ildfast og modstandsdygtig mod baade pludselig stærk Ophedning og Afkøling[1].

Der er saameget mere Grund til at fremhæve Vægstenens Anvendelse til Bronzealders Støbeforme i Danmark, som det synes, at vore Forfædre i alt Fald delvis have maattet indføre Stenarten. Ganske vist træffes den endnu af og til i Danmark som Marksten. Men næppe nogensinde har den været tilstede her i saa stor Mængde, at Fabrikation har kunnet baseres derpaa. Sydfra kan Indførslen ikke være foregaaet; dertil ligger nærmeste Lokalitet, hvor Vægstenen optræder fast i Fjæld — Mähren — altfor fjernt[2]. Det maa da være fra Norge eller Sverige, hvor den hyppig forekommer, at den hentedes. Men Tildannelsen af Formene og Udskjæringen af Støbehulhederne er sikkert foregaaet her i Landet. I den Retning pege i hvert Fald de 4 Forarbeider til Støbeforme, især Forarbeidet Nr. 24. Paa Bagsidens Midte bære, som foran nævnt, begge Halvdele en fremtrædende Knop til Optagelse af Baand. En tilsvarende Knop findes paa Støbeformen Nr. 11, derimod ikke paa en eneste svensk eller norsk Støbeform. Saaledes maa det være danske Metalstøberes eget Paahit.

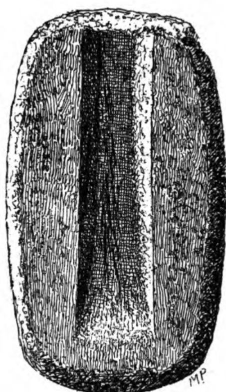

Fig. 25. 1/8.

Iøvrigt kunde man mulig ogsaa fra de danske Vægsten-Støbeformes Findesteder slutte sig til en Indførsel fra Norge eller Sverige af selve Stenarten. Med enkelte Undtagelser ere Formene fremdragne paa Øst- eller Nordøstsiden af Sjælland, paa Østsiden af Fyen og paa Østsiden af den nordlige Halvdel af Nørrejylland — altsaa i de Egne af

[1] Om Vægstenen se A. Helland: Tagskifere, heller og vekstene, Christiania 1893, S. 89 flg.

[2] Zittel: Petrographie, Bd. 3, 1894, S. 326 (ifl. velvillig Meddelelse fra Prof. mineral. Dr. N. V. Ussing).

Landet, som søværts grænse nærmest til de to andre skandinaviske Riger.

Til Bronzealders Støbeforme længere sydpaa i Europa, især i Mellemeuropa, fandt Vægstenen derimod ingen synderlig Anvendelse, og det uagtet den her forekommer fast i Fjæld. Det er Sandsten og Molassesandsten, der spille en Hovedrolle. Men denne Omstændighed tjener til at vise, at de nordiske Bronzealders Støbeforme afslutte sig til en egen lille Gruppe. Og andet peger i samme Retning.

Fig. 26. ²/₈.

Et Fællestræk for de danske eller rettere nordiske Støbeforme af Sten er det, at Støbehulhederne i to og to modsvarende Formhalvdele stedse ere skaarne saaledes, at de nøiagtig svarede til hinanden, naar Formdelene stilledes sammen, Rand imod Rand. Der kan ganske vist af og til paa Formenes Udside ved Kanterne findes Riller, som fra den ene Halvdel fortsætte sig over paa den anden. Men disse Ridser kunne i alt Fald delvis snarere end at være Tilretningsmærker have tjent til Støtte for Baandene, hvormed Formen sammenbandtes under Støbningen. I det Hele maa den nøie Beregning af Støbehulhedernes Plads sees i Forbindelse med den omhyggelige Tildannelse, Formene stedse bære Præg af. Bagsiderne ere oftest jævnt afrundede eller tilskaarne i Flader, og Over- og Underside ere mere eller mindre plane og glatte.

Iøvrigt er det lignende Egenskaber, der gjenfindes ved Lerformene fra Haag, og som vel saaledes heltigjennem have kjendetegnet Støbeformene af Ler fra Danmarks eller rettere Skandinaviens Bronzealder.

Kun yderst sjælden træffes derfor her Bronzesager med

Feilstøbning som Følge af, at en Forms to Halvdele ikke have været lagte lige sammen[1].

Noget anderledes stiller Sagen sig derimod ofte med samtidige Støbeforme af Sten og Ler fra Udlandet, baade Mellem-, Vest- og Sydeuropa[2]. Modsat de nordiske ere disse hyppig forsynede med Styrestifter af Bronze, anbragte i den ene af en Forms to Halvdele for at passe ind i tilsvarende Fordybninger i den anden Halvdel — af Hensyn til Sammenlægningen[3]. Ved saadanne Stykker var det derfor ikke nødvendigt at tildanne det Ydre, Kanter og Bagside, saa omhyggelig, hvad da stundom hellerikke er skeet[4]. Dette er en anden Fremgangsmaade end den af Nordboerne fulgte. Er Forskjellen vel ikke betydelig, er den dog et karakteristisk, lille Vidnesbyrd om den Selvstændighed, der paa saa mange Punkter præger den nordiske Bronzealder.

[1] Som et typisk Exempel paa denne Art Feilstøbning kan nævnes en Meisel med Skaftrør, i Aarhus Museum (Nr. 5344). Se ogsaa O. Montelius: Statens hist. museum, Stockholm 1901, S. 38.

[2] Om Støbeforme fra Udlandet se Literaturhenvisninger i Soph. Müller: Ordning, Bronzealderen, S. 25. Anden og nyere, vigtigere Literatur er: H. Krämer: Weltall und Menschheit, Bd. V, S. 87. Zeitschrift f. Ethnologie, 1898, S. [144], 1904, S. 423 flg. Matériaux pour l'hist. prim. de l'homme, 1880, S. 4 og Pl. I. Tätigkeits-Bericht der Museums-Gesellschaft Teplitz, 19⁰⁴/₀₅, S. 38 flg. Richlý: Die Bronzezeit in Böhmen, Pl. XXXIX—XL og XLIV—XLV. J. L. Píč: Čechy předhist., I, S. 157 flg. og Pl. LXV. Antiquités lacustres du musée de Lausanne, 1896, Pl. XXXIII—XXXIV. Miske: Die prähist. Ansiedelung Velem St. Vid, I, Pl. XXII—XXVII. Archæol. Értesitö, 1902, S. 271 flg. Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien u. d. Hercegovina, Bd. V, S. 47 og Pl. XXI—XXII. Proceedings of the society of antiqu. Scotland, 18⁸³/₈₄, S. 103 flg., 19⁰³/₀₄, S. 487 flg. Siret: Les premiers âges du métal dans le sud-est de l'Espagne, S. 127 og Album Pl. 27. Montelius: La civilisation primitive en Italie, I, sér. B Pl. 10—30. Monumenti antichi, Bd. XI, S. 159—168, Bd. XIV, S. 470. Ephemeris archaiol., 1897, S. 97 flg., 1899, S. 125. Munro: The lake-dwellings of Europe, Register. Hub. Schmidt: Schliemann's Samml. troj. Alterthümer, S. 265 flg.

[3] Kun ved Støbeforme af Bronze findes ogsaa i Danmark Styretappe (Soph. Müller: Ordning, Bronzealderen Nr. 150).

[4] Om feil Sammenlægning af Formhalvdele se Evans: Bronze implements, S. 448; Mittheil. der anthropol. Gesell., Wien 1900, S. 69 og Pl. II Fig. 10; Bezzenberger: Analysen vorgeschichtl. Bronzen, 1904, S. 44.

At iøvrigt de »ægte« Støbeforme, der tilvirkedes i Danmark, have været gode og formaalstjenlige, turde fremgaa af, at der ikke sjælden kan udpeges flere Bronzestykker støbte i een og samme Form[1]. Dette nævnes udtrykkelig, fordi det i ældre Literatur vil kunne findes udtalt — og endnu uimodsagt —, at kun yderst sjælden to Bronzestykker sees at være udgaaede fra samme Form.

Dette Afsnit om de nordiske Støbeforme af Sten skal imidlertid ikke sluttes, uden at der kort berøres en nylig Undersøgelse over et lignende Oldsagstof, som, i Fald den paa alle Punkter holdt Stik, vilde ændre et og andet i, hvad her er sagt.

I det østerrigske arkæologiske Instituts Aarsskrift for 1904 har Professor E. Pernice offentliggjort en Studie over antike Støbeforme af Sten, hovedsagelig de Schliemann'ske fra Troja[2]. Flere af disse bære tydelige Brandspor efter flydende Metal og maa derfor have været virkelige Støbeforme. Andre derimod ere ikke saaledes mærkede af Brug, og Grunden hertil er efter Pernice, at de overhovedet aldrig have tjent til Bronzestøbning, men været en Art Modelforme (»Vorformen«). I dem toges Voxafstøbninger til Fremstilling af Støbehulrummet i »uægte« Lerforme, idet de paagjældende Bronzestykker hovedsagelig antages støbte efter Metoden »en cire perdue«. Til Støtte herfor nævnes nogle praktiske Forsøg, foretagne i et Metalstøberi, med nye Forme af lignende Stenarter som de Schliemann'ske og især med de samme Støbehulrum som de Originaler, der ikke havde Mærker efter Brug. Resultatet blev, at Støbningen enten mislykkedes, eller at Formene strax i første Omgang viste sig ikke at kunne taale Berøring méd det glødende Metal og beskadigedes.

---

[1] Exempelvis: 5 Segle (Mus. Nr. B 953 og B 1010). 3 Segle (17007). 3 Segle (B 852). 2 Celter (B 866). 2 Celter (26015 og B 4498). Ca. 6 Øxeblade med Skaftlapper (B 864). 2 Armringe (20578). 2 Armringe (B 4990). 3 Smykkeknapper (B 1507). 2 Celter (i Smørumøvre-Fundet).

[2] Jahreshefte des österreich. archäol. Institutes, Bd. VII, S. 180 flg.

Sagen fortjener Opmærksomhed, ikke mindst paa Grund af dens formentlige videre Konsekventser — som Forfatteren dog ikke drager. Den ret store Overensstemmelse, der er mellem flere af de Schliemann'ske Stenforme og europæiske fra Bronzealderen baade i Henseende til Art og Materiale — flere Forme fra Troja ere af vægstenlignende Sten —, skulde nemlig synes at medføre, at herefter maatte flere europæiske Støbeforme af Sten, der ikke bære Mærker efter Brug, ogsaa kun være at opfatte som Modelforme. Bl. a. findes mellem Stykkerne fra Troja Halvdelen af en Støbeform til Celter ganske som europæiske Støbeforme til Celter, og den antages ogsaa kun at have tjent til Fremstilling af Voxmodeller, hvorover »uægte« Støbeforme af Ler bleve lavede.

Det skal hertil bemærkes, at saavidt det sees, vilde en lignende Opfattelse dog ikke kunne gjøres gjældende overfor Støbeformene fra Europas Bronzealder. Paa Forhaand mødes praktiske Forsøg udførte i ny Tid for at efterspore Oldtidens Arbeidsmetoder tildels med Tvivl. Der er saameget i Haandværk, som beroer paa Fif og Kneb. Hvad der mislykkes for een, er gjørligt for en anden. Derfor blive Slutninger af den Art ikke altid bindende. Fremdeles tør det ikke tillægges Betydning, at nogle Forme bære Mærker efter Metalstøbning, andre derimod ikke[1]. Da der i Henseende til Materiale og Støbehulrummenes Art ikke er Forskjel mellem disse

[1] Blandt de danske Støbeforme er f. Ex. Nr. 6 (se Oversigten S. 322) ubrugt, medens Nr. 18 bærer tydelige Mærker efter Benyttelse. Hele Støbehulheden og nærmest omgivende Parti af Stenen har antaget en sortagtig Farve. — Et Spørgsmaal er det iøvrigt, om denne sorte Farve ikke tildels ogsaa kunde skyldes, at man indpenslede Støbehulhederne med et isolerende, mørkt Stof for at opnaa fin Støbning — saaledes som dette nuomstunder skeer og ogsaa i Oldtiden har maattet ske ved Kokillestøbning (Støbning af Metal i Metalforme). Hertil anvendes nu oftest en Blanding af Kønrøg og Terpentin. (Se ogsaa Proceedings of the soc. of antiqu. Scotland, 19⁰³/₀₄, S. 488; Evans: Bronze implements, S. 444). Støbehulheden i en af de danske Bronzeforme til Paalstave er ganske sort, mulig just efter et saadant indpenslet, isolerende Overtræk.

og hine, siger det sikkert kun, at snart ere Formene gamle og brugte, snart nye og ubrugte. Det maa sees i Forbindelse med, at der ogsaa findes Støbeforme paa vexlende Trin af Tildannelse, som Forarbeider eller ikke helt færdige til Brug.

Hvad særlig de danske Støbeforme af Sten angaaer, bør det tillægges Vægt, at selve Stenarten, som foran nævnt, oftest maa antages indført. Dreiede det sig kun om Modelforme til Voxafstøbning, behøvede man sikkert ikke at have været saa nøieregnende med Materialet. Naar vore Forfædre da tiltuskede sig Vægsten fra Norge og Sverige, maatte dette være et Vidnesbyrd om Stenartens Betydning for god Støbning. Ogsaa fra Udlandet kjendes iøvrigt Exempler paa, at der i Bronzealderen anvendtes indført Materiale til Fremstilling af Støbeforme[1].

Et formentligt Bevis for Stenformenes Anvendelse er det endeligt, at der i Norden en enkelt Gang er fremdraget sammen baade Form og et deri støbt Bronzestykke. Dette Fund hidrører fra Beddinge i Skaane og omfatter Halvdelen af en Form, til Celter, hvori der ved Fremdragelsen laa en i den støbt Bronzecelt[2]. Endnu eiendommeligere er et andet Fund af denne Art. I Aaret 1894 modtog Nationalmuseet en komplet Form af Vægsten, optagen paa Bregnemose Bys Jorder ved Odense og bestemt til Støbning af større Celter af ret udpræget og sjælden Form. Ved at søge efter blandt Museets Samling af Celter opdagedes virkelig et saadant Stykke[3] i et Depotfund fra den yngre Bronzealders yngre Del, som i 1872 var fremdraget i Voldtofte Mose (Flemløse Sogn, Baag Herred)[4]

---

[1] Proceed. of the soc. of antiqu. Scotland, 19⁰³/₀₄, S. 504. Lindenschmit: Alterthümer unser heidn. Vorzeit, Bd. II, H. XII Pl. 1 Fig. 1.

[2] Annal. f. nord. Oldk., 1853, S. 135. Formen og Celten skjænkedes senere Kong Fr. VII og overgik med hans Samling til Nationalmuseet (25832). Formen afb. i Worsaae: Danish Arts, S. 84 Fig. 104.

[3] Mus. Nr. B 832.

[4] Aarb. f. nord. Oldk., 1891, S. 248 Nr. 613.

eller omtr. 7 Km. fra det Sted, hvor Formen senere fandtes. Fig. 27 er en fotografisk Gjengivelse af den ene Formhalvdel og Celten lagt deri. Det vil sees, hvor nøie denne i et og alt passer i Støbehulheden. Lægges den anden Formhalvdel over, slutter ogsaa den ganske om Celten, foruden at Formens Indsider og Kanter mødes, som de skulle. Efter Støbningen er Celten altsaa ikke undergaaet kjendelig Forandring ved Efterarbeide eller Brug; kun er der øverst paa begge Egflader indpunslet et Ornament af tætstillede vandrette Linier. Disse vare for fine til at kunne udføres ved Støbning.

Fig. 27. ²/₃.

Det er iøvrigt første Gang, at en Bronzealders Støbeform og et deri dannet Bronzestykke fundne hver paa sit Sted i Mils Afstand atter have kunnet samles efter Aartusinders Adskillelse. Engang indført i Literaturen vil dette »Fund« dog sikkert drage flere efter sig[1].

---

[1] Derimod kjendes foruden det nys nævnte Fund af Form og Celt fra Skaane flere Tilfælde, hvor en Bronzealders Støbeform og et deri tilblevet Bronzestykke ere fundne sammen, paa samme Plads. Saaledes: nogle Celter og Forme af Bronze, fra England (Archæologia, London, Bd. V, S. 109—11 og Pl. VII Fig. 2—5); Celter og en Meisel med Skaftrør og Forme af Bronze, fra England (Congrès internat. d'anthropol., Stock-

Hulstøbning i Bronzealderen.

Som bekjendt foregik i Bronzealderen Støbningen af Bronzesager paa forskjellig Maade, alt efter disses Art.

Visse Sager, især flade Øxeblade fra Kulturperiodens Begyndelse samt Barrer, støbtes i aabne, enkelte Forme. I Fald den S. 324 Nr. 22 nævnte Form til Barrer virkelig hidrører fra Bronzealderen, er den et Exempel — iøvrigt det eneste — paa saadanne fra Danmark[1].

Hyppigst foregik Støbningen i todelte, »ægte« Forme af Bronze, Sten, Ler og mulig ogsaa Sand, eller der brugtes »uægte« Forme af Ler (og maaske Sand).

Om Tilvirkningen af Formene og Fremgangsmaaden ved selve Støbningen hersker der hellerikke Tvivl. Et og andet kom endog Nutidsmetoder ret nært. Kun et enkelt Punkt er der, som kræver en nærmere Omtale, fordi det hidtil ikke har været tilstrækkelig belyst. Det er Hulstøbningen eller rettere den Fremgangsmaade, der fulgtes, naar det i todelte, »ægte« Forme gjaldt at støbe Bronzesager med stort Hulrum: Spydspidser, Celter, Meisler, Hamre til Metalarbeide o. lign. Hvorledes tildannedes da Kjærnen, der skulde tilveiebringe Skaftrøret, og hvorledes fæstedes den i Formen?

For Nordens Vedkommende har ingen hidtil udtalt sig

holm 1874, I, S. 445 f.); en Øxe med Skaftlapper og Form af Bronze, fra Rhinprovinsen (Mortillet: Musée préhist., 2. Udg., Pl. LXXIX Fig. 907—909); Brudstykke af Celt og Brudstykke af Form, fra Frankrig (Catalogue du musée archéol. de Nantes, 1907, S. 28); en lille Hammer og Form af Ler, fra Schweiz (Keller: Pfahlbauten, Bericht VII, S. 17 og Pl. XVII Fig. 4). Desuden angives et Øxeblad af Bronze at være fundet i Murtner-Sø, Schweiz, liggende i en Støbeform af Ler (Proceed. of the soc. of antiqu. Scotland, 19⁰³/₀₄, S. 493); i Følge godhedsfuld Meddelelse fra Museumsdirecteur Wiedmer-Stern, Bern, beroer dette paa en Feiltagelse. Det samme gjælder vistnok ogsaa en Angivelse i Hoernes: Die Urgeschichte des Menschen, S. 336, om et Øxeblad af Bronze og tilhørende Støbeform, fra Sipplingen (se Fundberichte aus Schwaben, VI, S. 12).

[1] En dog ikke ganske fuldstændig Oversigt over aabne, enkelte Støbeforme fra Bronzealderen er meddelt i Proceedings of the soc. of antiqu. Scotland, 19⁰³/₀₄. S. 487 flg.

herom. Enkelte have derimod berørt Hulstøbning i Udlandets Bronzealder, saaledes Evans[1], Taylor[2], Calliano[3] og Miske[4], men deres Udtalelser ere gjennemgaaende ikke af særlig Betydning for Norden, idet et Udsyn over Støbeformene til nævnte Arter Bronzesager vil vise, at just med Anbringelsen af Kjærnen vexler Fremgangsmaaden noget i de forskjellige Bronzealders Omraader i Europa — som dette siden kort skal berøres.

Spørgsmaalet maa da for de nordiske Formes Vedkommende selvstændig undersøges, og her giver Haagfundet en Veiledning.

Der optoges i Kulturlaget nogle eiendommelige, smaa og fragmenterede Lerstykker, af hvilke et af de mest karakteristiske er gjengivet ved Fig. 28a-b i naturlig Størrelse og fra to Sider. Fig. 28b viser Indsiden. Det sees, at den vandrette Overkant, det udhulede Parti og de to derfra udgaaende skraa Render staa med oprindelig Flade, medens Siden iøvrigt ligesom ogsaa Underkanten er fremkommen ved Brud. Endvidere oplyser Afbildningen, at Stykket midtpaa er knækket over. Fig. 28a gjengiver dets Udside. Den er heltigjennem den oprindelige. Nærmest er den halvrund, ned ad Midten dog delvis afstrøgen til en Flade. Forneden tilhøire hæver sig en rundagtig, lille og flad Knop, og midtpaa er Leret trykket ud til en vandret Kam eller Krave.

Hvortil dette Fragment, der efter Materiale og sin brunsorte Farve minder om Støbeformene af Ler, har tjent, er ikke Tvivl underkastet. Det er et Stykke af en Lerkjærne til Hulstøbning, nemlig dens øverste Parti, hvorigjennem Bronzemassen hældtes ned i Formen. I det dannedes og størknede Støbeknolden. Man sammenligne hermed Afbildningen Fig. 37.

---

[1] Bronze implements, S. 443, 446 og 449; Congrès internat. d'anthropol., Stockholm 1874, I, S. 448.

[2] Proceed. of the soc. of antiqu. Scotland, 18⁸⁸/₈₁, S. 103.

[3] Prähist. Funde in der Umgebung von Baden, S. 90 flg.

[4] Archiv f. Anthropologie, Bd. XXX, S. 129 flg.

Stykket repræsenterer altsaa kun en Sidehalvdel. Oprindelig har det været rundt, indeholdende foroven et skaaldannet Parti, fra hvis Bund udgik to skraatstillede Nedløb. Hvorledes det nedadtil har været afsluttet, fremgaaer ikke af dette Fragment, men delvis af et andet og tilsvarende, der ligeledes fandtes i Haag-Dyngen og har passet i selvsamme Støbeform. Ogsaa dette Brudstykke er kun en Sidehalvdel

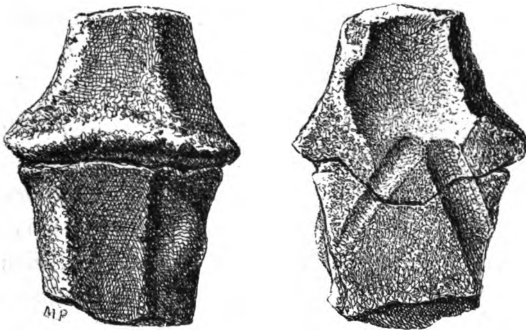

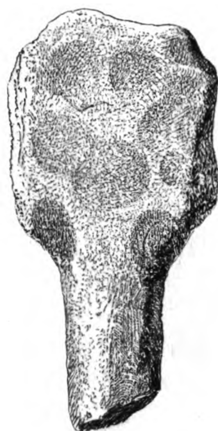

Fig. 28a-b. $^1/_1$.

og forsaavidt mindre end det afbildede, som det øverste, skaaldannede Parti mangler. Underdelen er hellerikke fuldstændig, men det synes, at ca. 2,7 cm. under den udskydende Kam eller Krave snevrer Stykket sig lidt ind sagtens for at fortsættes nedadtil med en noget ringere Tykkelse. Denne Fortsættelse mangler, men øiensynlig repræsenterede den den tapformede Del af Lerkjærnen, den som ved Støbningen frembragte Hulheden (Skaftrøret) i en Celt, Spydspids, Meisel el. lign. — thi det er sikkert dertil, at Lerkjærne-Fragmenterne fra Haag have tjent. Endvidere fremgaaer det, at de to skraatstillede Nedløb ikke udmundede i Høide med nævnte lille Indsnevring, men lidt over den.

Typiske af Indretning, som disse Stykker maa antages at være, vise de, at Lerkjærnerne til nævnte Arter Metalsager i den yngre Bronzealder vare længere end den Hulhed

(Skaftrør), de skulde frembringe, og at de bestode af 3 i eet dannede Led: en lang Tap forneden, svarende til Skaftrøret, derover et propformet Parti med to skraa Nedløb indvendig og øverst et skaaldannet Hoved med let fremstaaende Krave.

Af saadanne eller mere eller mindre lignende Lerkjærne-Fragmenter fandtes i Haag-Dyngen ialt 12, repræsenterende Dele snart, som nævnt, af det propformede Parti, snart og især af det skaaldannede Hoved. Dettes Høide varierer mellem 1,4 og 2,6 cm.[1].

Fig. 29. 2/3.

Hellerikke kan der være Tvivl om, hvorledes disse Lerkjærner anbragtes i Støbeformene. Det propformede Led svarede til og sluttede i den øverste, kortere Del af Hulrummet i Formen, Partiet mellem dennes Overkant og den egentlige Hulhed til Bronzegjenstanden. Her findes ved yngre Bronzealders Forme ofte mindre Fordybninger (se f. Ex. Fig. 21—22, 26—27 og 30), og ind i dem kom Knopperne paa Lerkjærnen til at gribe. De to skraa Nedløb i Kjærnen korresponderede med de ret smalle og dybe Riller, der ved yngre Bronzealders Forme til Celter, Meisler, Spydspidser o. lign. ofte findes foroven i hver Form, een midt i hver Formhalvdel, naaende helt eller knapt fra Formens Overkant ned til Hulrummet til selve Bronzegjenstanden. Endelig ragede Lerkjærnens skaaldannede Hoved op af Formen, hvilende med sin Krave paa dennes Overkant.

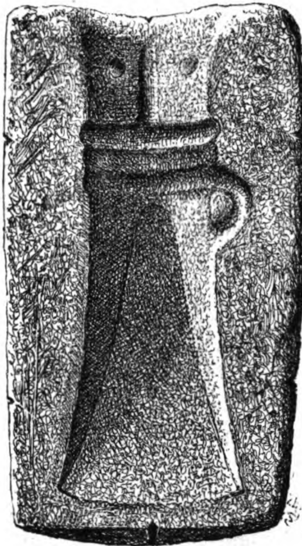
[1] I denne Sammenhæng maa nævnes det ved Fig. 29 afbildede brændte Lerstykke fra Haag-Dyngen. Det er ca. 8 cm. langt og bestaaer af en forneden overbrudt rund Tap afsluttet i et tyndere, pladeformet Parti; paa dette sees tydelige Mærker efter Fingrene, der behandlede Leret i fugtig Stand. Sikkert er dette et Fragment af en Lerkjærne til Støbning, mulig ikke færdig tildannet, men i hvert Fald ikke bestemt til samme Arter Bronzesager som ovenfor beskrevne Fragmenter af Lerkjærner.

Anbringelsen af Kjærnen foregik altsaa paa ganske simpel Vis. Den hang i Kraven, det propformede Parti afstivede den mod Støbeformens Indervægge, og Knopperne hindrede den i at dreie rundt samt tvang den i rette Stilling. En særlig Afstivning af Kjærnens tapformede Del var saaledes ganske unødvendig. Den flydende Bronzemasse hældtes fra Diglen ned i Kjærnens skaaldannede Hoved, hvorfra den gjennem de to skraa Nedløb ledede hen til Rillerne foroven i Formen og videre ned i selve Støbehulrummet.

Men hvorledes lavede man en saadan Lerkjærne, at den kom til at svare til Støbeformen? Nuomstunder vilde man dertil benytte en »Kjærnekasse«, en Slags Form med Hulrum, hvori kan presses den ene Lerkjærne efter den anden, af ønsket Skikkelse. Om man imidlertid allerede i Bronzealderen skulde have kjendt et saadant Apparat, er usikkert. Fra Danmark foreligge i hvert Fald ingen Vidnesbyrd herom, fra Udlandet derimod et og andet, som kunde pege i den Retning. I Cumberland er fundet en fuldstændig Støbeform (af Sandsten), som foruden til Spydspids har et Hulrum til en lang, spids Gjenstand[1]. Dette sidste er blevet opfattet som bestemt til Fremstilling af Kjærner (af Bronze?) til Spydspidserne. Uomtvistelig er Tolkningen dog ikke.

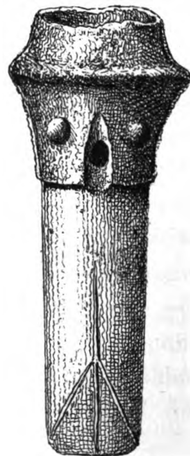
Snarere kunde det tænkes, at man har benyttet selve Støbeformene til Celter, Meisler, Spydspidser osv. til deri at danne Kjærnerne. Man behøvede nemlig blot indvendig i to og to Formhalvdele paa den Plads, som Bronzestykket ved Støbningen kom til at indtage, at brede et Lag Vox, Harpix eller andet plastisk Stof i en Tykkelse, der svarede til Bronzegjenstandens Vægge. Hulrummet i Formen vilde da blive nøiagtig af Størrelse som Lerkjærnens tapformede Parti, og man vilde nu heri kunne trykke saa mange Kjærner, der ønskedes. Kun disses skaaldannede Hoved maatte tildels laves paa fri Haand, og videre maatte der bores de to skraa Nedløb.

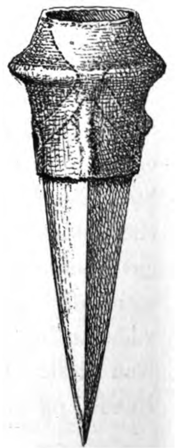
[1] Proceedings of the soc. of antiqu. Scotland, $18^{83}/_{84}$, S. 103 flg.

Fig. 30. 1/2.

Før Brug var det endelig nødvendigt at underkaste Kjærnen en Brænding. Herved svinder Leret i Følge sin Natur ganske vist lidt, — mere eller mindre, alt eftersom det er federe eller magrere. Men med de smaa Dimensioner, det her dreiede sig om, vilde Svindet næppe være af uheldbringende Art. I hvert Fald sees det ofte ved Bronzecelter, at den propformede Del af Lerkjærnen ikke har sluttet tæt i Formen; paa Celternes Mundingskant kan der helt rundt være Rester af en tynd Støberand, et »Skjæg« (jvfr. Fig. 35).

Til Illustration af, hvad her er meddelt, tjene Fig. 30—34 (alle tegnede i samme Maalestok). For at prøve en Hulstøbning gjordes nemlig nogle praktiske Forsøg, dog med Gibsform og et let smelteligt Metal. Herved bistod Nationalmuseets Konservator G. Rosenberg. Til Forbillede valgtes den Støbeform til Celter, fra Bregnemose ved Odense, der er omtalt foran, S. 323 og 333. Her havdes som Rettesnor ikke alene en fuldstændig Form, men ogsaa selve det Bronzestykke, der var støbt i den. Fig. 30 viser den ene Halvdel af Formen; i det 3 cm. høie Parti foroven, over Hulrummet til Celten, sees i Midten Nedløbs-

Fig. 31. 1/2.

Fig. 32. 1/2.

rillen og paa hver Side af den en rund, lille Fordybning. Tilsvarende findes ikke i Formens anden Halvdel. Fig. 31—32 gjengive en Lerkjærne færdig til Brug og lavet paa Grundlag af Kjærne-Fragmenterne fra Haag. Den er seet fra Side og Kant. Paa det tapformede Stykkes Bredside er en for-

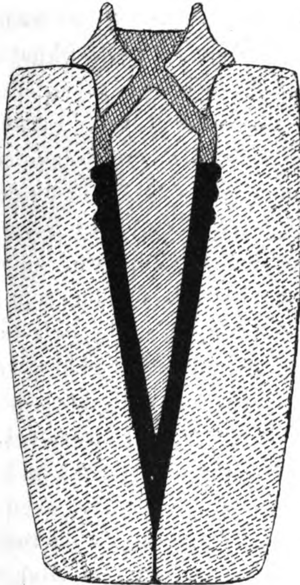

Fig. 33. 1/2.

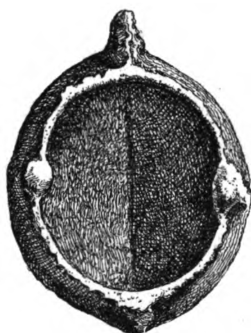

Fig. 34. 1/2.

neden tregrenet, let fordybet Fure; heri dannedes en tilsvarende ophøiet Figur, som findes indvendig paa Bronzeceltens Egflader[1]. I Fig. 32 er med punkteret Linie antydet det skaalformede Parti, hvori det flydende Metal hældtes, samt de to skraa Nedløb. Fig. 33 er et Snit gjennem Støbeformens to Dele, med ihængende Kjærne; Støbningen af Celten er tænkt netop foregaaet. Det sorte Parti er et Snit gjennem Celten; der sees foroven de tre ophøiede Baand om dens

[1] Om saadanne indvendige »Støbesømme« se Nordiske Fortidsminder, I, S. 110.

Mundingskant. Det dobbeltskrafferede Legeme over Celten betegner Støbeknolden med dens to Tappe; Lerkjærnen er angivet enkeltskrafferet, de to Formhalvdele punkterede. Endelig viser Fig. 34, hvorledes en Celt saa ud, naar den efter Metallets Størkning udtoges af Formen. Langs dens Kanter er helt rundt Støberande; over Mundingskanten med de tre ophøiede Baand tegner sig en Støbetap og paa begge Sider af den en tynd og høi Støberand (et »Skjæg«). Op herover rager endelig Lerkjærnens propformede Parti og Hoved. Før Celtens Afpudsning blev Kjærnens øverste Del med Støbeknolden slaaet af og det tapformede Lerparti i Celtens Indre trukket eller meislet ud. For endelig at udtage Støbeknolden, der som Metal betragtet havde Værdi, maatte Lerkjærnens øverste Del flækkes. Det er derfor, at saadanne Stykker i Haagfundet kun foreligge i Fragment.

Fig. 35. 1/1.

Til yderligere Oplysning om Hulstøbning ere Fig. 35—37 bragte. Fig. 35 gjengiver en Bronzecelt[1], seet fra oven; dens Mundingskant er ikke omhyggelig afpudset. Af de to Støbetappe staa endnu tydelige Rester, og mellem dem viser Støberanden sig som en nedbanket, tynd Skal (et »Skjæg«). Fig. 36—37 ere to karakteristiske Støbeknolde[2]. Den første har Støbetappe med udadtil glatte Flader, fremkomne ved Størkning mod Rillerne foroven i selve Formen. Ved den anden bære Tappene en uregelmæssig og tynd, lille Skal.

Endelig skal i denne Sammenhæng Opmærksomheden henledes paa et Fragment af en Celt, gjengiven ved Fig. 38. Som Afbildningen viser, er den mod al Sædvane massivt støbt. Der har ikke været anbragt nogen Lerkjærne i Formen,

[1] Mus. Nr. B 750.
[2] Mus. Nr. B 1995 og B 281.

men den flydende Bronzemasse er hældt umiddelbart ned i det store, aabne Støbehulrum — om i bestemt Hensigt eller tilfældig, skal lades uafgjort. Topfladen er rynket og noget indadbuet som Følge af Bronzemassens Sammentrækning ved at størkne. Celtens Mundingskant skulde have været i Flugt med det øverste af de to ophøiede, rundtløbende Baand. Det overliggende, 1,8 cm. høie Parti svarer til den Del af Støbeformen, hvori Lerkjærnens propdannede Led sluttede. Midt

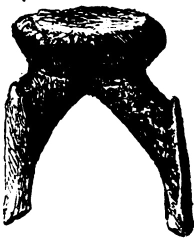

Fig. 36. 1/1.

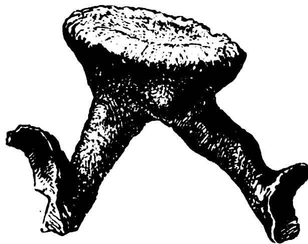

Fig. 37. 1/1.

paa Partiets to Sider tegner Nedløbsrillen sig, paa den ene tillige to ophøiede, aflange Knopper svarende til Knopperne paa Lerkjærnens propformede Del.

Ikke afpudset, som Bronzestykket selvfølgelig er, viser det med sin glatte Overflade og fuldendte Tegning, hvor godt der støbtes. Det er fundet i en lille Langdysse i Hornbæk Plantage, Lynge-Kronborg Herred, nedlagt sammen med flere andre, overbrudte eller hele Bronzesager ved en af Dyssens Randsten[1].

Hvad der i det foregaaende en fremført om Hulstøbning, tager, som nævnt, Sigte paa den yngre Bronzealder. Særlig har der været talt om Støbning af Celter, men sikkert var Fremgangsmaaden i Hovedsagen den samme ved andre Oldsagarter med Skaftrør. I Enkelthederne kan der dog have gjort sig Smaaforskjelligheder gjældende. Saaledes have fire Støbeforme til Celter (Oversigten S. 322 flg. Nr. 5, 14, 19 og 26)

---

[1] Mus. Nr. B 8090.

enten ikke de sædvanlige smaa Fordybninger foroven, en paa hver Side af Nedløbsrillen, men i Stedet for findes her et Par lodrette Furer, en enkelt Gang i Forbindelse med een lille Fordybning, eller der er i Indløbets Overkant nogle Hak. Dette var dog kun en anden Maade at danne et Styr for Lerkjærnen.

En lignende Betydning have formentlig ogsaa de Furer, der ere indridsede paa Overkanten af to Støbeforme, gaaende fra Nedløbsrillen ud til Formens Bagside (Oversigten S. 323 Nr. 17 og 20), og dette turde endvidere gjælde de smaa Udsnit, der ved to Forme (Nr. 15 og 17) findes foroven i Indsiden, mellem Indløbet og Formens Yderkanter. Her har Lerkjærnens Hoved vel med en fremstaaende, lille Liste grebet ned i Furerne, eller der har vandret i det været fæstet en lille Bærestift.

Fig. 38. 1/1.

Uomtalt skal det endvidere heller ikke lades, at Indløbet i Støbeformene til Celter ofte er lidt bredere foroven end lige over det egentlige Støbehulrum. Lerkjærnens propformede Parti blev da svagt konisk — et Forhold, der gjorde, at Kjærnen selv uden en fremstaaende Krave næsten kunde hænge i Støbeformen. Fremdeles, at der en sjælden Gang ikke er skaaret en Nedløbsrille i Formene — Nedløbene gjennem Lerkjærnen have da udmundet i Høide med selve Bronzestykkets Overkant; og endelig, at de runde (eller undertiden ovale) smaa Fordybninger foroven paa hver Side af Nedløbsrillen vistnok altid kun fandtes i Støbeformenes ene Halvdel (jvfr. Oversigten S. 323 Nr. 12 og den massive Bronzecelt Fig. 38).

Hvad specielt Støbeformene til Spydspidser angaaer, skal det nævnes, at Naglehuller frembragtes ved Støbning. Gjen-

nem Lerkjærnen maa der da være bleven stukket en vandretgaaende, længere Stift ud for Hullets Plads og af Tykkelse som det; Stiften kom til at hvile i en Rille i Formen, men tjente derved tillige til at bære og styre Lerkjærnen.

I den ældre Bronzealder har Fremgangsmaaden med Tildannelsen og Anbringelsen af Lerkjærner i de samme Arter af Støbeforme næppe været væsensforskjellig fra Metoden i den yngre Bronzealder, om den vel i Enkeltheder kan have afveget noget. Med fuld Sikkerhed kan dette dog ikke udtales, da der kun foreligger en enkelt af denne Slags Støbeforme, til Celter (Oversigten S. 322 Nr. 7). Den viser brede, baandformede Nedløbsriller, og der er ikke smaa Fordybninger til Støtte for Kjærnens propformede Del.

De svenske og norske Støbeforme til Celter og Meisler ere i det Hele indrettede som de danske. Ogsaa ved dem findes i Partiet foroven ofte Nedløbsrille, og ligeledes have de næsten alle smaa, runde eller aflange Fordybninger til Støtte for Lerkjærnen, tilmed hyppig anbragte, som det fremgaaer af de fuldstændige Forme, i begge Halvdele og i et Antal af 1, 2, 3 eller endog 4, — sjældent dog lige mange i to og to modsvarende Halvdele.

Udenfor Skandinavien kjendes disse Smaafordybninger foroven i Støbeformene til Støtte for Kjærnen derimod ikke, trods alt hvad der haves af denne Art Oldsager. Dette er det vel værd at bemærke. I al sin Ubetydelighed bekræfter nemlig dette Træk, hvad der foran blev fremført om de nordiske Støbeformes Eiendommeligheder i Modsætning til det øvrige Europas. Det viser tillige, hvorledes de nordiske Metalarbeidere udfandt egne Metoder. Maalet var overalt det samme, Midlerne kunde vexle.

Om Fremgangsmaaden ved Støbning af Celter, Meisler, Spydspidser o. desl. udenfor Norden skal der ikke meddeles meget. Det vilde føre altfor vidt, især fordi den sees at have været ret vexlende. Nævnes skal det, at der enkelte Steder i Udlandet er fundet Kjærner til Hulstøbning, at disse

vel ere indrettede til Ophængning i Formene, men ikke som Stykkerne fra Haag afsluttes i et propformet Led og et Hoved, hvorigjennem Bronzemassen ledtes ned. I Pælebygningen ved Möringen, Schweiz, optoges bl. a. tre Støbeforme, til Meisler, Knive med kort Skaftrør samt smaa Hamre til Metalarbeide; i alle tre Forme hang Lerkjærnen. Bronzemassen har sikkert skullet flyde ned i Mellemrum mellem Kjærne og Forms Indervægge[1]. Noget lignende synes at gjælde Lerkjærner, der foroven ere forsynede med Stift af Bronze eller Ben, fundne i Bronzealders Kulturlag nær Baden i Østrig[2]. Eiendommelig og ikke ganske forstaaelig er derimod en Lerkjærne, der laa i og udenfor en Støbeform af Ler, til Celter, fremdragen ved Beckern i Schlesien; den er 8 cm. lang og let tilspidset, men fortsætter sig i et dobbelt saa langt og lidt tykkere, valseformet Parti, der nær Midten er gjennemboret paa tværs som til Ophængning. I begge Formhalvdele er foroven Nedløbsrille[3]. Fra det store Fund paa Velem St. Vid-Bjærget i Ungarn hidrøre endelig[4] nogle kileformede Stengjenstande, der ere blevne opfattede som Kjærner til Hulstøbning; de ere dog ikke indrettede til Ophængning, og Anvendelsen er vistnok ret tvivlsom[5].

I Modsætning hertil fortælle nogle Støbeforme, til Spydspidser, at den flydende Bronzemasse dog ogsaa i visse Tilfælde har været ledet igjennem Kjærnen. Men denne an-

---

[1] Keller: Pfahlbauten, Bericht VII, S. 16 flg. og Pl. XVII Fig. 2, 4 og 5.

[2] Calliano: Prähist. Funde in der Umgebung von Baden, S. 90.

[3] For Oplysning om dette endnu ikke publicerede Fund har jeg at takke Hr. Museumsdirecteur Dr. H. Seger, Breslau.

[4] Et Fund af Støbeform, til Celter, og tilhørende Kjærne, fra Felsö-Kubin i Ungarn er kort nævnt i Mittheil. der anthropol. Gesell., Wien, Bd. XIII, S. 69.

[5] Miske: Die prähist. Ansiedelung Velem St. Vid, I, S. 22 og Pl. XXVI Fig. 11—13; jvfr. Archiv f. Anthropologie, Bd. XXX, S. 129—30, hvor der udtales: »Diese Gusskeile wurden beim Gusse jener Gegenstände verwendet, die Tüllen hatten. Sie wurden in die bereits vollgegossenen Formen der Gegenstände hineingetrieben, als noch der Inhalt flüssig war.«

bragtes her paa anden Maade end i Skandinavien, nemlig ved Hjælp af en ringformet Udvidelse paa dens øvre Del, der sluttede ind i en tilsvarende Udskjæring i Støbeformen[1].

Videre foreligger der en Del Støbeforme, fremdragne i Nordtyskland og længere mod Syd indtil Sydeuropa og især bestemte til Celter, Forme, der minde ikke saa lidt om de skandinaviske, idet de foroven ere forsynede med en lignende Nedløbsrille. Men de smaa, runde Fordybninger til Støtte for Lerkjærnen mangle, som nævnt, stedse. Mulig har Kjærnen her dog været formet paa en lignende Maade som i Skandinavien. Atter andre Forme, til Celter, Spydspidser og smaa Hamre til Metalarbeide, ere derimod indrettede paa ganske anden Maade. De have ikke foroven, over det egentlige Støbehulrum til Bronzestykket, den brede og dybe Udskjæring, som ved de skandinaviske Forme svarede til Lerkjærnens propformede Del. I Stedet for er der skjævt over Hulrummet til Bronzestykket anbragt et mindre, skaaldannet Fyldehul, halvt i hver Formhalvdel, og dette udmunder med et enkelt Nedløb ved en af Bronzestykkets Sidekanter eller Smalsider[2].

Der kunde fortsættes med Redegjørelsen for de udenlandske Støbeforme, men hellere end dette vendes Blikket til Slut atter mod det danske Materiale og da for nærmere at undersøge, hvorledes Hulrummet til Spydspidser, Celter og Meisler har været anbragt i Formenes to Halvdele, og hvor Støberandene paa slige Bronzesager derfor kom til at sidde.

Efter det foreliggende Materiale af saadanne Støbeforme skulde der egentlig ikke synes Anledning til at reise dette Spørgsmaal. Alle vise de jo, at Støbehulrummet til de nævnte Arter Sager i to og to Formhalvdele ligger efter et Længde-Bredsnit gjennem Bronzestykkerne, repræsenterende en Konturtegning eller, om man vil, en Plantegning af dem. Herefter fik ved Spydspidserne Støberandene deres Plads i Bladets

---

[1] Se f. Ex. Keller: Pfahlbauten, Ber. VII, Pl. XVII Fig. 3.

[2] F. Ex. Antiquités lacustres du musée de Lausanne, Pl. XXXIII Fig. 1, 2 og 14.

Egge og videre ned ad Døllen, ved Celterne og Meislerne i Eglinien og derfra op langs Sidekanterne og henover Øskenen.

Men det lod sig tænke, at Støbehulrummet ligesaa vel havde kunnet deles efter en anden Led, efter et Længde-Smalsnit op gjennem Bronzestykkerne, hvorved Støberandene paa Spydspidser kom til at sidde midt henad hele Døllen fra Skaftaabning til Od, paa Celter og Meisler midt opad Bredsiderne, fra Egliniens Midtpunkt til Mundingskanten.

Der foreligger nemlig fra Udlandet Bronzealders Støbeforme, hvor Hulrummet i de to Formhalvdele just er lagt paa sidstnævnte Vis. Det er Støbeforme til Tværøxer med Skaftlapper[1]. Grunden hertil vil let forstaaes. Skulde saadanne Tværøxer støbes i »ægte« Forme, vilde det næsten ikke være muligt at udskjære Hulrummet til Skaftlapperne i Formen, om man fulgte den sædvanlige Maade at dele det paa, men i hvert Fald vilde det nystøbte Stykke saa slet ikke kunne udtages af Formen paa Grund af Skaftlapperne.

Støbeteknisk seet maa det altsaa siges, at der intet var til Hinder for at dele Støbehulrummet efter et Længde-Smalsnit op igjennem Bronzestykkerne.

Undersøger man nu Rækken af danske Spydspidser fra Bronzealderen, vil man iagttage, at ved alle de Stykker fra den yngre Bronzealder, hvor Støberandene endnu kunne spores, sidde de i Fortsættelse af Bladets Egge ned ad Døllen[2]. Hulrummet har altsaa i disse Støbeforme været delt

---

[1] Saadanne Støbeforme ere afbildede: Evans: Bronze implements, S. 431 Fig. 517. Richlý: Die Bronzezeit in Böhmen, Pl. XLIV Fig. 3. Matériaux pour l'hist. prim. de l'homme, 1880, S. 6 og Pl. I Fig. 10. Gross: Les Protohelvètes, Pl. XXVII Fig. 10. Antiquités lacustres du musée de Lausanne, Pl. XXXIII Fig. 4. En Tværøxe med Skaftlapper, med Støberande midt hen ad Egfladerne, er afbildet i Keller: Pfahlbauten, Ber. VI, Pl. VII Fig. 30. — A. Lissauer angiver i Zeitschrift für Ethnologie, 1906, S. 824, at Tværøxen med Skaftlapper ikke naaer længere mod Nord end til Hannover. Et Exemplar er imidlertid fundet i Sønderjylland, ved Ø. Lygum (Aarhus Museum, Nr. 2795).

[2] Saaledes ved Stykkerne Mus. Nr. 3779, 10576, 19752, 25985, B 954, B 1196, B 1680, B 6121, B 7859, B 8263 og B 8309.

efter et Længde-Bredsnit gjennem Spydspidsen, hvad de samtidige Støbeforme fra Haag Fig. 8—10 ogsaa bekræfte.

Anderledes synes Forholdet at være i den ældre Bronzealder. Der foreligger fra dette Afsnit to Hovedformer af Spydspidser, Soph. Müller: Ordning, Nr. 41 og 97. Ved førstnævnte, som er den ældre, er det desværre ikke muligt at iagttage Støberande. Sidstnævnte, den noget yngre, bærer derimod oftere Støberande, og disse strække sig altid, modsat Forholdet i den yngre Bronzealder, op langs hele Døllens Midtlinie, fra Od til Skaftaabning.

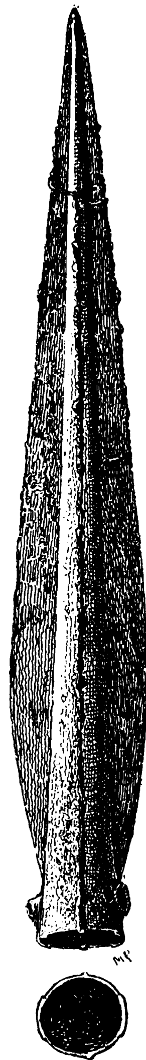

Fig. 39. 1/2.

Fig. 39 gjengiver en saadan Spydspids, ikke afpudset efter Støbningen og med Lerkjærnen endnu i Døllen[1]. Man seer Støberanden paalangs henad denne. Ogsaa findes Rester af begge Støbetappene — brede, baandformede — i Høide med Naglehullerne. Ganske som her sidde Støberandene paa 9 andre Spydspidser af samme Form[2].

Eiendommeligt som dette Forhold er, skulde det dog næppe tillægges synderlig Betydning, i Fald det alene gjaldt Spydspidser. Men det kan følges videre.

Fra den yngre Bronzealder foreligge adskillige Meisler med Skaftrør. Forsaavidt Støberandene ikke ere fjernede, sidde de stedse paa Smalsiderne (eller Sidekanterne), i Fortsættelse af Eglinien, som dette ogsaa maatte ventes efter de to samtidige Støbeforme til Meisler, der haves (Oversigtens Nr. 15 og 26). I sam-

[1] Mus. Nr. 8850, fra Ullerslev, Fyen.

[2] Mus. Nr. 8850 (2 Explr.), 9566, 12131, 20861, Fr. VII's Samling 4153, B 4504, B 5445 og 1 Explr. i Smørumøvrefundet.

lede Fund fra den ældre Bronzealder foreligger kun een Meisel med bevarede Rester af Støberande. Disse strække sig derimod midt op ad Bredsiderne (Egfladerne)[1]. Hulrummet i den paagjældende Støbeform har altsaa været delt efter en anden Led end i Formene fra den yngre Bronzealder, og Forholdet svarer ganske til, hvad der iagttoges ved Støbeformene til Spydspidser: i den yngre Bronzealder deltes Støbehulrummet til Meisler efter et Længdesnit gjennem disse efter den bredeste Led, i den ældre Bronzealder derimod i alt Fald til Tider efter et Længdesnit efter den smalleste Led.

For Celternes Vedkommende er Sagen tilsyneladende mere uklar. I de Forme til saadanne, der haves, baade fra den ældre og den yngre Bronzealder, er Støbehulrummet delt paa en og samme Maade, efter et Længdesnit gjennem Celterne efter den bredeste Led. Naar man i den ældre Bronzealder da ikke har delt efter et Længdesnit efter den smalleste Led, analogt med Forholdet ved Døllemeisler og Spydspidser, skyldes dette, som det strax vil forstaaes, praktiske Grunde. Havde Formene nemlig været delte saaledes, vilde det have været forbundet med Vanskelighed at støbe Øiet i Celternes Øsken, naar Hulrummet udelukkende var indrettet i den ene Halvdel, og det vilde have været ganske umuligt at tage Celterne ud af Formene paa Grund af de let fremstaaende Sidekanter, hvormed Egfladerne oftest begrænses[2].

Men naar den ældre Bronzealders Celter undtagelsesvis ikke fik Øsken og Egfladernes Sider ikke afsluttedes i frem-

---

[1] F. 1908 i en Høi ved Askjær, Brande Sogn, Nørvang Herred, sammen med en Bronzedolk som Soph. Müller: Ordning, Nr. 28. — Paa samme Maade sidde Rester af Støberande paa en anden Døllemeisel, der efter sin Form sikkert maa henføres til den ældre Bronzealder (Mus. Nr. 9889). Efter Form alene er det iøvrigt ret ofte vanskeligt at skjelne mellem ældre og yngre Døllemeisler.

[2] Ved den ældre Bronzealders Paalstave og Øxeblade med fremstaaende Sidekanter var man saaledes ogsaa nødt til at dele Støbehulrummet i Formene efter et Længdesnit op gjennem Stykkerne efter den bredeste Led. Ellers vilde de ikke have kunnet udtages af Formene.

staaende Kanter, var man frit stillet; og virkelig sees det, at Støberandene da paa to Exemplarer[1] strække sig midt op ad Egfladerne — modsat Forholdet i den yngre Bronzealder, hvor de altid sidde paa Smalsiderne (Sidekanterne), og i Tilslutning til, hvad der saaes ved Spydspidser og Døllemeisler fra den ældre Bronzealder.

Denne Iagttagelse af en formentlig Forskjel i Delingen af visse »ægte« Støbeforme i Bronzealderens ældre og yngre Afsnit maa kunne prøves paa endnu een Oldsagart, nemlig de smaa Hamre til Metalarbeide, med Hulrum til Træskaft. Hidtil have disse udelukkende været henregnede til den yngre Bronzealder (Soph. Müller: Ordning, Nr. 348), men samlede Fund vise nu, at de ogsaa anvendtes i Periodens ældre Afsnit. Der kjendes ialt 15 Exemplarer[2]; paa 8 af dem spores Støberande. Ved 4 sidde disse midt ned ad Smalsiderne, ved 4 andre midt ned ad Bredsiderne, paatværs af Slagfladen. Efter Støberandene at dømme og efter hvad der var Tilfældet ved Meisler (og Celter) og Spydspidser, skulde altsaa førstnævnte 4 tilhøre den yngre Bronzealder, sidstnævnte 4 den ældre. Og virkelig synes dette at bekræftes gjennem Fundene. Af førstnævnte 4 Stykker høre nemlig 2 til samlede Fund[3] — og de ere begge fra den yngre Bronzealder; og af sidstnævnte

---

[1] Mus. Nr. B 7833 og en Celt i Haderslev Kredsmuseum (Nr. 2482). — I Museet i Kiel findes en Celt fra ældre Bronzealder, funden sammen med flere andre Bronzesager ved Kappel i Angel. Uagtet den er forsynet med Øsken, har den paa ældre Bronzealders Vis Støberande midt ned ad Bredsiderne (afb. i Mitteil. des anthropol. Vereins in Schlesw.-Holst., 17. H., Kiel 1905, S. 19; men Støberandene tegne sig ikke dér).

[2] Heraf i Nationalmuseet 12 (MDCCLX, 12059, 21574, 26440, B 279, B 751, B 1749, B 4032, B 4080, B 5615 og 2 Stykker fra Fr. VII's Oldsagsamling paa Frederiksborg Slot), i Aalborg Museum 1 (3208), i Viborg Stiftsmuseum 1 (4060) og i Aarhus Museum 1 (955). Denne sidste er iøvrigt mærkelig ved indvendig paa begge Smalsider at have Støbesømme, medens saadanne ellers udelukkende findes ved Celter; se Nordiske Fortidsminder, I, S. 110, og Verhandl. der Berliner Gesellschaft für Anthropol., 1885, S. 458).

[3] Mus. Nr. 21574 (tydeligst afbildet i A. P. Madsen: Broncealderen, Suiter, Pl. 13 Fig. 15; Støberandene sees paa Afbildn.) og B 4032.

4 Stykker ligger eet i et samlet Fund[1] — og det er fra ældre Bronzealder.

Med Støberandene som Udgangspunkt vil man nu vistnok kunne erkjende en Formforskjel mellem Hamrene fra Periodens ældre og yngre Del. Ved hine afsluttes sædvanlig baade Bred- og Smalsider op mod Skaftenden i en Bue eller med en ophøiet, lille Kant. Ved disse fortsætte alle fire Sider sig derimod uden Afbrydelse op til Skaftenden, eller kun Bredsiderne ere bueformet afgrænsede herimod; dog er dette sidste ogsaa Tilfældet ved en Hammer, der efter Støberandene skulde antages at hidrøre fra den ældre Bronzealder.

Vistnok er det første Gang, at Støbemetode er bleven benyttet som Grundlag for Paavisning af kronologiske Formforskjelligheder. Engang betraadt vil denne Vei mulig lede til nye Iagttagelser over Oldsagstoffet fra Bronzealderen.

---

[1] Stykket i Aalborg Museum. — Det har iøvrigt den Eiendommelighed, at Udsiden er ganske blank og med en Farve, som var den fortinnet. En analytisk Undersøgelse, foretagen i V. Steins Laboratorium, af et lille Parti af Overfladen viste et Indhold af 54,8 % Kobber, 33,7 % Tin og 12 % Rest (Ilt og Sand), eller om Hensyn kun tages til Kobber og Tin, 61,7 % af hint, 38,3 % af dette. Vistnok maa Sagen sees i Forbindelse med, hvad Evans beretter om en tilsvarende lille Hammer fra Frankrig, at den seer ud til med Forsæt at være fortinnet, og at selve Bronzemassen synes usædvanlig tinrig. Dette antages skeet for at gjøre Stykket haardere (Bronze implements, S. 57, 55 og 178; se ogsaa Verhandl. der Berliner Gesellschaft f Anthropol., 1884, S. 526 f., og 1894, S. 151).

AARSBERETNING FOR 1908.

Det Kgl. Nord. Oldskriftselskabs Møder i 1908.

Maanedsmøde den 28de Januar*).

Forslag til Budget for 1908 forelagdes og vedtoges.

Docent Dr. phil. Axel Olrik gav Meddelelse om »Dansk Folkemindesamling« og om dens Arbeide. Der knyttedes hertil Prøver paa Samlingens fonografisk opbevarede Folkemelodier: danske, indsamlede ved Cand. mag. H. Grüner Nielsen, færøiske, ved Cand. theol. Hj. Thuren, grønlandske, ved Cand. mag. W. Thalbitzer.

Maanedsmøde den 25de Februar.

Skoleinspektør P. Lauridsen gav Meddelelse om: Sammensatte Eierlag, Adelby og Torp.

Museumsinspektør Carl Neergaard fremstillede Studier af den jydske Keramik i den romerske Jernalder.

Maanedsmøde den 24de Marts.

Prof. ved Universitetet i Lund, Dr. Carl M. Fürst forelagde: »Ärkebiskop Andreas Sunesson, en antropologisk studie«.

Inspektør ved Kongehusets Samling paa Rosenborg Slot Bering Liisberg fremstillede: »Helene af Tidsvilde; en Hypothese«.

Assistent ved Nationalmuseet Hans Kjær meddelte: »Nye Undersøgelser af Gravkister fra Stenalderens Slutningstid«.

Archæologisk Udflugt til Skaane den 20—21de Juni.

I Dalby Kirke holdtes Foredrag af Domkyrko-Arkitekt Th. Wåhlin og af Docent J. Oskar Andersen. Helleristningerne ved Simrishamn og Jerrestad besaas under Veiledning af Museumsdirektør Dr. Sophus Müller. Glimmingehus forevistes af fil. dr. O. Rydbeck; Arkivar ved Rigsarkivet A. Thiset holdt Foredrag. Östra Herrestads Kirke forevistes af Prof. fil. dr. E. Wrangel. Udflugten var velvilligst ordnet af Medlemmer af Etnologiska föreningen i Lund, af hvilke flere deltoge i Reisen, der ledede af Domkyrko-Arkitekt Th. Wåhlin.

Maanedsmøde den 10de November.

Professor Gabriel Gustafson, Direktør for Oldsagsamlingen i Christiania, gav Meddelelse om det sidst fremdragne Vikingetids-Skib, fra Oseberg, og fremstillede Fundet i Billed.

Maanedsmøde den 15de December.

Til Revisorer for Aaret 1909 gjenvalgtes Greve T. Ahlefeldt Laurvigen og Etatsraad I. P. T. Bryde.

*) Alle Møderne ere afholdte under Vice-Præsidentens Forsæde.

Inspektør ved Nationalmuseet Dr. phil. Chr. Blinkenberg gav Meddelelse om: Tordenvaabenet i ældre og nyere Religion og Folketro.

Underbibliothekar Dr. phil. A. A. Bjørnbo gav Meddelelse om: Adam af Bremen og det yderste Nord.

Suppleringsliste til Medlemsfortegnelsen,
den 31. Marts 1909.

Optagne Medlemmer:

Arntz, S., Læge, Kjøbenhavn.
Arup, Erik, Dr. phil., Kjøbenhavn.
Bendixen, C. O., Apotheker, Kjøge.
Bertelsen, Henrik, Adjunkt, Dr. phil., Kjøbenhavn
Brusendorff, Aage, Stud. mag., Kjøbenhavn.
Claudius, Carl, Grosserer, Kjøbenhavn.
Dam, E., Cand. pharm., Kjøbenhavn.
Forsberg, Hilmer, Patron, Ljungbyhed.
Frandsen, C. S., Justitsraad, Godsforvalter, Egholm.
Fürst, Carl M., Prof v. Universitetet, Lund.
Helper, V., Direktør v. Statsbanerne, Kjøbenhavn.
Holm, Viggo, Kantor, Nykjøbing F.
Jensen, Holger, Direktør, Ramlösa.
Juul, V. A., Direktør v. Statsbanerne, Kjøbenhavn.
Kampmann, Hack, Prof. v. Kunstakademiet, Kjøbenhavn.
Lundbye, J. Th., Docent ved polyteknisk Læreanstalt, Kjøbenhavn.
Madsen, V., Underbibliothekar v. Kgl. Bibliothek, Kjøbenhavn.
Neergaard, F., Cand. jur., Holløse Mølle.
Petersen, Axel, Kriminalretsassessor, Kjøbenhavn.
Prytz, E., Oberst, Kjøbenhavn.
Thejll, Knud, Skolebestyrer, Kjøbenhavn.
Wandel, Ejnar, Grosserer, Kjøbenhavn.
Weibull, Lauritz, Arkivar v. Landsarkivet, Lund.
Weitemeyer, Carl, Direktør, Kjøbenhavn.
Widner, Nils, Pastor, Kjøbenhavn.
Zetterholm, Carl, Stationsinspektør, Förslöf.

Medlemmer, afgaaede ved Døden:

Andersen, S. M., Statsbane-Ingeniør, Kjøbenhavn.
Berthelsen, J. S., Justitsraad, Kjøbenhavn.
Bindesbøll, T., Architekt, Kjøbenhavn.
Christensen, Georg, Herredsfoged, Holsted.
Evans, John, Sir, K. C. B., Hemel Hempsted.
Furtwaengler, A., Prof. Dr., München.

Hamy, E. T., Dr., Direktør for Ethnografisk Museum, Paris.
Holm, L., Proprietær, Kjøbenhavn.
Jensen, Louis, Landskabsmaler, Kjøbenhavn.
Kofoed, H., Kunstmaler, Kjøbenhavn.
Liliencron, R., Baron, Klosterprobst, Slesvig.
Lissauer, Dr., Archæolog, Berlin.
Meldahl, F., Kammerherre, Kjøbenhavn.
Petersen, Th. E., Konferentsraad, Kjøbenhavn.
Schmidt, I. P., Dyrlæge, Haderslev.
Torin, Karl, Intendant, Skara.

Udsigt over Selskabets Regnskab for 1908.

INDTÆGTER.

	Kr.	Ø.
Kassebeholdning fra 1907	5789.	76
Understøttelse fra Statskassen til Udgivelse af Skrifter	1000.	»
Medlemsbidrag	2466.	»
Renter af Selskabets faste Fond:		
Panteobligationer	3760.	»
Kreditforenings Obligationer	3259.	33
Renter af Folium i Privatbanken	40.	48
Ved Salg af Selskabets Skrifter m. m.	662.	68
	16978.	25

UDGIFTER.

A.	Almindelige Driftsudgifter: Sekretærerne 1400 Kr.; Besørgelse af de løbende Forretninger 200 Kr.; Assurance 75 Kr.; Trykning og Møders Afholdelse 838 Kr. 16 Øre; Honorarer for Foredrag 400 Kr.; Skrifters Forsendelse 282 Kr. 32 Øre; Fragt, Porto, Bekendtgørelser og andre Smaaudgifter 207 Kr. 92 Øre; Bud og Pension til afgaaet Bud 600 Kr.	4003.	40
B.	Aarbøger for 1908: Forfatter-Honorar 1760 Kr.; Afbildninger 130 Kr. 85 Øre; Trykning og Papir 2035 Kr. 97 Øre; Heftning 225 Kr. 85 Øre; for 1909: Afbildninger 350 Kr. 75 Øre	4503.	42
C.	Mémoires for 1907: Forfatter-Honorar 256 Kr. 25 Øre; Trykning og Papir 405 Kr. 22 Øre; Heftning 52 Kr. 25 Øre.	713.	72
D.	Nordiske Fortidsminder, II	1000.	»
E.	Sturlunga Saga, Tekstudgave, II: Papir 72 Kr. 5 Øre. Sturlunga Saga, Oversættelse: 927 Kr. 95 Øre	1000.	»
		11220	54
	Kassebeholdning den 31. December 1908	5757.	71
		16978.	25

FASTE FOND.

Ny jydske Kjøbstadskreditforenings Obligationer 82400 Kr.; Obligationer i Kreditforeningen af Grundeiere i Østifterne 4000 Kr.; Obligationer i Kreditforeningen for Kjøbenhavn og Omegn 2000 Kr.; Obligationer i Kreditkassen for Østifterne 1000 Kr.; Obligationer i Kreditforeningen af jydske Landeiendomme 3000 Kr.	92400.	»
Panteobligationer i faste Landeiendomme	94000.	»
Sparekassebog 136090 i Sparekassen for Kjøbenhavn og Omegn	925.	03
	187325.	03

Kjøbenhavn, Marts 1909.

C. O. Rimestad.
Selskabets Kasserer.

Revideret og fundet overensstemmende med Bilagene.

J. P. T. Bryde. **T. Ahlefeldt-Laurvigen.**

H H Thieles Bogtrykkeri. København

Jahresberichte der Königl. Ges. f. nord. Alterthumskunde. 1837—42. 8. 1 Kr. 50 Ø.
***Jonsson, E., Oldnordisk Ordbog.** 1863. 8. 8 Kr.
Islendinga sögur. [1—2 B. 1829—30.] Udsolgt.
— — 1—2. B. 1843—47. 11 Kr. 40 Ø.
*— — 3. B. Njála, 1ste Bind. 1875. 8 Kr.
*— — 4. B. Njála, 2det Bind. 1889. 6 Kr.
Kongehøiene i Jellinge. Af J. Kornerup. 1875. Fol. (Ikke i Boghandelen.)
Krákumál sive Epicedium Ragnaris Lodbroci. Med dansk, latinsk og fransk Oversættelse. Udg. af C. C. Rafn. 1826. 6 Kr.
***Landnámabók I—III** (Hauksbók, Sturlubók, Melabók). 1900. 6 Kr.
[**Ledetraad til nordisk Oldkyndighed.** 1836.] Udsolgt.
***Leitfaden zur nordischen Alterthumskunde.** 1837. 1 Kr.
Mémoires de la Société royale des Antiquaires du Nord. 1836—39. 1 Bind. 4 Kr.
*— — 1840—44, 1845—49, 1850—60, 3 Bind à 4 Kr. 1866—1907, hver Aargang 1 Kr. Aarlig udkommer et Hefte; 6 Hefter udgjøre et Bind.
***Njála.** Textudgave. 1875. 3 Kr.
***Nordiske Fortidsminder.** 1. Bind. 1890—1903. 30 Kr. (6 Hefter à 6 Kr.
Nordiske Fortids-Sagaer, oversatte af C. C. Rafn. 3 Bind. 1829—30 12 Kr.
Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1—3. B. 1832—36. 12 Kr.
Oldnordiske Sagaer i Oversættelse. 12 Dele. 1826—37. 40 Kr. 35 Ø.
Petersen, N. M., Historiske Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude. 1—4. B. (1ste B. udsolgt). 1839—44. 13 Kr. 25 Ø.
*— — **Bidrag til den oldnordiske Literaturs Historie.** 1866. 8. 3 Kr.
***Physiologus** i to islandske bearbejdelser ved Verner Dahlerup. 1889) (Særtr. af Aarb. f. nord. Oldk.) 2 Kr.
***Register til Njála 2. bd.** og K. Gíslasons andre afhandlinger. 1896. 1 Kr.
***Saga af Tristram ok Isönd** samt **Möttuls Saga.** 1878. 6 Kr.
Scripta historica Islandorum, 1—12. B. 1828—46. 50 Kr. 60 Ø.
***Sturlunga saga** i dansk oversættelse ved Kr. Kålund, versene ved Olaf Hansen. 1.—2. bind. 1904. 12 kr.
***Sturlunga saga,** udg. efter håndskrifterne, 1. bind. 1906. 10 kr.
[**Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed.** 2 Dele. 1826—29.] Udsolgt.
***Vestiges d'Asserbo et de Søborg.** 1855. 2 Kr.

Breve til og fra C. C. Rafn. Udgivne af B. Grøndal. 1869. 3 Kr. 50 Ø.

.r. 50 Ø.

WIDENER
BOOK DUE
FEB 1 1983
CANCELLED
WIDENER
APR 5 1983
JUN 1 2000
CANCELLED

